Digitized by Google

LETTERKUNDIGE LEERCURSUS

TEN GEBRUIKE DER

KONINKLIJKE MILITAIRE AKADEMIE.

N 301

HANDLEIDING

BIJ DE BEOEFENING DER

JAVAANSCHE TAAL EN LETTERKUNDE,

VOOR DE

KADETTEN VAN ALLE WAPENEN,

BESTEMD VOOR DE DIENST IN

NEDERLANDS INDIË;

DOOR

Dr. J. J. DE HOLLANDER,

Lector in de Oostersche talen aan genoemde Akademie.

TE BREDA,

TER DRUKKERIJ VAN DE GEBROEDERS NYS,

VOOR REKENING VAN DE

KONINKLIJKE MILITAIRE AKADEMIE.

1848.

Digitized by Google

INHOUD.

EERSTE DEEL.

SPRAAKKUNST.

EERSTE HOOFDSTUK.

SCHRIFT EN UITSPRAAK.

§ 1. Tafel van het Alfabet en der overige schrijf- en leesteekens. Blz. 1
§ 2. *H*aksårå's . . . . . » 5
§ 3. Verdeeling der letters. . . . . » 9
§ 4. Pasá*ng*ngan. Patèn. . . . . » 9
§ 5. Kapitale letters . . . . . » 13
§ 6. Aangenomen letters . . . . . » 14
§ 7. Verandering van den vokaalklank *å* der *H*aksårå's en Pasá*ng*ngans, in *a*. . . . . » 15
§ 8. Over de klankteekens of Sandhá*ng*ngan's, en de op zich zelve staande klinkletters . . . . . » 16
§ 9. Over de Sandhá*ng*ngan's, of schrijfteekens. . . . . » 22
§10. Over de Pådå's of leesteekens . . . . . » 25

TWEEDE HOOFDSTUK.

WOORDVORMING.

§ 1. Grondwoorden en afgeleide woorden. . . . . » 28
A. Oorspronkelijke of grondwoorden. . . . . » 28
B. Afgeleide woorden . . . . . » 30
§ 2. Lidwoorden . . . . . » 31
A. Bepalend lidwoord . . . . . » 31
B. Niet-bepalend lidwoord. . . . . » 32
§ 3. Zelfstandige naamwoorden. . . . . » 32
A. Oorspronkelijke . . . . . » 33
B. Afgeleide . . . . . » 33
A. Door verdubbeling van het grondwoord. . . . . » 33
B. Door zamenvoeging van twee verschillende woorden. . » 34
C. Door middel van voorvoegsels en aanhechtsels. . . » 35
Over het geslacht der zelfstandige naamwoorden. . . . » 55
Over het getal » » » . . . . . » 56
Over de naamvallen » » » . . . . . » 58

Digitized by Google

§ 4. Bijvoegelijke naamwoorden . . . . . Blz. 61
A. Oorspronkelijke . . . . . » 61
B. Afgeleide . . . . . » 62
Over het geslacht, het getal, en de naamvallen. . . . » 62
Trappen van vergelijking . . . . . » 63
§ 5. Telwoorden . . . . . » 66
A. Hoofd-getallen . . . . . » 66
B. Rangschikkende getallen . . . . . » 75
C. Gebroken getallen . . . . . » 76
D. Vermenigvuldigende getallen . . . . . » 78
E. Afzonderende telwoorden . . . . . » 79
F. Verzamelende telwoorden . . . . . » 80
§ 6. Voornaamwoorden . . . . . » 81
A. Persoonlijke . . . . . » 81
a. Van den eersten persoon . . . . . » 81
b. Van den tweeden persoon. . . . . » 83
c. Van den derden persoon. . . . . » 87
Over de woorden [illegible] of [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] en [illegible] . . . . . » 88
B. Wederkeerige. . . . . » 91
C. Bezittelijke . . . . . » 91
D. Aanwijzende. . . . . » 96
E. Betrekkelijke . . . . . » 98
F. Vragende. . . . . » 98
§ 7. Werkwoorden . . . . . » 99
Verdeeling der werkwoorden . . . . . » 99
A. Bedrijvige werkwoorden . . . . . » 100
Over den kenmerkenden vorm der bedrijvige werkwoorden in het algemeen . . . . . » 100
A. Over de eenvoudig-bedrijvige werkwoorden. . . . » 112
B. Over de overgaande (*Transitive*) werkwoorden. . . » 116
C. Over de veroorzakende (*Causative*) werkwoorden. . » 121
B. Onbedrijvige of onzijdige werkwoorden. . . . . » 125
A. Over de eenvoudig-onbedrijvige of onzijdige werkwoorden . . . . . » 125
B. Over de eigenlijk-gezegde Toestands-woorden. . . » 126
Over de werkwoorden, die te kennen geven dat de handeling van het grondwoord door twee of meer personen of partijen wederkeerig of onderling wordt verrigt. . . . » 128
Over de werk- en toestands-woorden, die aanduiden dat de handeling of toestand, die in het grondwoord is uitgedrukt, dikwijls, bij herhaling, of voortdurend plaats heeft. . . . . » 132
Over de zamengestelde werkwoorden. . . . . » 135
§ 8. Vervoeging der werkwoorden. . . . . » 137
Handelende vorm der werkwoorden. . . . . » 138

Digitized by Google

Lijdende vorm der werkwoorden. . . . . Blz. 138
Over de wijzen der werkwoorden. . . . . » 144
Over de tijden der werkwoorden. . . . . » 150
Over de deelwoorden. . . . . » 153
§ 9. Voorbeelden van de vervoeging der werkwoorden . . . . » 155
A. Een eenvoudig-bedrijvig werkwoord. . . . . » 153
B. Een overgaand, met het aanhechtsel ꦲꦶ zamengesteld werkwoord. . . . . » 155
C. Een veroorzakend, met het aanhechtsel ꦲꦏꦼꦤ꧀ of ꦲꦤ꧀ꦤ zamengesteld, werkwoord. . . . . » 156
D. Een toestands-woord. . . . . » 157
§ 10. Bijwoorden . . . . » 158
A. Oorspronkelijke of niet zamengestelde . . . . » 158
B. Afgeleide. . . . . » 159
§ 11. Voorzetsels . . . . » 161
A. Eigenlijke voorzetsels . . . . » 161
B. Andere rededeelen en spreekwijzen, die als voorzetsels gebruikt worden . . . . » 161
§ 12. Voegwoorden. . . . . » 162
A. Eigenlijke voegwoorden. . . . . » 162
B. Andere rededeelen en spreekwijzen die als voegwoorden gebruikt worden . . . . » 162
§ 13. Tusschenwerpsels . . . . » 163
A. Eigenlijke tusschenwerpsels . . . . » 163
B. Andere rededeelen en uitdrukkingen, die als tusschenwerpsels gebruikt worden . . . . » 163

DERDE HOOFDSTUK.

WOORDVOEGING.

§ 1. Het zelfstandig naamwoord in verbinding met een ander zelfstandig naamwoord, ... » 163
A. Wanneer zij beide dezelfde zaak aanduiden . . . . » 163
B. Wanneer zij verschillende zaken beteekenen. . . . » 164
§ 2. Het zelfstandig naamwoord in verbinding met een bijvoegelijk naamwoord . . . . » 165
§ 3. Het zelfstandig naamwoord in verbinding met een werkwoord . » 167
A. Als onderwerp (*subject*, eerste naamval) . . . . . » 167
B. Als voorwerp (*object*, *regime direct*, 4de naamval). . » 168
C. Als zijdelingsch voorwerp (*regime indirect*, 3de of 6de naamval). . . . . » 168
§ 4. De telwoorden . . . . » 169
A. De hoofdgetallen. . . . . » 169
B. De rangschikkende getallen . . . . » 170
C. De vermenigvuldigende getallen . . . . » 170

Digitized by Google

D. De afzonderende telwoorden . . . . . Blz. 171
E. De verzamelende telwoorden . . . . . » 171
§ 5. De voornaamwoorden . . . . . » 171
A. Persoonlijke, wederkeerige en betrekkelijke . . . . » 171
B. Bezittelijke . . . . . » 174
C. Aanwijzende . . . . . » 174
D. Vragende . . . . . » 175
§ 6. De werkwoorden . . . . . » 176
§ 7. De bijwoorden . . . . . » 177
A. Bij bijvoegelijke naamwoorden . . . . . » 177
B. Bij werkwoorden . . . . . » 178
§ 8. De voorzetsels . . . . . » 179
§ 9. De voegwoorden . . . . . » 180
§ 10. De tusschenwerpsels . . . . . » 181

VIERDE HOOFDSTUK.

VERSBOUW (*PROSODIE.*)

§ 1. Over de onderscheidene versmaten of zangwijzen . . . . . » 181
§ 2. Over de zamensmelting der woorden, inzonderheid met het woord ꦲꦩ . . . . . » 189

TWEEDE DEEL.

LETTERKUNDE.

§ 1. Inleiding. Over de oudste geschiedenis der Javanen, tot op de invoering van het Islamismus (1478 n. C.) . . . . . » 193
§ 2. Geschiedenis der Javaansche taal . . . . . » 207
§ 3. Over het onderscheid tusschen de *Båsâ krâmâ*, *Båsâ ngoko*, *Båsâ madjâ* en *Båsâ kraton*, of de zoogenaamde *hooge*, *lage*, *midden-* en *hoftaal* . . . . . » 220
§ 4. Over de verdeeling der Javaansche literatuur in tijdvakken . » 228
§ 5. Opgave van de voornaamste der in het Javaansch bestaande geschriften, voor zoo verre die ons bekend zijn . . . . . » 229
A. Mythologie en overleveringen omtrent de oudste geschiedenis . . . . . » 230
B. Eigenlijk-gezegde geschiedenis en kronijken . . . . » 238
C. Romantische en andere verdichte verhalen . . . . . » 242
D. Zedekundige werken . . . . . » 243
E. Wetboeken . . . . . » 246
F. Godgeleerde werken . . . . . » 248
G. Letterkunde, Astronomie, Astrologie en Chronologie . » 249
§ 6. Opgave der voornaamste hulpmiddelen ter beoefening der Javaansche taal- en letterkunde . . . . . » 250

Digitized by Google

INHOUD.

DERDE DEEL.

BLOEMLEZING.

A. PROZA.

I. Gesprekken en kleine stukjes van verschillenden inhoud. Blz. [illegible]

II. Uit de Sĕrat Rādjā Pirangon . . . . . » [illegible]

III. Uit de Nawālā Pradātā . . . . . » [illegible]

IV. Uit de Anggĕr Sadāsā. . . . . » [illegible]

V. Uit de Anggĕr Angĕng . . . . . » [illegible]

VI. Uit de Anggĕr Goenoeng. . . . . » [illegible]

VII. Uit de Anggĕr Aroe Biroe . . . . . » [illegible]

VIII. Uit de Babad Tanah Djāwā. . . . . » [illegible]

IX. Uit de Rāmā . . . . . » [illegible]

X. Uit de Lampahan Poerwā . . . . . » [illegible]

XI. Uit de Lampahan Sĕmpāllan. . . . . » [illegible]

B. POËZIJ.

I. Uit de Brātā Joedā. . . . . » [illegible]

II. Uit de Damar Woelan. . . . . » [illegible]

III. Sĕrat Djājā Bājā . . . . . » [illegible]

IV. Uit de Manik Mājā . . . . . » [illegible]

Digitized by Google

De verkortingen in dit werk voorkomende zijn:

Kr.	d. i.	Kråmå.	Waarover men zie bladz. 220 — 228.
Ng.	»	Ngoko.	
Kr. Ng.	»	Kråmå en Ngoko.	
Md.	»	Madjå.	
Kr. *h*.	»	Kråmå *h*inggil.	
Kw.	»	Kawi. Zie bladz. 218.	
Mal.	»	Maleisch.	
Ar.	»	Arabisch.	
Sanskr.	»	Sanskrit.	
Hebr.	»	Hebreeuwsch.	
d. z.	»	dat zijn.	
verg.	»	vergelijk.	
o. a.	»	onder anderen.	
b. v.	»	bij voorbeeld.	

Digitized by Google

EERSTE DEEL.

SPRAAKKUNST.

EERSTE HOOFDSTUK.

SCHRIFT EN UITSPRAAK.

---

§ 1. Tafel van het Alfabet, en der overige Schrijf- en Leesteekens.

ALFABET.		
Naam.	*Haksårå.*	Pasángngan.
*H*å . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Nå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Tjå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Rå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Kå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Då . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Tå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Så . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Wå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Lå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
På . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Dhå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Djå . .	. . . . of	. . . . of . . . .
Jå . .	. . . . of	. . . . of . . . .

Digitized by Google

ALFABET.

Naam.	*Haksårå.*	Pasá*ng*ngan.
Njå . .	. . . . . of	. . . . . of . . . .
Må . .	. . . . . of	. . . . . of . . . .
Gå . .	. . . . . of	. . . . . of . . . .
Bå . .	. . . . . of	. . . . . of . . . .
Thå . .	. . . . . of	. . . . . of . . . .
Ngå . .	. . . . . of	. . . . . of . . . .
På tjĕrĕk	. . . . . of	. . . . . of . . . .
Ngå lĕlĕt	. . . . . of	. . . . . of . . . .

KAPITALE LETTERS.

Naam.	*Haksårå.*	Pasá*ng*ngan.
Nå . .	. . . . . of	. . . . .
Tjå . .	. . . . .	. . . . . of . . . .
Kå . .	. . . . . of	. . . . .
Tå . .	. . . . . of	. . . . . of . . . .
Så . .	en of en	. . . . .
På . .	. . . . . of	. . . . . of . . . .
Njå . .	. . . . . of	. . . . .
Gå . .	. . . . . of	. . . . .
Bå . .	. . . . . of	. . . . .

Digitized by Google

KLANK- EN SCHRIJFTEEKENS, *SANDHÁNGNGAN* GENAAMD.

Naam.	Gedaante.	Klank of Beteekenis.
Pĕpĕt	of	. . . . ĕ . . . .
*H*oeloe *of* Woeloe	of	. . . . i . . . .
Soekoe	of	. . . . oe . . . .
Taling	. . . . of	. . é, è of ê . .
Taling-Taroeng	. . — 2 of . . — .	. . ó, ò of ô . .
Pîngkal	. . . . of	j (achter een medeklinker; ookwel jw)
Tjåkrå	en en of en en	r (tusschen een medeklinker en den volgenden klinker.)
Kĕrrĕt *of* Tjåkrå gantoeng.	. . . . of	rĕ (achter een medeklinker in dezelfde lettergreep.)
Wîgnjan, Ságnjan *of* Wisad.	. . . . of	h (aan het einde van eene lettergreep)
Lajar	. . . . of	r (aan het einde van eene lettergreep.)
Tjĕtjak	. . . . of	ng (aan het einde van eene lettergreep.)
Patèn *of* Pangkon	. . . . of	(ontneemt den vokaalklank aan de voorgaande letter.)

OP ZICH ZELF STAANDE KLINKLETTERS,

MEESTAL ALS KAPITALE LETTERS VOORKOMENDE.

of	of	of	of	of
A	I	OE	E	O

AANGENOMEN LETTERS.

Naam.	Gedaante.	Beteekenis.
Hhå . .	. . . . of	. . hh . . of de Maleische ح
Chå . .	. . . . of	. . ch . . » » » خ
Dzå . .	. . . . of	. . dz . . » » » ذ

Digitized by Google

AANGENOMEN LETTERS.

Naam.	Gedaante.	Beteekenis.
Zâ . . .	. . . . of	. . z . . of de Maleische ز
Sjâ . .	. . . . of	. . sj . . » » » ش
Ghrâ. .	. . . . of	ghr *of* gh » » » غ
Fâ . . .	. . . . of	. . f . . » » » ف

LEESTEEKENS, *PÂDÂ* GENAAMD.

Naam.	Gedaante.
Pâdâ loe*h*oer . . .	. . . . . of . . . . .
Pâdâ madjâ	. . . . . of . . . . .
Pâdâ *h*andhap . . .	. . . . . of . . . . .
Poerwâ Pâdâ	of
Madjâ Pâdâ	of
Wasânâ Pâdâ. . . .	of
Pâdâ bab *of* *H*adëg-*H*adëg . .	. . . . . of . . . . .
Pâdâ lîngsâ	. . . . . en . . . of . . . . en . .
Pâdâ *h*andëgging tjëlathoe, *of* Dîrgâ moeraras. .	. . . . . of . . . . .

Het gebruik van deze Pâdâ's zie meń Hoofdst. I, § 10.

Digitized by Google

§ 2. *H*aksårå's.

Het alfabet heet in het Javaansch *tjarakan*, en bestaat uit twintig letters, die *haksårå* (Ng.), en *haksantěn* (Kr.), of *sastrå* (Kr.), heeten. In de Spraakkunst worden zij gewoonlijk bij den eersten naam genoemd.

Deze *H*aksårå's zijn medeklinkers met den klinker *å* achter zich. Die klinker komt overeen met *au* in het Fransche woord *épaule*, of met de *o* in *école*, of met de *aw* in het Engelsche *law*. Op sommige plaatsen van Java spreekt men dien als *a* uit (¹).

Wanneer de *H*aksårå's geen klank- of schrijfteeken bij zich hebben, heeten zij *haksårå lěgěnnå*, of *haksårå hángnglěgěnnå*, d. i. naakte letters; in tegenoverstelling van de *sandhángngan* (zie § 8 & 9).

Elke *H*aksårå *lěgěnnå* kan op zich zelve eene lettergreep uitmaken; b. v. *hå-nå* (Ng.), zijn; *rå-må* (Kr.), vader; en, omgekeerd, elke lettergreep die op den *å*-klank eindigt, moet met de *H*aksårå *lěgěnnå* geschreven worden.

Daar die klinker bij alle *H*aksårå's volmaakt dezelfde is, behoeven deze nog slechts alleen eenige verklaring voor zoo verre zij medeklinkers zijn.

De *h* is aan het begin van een woord of van eene lettergreep stom, gelijk de *h* in het Fransche woord *homme*; dus spreekt men *ånå* (Ng.) uit als *ånå*, en niet als *hånå*; *kja-i* (Kr. Ng.), als *kja-i*, en niet *kja-hi*. Wij schrijven daarom in dit werk de *h* aan het begin van eene lettergreep met eene andere letter dan het overige gedeelte van het woord, b. v. h*ånå*, *kja*-h*i*, of h*å*nå, kja-*h*i. Dit verzwijgen der *h* (als aspiratie, want van den klinker spreken wij hier niet), in de uitspraak, is oorzaak dat zij ook in het schrift somtijds wordt weggelaten, en door eene andere *H*aksårå vervangen; namelijk:

1°. Wanneer een woord dat op een medeklinker uitgaat, een aanhechtsel (*suffix* of *affix*) aanneemt, dat met eene *h* begint; b. v.

(¹) In een paar woorden, wil het spraakgebruik, dat men de laatste *H*aksårå, algemeen met den *a*- in plaats van met den *å*-klank uitspreekt; zij zijn *hora* (Ng.), (niet h*orå*), niet, neen; en *boja* (Kw.), (niet *bojå*), niet, neen. Als reden hiervan wordt opgegeven dat deze woorden oorspronkelijk op eene vokaallooze *h* uitgingen, en dus geschreven werden *horak*; *bojak*; maar dat die *h*, daar zij toch in de uitspraak weinig of niet gehoord wordt (zie hieronder bl. 7), ook langzamerhand in het schrift is weggelaten. (*Tijdschr. voor Ned. Ind.*, Jaarg. VI, Dl. III, bl. 20). Deze reden komt ons echter niet geheel voldoende voor: want waarom heeft het gebruik dan slechts op deze twee woorden, waarvan het eene hoogst zeldzaam voorkomt, invloed gehad; en is in alle andere woorden die op eene uitgaan, die letter behouden gebleven, niettegenstaande zij daar evenmin in de uitspraak gehoord wordt?

Digitized by Google

djisîm-mipoen (Kr.), in plaats van *djisim-hipoen*, en *djisîm-mé* (Ng.), in plaats van *djisim-hé*, zijn lijk.

2°. Wanneer een woord zamengesteld wordt uit twee andere woorden, waarvan het eerste op een medeklinker eindigt, en het tweede met eene *am* aanvangt; b. v. *wëlás-sasih* (Kr. Ng.), in plaats van *wëlas-hasih*, medelijden.

3°. Wanneer twee woorden, waarvan het eerste op een medeklinker eindigt en het tweede met eene *am* begint, hoewel niet tot één woord vereenigd zijnde, zoo schielijk achter elkander worden uitgesproken, dat zij voor het gehoor bijna in één smelten; b.v. *toetoep-ping soemoer* (Kr.Ng.), in plaats van *toetoep hing soemoer*, het deksel van den put. Uit deze voorbeelden blijkt dat in die gevallen de *am*, die de beginletter is van het aanhechtsel of van het tweede woord, vervalt, en vervangen wordt door dezelfde *H*aksårå als waarop het voorgaande woord eindigt, terwijl die *H*aksårå dan den vokaal aanneemt, dien de *am* bij zich had; of met andere woorden: dat de eind-letter van het eerste woord verdubbeld wordt, en de begin-letter *am* van het tweede vervalt, welker vokaal dan op die verdubbelde letter overgaat. Die verdubbeling wordt echter zóó uitgesproken dat men niet beide medeklinkers afzonderlijk hoort, maar alsof alleen de eind-medeklinker van het eerste woord op het aanhechtsel, of op het tweede woord, was overgegaan; de klinker die haar voorafgaat wordt dus ook niet kort maar lang uitgesproken; de hier bijgebragte voorbeelden luiden derhalve, of er stond: *djisi-mipoen, djisi-mé, wëla-sasih, toetoe-ping.*

Aan het einde van eene lettergreep, d.i. als zij geen klinker achter zich heeft, heeft de *am* eene andere gedaante en eenen anderen naam (zie § 9, bl. 24), en wordt hoorbaar uitgesproken, schoon niet al te hard, dewijl zij daardoor in de *hh* (ح) of *ch* (خ) zoude ontaarden, welke klanken in het Javaansch niet bestaan; zij komt dan overeen met de Maleische *x* aan het einde der woorden, of nagenoeg met de Hollandsche *h*, in *hoog, huis;* b.v. *rah* (Kr.), bloed. Wanneer op eene lettergreep die op eene *h* (*Wignjan*) uitgaat, in hetzelfde woord eene lettergreep volgt die met eene *am* aanvangt, wordt de eerste in de uitspraak verzwegen, en de tweede als eene zachte Hollandsche *h* uitgesproken; zoo luidt b.v. *ràh-hinâ* (Ng.) niet *ràh-hinâ*, maar *ràh-hinâ;* *sakèh-hé* (Ng.) niet *sakèh-hé*, maar *sakéh-hé*. Men laat dan ook in het schrift de *Wignjan* wel weg, en schrijft *sakéh-hé*.

In het midden van eene lettergreep kan de *am* niet voorkomen.

De *an* is gelijk aan onze *n;* b. v. *në-nëm* (Kr. Ng.), zes.

Wanneer eene lettergreep eindigende op *n*, d. i. eene *an* zonder vokaal-klank er achter, in hetzelfde woord gevolgd wordt door eene

Digitized by Google

lettergreep die met eene ꦲ of ꦔ (die dan natuurlijk de Pasángngan zijn moet; zie § 4) begint, behoort men in plaats van de ꦤ eene ꦤꦺ te schrijven; b. v. ꦤꦺꦤꦺꦤ꦳ *kën-tjånd* (Kw.), goud, en niet ꦤꦺꦤꦺꦤ꦳; ꦤꦺꦩꦺꦴꦫ *ban-djoer* (Ng.), voortgaan, vervolgens, en niet ꦤꦺꦩꦺꦴꦫ. Deze regel wordt evenwel niet altijd in acht genomen (¹).

De ꦗ komt overeen met de Maleische ج, en wordt voorgesteld door *tj*, hoewel haar klank daardoor niet volkomen naauwkeurig wordt uitgedrukt; men moet in de uitspraak eenigzins een sissend geluid doen hooren, zoodat die letter nagenoeg den klank heeft van de *ch* in het Engelsche woord *church*, schoon niet zoo scherp; b. v. ꦗꦗꦲ꦳ *tja-tjah* (Kr.Ng.), (*chachah*), eene zekere uitgestrektheid lands, getal.

De ꦫ is gelijk aan de Hollandsche *r*; b.v. ꦫꦫ꦳ *rå-rå* (Ng.), ziek, ziekte. In het midden en aan het einde van eene lettergreep heeft deze letter denzelfden klank, doch eene andere gedaante en een anderen naam; b. v. ꦏꦿꦩꦩ꦳ *kråmå* (Kr. Ng.), beleefd; ꦱꦂꦠꦩ꦳ *sar-tå* (Kr.), en, met. (Zie § 9, bl. 23 en 24.)

De ꦏ is aan het begin van eene lettergreep gelijk aan onze *k*; b. v. ꦏꦱꦶ꦳ *ka-ki* (Ng.), grootvader, oudoom. Aan het einde van eene lettergreep wordt zij kort en weinig hoorbaar uitgesproken, omtrent zooals de tweede *k* in het woord *koek-koek*, (*koekoek*); wij schrijven haar in dit werk met eene andere *k* dan het overige gedeelte van het woord; b. v. ꦤꦸꦩꦥꦏ꦳ *noempak* (Kr.), rijden (²).

De ꦢ is zachter dan de Hollandsche *d*; wij weten haar echter niet beter dan door die letter voortestellen; b. v. ꦢꦢꦶ꦳ *da-di* (Ng.), worden; ꦗꦶꦢꦿꦩ꦳ *tji-drå* (Kr. Ng.), leugen, bedrog.

De ꦠ komt genoegzaam overeen met onze *t*, hoewel zij misschien niet zoo hard is; b. v. ꦠꦠꦺꦴ꦳ *ta-toe* (Kr.Ng.), gewond; ꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦥ꦳ *toet* (Kr.Ng.), volgen.

De ꦱ is gelijk aan *s*; b. v. ꦱꦱꦶ꦳ *sa-si* (Ng.), maan, maand; ꦱꦠꦺꦴꦱꦺꦴꦱ꦳ *satoes* (Kr. Ng.), honderd.

De ꦮ is gelijk aan de *w*; b. v. ꦮꦶꦮꦶꦠ꦳ *wi-wit* (Kr. Ng.), begin, aanvang; ꦱꦺꦴꦩꦂ꦳ *swargå* (Kr. Ng.), de hemel.

(¹) De reden voor dit gebruik der ꦤꦺ in plaats van de ꦤ, wordt in de aanmerking van Prof. T. Roorda, op bl. 62 en 63 der Javaansche Spraakkunst van A. D. Cornets de Groot, door genoemden Hoogleeraar uitgegeven te *Amsterdam*, 1843, aldus opgegeven; dat de *n* zich in dit geval in de uitspraak van zelf zoodanig naar de gehemelte-letters ꦗ en ꦔ schikt, dat zij zelve eene gehemelte-letter wordt; en de met de tandletter ꦤ verwante gehemelte-letter is de ꦤꦺ.

(²) In de genoemde Spraakkunst van Cornets de Groot, wordt de *k* in dit geval geheel weggelaten, en slechts door eene apostrophe vervangen. Misschien zoude men de kracht van de eind-*k* ook eenigzins kunnen uitdrukken door boven den voorgaanden klinker een zwaar toonteeken (*accent grave*) te plaatsen.

Digitized by Google

De ala is gelijk aan *l;* b. v. alala *la-li* (Ng.), vergeten; ala *koel-di* (Kr. Ng.), een ezel.

De apa is gelijk *p;* b. v. apapa *pa-pan* (Kr. Ng.), plank, bord; apa *tjip-tâ* (Kr. Ng.), bedrog.

De ada is harder dan de ata, en ook dan de Hollandsche *d;* ter onderscheiding van eerstgenoemde *H*aksårå stellen wij haar door *dh* voor; b. v. ada *dha-dhoe* (Kr. Ng.), dobbelsteen; ada *wĕ-dhoes* (Ng.), schaap, geit. Men moet zich echter volstrekt geene moeite geven om die *h* in de uitspraak te doen hooren (1).

De aca is gelijk aan de Maleische ج, en komt dus nagenoeg overeen met de *di* in het Engelsche woord *soldier*, of met de *j* in *journey;* met Hollandsche letters zal men haar het best uitdrukken door *dj*, mits men eenigzins een sissend geluid tusschen die beide letters late hooren; b. v. acacan *dja-djâhhan* (Kr.Ng.), grensscheiding; anaca *ha-djrih* (Ng.), bevreesd, vreezen.

De aja komt overeen met onze *j;* b. v. ajaja *jĕkti* (Ng.), waar, waarheid; anaja *haj-wâ* (Kw.), dat niet, moet niet, (Mal. جاغن).

De ama is gelijk aan de Maleische ڽ, en wordt door *nj* voorgesteld; b. v. ama *njâwâ* (Kr. Ng.), ziel; anaja *hán-njar* (Ng.), nieuw.

Deze *H*aksårå wordt somtijds in plaats van de an geschreven; zie bl. 6 en 7.

De ama is gelijk aan onze *m;* b. v. aima *milâ* (Kr.), oorsprong, oorzaak; aama-pa *sam-poen* (Kr.), reeds, afgedaan, verleden.

De ga is gelijk aan de Maleische گ, of aan de Fransche *g* in *guerre;* zij wordt dus door de Hollandsche *g* niet juist uitgedrukt, schoon wij ons, uit gebrek aan eene betere letter, daarvan bedienen; b. v. gaha *gadhah* (Kr.), bezitten; apaga *rĕmbag* (Ng.), voorstel, raad.

De ba is gelijk aan *b;* b. v. abiba *bĕtjik* (Ng.), goed; anaba *hab-di* (Kr.), dienaar.

De ta staat tot de ta in dezelfde verhouding als de ada tot de ata; zij is dus harder dan onze *t*, en wij stellen haar, ter onderscheiding van de ta, door *th* voor; men moet dan ook hier in de uitspraak de *h* niet doen hooren, even als zulks boven omtrent de ada gezegd is; b. v. ataca *ka-thah* (Kr.), veel; atiatia *thi-thik* (Ng.), weinig (2).

---

(1) In de Spraakkunst van de Groot, wordt de ata door *d* voorgesteld, en de ada door *d*. Daar echter dit laatste teeken op de meeste drukkerijën niet voorhanden is, en daarenboven bij een onduidelijken afdruk ligt tot verwarring aanleiding geven kan, hebben wij het beter gekeurd die letters op de hierboven opgegevene wijze te onderscheiden.

(2) In de Spraakkunst van de Groot wordt de ta voorgesteld door *t*.

Digitized by Google

De ꦔ komt overeen met de Maleische ڠ, of met de natuurlijke uitspraak der *ñg* in *lañg*, *zañg*, enz., die als één klank behoort uitgesproken te worden; b. v. ꦔꦸꦔꦸꦤ꦳ *ñgoe-ñgoen* (Kr.), berouw, berouw hebben.

Aan het einde van eene lettergreep heeft deze letter denzelfden klank, doch eene andere gedaante en een anderen naam; b. v. ꦲꦶꦔ꦳ *hiñg-kañg* (Kr.), welke, hetwelk. (Zie § 9, bl. 24.)

Over de twee andere, op de tabel van het Alfabet (§ 1) voorkomende teekens, de ꦥ꦳ *pâ tjërëk* en ꦗ꦳ *ngâ lëlët*, zie men § 8, bl. 17.

§ 3. Verdeeling der letters.

De letters worden verdeeld, naar de organen welker dienst men voornamelijk behoeft om haar uittespreken, in Keelletters (*Gutturales*), Lipletters (*Labiales*), Gehemelte-letters (*Palatinæ*), Tandletters (*Dentales*), en Tongletters (*Linguales*); waarbij men in het Javaansch nog de zoogenaamde Halfklinkers [1] te voegen heeft.

De Keelletters zijn: ꦄ꦳ ꦏ꦳ ꦒ꦳ ꦔ꦳

De Lipletters: ꦧ꦳ ꦨ꦳ ꦩ꦳ ꦫ꦳

De Gehemelte-letters: ꦗ꦳ ꦕ꦳ ꦚ꦳ en ꦯ꦳

De Tandletters: ꦠ꦳ ꦡ꦳ ꦤ꦳ ꦢ꦳

De Tongletters: ꦛ꦳ ꦜ꦳ en ꦝ꦳ ꦮ꦳

De Halfklinkers: ꦲ꦳ ꦭ꦳ ꦮ꦳

Omtrent deze verdeeling valt het volgende op te merken:

1°. Dat in het hedendaagsch Javaansch de ꦢ꦳ ꦮ꦳ en ꦯ꦳ alsmede de ꦠ꦳ en ꦝ꦳ niet in klank onderscheiden zijn; en de laatste vormen, niet meer, anders dan als hoofdletters, gebruikt worden, uitgezonderd in een enkel geval. (Zie § 5, bl. 13).

2°. Dat de keelletter ꦔ꦳ de lipletter ꦫ꦳ de gehemelte-letter ꦚ꦳ en de tandletter ꦤ꦳ zoo door den neus (*nasaal*) worden uitgesproken, dat men ze juister keel-neus-letter, lip-neus-letter, gehemelte-neus-letter en tand-neus-letter zoude noemen.

§ 4. Pasáng*ng*gan. Patèn.

In § 2 hebben wij reeds gezegd dat elke *H*aksårå lëgënnå den klank *d* achter zich heeft; om nu dien vokaalklank daaraan te ontnemen, en dus geslotene (d. z. op eenen medeklinker uitgaande) lettergrepen te schrijven,

[1] Door Halfklinkers verstaat men zulke letters, die, hoewel geene klinkers zijnde, achter een medeklinker kunnen uitgesproken worden, zonder dat men een klinker daartusschen behoeft te voegen; zoo is b. v. de *j* in *dj* en *tj*, de *r* in *dr* en *tr*, de *l* in *kl* en *bl*.

Digitized by Google

bestaan er twee middelen: 1°, het gebruik der *Pasángngan*'s, en 2°, dat van het teeken *Patèn*. Van de eerste bedient men zich in het midden en aan het einde van woorden; van het laatste alleen aan het einde van eenen volzin, of van zulk een gedeelte daarvan, dat door eenig leesteeken (*Pådå*) van het volgende is gescheiden.

De *Pasángngan*'s ( ) (¹) zijn, even als de *H*aksårå's, twintig in aantal (zie de Tafel, § 1); zij dragen denzelfden naam als hare overeenkomstige *H*aksårå's, en hebben, boven hare vokaal-ontnemende of klankdoodende kracht, ook dezelfde waarde als deze. Het is dus niet noodig, omtrent de uitspraak der Pasá*ng*ngans hier iets te zeggen; men vergelijke daarover § 2.

De figuur der Pasá*ng*ngan's zie men in de Tafel, § 1; het zal van zelf in het oog vallen, dat vier er van aan hare gelijknamige *H*aksårå's gelijk zijn, namelijk de en die echter door hare plaatsing ten opzigte der *H*aksårå's gemakkelijk daarvan onderscheiden worden.

Omtrent de plaats, die de Pasá*ng*ngan's in het schrift innemen, moet men opmerken, dat zij geschreven worden *onder* de *H*aksårå waaraan zij den vokaal-klank ontnemen; b. v. h*as-tå* (Kr.), hand; *san-tåndå* (Kr. Ng.), familie, geslacht; *kapal råmå* (Kr.), vaders paard; *wis mati* (Ng.), reeds dood.

Hiervan zijn slechts vier Pasá*ng*ngan's uitgezonderd, namelijk de en (*På gĕdhé*, zie § 5), die niet onder, maar onmiddellijk achter de vokaallooze *H*aksårå geplaatst worden; b. v. *tan-på* (Kr. Ng.), zonder; *djĕk-så* (Kr. Ng.), regter, fiskaal; *sampoen soegih* (Kr.), reeds rijk; *wontĕn* h*ing* (Kr.), zijn te.

Daar het voor de duidelijkheid in het lezen volstrekt noodzakelijk is, dat de Pasá*ng*ngan onmiddellijk bij de vokaallooze *H*aksårå staat, mogen ook deze vier Pasá*ng*ngan's niet aan het begin van een nieuwen regel geschreven worden; maar moeten zij, indien zij op de vorige regel niet *achter* de *H*aksårå staan kunnen, *onder* deze geschreven worden; b. v. *sabalánnipoen ki djåkå Pirángon sadåjå* (Kr.), al het volk van Djåkå Pirangon.

Drie Pasá*ng*ngnans, de en worden onder aan de vokaallooze *H*aksårå vastgehecht; b. v. *poen-nikå* (Kr.), die, dat, *swargå* (Kr. Ng.), de hemel; *manoes-wå* (Kw.), mensch; *doen-njå* (Kr.), de wereld; h*án-njar* (Ng.), nieuw; *tan wĕroeh* (Ng.), niet weten; *wòntĕn nĕgari*, er was eene stad. Hetzelfde heeft plaats met de Pasá*ng*ngan

(¹) «Men kan dit woord door *voegletter* vertalen.» Zij wordt zoo genoemd, omdat zij zich, zonder tusschenkomst van eenen klinker aan de voorgaande medeklinkers voegt. Vergelijk de Spraakkunst van de Groot, bl. 46, in de aanm.

Digitized by Google

(*Tâ gĕdhé*, zie § 5), die eigenlijk niet anders is dan eene eenigzins gewijzigde ꦀ. De overige Pasáng̃ngan's behooren los onder de *H*aksårå's geschreven te worden; evenwel vindt men in vlug schrift ook wel sommige er van, wier vorm zich daartoe gemakkelijk leent (b. v. de ꦄ꦳ ꦄ꦳ ꦄ꦳ ꦄ꦳ ꦄ꦳ ꦄ꦳) aan de bovenstaande letter verbonden.

Wanneer de Pasáng̃ngan's ꦁ ꦂ en ꦃ eenig klank- of schrijftecken aannemen, dat daaraan moet worden vastgehecht, worden zij geschreven even als de gelijknamige *H*aksårå's, waarvan zij dan alleen door hare plaats onderscheiden zijn; b. v. ꦏꦧꦭꦏꦺꦴꦭꦄ *kapal koelâ* (Kr.), mijn paard; ꦧꦺꦴꦠꦺꦤ꦳ꦏꦿꦄꦩꦄ *bôtĕn krâmâ* (Kr.), niet beleefd; ꦲꦺꦱꦠꦺꦴ *hĕstoe* (Kr.), waar, zeker; ꦮꦶꦱ꦳ꦠꦺꦴꦄ *wis toewâ* (Ng.), reeds oud; ꦱꦩꦥꦺꦴꦄꦩ꦳ꦥꦄꦲ *sampoen loemampah* (Kr.), reeds gegaan.

Hoewel de wijze waarop de Pasáng̃ngan's behooren gebruikt te worden uit de gegevene voorbeelden reeds duidelijk is, achten wij het niet onnoodig nog eens op te merken, dat, niet de vokaallooze medeklinker zelf, maar de beginletter van de volgende lettergreep, of (indien de vokaallooze medeklinker tevens de laatste letter van een woord is) van het volgende woord, door de Pasáng̃ngan moet uitgedrukt worden; dewijl de Pasáng̃ngan niet bloot een medeklinker is, maar als letter volmaakt met de *H*aksårå gelijk staat, doch daarenboven de kracht heeft om aan de *voorgaande H*aksårå den vokaalklank te ontnemen (¹).

Het spreekt dus van zelf dat men zich van de Pasáng̃ngan niet bedienen kan aan het einde van een op zich zelf staand woord, of van eenen volzin, of van zulk een gedeelte daarvan dat door eenig leesteeken van het volgende gescheiden is. Om in die gevallen aan de laatste *H*aksårå haren vokaalklank te ontnemen, bezigt men het teeken ꦀ, ꦄꦤꦒꦏꦔꦀ *Patèn* (Ng.), ꦏꦶꦱꦄꦱꦀ *Kisas* (Kr.), of ꦄꦤꦒꦏꦺꦴꦀ *Pangkon* (Kr. Ng.) (²), geheeten: de eerste benaming is in de Spraakkunst meest gebruikelijk. Dit teeken wordt achter, en gedeeltelijk onder de laatste *H*aksårå van het woord geschreven. (Zie de bovenstaande woorden).

(¹) Deze herhaling zal velen overtollig toeschijnen; zij is het echter niet. In geene der Westersche talen heeft men iets dat met het gebruik der Pasáng̃ngan eenige overeenkomst heeft, evenmin als men er medeklinkers in aantreft die uit zich zelve tevens een klinker bij zich hebben. Die geheel vreemde schrijfwijze wordt niet door alle leerlingen even spoedig begrepen, vooral zijn de Pasáng̃ngan's voor velen een struikelblok; het is ons althans dikwijls voorgekomen, dat eerstbeginnenden de Pas. zelve voor den vokaalloozen medeklinker hielden, en dus schreven: ꦄꦔꦤ꦳ꦏꦶꦏꦄ in plaats van ꦄꦔꦤ꦳ꦏꦶꦏꦄ (*ngandikä*); ꦲꦤ꦳ꦱꦺꦱꦿꦶ in plaats van ꦲꦤꦿꦺꦱꦿꦶ (*hĕstri*); ꦮꦶꦗꦤ꦳ꦠꦺꦤ꦳ꦀ voor ꦮꦶꦠꦶꦗꦤꦺꦀ (*witjantĕn*), enz.

(²) De woorden *Patèn* en *Kisas* beteekenen (*klank*)-*dooder* of (*klank*)-*doover*; *Pangkon* is *die iets op den schoot houdt*; de beide eerste benamingen doelen op de kracht, de derde op den vorm van dit teeken. De kracht der *Patèn* is volmaakt dezelfde als die van de *Djezma* (°) der Arabieren, die ook bij de Maleijers in gebruik is, en door hen *Bâris mâti* (*dood-teeken*) genoemd wordt. Zie de *Handleiding tot de Kennis der Maleische taal*, enz., bl. 14.

Digitized by Google

Eene enkele maal komt de Patèn ook in het midden van eenen volzin voor; namelijk dan, wanneer onder ééne *H*aksårå twee Pasá*ng*ngan's zouden moeten komen, hetgeen onduidelijk en moeijelijk te lezen zijn zoude; b.v. [illegible] in plaats van: [illegible] *krantën nglangkoengngi préntah* (Kr.), om het overtreden der geboden. [illegible] in plaats van [illegible] *wis gloendhoeng* (Ng.), reeds gerold. Deze opeenhooping van medeklinkers komt echter zelden anders dan in gedichten voor, waar zij ontstaat door dat somtijds een woord om de maat wordt zamengetrokken. In proza, waar men niet aan een bepaald getal lettergrepen gebonden is, scheide men echter, wanneer de aard van het woord dit toelaat, (zoo als in het laatste voorbeeld) liever den tweeden en derden medeklinker door den korten klinker *ĕ* (d. i. het klankteeken ꧀ *Pĕpĕt*, zie § 8), van elkander, en schrijve dus: [illegible] in plaats van: [illegible] *gloendhoeng*, en [illegible] *hángngoentjělang* (Ng.), in plaats van: [illegible] of [illegible] *hángngoentjlang*, eene lans werpen. In gevallen, zoo als in het eerste voorbeeld, waar de [illegible] de beginletter van een werkwoord is, (zie Hoofdst. II, § 7), kan men, daar de Pasá*ng*ngan [illegible] op de schrijflijn geplaatst wordt, de zwarigheid uit den weg ruimen, door het voorvoegsel [illegible] *hå*, voor het werkwoord te plaatsen, en dus te schrijven: [illegible] *krantën hángnglangkoengngi préntah.*

Indien de derde medeklinker eene *r* is, is er in het schrijven geene zwarigheid, daar deze door de *Tjåkrå* (zie § 9, bl. 23) moet worden uitgedrukt, die zich gemakkelijk onder aan de Pasá*ng*ngan verbindt of er los vóór geschreven wordt, en ook in het lezen geene onduidelijkheid veroorzaakt; b.v. [illegible] *djéndral* (Kr. Ng.), generaal; [illegible] *sěmbrånå* (Kr. Ng.), scherts, schertsend.

Er zijn drie *H*aksårå's, de [illegible] en [illegible] die aan het einde van eene lettergreep nimmer eene Pasá*ng*ngan of een Patèn achter zich nemen (¹). Over de wijze waarop dan de vokaallooze *h*, *r* en *ng* worden uitgedrukt, zie men § 9, bl. 24.

(¹) De [illegible] en [illegible] nemen ook aan het begin van eene lettergreep nimmer eene Pasá*ng*ngan (en nog minder een Patèn) achter zich, daar hierdoor een klank ontstaan zoude, die niet uitgesproken kan worden. Met de [illegible] is dit anders; deze heeft aan het begin van eene lettergreep dikwijls de Pas. [illegible] onder zich, namelijk aan het begin van zulke werkwoorden, wier grondwoord met de [illegible] aanvangt; b. v. [illegible] *nglilánni* (Kr.), vergunnen, van [illegible] *lilå* (Kr. Ng.), vergunning; [illegible] *ngloro* (Ng.), verdubbelen, van [illegible] *loro* (Ng.), twee. In werkwoorden die afgeleid zijn van grondwoorden, die met eene [illegible] aanvangen, zoude hetzelfde omtrent de Pas. [illegible] plaats hebben, indien men niet in stede daarvan de Tjåkrå (zie § 9) gebruikte; b. v. [illegible] *ngrasa* (Ng.), smaken, gevoelen, van

Digitized by Google

§ 5. Kapitale letters.

Uit de Tafel (bl. 2) blijkt, dat niet van alle *H*aksårå's kapitale letters bestaan, en dit zich bepaalt tot de *Nå*, *Pasángngan Tjå*, *Kå*, *Tå*, *Pas. Tå*, *Så*, *På*, *Pas. På*, *Njå*, *Gå* en *Bå*; welker gebruik wij nu nader moeten verklaren.

Deze letters, die [illegible] *haksårå gědhé* (Ng.), of [illegible] *sastrå hagěng* (Kr.), d. i. groote letters, of [illegible] *haksårå moerdå* (Kw.), d. i. hoofdletters, genoemd worden, zijn uit het Sanskrit overgenomen, in welke taal zij geene hoofdletters zijn, maar alleen wijzigingen van die aanverwante letters van het alfabet, als welker kapitalen zij thans in het Javaansch gebruikt worden (¹); twee er van hebben ook in deze taal, buiten haar gebruik als hoofdletters, nog iets van hare oorspronkelijke kracht behouden, namelijk de [illegible] en [illegible], zoo als nu zal worden aangewezen.

De [illegible] *Nå* behoort, ook wanneer zij niet als hoofdletter voorkomt, gebruikt te worden, wanneer de [illegible] de beginletter is van eene syllabe, welke volgt op eene andere die op eene vokaallooze *n* uitgaat; of met andere woorden: wanneer eene vokaallooze [illegible] onmiddelijk door de Pasángngan [illegible] gevolgd wordt, behoort men in plaats van de [illegible] eene [illegible] te schrijven; b. v. [illegible] *mën-dhět* (Kr.), nemen; en niet [illegible]; [illegible] *san-dhang* (Ng.), kleed; en niet [illegible] (²).

De [illegible] *Så* behoort geschreven te worden in plaats van de gewone [illegible]: 1°, wanneer eene vokaallooze *s* onmiddelijk door de Pasángnan [illegible] gevolgd wordt; b. v. [illegible] *gis-thi* (Kw.), steen, rots; en niet [illegible] 2°, wanneer de *s* als beginletter van eene lettergreep, onmiddellijk volgt op eene andere lettergreep, die op eene vokaallooze *r* (Lajar [illegible], zie § 9, bl. 24) eindigt; b. v. [illegible] *war-så* (Kw.), een jaar; en niet [illegible]. (³)

[illegible] *råså* (Ng.), smaak, gevoel. (Over deze [illegible] aan het begin der werkwoorden, zie men Hoofdst. II, § 7). De Pas. [illegible] onder de [illegible] aan het begin van eene letter-greep, komt ook voor in eenige andere woorden; b. v. [illegible] *nga-nglang* (Kr. Ng.), de ronde doen; tenzij men liever schrijve [illegible] *ngangělang*, enz. waartegen geene zwarigheid bestaat.

(¹) « De [illegible] is oorspronkelijk de *linguale* (tongletter) Na, en de gewone [illegible] eigenlijk de *dentale* (tandletter). De [illegible] is de *palatale* (gehemelte-letter), de [illegible] de *linguale*, en de gewone [illegible] de *dentale* Sa. De [illegible], [illegible], [illegible], [illegible], [illegible] en [illegible], komen overeen met de Sanskritsche *aspiratæ* Tjha, Kha, *dentale* Tha, Pha, Gha en Bha. De [illegible] (die thans als kapitale *Njä* gebruikt wordt) was misschien oorspronkelijk de *aspirata* Djha, hetgeen de vorm doet vermoeden. » Zie de Spraakkunst van de Groot, bl. 7, in de aanm.

(²) « Naar de spelling van kundige Javanen gebruikt men onmiddellijk vóór de [illegible] » (dus boven de Pasángan [illegible]) altijd de [illegible] in plaats van de [illegible], en onmiddellijk » vóór de [illegible] (dus boven de Pasángan [illegible]) de [illegible] in plaats van de [illegible]. De grond

Digitized by Google

De *H*aksårå gědhé worden als hoofdletters gebruikt, in eigen namen van personen of plaatsen, en ook in woorden zoo als *de wereld*, *de hemel*, *de hel*, en dergelijke; en dan niet slechts aan het begin maar ook in het midden en op het einde van het woord; het laatste echter niet wanneer het woord op eene geslotene lettergreep eindigt; b. v. [illegible] *Soerakartå*, Soerakarta; [illegible] *Nabi Moeså*, de Profeet Mozes; [illegible] *Soesoehoennan Pakoe Boewånå Sénå-Pati hing ngalågå Ngabdoer Rahman Panåtå-gåmå*. (titel van den Keizer van Soerakarta). [illegible] *swargå* (Kr. Ng.), de hemel.

In Kawi-geschriften wordt de [illegible] *Bå*, ook als Pasángngan gebruikt, wij hebben haar in de Tafel § 1, evenwel niet als zoodanig opgegeven, omdat zij ons in gewoon Javaansch nog niet is voorgekomen.

De [illegible] *Pas. Tjå*, [illegible] *Kå*, en [illegible] *Njå*, worden zelden anders dan in Kawi-schriften, gebruikt.

§ 6. Aangenomen letters.

Door *Aangenomen letters* verstaat men dezulke, die door bijvoeging van het teeken [illegible] *sastrå swårå*, (ˇ) van andere *H*aksårå's gevormd worden, zie de Tafel, § 1. Zij dienen om Arabische, of uit andere talen overgenomene, woorden te schrijven; dewijl daarin dikwijls klanken voorkomen, waarvoor in het eigenlijk-Javaansch schrift geene teekens bestaan; b. v. [illegible] شريف حسن, *Sjarîf Hhassan*, Sjerif Hassan; [illegible] خميس, *chĕmîs*, donderdag; [illegible] حلال, *hhalâl*, wettig, geoorloofd; enz.

Deze klanken kunnen echter door de Javanen niet dan met moeite, en dan nog slechts gebrekkig, worden uitgesproken; waarom zij gewoonlijk zeggen *Sarip Hassan*, *kĕmîs*, *halâl* enz., en ook dikwijls schrijven [illegible] enz.

Om den klank *hh* (ح) uittedrukken, wordt ook wel de [illegible] gebruikt, en dus b. v. geschreven [illegible] voor حلال, *hhalâl*, enz.; of ook wel eene enkele [illegible]; b. v. [illegible] *hahad*, of [illegible] *ngahad*, voor احد, *âhhad*, zondag.

» hiervan is klaarblijkelijk deze, dat de [illegible] en de [illegible] oorspronkelijk, even als de » [illegible] en de [illegible], tot de klasse der *linguale* letters behooren. De [illegible] in plaats van » de [illegible] wordt, naar het voorschrift van geletterde Javanen, en overeenkomstig een » regel van de Sanscritsche Spraakkunst, ook altijd geschreven, zoo dikwijls de *s* » onmiddellijk op de *r* (en dus op de Lajar) volgt. » Aanm. op de Spraakk. van Cornets de Groot, bl. 8. Voor het gebruik der [illegible] achter de vokaallooze *r*, is dezelfde reden, als wanneer zij voor de [illegible] komt; namelijk de [illegible] als medeklinker beschouwd, behoort tot de klasse der *tong*-letters; de tongletter [illegible] assimileert zich dus in de uitspraak ook beter aan haar, dan de tandletter [illegible].

Digitized by Google

§ 7. Verandering van den vokaalklank *å* der *H*aksårå's en Pasá*ng*ngan's, in *A*.

Wij hebben boven gezien dat elke *H*aksårå lĕgĕnnå (§ 2) en ook elke Pasá*ng*ngan (§ 4) den klinker *å* bij zich heeft. Die klinker verandert echter in *a* in de volgende gevallen :

1°. Wanneer de lettergreep, die met eene *H*aksårå lĕgĕnnå aanvangt, door een vokaalloozen medeklinker gesloten wordt ; b. v. [illegible] *tan-på* (Kr.Ng.), (niet *tånpå*), zonder ; [illegible] *kar-så* (Kr.), (niet *kårså*), de wil ; [illegible] *kang* (Kr. Ng.), (niet *kång*), dewelke, hetwelk.

2°. Wanneer op eene lettergreep die uit eene *H*aksårå lĕgĕnnå bestaat, eene andere volgt, waarin de *H*aksårå eenig klank- of schrijfteeken aanneemt ; b. v. [illegible] *wa-toe* (Ng.), (niet *wåtoe*), steen ; [illegible] *gawé* (Ng.), (niet *gåwé*), doen, werken ; [illegible] *dhatĕng* (Kr.), (niet *dhåtĕng*), komen ; [illegible] *dhahar* (Kr.), (niet *dhåhår*), eten ; [illegible] *waris* (Kr. Ng.), (niet *wåris*), erfgenaam.

Het teeken [illegible] *Tjåkrå* (zie § 9) heeft echter deze kracht niet ; en dus behoudt de *H*aksårå, die in de vorige lettergreep hetzelve voorafgaat, den *å*-klank ; b. v. [illegible] *tjåkrå* (Kw.), (niet *tjakrå*), werpschijf, radpijl.

3°. Indien in woorden van meer dan twee lettergrepen, eene geslotene lettergreep, of eene *H*aksårå met een klank- of schrijfteeken bij zich, voorkomt, verandert in alle *voorgaande* lettergrepen van dat woord de *å* in *a* ; b. v. [illegible] *nagari* (Kr.), (niet *någari*), eene stad ; [illegible] *Batawijah*, (niet *Båtawijah*), Batavia.

4°. In de eerste lettergreep van drie-lettergrepige woorden, uit drie *H*aksårå lĕgĕnnå's bestaande ; b. v. [illegible] *sadåjå* (Kr.), (niet *sådåjå*), alle, alles ; [illegible] *salåjå* (Kr. Ng.), (niet *sålåjå*), verschil, tegenstrijdigheid ; [illegible] *Bathårå* (Kr. Ng.), (niet *Båthårå*), eene Godheid.

Hiervan zijn uitgezonderd :

a. De woorden die zamengesteld zijn uit een grondwoord dat uit twee *H*aksårå lĕgĕnnå's, en een aanhechtsel dat uit ééne *H*aksårå lĕgĕnnå bestaat ; b. v. [illegible] *gåwåhå* (1), (niet *gawåhå*), de gebied. wijze van [illegible] *gåwå* (Ng.), brengen ; [illegible] *hånåhå* (1), (niet *hanåhå*), de geb. wijze van [illegible] *hånå* (Ng.), zijn, wezen ; [illegible] *hådjåtå* (Ng.), (niet *hadjåtå*), dat toch niet, van [illegible] *hådjå*, dat niet, en de partikel [illegible] *tå*, toch !

b. Sommige woorden uit de kawi-taal afkomstig ; b. v. [illegible] *nåjåkå*, (niet *najåkå*), een rijksgroote, raadsman ; [illegible] *såsådhå*, (niet *sasådhå*), eene slang ; [illegible] *wånårå*, (niet *wanårå*), een aap ; en eenige andere. Door Wilkens en Winter echter, wordt dit laatste tegengesproken, en beweerd dat die woorden wel degelijk worden uitgesproken

(1) In deze en soortgelijke woorden wordt de [illegible] van het aanhechtsel hoorbaar uitgesproken.

Digitized by Google

najåkå, *sasådhå*, *wanårå*; enz. (Zie Tijdschr. v. *Ned. Ind.*, Jaarg. VI, Dl. III, bl. 20.) Zij hebben dan ook in het Sanskrit, waar zij eigenlijk te huis behooren, in de eerste lettergreep eene lange *å*, hetgeen zeker voor laatstgenoemde uitspraak pleit.

5o. Wanneer eenig woord, waarin eene *H*aksårå lĕgĕnnå voorkomt, verdubbeld wordt, en die verdubbeling eenig aanhechtsel aanneemt, waardoor daarin de *å* in *a* verandert, dan heeft zulks ook in het eerste gedeelte van het woord plaats; b. v. [illegible] *sakira-kiránné* (Ng.), (niet *sakirå-kiránné*), naar gissing; van [illegible] *kirå*, meening, gissing.

6o. Wanneer in een door verdubbeling gevormd woord, bij die verdubbeling de klinkers veranderd worden (zie Hoofdst. II, § 1, B, *b*, en de aanmerking aldaar), verandert, indien dan in het eerste gedeelte eene *H*aksårå lĕgĕnnå voorkomt, ook haar *å*-klank in *a*; b.v. [illegible] *wora-wari* (Kr.Ng.), (niet *worå-wari*), eene zekere bloem; [illegible] *bola-bali* (Ng.), (niet *bolå-bali*), heen en weder gaan, telkens terugkeeren.

Aanmerkingen.

a. In vier-lettergrepige woorden, enkel uit *H*aksårå lĕgĕnnå's bestaande, blijft in alle lettergrepen de *å*-klank onveranderd; b. v. [illegible] *håråhårå* (Kr.Ng.), vlak veld, heide; [illegible] *båjåwårå* (Kr.Ng.), berigt, kennisgeving; [illegible] *wånåwåsåå* (Kw.), woud, bosch. Deze woorden zijn bijna alle van kawischen oorsprong; althans die welke niet door aanhechtsels van drie- of twee-lettergrepige Javaansche woorden gevormd zijn.

b. Het is misschien niet overtollig optemerken, dat klank- of schrijfteekens geenen invloed hebben op den vokaalklank der *volgende H*aksårå lĕgĕnnå's, zelfs dan niet, wanneer een woord verdubbeld wordt, mits het slechts geen aanhechtsel aanneme of verandering van klinkers onderga (zie hierboven, geval 5o & 6o.); b.v. [illegible] *sĕndjåtå* (Kw.), (niet *sĕndjata*), geweer, wapen; [illegible] *boewånå* (Kw.), (niet *boewana*), de wereld; [illegible] *sĕdåjå-dåjå* (Kr. Ng.), (niet *sĕdaja-daja*), te veel van iemand vergen, onbarmhartig zijn.

§ 8. Over de Klankteekens of Sandhángngan's, en de op zich zelve staande Klinkletters.

Behalve den *å*- en *a*-klank, die, gelijk uit §§ 2 en 7 blijkt, niet door afzonderlijke teekens behoeven te worden voorgesteld, bestaan in het Javaansch nog vijf klinkers, [illegible] *sandhángngan* (1), geheeten, welke door bijzondere teekens worden uitgedrukt, die men vóór, achter, boven, of onder de *H*aksårå lĕgĕnnå plaatst.

(1) Dit woord beteekent: *bekleedselen*. Die benaming is aan deze teekens gegeven, omdat zij de *H*aksårå lĕgĕnnå (naakte letter, zie § 2, bl. 5), met eenen vokaal-klank als het ware bekleeden.

Digitized by Google

1°. De *ĕ*, dat is eene *e* zoo als die in de Hollandsche woorden *geval*, *begin*, of in de Maleische بسر *bĕsar*, بكل *bĕkal*, wordt uitgesproken. Zij wordt uitgedrukt door het teeken ꦼ, ꦥꦼꦥꦼꦠ *Pĕpĕt* (¹), dat onverbonden boven de *H*aksårå die den *ĕ*-klank voorafgaat, geschreven wordt; b. v. ꦠꦼꦩꦼꦤ *tĕmĕn* (Ng.), waar, opregt, braaf. Wanneer eene Pasá*ng*ngan, die onder de schrijflijn staat, dezen klinker bij zich heeft, wordt de Pĕpĕt boven de daarboven staande *H*aksårå geschreven; b. v. ꦩꦼꦤ꦳ꦢꦼꦠ *mĕn-dhĕt* (Kr.), nemen, afnemen. De Pasá*ng*ngan's die op de schrijflijn staan, nemen de Pĕpĕt boven zich; b. v. ꦱꦩ꦳ꦥꦺꦴꦲꦺꦤ꦳ꦥꦼꦠꦼꦁ *sampoen pĕtĕng* (Kr.), reeds duister; ꦧꦺꦴꦠꦼꦤ꦳ꦱꦼꦤꦼꦁ *bŏtĕn sĕnĕng* (Kr.), niet vergenoegd.

Er zijn twee *H*aksårå's, de ꦤ en de ꦤꦿ, boven welke de Pĕpĕt nimmer geschreven wordt, daar er afzonderlijke teekens zijn, om de klanken *rĕ* en *lĕ* uittedrukken; namelijk voor den eersten de ꦿ, (ꦥꦺꦴꦲꦿꦼꦗꦼꦂ *På tjĕrĕk*), en voor den laatsten de ꦷ (ꦤꦟꦺꦴꦲꦷꦼꦭ *Ngå lĕlĕt*); zie de Tafel § 1; b. v. ꦿꦼꦩꦼꦤ *rĕmĕn* (Kr.), beminnen, behagen scheppen, (niet ꦩꦼꦤ); ꦭꦼꦩꦲ *lĕmah* (Ng.), grond, bodem, (niet ꦩꦲ). Wanneer de klank *rĕ* op een vokaalloozen medeklinker volgt, mits *niet in dezelfde lettergreep* (voor welk geval men een afzonderlijk teeken heeft, zie hieronder), gebruikt men eveneens de Pasá*ng*ngan På tjĕrĕk (ꦿ); b. v. ꦱꦩꦺꦤꦗꦺꦴꦤꦿꦼꦩꦼꦤ *sampéjan rĕmĕn* (Kr.), gij schept behagen.

Wanneer de klank *rĕ* op een vokaalloozen medeklinker volgt in *dezelfde lettergreep*, drukt men dien klank uit door het teeken *Kĕrĕt* of *Tjåkrå gantoeng*, waarover men zie § 9, bl. 23.

Om den klank *lĕ* achter een vokaalloozen medeklinker uittedrukken, wordt de Pasá*ng*ngan Ngå lĕlĕt (ꦷ) alleen aan het begin van een woord gebruikt (²); b. v. ꦗꦺꦫꦶꦗꦺꦴꦱꦭꦼꦂꦭꦼꦂꦱ *tjarijos lĕrĕs* (Kr.), het regte verhaal; wanneer anders de klank *lĕ* op een vokaalloozen medeklinker volgt, gebruikt men liever de Pasá*ng*ngan ꦽ met de Pĕpĕt; b. v. ꦤꦺꦴꦤꦼꦭꦼꦩꦺꦴꦲꦼꦂ *ngléboer* (Kr. Ng.), bederven, vernietigen; ꦩꦼꦩꦼꦢꦺꦴꦼ *blĕdoeg* (Kr. Ng.), stof.

2°. De *i*; deze wordt uitgedrukt door het teeken ꦺ, ꦲꦺꦴꦲꦼ *Hoeloe*, (bij verbastering ook wel ꦮꦺꦴꦲꦼ *Woeloe* genaamd), dat *hoofd* beteekent, boven de *H*aksårå, die den *i*-klank voorafgaat, te plaatsen; b. v. ꦲꦶꦩꦿ

(¹) Het woord ꦥꦼꦥꦼꦠ (ꦥꦼꦥꦼꦠ) beteekent *sluiten*, *verstoppen*; het teeken heeft dien naam gekregen naar den klank van den vokaal, dien het voorstelt, die niet helder en open, maar binnensmonds wordt uitgesproken.

(²) Volgens de Spraakk. van DE GROOT, bl. 34, en de aanmerking aldaar.

Digitized by Google

hinggih (Kr.), ja, zoo, ook; *djisim* (Kr. Ng.), lijk; *pintën* (Kr.), hoeveel. Wanneer eene Pasángngan, die onder de schrijflijn staat, den *i*-klank bij zich heeft, wordt de *H*oeloe geschreven boven de *H*aksårå waaronder die Pasángngan staat; b. v. *sëkti* (Kw.), magt, magtig. De vier Pasángngan's die op de schrijflijn staan, nemen de *H*oeloe boven zich; b. v. *sëksi* (Kr. Ng.), getuige.

De uitspraak der *H*oeloe verschilt, naar gelang van de lettergreep waarin zij voorkomt; in eene niet-geslotene lettergreep is zij zacht-lang, even als de *i* in het Fransche woord *agile*, of als de ي in het Maleische بيني *bini;* b. v. *bali* (Ng.), terugkeeren. Dien zelfden klank heeft de *H*oeloe ook in alle lettergrepen die op eene vokaallooze *n* uitgaan; b. v. *dintën* (Kr.), dag; *mëskin*, (Kr. Ng.) arm, behoeftig; *sintën* (Kr.), wie; en in het algemeen altijd in de eerste geslotene lettergreep der woorden, onverschillig op welken medeklinker zij uitgaan; b.v. *sirnå* (Kw.), verdwijnen; *hinggih*, ja, juist; *tinggal* (Ng.), verlaten, achterlaten; overigens is zij in geslotene lettergrepen scherp-kort, gelijk de *i* in het Hollandsche woord *brik;* b. v. *taksih* (Kr.), nog; *hawit* (Kr. Ng.), begin, oorzaak.

3o. De *oe;* deze wordt uitgedrukt door het teeken ु, dat *soekoe*, voet, heet, en onder aan den laatsten neerhaal van de *H*aksårå of Pasángngan die den *oe*-klank voorafgaat, wordt vastgehecht; b. v. *toeroen* (Ng.), afdalen; *noedjoem* (Ar.), sterren; *samboeng* (Ng.), zamen voegen; *sampjoeh* (Kr. Ng.), te gelijk met den vijand sneuvelen; *bánnjoe* (Ng.), water; *bandjoer* (Ng.), voortgaan, vervolgens; *pandoemman* (Kr. Ng.), aandeel, gedeelte; *hanthoek* (Kr. Ng.), met het hoofd knikken; *sampoen noempákki* (Kr.), bereden hebben; *pantjoer* (Kr. Ng.), stroomen, uitstroomen.

Om de Soekoe met de Pasángngan's ङ, ञ of न te kunnen verbinden, worden deze geschreven als hare gelijknamige *H*aksårå's. Zie § 4, bl. 11.

De Soekoe wordt ook, even als de *H*oeloe, in eene geslotene lettergreep, zoo die niet de eerste van het woord is, iets korter uitgesproken, dan wanneer de lettergreep op den zuiveren *oe*-klank uitgaat.

4o. De *é* of *è;* deze wordt uitgedrukt door het teeken े, dat *Taling*, of *Talingngan*, oor, heet. Het wordt geschreven vóór de *H*aksårå, waarachter de *e*-klank wordt uitgesproken; b. v.

Digitized by Google

ꦲꦁꦤꦺꦒꦼꦠ꦳ *hèngět* (Kr.), indachtig zijn, gedenken; (en niet ꦲꦁꦤꦺꦒꦼꦠ꦳). Indien de *e*-klank behoort bij eene Pasángngan die onder de schrijflijn staat, wordt de Taling geplaatst voor de *H*aksårå, die boven die Pasángngan staat; b. v. ꦲꦮꦏꦏꦺ *hawakké* (Ng.), zijn ligchaam, hij; ꦠꦺꦩ꦳ꦺ *tëmbé* (Kr. Ng.), de toekomst. Wanneer de *e*-klank behoort bij eene van de vier Pasángngan's, die op de schrijflijn staan, plaatst men de Taling vóór de voorgaande *H*aksårå; b. v. ꦱꦩꦥꦺꦗꦤ *sampéjan* (Kr.), gij, (niet ꦱꦩꦥꦺꦗꦤ) ; ꦠꦺꦠꦺꦥꦺꦱꦭꦺ *toetoep sélå* (Kr.), een deksel van steen, (niet ꦠꦺꦠꦺꦥꦺꦱꦭꦺ); ꦮꦺꦱꦲꦭꦶꦁ *wis héling* (Ng.), herdacht hebben, (niet ꦮꦺꦱꦲꦭꦶꦁ).

Daar de Taling nimmer van de *H*aksårå of Pasángngan waarbij zij behoort mag gescheiden worden, moet, wanneer op het einde van een regel nog wel de Taling, maar niet de daarbij behoorende letter kan geplaatst worden, eerstgenoemde op den nieuwen regel herhaald worden; b. v. ꦏꦺꦥꦿꦶꦗꦺ *kěprijé* (Ng.), hoe.

Wat nu de uitspraak van de Taling betreft, zij is:

Scherp-kort:

a. In de laatste lettergreep van een woord, als die door een medeklinker gesloten is; b.v. ꦏꦱꦺꦥ꦳ *kasèp* (Kr. Ng.), te laat; ꦲꦮꦺꦲ꦳ *hawèh* (Ng.), bewilligen, goedkeuren.

Wanneer het woord slechts uit ééne geslotene lettergreep bestaat, behoudt de Taling haren oorspronkelijken zacht-langen klank; b. v. ꦗꦺꦤ꦳ *jén* (Kr. Ng.), indien; ꦒꦺꦤ꦳ *gén* (Kr.), toestand, plaats.

Ook in de laatste lettergreep van meer-lettergrepige woorden, waarvan de voorlaatste een Pěpět heeft, blijft de Taling zacht-lang; b. v. ꦧꦒꦺꦭꦺꦤ꦳ *bagělén* (Kr. Ng.), Bagelen; ꦲꦺꦫꦺꦲ꦳ *hěréh* (Kr. Ng.), oorzaak, reden, bestuur; ꦏꦺꦧꦺꦠ꦳ *kěbét* (Kr. Ng.), een blad papier.

b. In de voorlaatste lettergreep, hetzij die gesloten is of niet, als de laatste gesloten is, en daarin insgelijks eene Taling voorkomt; b. v. ꦱꦺꦭꦺꦲ꦳ *sèlèh* (Ng.), plaatsen, nederzetten; ꦭꦺꦥꦺꦤ꦳ *lèpén* (Kr.), eene rivier; ꦭꦺꦁꦏꦺꦠ꦳ *lèngkèt* (Ng.), kleven.

c. In de voorlaatste niet geslotene lettergreep, als de laatste op eene *H*oeloe of Soekoe uitgaat; b. v. ꦏꦺꦛꦗꦺ *kètjoe* (Kr. Ng.), een roover; ꦣꦺꦮꦶ *dèwi* (Kw.), eene godin; ꦱꦺꦮꦺ *sèwoe* (Kr. Ng.), duizend.

d. In de voorlaatste lettergreep, hetzij die gesloten is of niet, als de laatste een Pěpět heeft; b. v. ꦱꦺꦏꦺꦠ꦳ *sèkět* (Kr. Ng.), vijftig; ꦩꦺꦱꦺꦩ꦳ *mèsěm* (Kr. Ng.), glimlagchen.

In alle andere gevallen is de Taling zacht-lang; b. v. ꦣꦺꦮꦂ *déwå* (Kw.), godheid; ꦒꦺꦣꦺꦲ꦳ *gědhé* (Ng.), groot; ꦣꦺꦲꦺꦮꦺ *dhéwé* (Ng.),

Digitized by Google

zelf; [illegible] *méndâ* (Kr.), een schaap; [illegible] *bégal* (Kr. Ng.), straatrooven; [illegible] *héjang* (Kr. *h.*), grootvader; [illegible] *hémoet*, zich herinneren; enz.

5o. De *ó* of *ò*; deze wordt uitgedrukt door het zamengestelde teeken [illegible], dat [illegible] *Taling Taroeng*, of [illegible] *Talingngan Taroengngan* heet. Het eerste gedeelte van dit teeken (d. i. de Taling) wordt geschreven vóór, en het tweede (de Taroeng) achter de *H*aksårå, waarbij de *o*-klank behoort; b. v. [illegible] *hora* (Ng.), neen, niet. Behoort de *o*-klank bij eene Pasá*ng*ngan, die onder de schrijflijn staat, dan worden de Taling en Taroeng geschreven ter wederzijde van de *H*aksårå die boven de Pasá*ng*ngan staat; b. v. [illegible] *póndhòk* (Kr. Ng.), inwoning, verblijf; maar wanneer die klank behoort bij eene der vier Pasá*ng*ngan's, die op de schrijflijn staan, dan wordt de Taling voor de voorgaande *H*aksårå, en de Taroeng onmiddellijk achter de Pasá*ng*ngan geplaatst; b. v. [illegible] *sampoen sowan* (Kr.), verschenen zijn (voor iemand); [illegible] *soen pojan* (Kr.), ik onderrigt; [illegible] *wis hówah* (Ng.), veranderd zijn.

De Taling Taroeng is:

Scherp-kort:

a. In de laatste lettergreep van een woord, als die door een medeklinker gesloten is; b. v. [illegible] *hakòn* (Ng.), bevelen; [illegible] *hadòl* (Ng.), verkoopen; [illegible] *hawôr* (Kr. Ng.), vermengd zijn.

Hiervan zijn uitgezonderd de woorden die slechts uit eene lettergreep bestaan; b. v. [illegible] *gón* (Ng.), plaats; en dezulke waarin de voorlaatste een Pĕpĕt heeft; b.v. [illegible] *hĕróh* (Kr. Ng.), afstammeling, nakomeling; [illegible] *bĕsót* (Kr. Ng.), louteren, zuiveren (van metalen); behoudende de Taling-Taroeng in zulke woorden den zachtlangen klank.

b. In de voorlaatste niet geslotene lettergreep, als de laatste gesloten is, en daarin insgelijks een Taling-Taroeng voorkomt; b. v. [illegible] *hòbòr* (Kr. Ng.), fakkel; [illegible] *hòbòng* (Kr. Ng.), verbranden.

c. In de voorlaatste niet geslotene lettergreep, als de laatste op eene *H*oeloe of Soekoe uitgaat; b. v. [illegible] *wòloe* (Kr. Ng.), acht; [illegible] *kòri* (Ng.), deur, poort.

d. In de voorlaatste lettergreep, hetzij die gesloten is of niet, als de laatste een Pĕpĕt heeft; b. v. [illegible] *bòtĕn* (Kr.), niet, neen; [illegible] *wòntĕn* (Kr.), zijn; [illegible] *sòntĕn* (Kr.), avond.

e. In de voorlaatste lettergreep van twee- of meer-lettergrepige woorden, als die gesloten wordt door eene [illegible], [illegible] of [illegible], en de laatste bestaat uit eene letter zonder klankteeken; b. v. [illegible] *kòntjâ* (Kr. Ng.),

Digitized by Google

kameraad, makker; [illegible] *tòndhå* (Kr.Ng.), merk, teeken, bewijs; [illegible] *sòngkå* (Kr. Ng.), afkomst, oorsprong; [illegible] *tòmpå* (Ng.), ontvangen [1].

In alle andere gevallen is de Taling-Taroeng zacht-lang; b. v. [illegible] *dòsâ* (Kr. Ng.), zonde; [illegible] *bòdjò* (Ng.), echtgenoot, vrouw; [illegible] *kòwé* (Ng.), gij; [illegible] *sòwan* (Kr.), verschijnen voor (iemand); [illegible] *hòmah* (Ng.), een huis; [illegible] *pòndhòk* (Kr. Ng.), huisvesting, woning, verblijf; enz.

De op zich zelf staande klinkers, [illegible] *haksårå pandjèn* geheeten, behooren eigenlijk tot de Kawi-taal, en worden dan ook voornamelijk gebruikt bij het schrijven van woorden die daaruit zijn overgenomen; hoewel men er zich ook van bedient in dezulke, die aan het Arabisch of eene andere taal ontleend zijn; in dit geval echter zelden anders dan in eigennamen.

Zij zijn (zie de Tafel, § 1) vijf in getal, namelijk [illegible].

De [illegible] heeft den zuiveren *a*-klank, dat is, denzelfden dien de *H*aksårå's verkrijgen, wanneer zij door eene der omstandigheden, in § 7 opgegeven, haren oorspronkelijken *å*-klank verliezen. Zij wordt alleen gebruikt aan het begin van zulke vreemde woorden, die in de taal waaraan zij ontleend zijn,

---

[1] Wanneer zoodanige woorden een aanhechtsel aannemen, waardoor de *H*aksårå of Pasángngan in de laatste lettergreep ophoudt lêgênnå te zijn, en den *a*-klank verkrijgt, vervalt ook in de voorgaande lettergreep de Taling-Taroeng, en komt daarvoor de zuivere *a*-klank in plaats; zoo komt b. v. van [illegible] *kòntjå*, [illegible] *kantjánnipoen*, zijn kameraad; van [illegible] *tòndhå*, [illegible] *tandhánnipoen*, het bewijs er van; van [illegible] *sòngkå*, [illegible] *sangkánning*, de oorsprong er van; van [illegible] *tòmpå*, [illegible] *nampánni*, iets aannemen. De reden voor die verandering en voor de scherp-korte uitspraak der Taling-Taroeng in dit geval, wordt duidelijk opgegeven, in de aanteekening van Prof. T. Roorda, op bl. 38 der Spraakk. van Cornets de Groot. Zulke woorden hebben eigenlijk in beide lettergrepen eene *a* (zoo is b. v. het Javaansche woord [illegible] *tòndhå*, het Maleische تَنْدَ *tanda*; het Jav. [illegible] het Mal. بَغْسَا *bangsa*); maar nu wordt in den Javaanschen tongval, waar de *a* in de laatste lettergreep als *å* wordt uitgesproken, ook de voorlaatste lettergreep op dezelfde wijze uitgesproken, niet alleen als deze lettergreep niet door een medeklinker gesloten is, maar ook als zij op een neusklank (*n*, *ng*, of *m*) uitgaat. Om dan echter dien klank in dit geval ook in het schrift uittedrukken, doet men dit door de Taling-Taroeng, die men dus dan ook niet als de *o* in ons *rond* of *verbonden*, maar zoo als in het Fransche woord *donner* of *école* moet uitspreken. — Het spreekt dan ook van zelf dat, als de *å*-klank in de laatste lettergreep, door een aanhechtsel weder in *a* verandert, dan ook in de voorlaatste syllabe de zuivere *a* terugkeert, even als zulks het geval is wanneer die voorlaatste niet door een medeklinker gesloten is.

Digitized by Google

met eene zuivere *a* (niet met eene *h*, al is die ook stom,) aanvangen; zoo als (الله) *Allah* (Ar.), God. Deze letter wordt ook wel als Pasángngan gebezigd; b. v. *Allah hánnitábhakën Adam*, God schiep Adam.

De ꦲ heeft volmaakt denzelfden klank als de *H*oeloe, en wordt gebruikt aan het begin van zulke woorden, die in hunne oorspronkelijke taal met eene zuivere *i* aanvangen; b. v. (إبراهيم) *Ibrahim* (Ar.), Abraham.

De ꦎ komt in klank overeen met de Soekoe, en wordt op dezelfde wijze als de bovenstaande klinkers gebruikt; b. v. *oetårå* (Kw.), het noorden.

De ꦌ heeft denzelfden klank als de zacht-lange Taling, doch wordt even als de vorige letters alleen aan het begin der woorden gebruikt; b. v. *étoeh* (Kw.), water dat in vruchten is; *Epratah* (Hebr.), Efrata.

De ꦏ komt overeen met de zacht-lange Taling-Taroeng, en komt, op dezelfde wijze als de vorige, alleen aan het begin der woorden voor; b. v. *òngkå* (Kw.), getal, cijfer. Wanneer dit woord een aanhechtsel aanneemt, waardoor in de eerste lettergreep de *ò*-klank in *a* verandert (zie de aanm. op bl. 21), wordt de ꦏ door ꦗꦁ vervangen; b. v. *angkánning warsâ*, getal van het jaar, jaartal.

Buitendien worden deze op zich zelf staande klinkers ook nog wel gebruikt als kapitale letters, ook in de Javaansche eigennamen; te weten de ꦄ voor ꦲꦁ, de ꦆ voor ꦲꦶꦁ, de ꦎ voor ꦲꦸꦁ, de ꦌ voor ꦤꦁ en de ꦏ voor ꦤꦺꦁ.

§ 9. Over de Sandhángngan's of Schrijfteekens.

Behalve de boven behandelde zijn er in het Javaansch nog zes Sandhángngans van een geheel anderen aard. De eersten stelden alleen klinkers voor, waarom wij ze ook *Klankteekens* genoemd hebben; deze dienen hoofdzakelijk tot bekorting in het schrijven, waarom wij er den naam *Schrijfteekens* aan gegeven hebben. Zij zijn de volgende:

1°. De ꦢꦶꦁꦏꦭ *Pîngkal*; zij heeft deze gedaante ꦢ, en wordt onder aan den laatsten neerhaal der *H*aksårå's of Pasángngan's vastgehecht; in het laatste geval moet het achterste gedeelte der Pîngkal toch tot boven aan de schrijflijn der *H*aksårå's worden opgehaald, op deze wijze ꦏꦢ; wanneer zij met eene Soekoe verbonden moet worden, geschiedt dit aldus ꦢ; zoo

Digitized by Google

als in [illegible] *hoebjoeng* (Kr. Ng.), zich verzamelen. Dit teeken voegt eene *j* (¹) tusschen de *H*aksårå (of Pasá*ng*ngan) en den daarbij behoorenden klinker in *dezelfde* lettergreep; b. v. [illegible] *ka-djå* (Kw.), gelijk; [illegible] *kja*-*hi* (Kr. Ng.), een voorzetsel voor namen van mannen; het verschilt dus hierdoor van de Pasá*ng*ngan [illegible], die altijd de beginletter is van eene *andere* lettergreep, als in [illegible] *bôtèn jèktòs* (Kr.), niet waar. De Pîngkal komt zelden anders voor, dan in woorden die uit de Kawi-taal afkomstig zijn.

2°. De [illegible] *Tjåkrå;* zij heeft deze gedaante [illegible], en wordt insgelijks onder aan den laatsten neerhaal der *H*aksårå's of Pasá*ng*ngan's (voor zoo verre de vorm van deze laatsten dit toelaat) vastgehecht, op deze wijze [illegible]. Wanneer eene letter zeer breed, of de vasthechting der Tjåkrå aan eene Pasá*ng*ngan die onder de schrijflijn staat moeijelijk is, wordt zij ook wel onverbonden vóór die letter, of vóór de *H*aksårå waaronder die Pasá*ng*ngan staat, geschreven; b. v. [illegible]. Wanneer de Tjåkrå en Soekoe gelijktijdig bij dezelfde letter moeten gevoegd worden, geschiedt dit op deze wijze; [illegible]. De Tjåkrå voegt eene *r* tusschen de *H*aksårå of Pasá*ng*ngan en den daarbij behoorenden klinker in *dezelfde* lettergreep; als [illegible] *krâmâ* (Kr. Ng.), beleefd; [illegible] *san-tri* (Kr. Ng.), een priester; zij verschilt dus daardoor van de Pas. [illegible] die altijd de beginletter van eene *andere* lettergreep of een ander woord is, even als zulks hierboven omtrent de [illegible] en de Pas. [illegible] is aangemerkt.

3°. De [illegible] *Kĕrĕt* of [illegible] *Tjåkrå gantoeng* (hangende Tjåkrå); zij heeft deze gedaante [illegible], en wordt op dezelfde wijze als de Tjåkrå aan de voorgaande letter vastgehecht. Zij doet den klank *rĕ* onmiddellijk achter den medeklinker ontstaan in *dezelfde* lettergreep; of met andere woorden: zij heeft de kracht van eene Tjåkrå met eene Pĕpĕt; b. v. [illegible] *prĕnnah* (Kr. Ng.), eene plaats; [illegible] *ngrĕksâ* (Kr. Ng.), bewaken, bewaren. De Kĕrĕt verschilt van de [illegible] en [illegible] alleen daardoor, dat de laatsten altijd aan het begin van eene lettergreep staan, de eerste daarentegen alleen in het midden daarvan voorkomt.

Wanneer de Kĕrĕt aan eene Pasá*ng*ngan moet gehecht worden, en er dus drie medeklinkers op elkander volgen, wordt, om die opeenhooping van medeklinkers te vermijden, de lettergreep *rĕ* veelal omgekeerd tot *ĕr;*

(¹) In sommige kawi-woorden kan men de Pîngkal niet anders dan als *w* of *jw* uitspreken; zoo als in [illegible] *jwang*, God; [illegible] *hajwâ*, of [illegible] *jwâ*, dat niet; en dergelijke. Waarschijnlijk behooren die echter met de Pas. [illegible] geschreven te worden, die door onduidelijk schrift, langzamerhand in [illegible] verbasterd is. Men zie hierover de Spraakk. van Cohrers en Gnoor, bl. 38, in de aanteek.

Digitized by Google

b. v. ꦩꦺꦩ꦳ꦼꦱꦶꦲꦶ *hamběrsihhi*, in plaats van ꦩꦺꦩ꦳ꦼꦱꦶꦲꦶ *hambrěsihhi*, reinigen, van ꦩꦺꦩꦿꦼꦱꦶꦲ *brěsih* (Kr. Ng.), rein.

4°. De ꦭꦗꦂ *Lajar* of ꦲꦲꦭꦗꦂ *Hoeloe lajar;* zij heeft deze gedaante ꦀ, en wordt onverbonden boven de *H*aksårå, of Pasá*ng*ngan die op de schrijflijn staat, geplaatst; behoort zij bij eene Pasá*ng*ngan die onder de schrijflijn staat, dan schrijft men haar boven de daarboven staande *H*aksårå. Wanneer in dezelfde lettergreep eene *H*oeloe of Pěpět voorkomt, wordt de Lajar ter regterzijde van dat teeken geschreven (zie de voorbeelden hieronder). Dit teeken dient om de vokaallooze *r* op het einde van eene lettergreep uittedrukken (vergel. § 2, bl. 7), daar de *H*aksårå ꦩ nimmer eene Pasá*ng*ngan achter zich neemt (zie § 4, bl. 12). Het spreekt dan ook van zelf, dat de Lajar boven eene *H*aksårå lěgěnnå geplaatst zijnde, den *å*-klank daarvan in *a* doet veranderen (zie § 7, 1°). Voorbeelden zijn ꦏꦂꦱꦲ *karså* (Kr.), wil, begeerte; ꦩꦶꦂꦱꦲ *mîrså* (Kr.), vernemen; ꦩꦠꦺꦴꦂ *matoer* (Kr. Ng.), zeggen, spreken; ꦮꦺꦴꦤ꦳ꦼꦤ꦳ꦔꦂꦱꦤꦶꦥꦺꦴꦤ *wòntěn ngarsánnipoen* (Kr.), zijn in tegenwoordigheid van.

De drie laatstgenoemde teekens worden ook ꦤꦿꦺꦥꦲ *Répå* genoemd, zijnde de Sanskritsche naam van de letter *r*. (Spraakk. van CORNETS DE GROOT, bl. 57).

5°. De ꦮꦶꦟ꦳ꦗꦤ *Wîgnjan*, ook ꦱꦟ꦳ꦗꦤ *Sagnjan* of ꦮꦶꦱꦲꦤ *Wisadh* geheeten; zij heeft deze gedaante ꦲ, en wordt op de gewone schrijflijn der *H*aksårå's geschreven; zij dient om de vokaallooze *h* aan het einde der lettergrepen uittedrukken (vergel. § 2, bl. 6), daar de *a*ꦤ nimmer eene Pasá*ng*ngan achter zich neemt (zie § 4, bl. 12). Zij vormt dus geslotene lettergrepen, en doet dan ook, even als de Lajar, den *å*-klank der voorgaande *H*aksårå lěgěnnå in *a* veranderen (§ 7, 1°). Voorbeelden van het gebruik der Wîgnjan zijn: ꦏꦠꦲ *kathah* (Kr.), veel; ꦤꦲꦢꦮꦺ *dah-wé* (Kr. Ng.), zich met eens anders zaken inlaten; ꦄꦲꦭꦶꦮꦫꦶꦱ *ah-liwaris* (Kr. Ng. (Ar.)), erfgenaam.

6°. De ꦠꦶꦗꦏ *Tjětjak* of ꦠꦶꦠꦶꦗꦏ *Tjětjěk;* zij heeft deze gedaante ꦁ of ꦂ, en wordt onverbonden boven de *H*aksårå, of de op de schrijflijn staande Pasá*ng*ngan geplaatst; als zij behoort bij eene Pasá*ng*ngan die onder de schrijflijn staat, schrijft men haar boven de daarboven staande *H*aksårå. Wanneer in dezelfde lettergreep eene Pěpět voorkomt, wordt de Tjětja*k* niet daarnaast, maar daarin geplaatst; komt zij met de *H*oeloe in dezelfde lettergreep voor, dan wordt zij ter regterzijde van dat teeken geschreven. De Tjětja*k* dient om de vokaallooze *ng* aan het einde der lettergrepen uittedrukken (vergel. § 2, bl. 9), daar de ꦔ nimmer eene Pasá*ng*ngan achter zich neemt (zie § 4, bl. 12). Even als de Lajar en Wîgnjan doet dit teeken ook den *å*-klank der voorafgaande *H*aksårå lěgěnnå in *a* veranderen (§ 7, 1°).

Digitized by Google

Voorbeelden van het gebruik der Tjëtjak zijn: [illegible] *hingkang* (Kr.), welke, welk; [illegible] *djënnëng* (Ng.), naam; [illegible] *namoeng* (Kr. Ng.), slechts, maar; [illegible] *gangsal* (Kr.), vijf.

§ 10. Over de Pådå's of Leesteekens. (¹)

De [illegible] *Pådå loehoer* (hooge Pådå) heeft deze gedaante [illegible], en wordt, wanneer een hoogere in rang of jaren aan zijnen mindere schrijft, door hem aan het begin van zijnen brief geplaatst; b. v.: [illegible] *Hiki lajang mánnirå parëntah* (Ng.), dit is een bevelschrift van mij.

De [illegible] *Pådå madjå* (midden-Pådå) heeft dezen vorm [illegible] en wordt gebruikt aan het begin van brieven tusschen gelijken in rang; b. v. [illegible] *Poennikå hingkang sërat pratòndhå toeloes mijos saking iklássing mánnah hingkang soetji saking kangdjëng soesoehoennan Pakoe Boewånå Sénå Pati Ing Ngalågå, Ngabdoer Rahman Sajidin Pánnåtågåmå hingkang kaping nëněm, dhoematëngngå hingkang ngéjang kangdjëng toewan hingkang witjaksånå Litnan Djéndral Héndrik Mèrkoes dë Kok* (Kr.). Deze brief, een bewijs van opregtheid, voortkomende uit de vriendschap van een rein hart, van den Soesoehoenan Pakoe Boewånå Senåpati Ingngalågå Ngabdoer Rahman Sajidin Panåtågåmå den zesde, geworde aan Grootvader, den doorluchten verstandigen heer Luitenant Generaal, Hendrik Merkus de Kock, enz.

De [illegible] *Pådå handhap* (lage Pådå) heeft deze gedaante [illegible], en wordt door minderen in rang aan het begin van hunne brieven aan meerderen geplaatst; b. v. [illegible] *Sërat sartå hingkang pangabëkti poetrå sampéjan Más Singå di Wîrjå*, een brief met betuiging van eerbied van uwen zoon Más Singå di Wîrjå.

Eene van deze drie Pådå's wordt gewoonlijk in prozawerken aan het begin van het geheele werk, en in gedichten, aan het begin van ieder nieuw couplet (*Pådå*, d. i. *voet* genaamd) geschreven.

(¹) Deze § is grootendeels ontleend aan het Hoofdstuk over de Pådå's, door Prof. T. Roorda in zijne uitgave van de Spraakk. van Cornets de Groot ingevoegd, bl. 63—67. De door aanhalings-teekens aangeduide regels zijn daaruit letterlijk overgenomen. — De aard van het onderwerp liet hier weinig verschil in de wijze van beschouwing of voorstelling toe.

Digitized by Google

De [illegible] *Poerwå Pådå* (aanvang-Pådå) heeft deze gedaante: [illegible]; zij wordt geschreven aan het begin van een gedicht.

De [illegible] *Madjå Pådå* (midden-Pådå) heeft deze gedaante: [illegible]; men schrijft haar aan het begin van zulk eene afdeeling van een gedicht, waar eene nieuwe versmaat en zangwijs begint.

De [illegible] *Wässånå Pådå* (eind-Pådå) heeft dezen vorm: [illegible]; zij wordt geschreven aan het einde van een gedicht (1).

Wanneer eene van de drie laatstgenoemde Pådå's op het einde van een regel komt, en niet geheel daarop kan geplaatst worden, moet men er zooveel van schrijven als men kan, en haar op de volgende regel geheel herhalen (2).

Schoon de hierboven opgegevene figuren de eigenlijke vormen der Pådå's zijn, worden daaraan door de Javanen gewoonlijk nog eene menigte bloemen of krullen ter verfraaijing toegevoegd, die geheel willekeurig zijn en van ieders bijzonderen smaak afhangen.

De [illegible] *Pådå bab* (Hoofdstuk-Pådå), of [illegible] *hadëg-hadëg* (staande Pådå) (3), heeft deze gedaante [illegible]; zij wordt geschreven aan het begin van een nieuw hoofdstuk of artikel, en in het algemeen, waar in eenig geschrift een nieuwe regel begonnen wordt.

De [illegible] *Pådå lingså* heeft deze gedaante [illegible]; zij wordt gebruikt in het midden en aan het einde van eenen volzin, en heeft de kracht van onze *komma*, *komma-punt*, *dubbel-punt* en *punt*. Aan het einde van een geschrift, of van zulk een gedeelte daarvan, waarop een nieuwe regel volgen

(1) Er zijn nog verscheidene andere Pådå's, van gelijken aard als de drie laatst opgegevene, hoofdzakelijk bestaande uit zamenstellingen van de [illegible] met Pas. [illegible] of Pas. [illegible] of andere figuren, die ook wel in proza-werken voorkomen, doch waarvan geene typen bestaan.

(2) De Javanen verzekeren dat de zes, tot hiertoe opgegevene, Pådå's geheel uit letters zijn zamengesteld, en dus ook elk eene bepaalde beteekenis hebben. Het is ons echter tot dus verre niet gelukt de verklaring er van te weten te komen; alléén van de *Pådå loehoer* [illegible] geeft Dr. D. L. Mounier, in de aanteekening (2), op de door hem uitgegevene *Nawålå Pradåtå* (Tijdschr. van Neerl. Ind., Jaarg. VI, Dl. 1, bl. 303) de volgende verklaring: « dat dit teeken beteekent *lees*, en zamen- « gesteld is uit de Pasångan *m*, de *ng*, de Pas. *tj*, en tweemaal de Pas. *p*; dat « deze letters bij elkander genomen, maken *mngtjpp*, voor *mangoetjappå*, de « gebiedende wijze van *mangoetjap*, lezen. » Wij hebben echter tegen deze verklaring hoofdzakelijk twee bezwaren; 1°, dat [illegible] of [illegible] eigenlijk niet *lezen*, maar *zeggen*, *spreken*, beteekent; en 2°, dat dat gedeelte der Pådå, hetwelk de Pas. *tj* ([illegible]) moet voorstellen, veel meer naar de Pas. *dj* ([illegible]) gelijkt.

(3) De eerste van deze benamingen doelt op het gebruik, de tweede op den vorm van dit teeken.

Digitized by Google

moet, verdubbelt men de *Pådå lingså* op deze wijze ꧈꧈, en schrijft ook wel ꧈꧈ ꧈꧈ of ꧈꧈ o ꧈꧈. De *Pådå lingså* wordt ook in gedichten gebruikt, om het einde van iederen versregel aantewijzen, daar die niet, zoo als in onze taal, en ook in het Maleisch, ieder afzonderlijk, maar doorloopend geschreven worden.

De eigenlijke teekens waardoor het einde van iederen dichtregel wordt aangewezen, zijn de volgende:

Bestaat de laatste lettergreep uit eene *H*aksårå lĕgĕnnå, dan plaatst men daarachter eene Taroeng (꧇), die dan den naam draagt van [illegible] *Pådå watjan hångnglĕgĕnnå.*

Gaat de laatste lettergreep op eene *H*oeloe uit, dan gebruikt men in plaats van dat teeken de [illegible] Hoeloe *mĕlik* of [illegible] Hoeloe *moentak* (ꦶ).

Eindigt de laatste lettergreep op eene Soekoe, dan gebruikt men in plaats daarvan de [illegible] *Soekoe mĕndhoet* (ꦸ).

Gaat de laatste lettergreep uit op Taling of Taling taroeng, dan neemt de Taling het teeken [illegible] *Dîrgå moeré*, boven zich, op deze wijze: (ꦺ).

Als de laatste lettergreep door eene Patèn gesloten is, en daarin geen klankteeken voorkomt, dan verstrekt die Patèn tevens om het einde van den regel aantewijzen; maar wanneer er een klankteeken in die lettergreep voorkomt, dan ondergaat dit de hierboven opgegeven wijziging.

Als de laatste lettergreep gesloten is door een Wîgnjan, Lajar, of Tjĕtja*k*, en daarin geen klankteeken voorkomt, wordt het einde van den regel aangewezen, door het teeken Taroeng er achter te plaatsen; maar wanneer er een ander klankteeken in die lettergreep voorkomt, ondergaat dit de opgegeven wijziging.

Verzen waarvan de laatste klinker een Pĕpĕt is komen niet voor.

Somtijds worden niet alleen deze teekens, maar ten overvloede ook nog de Pådå lingså, aan het einde van iederen dichtregel geplaatst; hetwelk overtollig is (¹).

« In oude versmaten is ieder couplet van een gedicht verdeeld in eenige onderdeelen, meestal in vier, die elk uit twee of meer verzen bestaan. Van deze verzen noemt men het laatste [illegible] *Sèlèh*, en het eerste, of de eersten [illegible] *Lámpàh*. Achter ieder *Lámpàh* wordt dan een *Pådå watjan anglĕgĕnnå* of een *Pådå lingså* geschreven; en achter ieder *Sèlèh* nog daarenboven dit teeken [illegible], dat [illegible] *Pisèlèh ing tĕmbang gĕdhé* genoemd wordt. »

(¹) Dit heeft o. a. plaats in het gedicht *Wiwåhå*, door J. F. C. Gericke, uitgegeven in het XXste Dl. der Werken van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen. In dat stuk is achter de verzen die op eene *H*aksårå lĕgĕnnå uitgaan, het teeken ꧇ weggelaten.

Digitized by Google

De [illegible] *Pådå handhëgging tjëlathoe*, (Rustteeken in het gesprek), ook wel genaamd [illegible] (*Dirgå moeraras*) heeft deze gedaante : , en komt nagenoeg met de Pådå lingså overeen, doch wordt zelden gebruikt, anders dan vóór en achter cijferletters, om die van de daarbij staande woorden te onderscheiden; b. v. [illegible] *Soerakartå, këmis tanggal ping pitoe las, sasi soerå.* Soerakarta, Donderdag den 17den dag der maand Soera.

TWEEDE HOOFDSTUK.

WOORDVORMING.

---

§ 1. Grondwoorden en Afgeleide woorden.

De woorden kunnen in het Javaansch, gelijk in alle andere talen, verdeeld worden in

A. Oorspronkelijke of Grondwoorden, en
B. Afgeleide woorden.

A. Grondwoorden zijn dezulke die zich vertoonen in hunnen oorspronkelijken staat, zonder met andere woorden, voorvoegsels (*præfixen*), of aanhechtsels (*suffixen*), te zijn zamengesteld of verbonden.

a. Zij zijn in het Javaansch meestal twee-lettergrepig; b.v. [illegible] *kari* (Ng.), [illegible] *kantoen* (Kr.), overblijven, achterblijven; [illegible] *ratoe* (Kr. Ng.), vorst; [illegible] *hénggal* (Kr.), nieuw, versch; [illegible] *woengoe* (Kr.), ontwaken; [illegible] *sélå* (Kr.), steen; [illegible] *damël* (Kr.), [illegible] *gawé* (Ng.), doen, werken, daad, werk; [illegible] *haran* (Ng.), naam; enz.

b. Er zijn ook eenige één-lettergrepige grondwoorden, als [illegible] *hing* (Kr. Ng.), in, te, op; [illegible] *sing* (Ng.), welke, welk; [illegible] *lan* (Ng.), en; [illegible] *lir* (Kw.), geheel, alles. De Javanen hooren echter ongaarne zoo korte woorden, en vervormen ze daarom zooveel mogelijk tot twee-lettergrepige door voorvoeging van [illegible] *ha*, of [illegible] *hë*, of, indien het woord met eene [illegible] aanvangt, van [illegible] *hoe*, omdat die klinker zich gemakkelijker met deze *H*aksårå laat uitspreken; b.v. [illegible] *hënnëm*, voor [illegible] *nëm* (Kr. Ng.), zes; [illegible] *hënnëng*, voor [illegible] *nëng* (Ng.), stilstaan, zwijgen; [illegible] *hëróh*, voor [illegible] *róh* (Kr. Ng.),

Digitized by Google

afstammeling, nakomeling; ꦲꦩꦶꦠ꦳ *hamit*, voor ꦶꦠ꦳ *mit* (Kr. Ng.), het afscheid nemen; ꦲꦮꦶꦱ꦳ *hoewis*, voor ꦶꦱ꦳ *wis* (Ng.), reeds, gedaan, af; ꦲꦮꦮꦺꦴꦁ *hoewong*, voor ꦮꦺꦴꦁ *wong* (Ng.), een mensch; ꦲꦮꦶꦠ꦳ *hoewit*, voor ꦶꦠ꦳ *wit* (Kr. Ng.), een boom; ꦲꦮꦮꦺꦴꦲ꦳ *hoewòh*, voor ꦮꦺꦴꦲ꦳ *wóh* (Kr. Ng.), vrucht. Één-lettergrepige werkwoorden worden insgelijks tot twee-lettergrepige gemaakt, door er het voorvoegsel ꦲꦤ꦳ *ha* (zie Hoofdst. II, § 7) voor te plaatsen; als ꦲꦱꦮꦺꦏ꦳ *hawoek*, van ꦱꦮꦺꦏ꦳ *woek* (Kr.), verdwijnen; ꦲꦱꦮꦺꦲ꦳ *hawèh*, van ꦮꦺꦲ꦳ *wéh* (Ng.), geven, aanbieden; ꦲꦱꦺꦴꦤ꦳ *hakòn*, en ꦲꦱꦺꦤ꦳ *hakèn*, van ꦱꦺꦴꦤ꦳ *kón* (Ng.), en ꦱꦺꦤ꦳ *kén* (Kr.), gelasten, bevelen.

Eene andere manier om woorden van ééne lettergreep in twee-lettergrepige te veranderen, is het verdubbelen van de eerste *H*aksårå met haar klinker; b.v. ꦮꦶꦮꦶꦠ꦳ *wiwit*, voor ꦶꦠ꦳ *wit* (Kr. Ng.), begin, oorzaak; ꦥꦥꦠ꦳ *papat*, voor ꦠꦠ꦳ *pat* (Ng.), vier; ꦩꦺꦴꦩꦺꦴꦁ *mòmòng*, voor ꦩꦺꦴꦁ *móng* (Kr. Ng.), oppassen, bedienen.

In deze beide gevallen wordt de eerste lettergreep somtijds door eene neus-letter gesloten; b. v. ꦢꦺꦴꦤ꦳ꦢꦺꦴꦩ꦳ *doendoem* (Kr. Ng.), in plaats van ꦢꦺꦴꦢꦺꦴꦩ꦳ *doedoem*, van ꦢꦺꦴꦩ꦳ *doem*, deelen, verdeelen; ꦢꦺꦴꦤ꦳ꦢꦺꦴꦩꦶ *dondommi* (Kr. Ng.), in plaats van ꦢꦺꦴꦢꦺꦴꦩꦶ *dodommi*, naaijen, van ꦢꦺꦴꦩ꦳ *dóm*, eene naald; (men vindt ook ꦔꦺꦤ꦳ꦢꦺꦴꦩꦶ *ngědommi*, en ꦲꦺꦤ꦳ꦢꦺꦴꦩ꦳ *hědom*); ꦲꦺꦤꦺꦴꦩꦧꦺꦴꦏ꦳ *hěmbók* (Ng.), in plaats van ꦲꦺꦤꦺꦴꦏ꦳ *hěbók*, van ꦩꦺꦴꦏ꦳ *bók*, moeder; ꦢꦤ꦳ꦢꦁ *dandang* (Kr. Ng.), in plaats van ꦢꦢꦁ *dadang*, van ꦢꦁ *dang*, een rijstketel.

Somtijds wordt ook ter bevordering der welluidendheid, de eerste vokaal verdubbeld met een anderen medeklinker, althans wanneer de eerste medeklinker eene ꦭ꦳ is, zoo als in ꦭꦺꦴꦭꦺꦴ꦳ *loro*, of ꦭꦺꦴꦭꦺꦴ꦳ *roro*, voor ꦭꦺꦴ꦳ *ro* (Ng.), twee; ook wordt wel de medeklinker verdubbeld met een anderen klinker, althans als de klinker in het grondwoord eene *a* is, waarvoor dan de Pěpět in plaats komt, zoo als in ꦮꦺꦮꦲ꦳ *wěwah*, voor ꦮꦲ꦳ *wah* (Kr.), vermeerdering (¹).

(¹) Op gelijke wijze worden ook dikwijls woorden van twee lettergrepen tot drie-lettergrepige verlengd; b. v. ꦏꦺꦏꦭꦶꦲ꦳ *kěkalih*, en ꦏꦏꦭꦶꦲ꦳ *kakalih*, voor ꦏꦭꦶꦲ꦳ *kalih* (Kr.), twee, beide; ꦢꦺꦢꦭꦤ꦳ *dědalan*, voor ꦢꦭꦤ꦳ *dalan* (Ng.), weg; ꦔꦺꦔꦩꦤ꦳ *gěgaman*, voor ꦔꦩꦤ꦳ *gaman* (Ng.),

Digitized by Google

c. Er zijn ook grondwoorden van drie en vier lettergrepen; deze zijn echter meestal uit het Sanskrit, de Kawi- of eenige andere taal overgenomen, en zijn in het oorspronkelijke veelal reeds afgeleid of zamengesteld; zij kunnen evenwel in het Javaansch zeer goed als grondwoorden beschouwd worden, zoolang zij in die taal geene spraakkunstige verandering hebben ondergaan. (Ook de één- en twee-lettergrepige zijn op verre na niet allen van zuiver Javaanschen oorsprong). Zoodanige woorden zijn, b. v. ꦱꦭꦢꦗ *salâjâ* (Kr. Ng.), tegenstrijdigheid, verschil; ꦤꦿꦲꦶꦤ *râhhinâ* (Ng.), dag; (ꦥꦿꦩꦺꦗꦢ *praméjâ* (Kw.), een krijgsman, hofstoet; ꦮꦤꦢꦮꦢ *wândwâsâ* (Kw.), een woud; ꦲꦤꦢꦤ *hârâhârâ* (Kw.), heide, plein, vlakte; ꦱꦲꦺꦢꦤ *sahoedârâ*, of ꦱꦺꦢꦤ *soedârâ* (Sanskr.), broeder; enz.

B. Afgeleide woorden zijn de zoodanige, die volgens spraakkunstige regelen van de grondwoorden gevormd worden. Zulks kan in het Javaansch geschieden:

a. Door voorvoegsels en aanhechtsels, hetzij afzonderlijk, hetzij beide gelijktijdig, aan het grondwoord toetevoegen. De voornaamste voorvoegsels zijn: ꦤ ꦱ ꦶ ꦺ ꦲ ꦮ en ꦢ; en de aanhechtsels: ꦤꦺꦴꦶ ꦤꦶꦤ (Ng.) of ꦲꦤꦶꦤ (Kr.), en ꦤꦤ (Ng.) of ꦲꦶꦤꦤ (Kr.). De voorvoegsels ondergaan veelal aan het einde, en de aanhechtsels aan het begin, eenige wijziging, naar gelang van de begin- en eind-letter van het woord waaraan zij verbonden worden. Voorbeelden van woorden op deze wijze afgeleid, zijn: ꦢꦢꦶꦤꦺꦴꦤ *padamëllan*, arbeid, werk, van ꦢꦶꦤꦺꦴ *damël* (Kr.), doen; ꦏꦱꦶꦏꦺꦠꦺꦤ *kasëktèn* (Kr. Ng.), magt, van ꦶꦏꦺꦠꦶ *sëkti* (Kw.), magtig; ꦱꦏꦠꦿꦲꦶꦥꦺꦴꦤ *sakathâhipoen*, en ꦱꦏꦺꦲꦺꦲꦺ *sakéhhé*, alle, van ꦏꦠꦲ *kathah* (Kr.), en ꦏꦺꦲꦺ *kéh* (Ng.), veel; ꦲꦤꦢꦺꦢꦺꦱꦶꦏꦺꦤ *handadósëkën*, en ꦲꦤꦢꦺꦢꦺꦏꦲꦺꦏꦺ *handadëkhaké*, doen worden, doen gebeuren, van ꦢꦺꦢꦺꦱ *dadòs* (Kr.), en ꦢꦺꦢꦶ *dadi* (Ng.), worden, gebeuren; enz.

b. Door verdubbeling van het grondwoord, met of zonder voorvoegsel of aanhechtsel; b. v. ꦔꦠꦶꦗꦠꦶ *ngati-jati* (Ng.), opletten, oppassen, voorzigtig zijn, van ꦲꦠꦶ *hati*, hart gemoed; ꦲꦤꦢꦶꦲꦤꦢꦶꦤꦺꦴꦤ

wapentuig; enz. Men houde in het oog, dat in de op deze wijze gevormde twee- en drie-lettergrepige woorden, altijd de *eerste* lettergreep de bijgevoegde is. De uitdrukking *de eerste Haksârâ te herhalen* of *te verdubbelen* is dus niet juist, daar hieruit eigenlijk zoude volgen dat de *tweede* lettergreep de bijgevoegde is; terwijl men er mede bedoelt, *vóór het grondwoord nog eens dezelfde lettergreep te voegen, als waarmede het begint.*

Digitized by Google

hambědhil-bědhil (Ng.), aanhoudend schieten, van *bědhil* geweer; enz. Bij deze verdubbeling worden de oorspronkelijke klinkers somtijds door andere vervangen; b. v. *bola-bali*, heen en weêr loopen, van *bali* (Ng.), terugkeeren (¹).

c. Door zamenvoeging van twee onderscheidene woorden, die dezelfde of eene verschillende beteekenis hebben, met of zonder voorvoegsel of aanhechtsel; b. v. *djoeroe-noedjoem*, sterrenwigchelaar, van *djoeroe* (Kr. Ng.), baas, meester, en *noedjoem*, (Ar.), sterren; *djoeroe-båsåå*, taalmeester, tolk, van *djoeroe*, en *båsåå* (Kr. Ng.), taal; *Ahli-waris*, erfgenaam, van *ahli* (Ar.), volk, en *waris* (Ar.), erven; *handjarah-rajah*, plunderen, van *djarah* (Ng.), plunderen, en *rajah*, plunderen; *tan-nora* (Ng.), niet, neen, van *tan* (Kw.), niet, neen, en *hora* (Ng.), niet, neen; enz.

De nadere bijzonderheden omtrent de vorming en beteekenis der afgeleide woorden zullen aangetoond worden, bij de behandeling der rededeelen, waartoe elk hunner behoort.

§ 2. Lidwoorden.

A. Bepalend.
B. Niet-bepalend.

A. Een bepalend lidwoord, overeenkomende met het Hollandsche *de* bestaat in het Javaansch niet; men vertaalt dus b. v. *de zonde*, eenvoudig door *dósåå* (Kr. Ng.). Wanneer men echter een persoon of eene zaak eenigzins nader wil bepalen, geschiedt zulks door het betrekkelijk voornaamwoord *sing* (Ng.), *kang* (Kr. Ng.), *hingkang* (Kr.), er voor te plaatsen; b. v. *hingkang råmå* (Kr.), *kang båpå* (Kr. Ng.), *sing bapak* (Ng.), de vader. Dit is evenwel niet anders dan eene omschrijving, en beteekent letterlijk (*hij*) *die vader* (*is*), wordende de woorden *hij* en *is* in dergelijke gevallen niet vertaald.

Somtijds wordt het bepalend lidwoord ook vervangen door het aanhechtsel *hé* (Ng.), of *hipoen* (Kr.), dat eigenlijk het bezittelijk

(¹) Men bedenke dat ook hier weder het eerste gedeelte van het woord het bijgevoegde is, (verg. de aanm. op bl. 29 en 30), en de verandering der vokalen alleen in dat gedeelte (niet in het laatste, dat het grondwoord is,) plaats heeft.

Digitized by Google

voornaamwoord van den 3den persoon is; b. v. [illegible] *sélå hingkang sampéjan lënggåhhi poennikå soemoerripoen* (Kr.), de steen waarop gij zit, dat is *de* put.

Als eene soort van bepalende lidwoorden kunnen ook aangemerkt worden de woordjes [illegible] *si* (Ng.), en [illegible] *poen* (Kr.); men bezigt die voor eigennamen van mannen of vrouwen, en voor zulke woorden die daarvan de plaatsvervangers zijn, zoo als benamingen van titels, waardigheden, graden van bloedverwantschap, en dergelijke die op bepaalde personen doelen. Zij worden alleen gebruikt wanneer men van zijnen mindere, of tot eenen meerdere van zich zelven, of ook wanneer men tot iemand van eenen wèlbekenden derden persoon spreekt, welke derde echter niet hooger in rang zijn kan dan de spreker. Zoo zegt b. v. *H*adji Såkå tegen zijnen bediende Sembådå van zijnen anderen bediende Dorå: [illegible] *si Dorå hikoe sing tak gåwå* (Ng.), deze Dorå (is het) dien ik medeneem; en Mozes aan Nabi Soengèb zijnen naam opgevende, noemt zich [illegible] *Poen Moeså*. Gebruikt men de woordjes [illegible] of [illegible] van eenen hoogere in rang, dan geeft dit minachting of afschuw van dezen te kennen.

Eindelijk heeft men nog de woorden [illegible] *kangdjëng* (Kr. Ng.), en [illegible] *sang* (Kr. Ng.), die op zich zelven geene beteekenis hebben, doch ook eenigzins als bepalende lidwoorden kunnen beschouwd worden. Het eerste wordt geplaatst voor de namen of titels van aanzienlijke personen, of zulke vereenigingen van menschen, die eenig gezag uitoefenen; b. v. [illegible] *kangdjëng Pangéran*, de Pangéran; [illegible] *kangdjëng toewan Résidhèn*, de heer Resident; [illegible] *kangdjëng Goefërmèn*, het Gouvernement. [illegible] gebruikt men voor de namen of titels van vorsten en goden; b. v. [illegible] *sang rådjå* (Kr. Ng.), de koning; [illegible] *sang Bathårå Wisnoe* (Kr. Ng.), Batara Visnoe.

B. Het niet-bepalend lidwoord *een, een zeker* wordt zeer zelden uitgedrukt; eene enkele maal geschiedt dit door het onafscheidelijk voorvoegsel [illegible] *sa*, een, of het telwoord [illegible] of [illegible] *sawidji* (Ng.), [illegible] *satoenggil* (Kr.), of [illegible] *satoenggal* (Madj.), één; b. v. [illegible] *sathithik* (Ng.), [illegible] *sakëdhik* (Kr.), een weinig.

§ 3. Zelfstandige naamwoorden.

Deze worden verdeeld in:

A. Oorspronkelijke.
B. Afgeleide.

Digitized by Google

A. Oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden. Hierdoor verstaat men dezulke, die niet van andere rededeelen afgeleid zijn, en op zich zelve de benaming van eenig stoffelijk of onstoffelijk voorwerp aanduiden. Die zelfst. naamw., welke in andere talen oorspronkelijk zijn, zijn zulks ook meestal in het Javaansch; b. v. ꦠꦶꦗꦁ *tijang* (Kr.), ꦮꦺꦴꦁ *wong* of ꦲꦮꦺꦴꦁ *hoewong* (Ng.), mensch; ꦢꦺꦲꦺꦱꦸꦤ *dhoesoen* (Kr.), ꦢꦺꦱꦩ *désâ* (Ng.), dorp; ꦤꦩꦤ *nâmâ* (Kr.); ꦲꦫꦤ *haran* (Ng.), naam; ꦲꦮꦸꦤ *toennâ* (Kr.Ng.), schade; ꦮꦶꦠ *wit* of ꦲꦮꦶꦠ *hoewit* (Kr.Ng.), boom; enz.

B. Afgeleide zelfstandige naamwoorden kunnen gevormd worden op drieërlei wijze:

A. Door verdubbeling van het grondwoord.
B. Door zamenvoeging van twee verschillende woorden.
C. Door middel van voorvoegsels en aanhechtsels.

A. *Door verdubbeling van het grondwoord.*

Op deze wijze worden zij gevormd niet alleen van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden, maar ook van andere rededeelen, en hebben gewoonlijk eene beteekenis, welke met die van hun grondwoord verwant is; b. v. ꦲꦮꦺꦩꦧꦺꦮꦺꦩꦧꦺ *hoemboel-hoemboel* (Kr. Ng.), een wimpel, van ꦲꦮꦺꦩꦧꦺ *hoemboel*, opstijgen, opvliegen, fladderen; ꦲꦤꦺꦤꦺ *hánni-hánni* (Kr. Ng.), een sikkel om padi (rijst) te maaijen, van ꦔꦺꦤꦺ *ngĕnni*, padi maaijen, oogsten; ꦲꦩꦶꦩꦶ *hami-hami* (Kw.), eene dunne wolk die de maan bedekt, van ꦲꦩꦶ *hami*, eene wolk; ꦲꦲꦶꦭꦁꦲꦶꦭꦁ *haling-haling* (Kr. Ng.), behangsel, scherm, bedekking; van ꦲꦩꦶꦭꦁ *haling*, festoen; enz. Van sommige echter is het moeijelijk te zeggen, welke betrekking er tusschen hunne beteekenis en die van het grondwoord bestaat; b. v. ꦲꦲꦮꦺꦤꦲꦲꦮꦺꦤ *haloen-haloen* (Kr. Ng.), een plein voor de woningen van vorsten of grooten, van ꦲꦲꦮꦺꦤ *haloen*, eene golf.

Dat in zulke verdubbelde woorden de klinkers dikwijls verandering ondergaan, b. v. ꦲꦭꦁꦲꦭꦁ *balang-baloeng* (Ng.), gebeente, van ꦲꦭꦁ *baloeng*, been, is hierboven reeds opgemerkt, in § 1, bl. 31.

Tot de door verdubbeling gevormde woorden behooren ook dezulke, waarvan alleen de eerste lettergreep herhaald wordt; van sommige verandert door die herhaling de beteekenis geheel, doch in andere blijft zij dezelfde, behalve dat er eenige meerdere nadruk aan het woord wordt bijgezet, of eene verzameling of veelvoud van het grondwoord wordt uitgedrukt; b. v. ꦲꦲꦮꦺꦴꦁ *koekoewoeng* (Kr. Ng.), regenboog, van ꦲꦮꦺꦴꦁ *koewoeng*, glans; ꦢꦺꦢꦺꦭꦤ *dĕdalan* (Ng.), een weg, van

Digitized by Google

ꦩꦭꦤ꦳ *dalan*, weg; ꦒꦺꦒꦧꦩꦤ꦳ *gĕgaman* (Ng.), wapen, wapentuig, van ꦒꦧꦩꦤ꦳ *gaman*, wapen; ꦮꦮꦤ꦳ *loeloeroeng* (Kr. Ng.), straat, straten, van ꦮꦮꦤ꦳ *loeroeng*, straat; enz.

Er zijn ook vele verdubbelde woorden, waarvan het grondwoord in het Javaansch niet bestaat, of althans niet in gebruik is; b. v. ꦒꦶꦭꦁꦒꦶꦭꦁ *gilang-gilang* (Kr. Ng.), glans (want ꦒꦶꦭꦁ *gilang*, een steen om op te zitten, kan niet als grondwoord hiervan beschouwd worden, evenmin als van ꦒꦶꦭꦁꦒꦶꦭꦁ *gilang-gilang*, onbegraven blijven liggen); ꦲꦭꦶꦲꦭꦶ *hali-hali* (Ng.), een ring; ꦮꦭꦺꦮꦭꦺꦤ꦳ *lopak-lopak* (Kr. Ng.), eene beteldoos; enz.

De door verdubbeling gevormde woorden kunnen ook voorvoegsels en aanhechtsels aannemen; de voorvoegsels moeten dan vóór het eerste, en de aanhechtsels achter het tweede lid van het woord geplaatst worden. Voorbeelden hiervan komen voor hieronder bij c.

B. *Door zamenvoeging van twee verschillende woorden.*

De op deze wijze gevormde woorden zijn tweederlei, namelijk:

1°. Dezulke die ontstaan door zamenvoeging van twee verschillende woorden, doch die dezelfde beteekenis hebben; deze beduiden hetzelfde als elk der woorden waaruit zij zijn zamengesteld; b. v. ꦱꦶꦲ꦳ꦠ꦳ꦤꦤ꦳ *sih-trĕsnå* (Kr. Ng.), gunst, liefde, toegenegenheid, van ꦱꦶꦲ꦳ *sih*, en ꦠ꦳ꦤꦤ꦳ *trĕsnå*, liefde, gunst; ꦱꦺꦏꦱꦶꦫꦤꦤ꦳ *soekå-pirĕnnå* (Kr.), ꦧꦺꦁꦏꦱꦺꦢꦺꦩꦺꦤ꦳ *boengah-dhĕmĕn* (Ng.), vreugde, blijdschap, genoegen, van ꦱꦺꦏꦱ꦳ *soekå* en ꦱꦶꦫꦤꦤ꦳ *pirĕnnå* (Kr.), en ꦧꦺꦁꦏꦱ꦳ *boengah* en ꦢꦺꦢꦺꦩꦺꦤ꦳ *dhĕmĕn* (Ng.), vreugde, genoegen.

2°. Dezulke die ontstaan door zamenvoeging van twee woorden van verschillende beteekenis. Daar het natuurlijk geheel van den aard der afzonderlijke woorden afhangt, wat de op deze wijze zamengestelde beduiden, kan hieromtrent geen algemeene regel gegeven worden; voorbeelden zijn: ꦗꦺꦴꦮꦺꦴꦮꦺꦭꦶꦱ꦳ *djoeroe-toelis* (Ng.), schrijver, van ꦗꦺꦴꦮꦺꦴꦮꦺ *djoeroe* (Kr. Ng.), meester, baas, en ꦠꦺꦴꦭꦶꦱ꦳ *toelis* (Ng.), schrift; ꦗꦺꦴꦮꦺꦴꦤꦺꦢꦺꦩꦺꦴꦩ꦳ *djoeroe-noedjoem* (Kr. Ng.), sterrenwigchelaar, van ꦗꦺꦴꦮꦺꦴꦮꦺ en ꦤꦺꦢꦺꦗꦺꦩꦺꦴꦩ꦳ *noedjoem* (Ar.), sterren; ꦩꦺꦴꦫꦺꦴꦠꦺꦴꦮꦺ *mårå-toewå* (Ng.), schoonvader (die als ouder of vader bijgekomen is), van ꦩꦺꦴꦫꦺꦴ *mårå* (Ng.), komen, en ꦠꦺꦴꦮꦺꦴ *toewå* (Ng.), oud; ꦮꦺꦭꦱꦱꦱꦶꦲ꦳ *wĕlássasih* (Kr. Ng.), ontferming, medelijden, van ꦮꦺꦭꦱ꦳ *wĕlas*, medelijden, en ꦲꦱꦶꦲ꦳ *hasih*, toegenegenheid, liefde; ꦲꦱꦶꦲꦱꦶꦲ꦳

Digitized by Google

tarimâ-kasih (Kr. Ng.), dankbetuiging, dankerkentenis, van *tarimâ*, tevredenheid, te vrede zijn, en *kasih*, toegenegenheid, liefde; enz.

Ook bij de op deze wijze afgeleide woorden valt omtrent de voorvoegsels en aanhechtsels hetzelfde optemerken, wat hierboven, bij de door verdubbeling gevormde, gezegd is.

c. *Door middel van voorvoegsels en aanhechtsels.*

Deze derde soort van afgeleide woorden is veel talrijker dan de beide voorgaande, en aan bepaalde regels onderworpen. Zij worden gevormd van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden, van bijvoegelijke naamwoorden, en van werkwoorden; er zijn ook wel eenige die van andere rededeelen gevormd worden, doch deze zijn weinig in getal, waarom wij ons, bij de opgave der regelen voor de afleiding, tot dezulke bepalen zullen wier grondwoord tot een van die rededeelen behoort.

Die afleiding nu heeft plaats:

I. Door achter het grondwoord het aanhechtsel *han*, te voegen (¹).

(¹) Omtrent de wijze waarop dit aanhechtsel met het grondwoord verbonden wordt, merke men het volgende op:

1°. Wanneer het grondwoord op een medeklinker uitgaat wordt de *an* van het aanhechtsel, die toch in de uitspraak niet gehoord wordt, ook in het schrift weggelaten, en die medeklinker verdubbeld; b. v. *kasĕnnĕngngan* (Kr. Ng.), vergenoegen, tevredenheid, in plaats van *kasĕnnĕnghan*, van *sĕnnĕng*, vergenoegd, te vreden. Die verdubbeling van den medeklinker wordt echter in de uitspraak niet gehoord (vergel. bl. 6). Is die laatste medeklinker eene Wignjan, dan wordt dit teeken in het schrift dikwijls weggelaten, en de *an* van het aanhechtsel eenigzins hoorbaar uitgesproken; b. v. *djadjahan* (Kr. Ng.), grensscheiding, in plaats van *djadjahhan* van *djadjah*, zoekende rondgaan. Wordt de *ꦀ* op het einde van een woord door eene *H*oeloe voorafgegaan, dan verandert zij met de *an* van het aanhechtsel veelal in eene *aw*, en als zij door eene Soekoe wordt voorafgegaan in *aw*, omdat deze beide *H*akaśrä's zich in de uitspraak het gemakkelijkst met de klanken *i* en *oe* vereenigen: b. v. *kasoegijan* (Kr. Ng.), rijkdom, in plaats van *kasoegihhan*, van *soegih*, rijk; *gadhoewan*, (Kr. Ng.), leen, leengoed, in plaats van *gadhoekhan*, van *gadhoek*, ter leen hebben.

2°. Als het grondwoord op een klinker uitgaat, wordt de *an* eveneens weggelaten, en het aanhechtsel smelt dan met de laatste lettergreep van het grondwoord zamen; bestaat nu die lettergreep uit eene *H*aksärä lĕgĕnnä, dan vereenigt zij zich met het aanhechtsel tot *an*, b.v. *ratan* (Ng.), een effen weg, straat, in plaats van *ratahan*, van *râtâ*, effen, vlak; is de laatste klinker eene *H*oeloe, dan smelt die *i*-klank met het aanhechtsel *an* zamen tot *ên*,

Digitized by Google

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden (¹), waarbij somtijds het grondwoord verdubbeld wordt; b. v.

---

en de ꦀ wordt dus door eene ꦤ vervangen; b. v. ꦏꦱꦼꦏꦱꦺꦤ꦳ *kasëksèn*, (Kr. Ng.), getuigenis, in plaats van ꦏꦱꦼꦏꦱꦶꦲꦤ꦳ *kasëksihan*, van ꦱꦼꦏꦱꦶ *sëksi* getuige, getuigenis; gaat het grondwoord op eene Soekoe uit, dan smelt de *oe*-klank met het aanhechtsel *an* tot *òn* in één, en voor de ꦄ komt dan eene ꦤ — ꦀ in plaats; b. v. ꦏꦫꦠꦤꦀꦤ꦳ *karatòn* (Kr. Ng.), koningrijk, paleis, in plaats van ꦏꦫꦠꦺꦴꦲꦤ꦳ *karatoehan*, van ꦫꦠꦺꦴ *ratoe*, vorst, vorstin.

3°. Niet altijd echter wordt het aanhechtsel ꦲꦤ꦳ met den eindklinker van het grondwoord zamengetrokken, maar ook dikwijls in zijn geheel daarachter gevoegd; evenwel zoo, dat de ꦲꦤ vervangen wordt door die *Haksârâ*, die zich in de uitspraak het gemakkelijkst met den voorgaanden klinker vereenigt, d. i., achter eene ꦤ — ꦀ en ꦄ door ꦲꦤ, en achter de ꦤ en ꦀ door ꦲꦲꦤ; b. v. ꦥꦲꦱꦺꦴꦲꦲꦤ꦳ *payawéjan* (Ng.), arbeid, bedrijf, in plaats van ꦥꦲꦱꦺꦴꦲꦲꦤ꦳ *pagawéhan* van ꦱꦺꦴꦲꦲ *gawé*, doen, verrigten; ꦏꦢꦢꦶꦲꦲꦤ꦳ *kadadijan* (Ng.), wording, uitkomst, in plaats van ꦏꦢꦢꦶꦲꦤ꦳ *kadadihan*, of ꦏꦢꦢꦺꦴꦲꦤ꦳ *kadadèn*, van ꦢꦢꦶ *dadi*, worden, ontstaan; ꦏꦠꦩꦠꦺꦴꦲꦲꦤ꦳ *katamtoewan* (Kr. Ng.), zekerheid, bepaling, in plaats van ꦏꦠꦩꦠꦺꦴꦲꦤ꦳ *katamtoehan*, of ꦏꦠꦩꦺꦴꦀꦤ꦳ *katamtòn*, van ꦠꦩꦠꦺꦴ *tamtoe*, zeker, zekerlijk.

4°. De verbinding van het aanhechtsel ꦲꦤ꦳ met woorden die op een klinker uitgaan, heeft ook nog wel op eene andere wijze plaats, geheel afwijkende van de boven opgegevene regels; namelijk zoo, dat de opene eindlettergreep eerst door eene ꦀ gesloten wordt (waarbij de ꦀ en ꦄ meestal in ꦤ en ꦤ — ꦀ veranderen), en daarachter het aanhechtsel ꦲꦤ꦳ in zijn geheel geplaatst wordt; b. v. ꦏꦚꦩꦠꦀꦲꦤ꦳ *kanjatáhhan* (Ng.), waarheid, zekerheid, in plaats van ꦏꦚꦩꦠꦤꦲꦤ꦳ *kanjatahan* of ꦏꦚꦩꦠꦤꦤ꦳ *kanjatan*, van ꦚꦩꦠꦤ *njatä*, waar, zeker; ꦏꦭꦏꦺꦴꦀꦲꦤ꦳ *kalakoehhan* (Ng.), gedrag, handelwijze, in plaats van ꦏꦭꦏꦺꦴꦲꦲꦤ꦳ *kalakoehan*, of ꦏꦭꦏꦺꦴꦀꦤ꦳ *kalakòn*, van ꦭꦏꦺꦴ *lakoe*, gang, gedrag; ꦏꦢꦢꦺꦴꦀꦲꦤ꦳ *kadadéhhan* (Ng.), wording, uitkomst, in plaats van ꦏꦢꦢꦶꦲꦤ꦳ *kadadihan* of ꦏꦢꦢꦺꦴꦲꦤ꦳ *kadadèn*, van ꦢꦢꦶ *dadi*, worden; ꦗꦗꦼꦀꦲꦤ꦳ *pradjangdjéhhan* (Kr. Ng.), verbindtenis, belofte, in plaats van ꦗꦗꦼꦀꦶꦲꦤ꦳ *pradjangdjihan* of ꦗꦗꦼꦀꦺꦴꦲꦤ꦳ *pradjangdjèn*, van ꦗꦗꦼꦀꦶ *djangdji*, overeenkomst, belofte. De Hoogleeraar T. Roorda, (aanmerk. op de Spraakk. van Cornets de Groot, bl. 95), houdt deze vormen voor overblijfsels van een verschillend dialect, die in de volkstaal in gebruik gebleven zijn.

Digitized by Google

1°. ꦱꦺꦒꦫꦤ꦳ *sĕgaran* (Ng.), een meir, van ꦱꦺꦒꦫ *sĕgâra*, de zee; ꦧꦲꦸꦁꦔꦤ꦳ *baloengngan* (Ng.), iets dat met gebeente overeen komt, de voornaamste houtwerken in een gebouw, van ꦧꦲꦸꦁ *baloeng*, gebeente; ꦏꦭꦺꦤ꦳ *kalèn* (Ng.), eene sloot, eene waterleiding, van ꦏꦭꦶ *kali*, eene rivier; ꦲꦤꦏꦏꦤ꦳ *hannákkan*, of ꦲꦤꦏꦏꦤ꦳-ꦲꦤꦏꦏꦤ꦳ *hánnak-hannákkan* (Ng.), een nagemaakt kind, eene pop, van ꦲꦤꦏ *hánnak*, een kind; ꦥꦢꦲꦁꦔꦤ꦳ *pĕdhángngan*, of ꦥꦢꦲꦁꦥꦢꦲꦁꦔꦤ꦳ *pĕdhang-pĕdhángngan* (Kr. Ng.), een nagemaakt zwaard, van ꦥꦢꦲꦁ *pĕdhang*, een zwaard; ꦗꦫꦤꦤ꦳ *djaránnan*, of ꦗꦫꦤꦗꦫꦤꦤ꦳ *djaran-djaránnan* (Ng.), een nagemaakt paard, van ꦗꦫꦤ꦳ *djaran*, een paard.

5°. Nog eene andere wijze van het aanhechtsel ꦔꦤ꦳ met woorden die op een klinker uitgaan te vereenigen, is, die opene lettergreep door eene vokaallooze *n* te sluiten, en de ꦔ van het aanhechtsel in ꦤ te veranderen; zoo komt b. v. van ꦱꦲꦤ *sahé* (Ng.), goed, ꦱꦲꦱꦲꦤꦔꦤ꦳ *kasahénnan*, goedheid; van ꦗꦗꦢ *djâdjâ* (Kr.), venten, ꦗꦗꦢꦔꦤ꦳ *djadjánnan*, betgeen men vent, koopmanschap; van ꦱꦺꦩꦺ *sĕmoe* (Kr. Ng.), fraai, schoon, ꦱꦺꦱꦺꦩꦺꦤꦔꦤ꦳ *kasĕmónnan*, schoonheid, voortreffelijkheid. Deze wijze van verbinding, die zich thans tot weinige woorden bepaalt, is misschien even als de vorige, een overblijfsel van een dialect dat niet meer algemeen in gebruik is. De aanhechtsels ꦲꦶ *hi*, ꦲꦺ *hé*, ꦲꦶꦩꦸꦁ *hipoen* en ꦲꦶꦁ *hing*, worden altijd op deze wijze met woorden die op een klinker uitgaan vereenigd; zie § 7, A, a & c, en § 6, C, in de aanm.

Er komen enkele voorbeelden voor, dat de opene eindlettergreep door eene vokaallooze *k* gesloten, en de ꦔ van het aanhechtsel dan ook in ꦤ꦳ veranderd wordt; zoo vindt men ꦧꦠꦺꦁꦒꦏꦏꦤ꦳ *patĕnggákkan* (Kr.), wachtplaats, plaats waar men wacht houdt, van ꦠꦺꦁꦒꦂ *tĕnggâ*, waken, oppassen.

6°. Als ꦔꦤ꦳ gevoegd wordt achter transitive werkwoorden die met het aanhechtsel ꦲꦶ *hi*, zijn zamengesteld, vervalt dit laatste, en wordt ꦔꦤ꦳ achter het grondwoord gevoegd; b. v. ꦏꦠꦶꦔꦒꦺꦭꦤ꦳ *katingngállan* (Kr.), hetgeen gezien wordt, van ꦠꦶꦔꦒꦺꦭꦶ *ningngálli*, zien, grondwoord ꦠꦶꦔꦒꦭ꦳ *tingngal*. (Zie § 8).

7°. De hier opgegevene regels omtrent de vereeniging van ꦔꦤ꦳ met het grondwoord, en ook de afwijkingen, zijn evenzeer van toepassing wanneer dit aanhechtsel tot vorming van andere rededeelen gebruikt wordt; zie hieronder op verscheidene plaatsen.

(¹) Wij noemen die zelfst. naamwoorden hier *oorspronkelijke* of *grond*woorden, alleen met betrekking tot de woorden die daarvan afgeleid worden: want zij kunnen zelve zeer goed reeds van andere woorden gevormd zijn, en zijn dit ook dikwijls inderdaad; zie o. a. de voorbeelden, in de aanmerk. 3, bl. 45. Zoo is het ook met andere rededeelen waarvan afgeleide zelfst. naamw. gevormd worden.

Digitized by Google

Men ziet dat de op deze wijze afgeleide woorden benamingen zijn van zaken, die met de door het grondwoord uitgedrukte eenige overeenkomst hebben, doch meestal verkleind zijn, zoo als in de drie eerste voorbeelden; alsmede, dat de verdubbeling van het grondwoord voornamelijk plaats heeft in zulke afgeleide woorden, die eenig speelgoed beteekenen, zoo als in de drie laatste voorbeelden.

2°. Doch er zijn ook nog andere, op dezelfde wijze afgeleide woorden, die eene verzameling of menigte te kennen geven van de voorwerpen die door de grondwoorden worden aangeduid; bij deze wordt gewoonlijk het grondwoord verdubbeld, doch zóó, dat, wanneer dit met eene *ꦲ* begint, het geheele woord, en anders alleen de eerste lettergreep herhaald wordt; b. v. *ꦲꦮꦶꦠ꦳ꦲꦮꦶꦠ꦳ꦠꦺꦤ꦳* *hoewit-hoewittan* (Kr. Ng.), eene verzameling van gewassen, van *ꦲꦮꦶꦠ꦳* *hoewit*, plantgewas; *ꦲꦮꦴꦲꦴꦲꦴꦲꦤ꦳* *hoewòh-hoewòhhan* (Kr. Ng.), eene verzameling van vruchten, van *ꦲꦮꦴꦲ꦳* *hoewòh*, vrucht, en *ꦮꦴꦲꦴꦮꦴꦲꦴꦲꦤ꦳* *wówòhhan*, van *ꦮꦴꦲꦴ꦳* *wòh*, dat hetzelfde beteekent; *ꦏꦗꦴꦤ꦳* *kajòn*, of *ꦏꦏꦗꦴꦤ꦳* *kakajòn* (Ng.), geboomte, van *ꦏꦗꦺ꦳* *kajoe*, een boom (¹); *ꦱꦺꦏꦽꦤ꦳* *sĕkárran* of *ꦱꦺꦱꦺꦏꦽꦤ꦳* *sĕsĕkárran* (Kr.), gebloemte, van *ꦱꦺꦏꦂ꦳* *sĕkar*, eene bloem; *ꦟꦺꦟꦺꦟꦴꦝꦺꦟꦔꦤ꦳* *gógódhóngngan* (Kr. Ng.), bladeren, gebladerte, van *ꦟꦺꦟꦴꦝꦺ꦳* *gòdhòng*, een blad; *ꦮꦫꦽꦠꦤ꦳* *wawrättan* (Kr.), en *ꦧꦺꦧꦺꦠꦠꦤ꦳* *bóbóttan* (Ng.), lading, vracht, dragt, van *ꦮꦫꦠ꦳* *wrat* (Kr.), en *ꦧꦺꦠꦺꦠ꦳* *bót* (Ng.), zwaarte, gewigt.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden.

Deze hebben de beteekenis van hun grondwoord als zelfstandig naamwoord gebruikt, en duiden dan tevens een voorwerp aan, waaraan de eigenschap of omstandigheid door het bijvoegelijk naamwoord uitgedrukt, bijzonder eigen is; b. v. van *ꦲꦶꦂꦤ꦳* *hirĕng* (Ng.), zwart, komt *ꦲꦶꦂꦤꦔꦤ꦳* *hirĕngngan* (Kr. Ng.), het zwarte, d. i. de grond wanneer er geene veldvruchten op zijn, onbebouwde grond; van *ꦏꦺꦤꦤꦶꦁ꦳* *koenning* (Ng.), *ꦢꦺꦤꦤꦺ꦳* *djĕnné* (Kr.), geel, komt *ꦏꦺꦤꦤꦶꦁꦔꦤ꦳* *koenningngan*, en *ꦢꦺꦤꦤꦺꦗꦺꦤ꦳* *djĕnnéjan*, het geele, d. i. geel koper;

(¹) Wanneer de eerste lettergreep der woorden uit eene *H*akaśarâ lĕgĕnnâ bestaat, neemt deze bij de verdubbeling dikwijls eene Pĕpĕt boven zich; zoo zegt men *ꦏꦏꦗꦴꦤ꦳* *kakajòn*, en *ꦏꦺꦏꦏꦗꦴꦤ꦳* *kĕkajòn* (Ng.); *ꦏꦏꦗꦺꦢꦶꦔꦔꦤ꦳* *kakadjĕngngan*, en *ꦏꦺꦏꦏꦗꦺꦢꦶꦔꦔꦤ꦳* *kĕkadjĕngngan* (Kr.), geboomte, van *ꦏꦗꦺ꦳* *kajoe* (Ng.), en *ꦏꦢꦺꦶ꦳* *kadjĕng* (Kr.), een boom. Vergel. Hoofdst. II, § 1, bl. 29 en de aanmerking aldaar.

Digitized by Google

van [illegible] *tëmën* (Ng.), waar, opregt, komt [illegible] *tëmënnan* (Kr. Ng.), het ware, het opregte, de waarheid, het oorspronkelijke; van [illegible] *pëthak* (Kr.), wit, komt [illegible] *pëthákkan*, het witte, d. i. zilver; van [illegible] *lëgi* (Ng.), zoet, komt [illegible] *lëgén*, het zoete, d. i. palmwijn; enz.

c. Van werkwoorden.

Deze hebben verschillende beteekenissen, als:

1°. Sommige hebben eene lijdende beteekenis; d. i. zij duiden den persoon of het voorwerp aan, waarop de handeling van het grondwoord overgaat of overgegaan is; b. v. [illegible] *gadkâhhan* (Kr.), hetgeen men bezit, bezitting, van [illegible] *gadhah*, bezitten; [illegible] *kóngkónnan* (Ng.), [illegible] *kèngkénnan* (Kr.), die gezonden wordt, een afgezant, van [illegible] *kóngkòn* (Ng.), [illegible] *kèngkèn* (Kr.), afvaardigen, zenden; [illegible] *sërâttan* (Kr.), het geschrevene, geschrift, van [illegible] *njërat*, schrijven; [illegible] *hirîssan* (Ng.), het afgesneden stuk, snede, van [illegible] *ngiris*, snijden; [illegible] *toelîssan* (Ng.), het geschrevene, schrift, van [illegible] *noelis*, schrijven; [illegible] *hoetoessan* (Kr.), afgezant, van [illegible] *ngoetoes*, afvaardigen [1]; [illegible] *bëdhóllan* (Kr. Ng.), hetgeen men uitroeit, het uitgeroeide, van [illegible] *hambëdhol*, uitroeijen; [illegible] *tîmbángngan* (Kr. Ng.), het afgewogene, gelijkgemaakte, evenwigt, tegenwigt, van [illegible] *hannimbángngi*, tegen elkander afwegen, gelijk maken. Die deze beteekenis hebben kunnen natuurlijk alleen van bedrijvige werkwoorden afgeleid zijn.

2°. Andere duiden, als zij van een bedrijvig werkwoord afgeleid zijn, de werking of daad, en als het grondwoord een onzijdig werkwoord (of toestands-woord) is, den toestand aan, die in dat grondwoord ligt opgesloten; b. v. [illegible] *bégállan* (Kr. Ng.), de daad van straatrooven, het straatrooven, van [illegible] *bégal*, straatrooven;

---

[1] In woorden, afgeleid van werkwoorden wier eerste *Haksârâ* veranderd is (zie § 7 van dit Hoofdstuk), wordt deze weder door de oorspronkelijke vervangen, zoo als in de vier voorgaande voorbeelden: want de grondvorm van [illegible] is [illegible] van [illegible] is [illegible] van [illegible] [illegible] en van [illegible] [illegible]. Indien het werkwoord een voorvoegsel voor zich heeft, vervalt dit natuurlijk in het afgeleid zelfstandig naamwoord, zóo als in de beide volgende voorbeelden.

Digitized by Google

pàréntáhhan (Kr. Ng.), de daad van regeren of bevelen, het regeren of bevelen, van *maréntah*, gebieden, bevelen; hoedhoennan (Ng.), de toestand van nederkomen, het nederkomen, van *hoedhoen*, nederkomen; *hangkáttan*, de toestand van vertrekken, het vertrekken, van *hangkat*, vertrekken, opbreken; *hirîssan* (Ng.), de daad van snijden, het snijden, van *ngiris*, snijden; *toekárran* of *toetoekárran* (Kr. Ng.), de daad van twisten of handgemeen zijn, het twisten, van *noekárri*, twisten, vechten. Wanneer zoodanige woorden eene werking aanduiden, die door meer dan één persoon of partij wederkeerig verrigt wordt, verdubbelt men veelal het woord, of althans de eerste lettergreep er van; zoo als in het laatste voorbeeld.

3o. Eenige van bedrijvige werkwoorden afgeleid, duiden aan de geschiktheid van den persoon of de zaak waarvan men spreekt, om de handeling die in het grondwoord wordt uitgedrukt te ondergaan. Zij komen dus overeen met die in het Hollandsch van werkwoorden afgeleid zijnde op *baarheid* of *lijkheid* uitgaan, zoo als *verstaanbaarheid*, *rekbaarheid*, *omkoopbaarheid*, *onbegrijpelijkheid*, enz. In de woorden die deze beteekenis hebben, wordt het grondwoord verdubbeld; als: *tjĕkĕl-tjĕkĕllan* (Ng.), het kunnen gegrepen worden, de geschiktheid om gegrepen te worden, de grijpbaarheid, van *njĕkĕl*, grijpen, vatten; b. v. *sidhat hikoe tjĕkĕl-tjĕkĕllánné hangèl, sabab loenjoe* (Ng.), de paling, het kunnen gevat worden er van is moeijelijk, omdat zij glad is. (De paling kan moeijelijk gevat worden, omdat zij glad is). *samboeng-samboengngan* (Ng.), het kunnen aan elkander geknoopt of gevoegd worden, de geschiktheid om aan elkander geknoopt of gevoegd te worden, vereenigbaarheid, van *njamboeng*, zamen voegen, aan elkander knoopen; b. v. *gampang samboeng-samboengngánné tali karo pĕndjalin* (Ng.), gemakkelijker is het kunnen aan elkander geknoopt worden van touw dan van rotting. (Touw is geschikter, of gemakkelijker, om aan elkander te knoopen dan rotting) (¹).

(¹) De voorbeelden van deze en de volgende soort van woorden zijn overgenomen uit het *Tijdschrift van Neerl. Indië*, zevende Jaargang, 3de Aflevering. In het algemeen zij hier eens voor al aangemerkt, dat wij ons, waar wij geene betere te

Digitized by Google

4°. Eindelijk worden ook op deze wijze zelfstandige naamwoorden gevormd van onzijdige werkwoorden (toestands-woorden), welke een persoon of eene zaak aanduiden, die zich in den door het grondwoord uitgedrukten toestand bevindt; b. v. [illegible] *roentoehhan* (Ng.), hetgeen afgevallen is, afval, van [illegible] *roentoeh*, afvallen, afbrokkelen; [illegible] *hinggáttan* (Ng.), vlugteling, van [illegible] *minggat*, vlugten; [illegible] *hoedhoennan* (Ng.), iemand die uit hoogere streken in lagere is gekomen, van [illegible] *moedhoen*, nederkomen, afdalen; [illegible] *tëloekkan* (Kr. Ng.), een persoon die zich onderworpen heeft, van [illegible] *tëloek* (Ar.), zich onderwerpen.

Men ziet uit sommige voorbeelden dat er onder de op deze wijze afgeleide woorden dezulke zijn, die meer dan ééne beteekenis hebben; zoo beteekent [illegible] *hirîssan*, zoowel *het afgesneden stuk, snede*, als *de daad van snijden, het snijden* (zie bl. 39 en 40); [illegible] *hoedhoennan*, zoowel *de toestand van nederkomen, het nederkomen*, als *de persoon die nederkomt* (zie bl. 39 en 41). In die gevallen kan men alleen uit den zin opmaken, welke beteekenis bedoeld wordt.

II. Door het voorvoegsel [illegible] *ka*, vóór het grondwoord, en het aanhechtsel [illegible] *han*, er achter te voegen (¹).

---

vinden wisten, meermalen bediend hebben van voorbeelden uit de Spraakkunst van Corneets de Groot uitgegeven door Prof. T. Roorda, en de aanmerkingen van J. A. Wilkens en C. F. Winter daarop, medegeeld in verschillende Afleveringen van den zesden en zevenden jaarg. van genoemd Tijdschrift, zonder dat zulks overal opzettelijk is aangewezen.

(¹) Er zijn ook eenige zelfstandige naamwoorden, die gevormd worden door alleen [illegible] voor het grondwoord te plaatsen; zij zijn echter slechts weinige in getal, hetgeen waarschijnlijk de oorzaak is, dat in de Spraakkunst van Corneets de Groot daarvan geene afzonderlijke melding is gemaakt. Voorbeelden zijn: [illegible] *karsâ* (Kr. h.), [illegible] *kadjëng* (Kr.), [illegible] *karëp* (Ng.), wil, begeerte, van [illegible] *harsâ*, [illegible] *hadjëng*, [illegible] *hárëp*, willen, begeeren; [illegible] *kâbâ* (Kr. Ng.), geluid, stem, van [illegible] *hâbâ* (Kw.), geluid, stem; [illegible] *kéndël* (Kr.), het ophouden, het eindigen, van [illegible] *hindël*, eindigen, zwijgen; [illegible] *kóndoer* (Kr.), terugkomst, van [illegible] *hoendoer*, terugkeeren. enz.

Omtrent de wijze waarop het voorvoegsel [illegible] met het grondwoord verbonden wordt, zoowel ter vorming van zelfstandige naamw. als van andere rededeelen, valt het volgende optemerken:

Digitized by Google

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden.

1°. Van deze duiden sommige de plaats aan waar de door het grondwoord beteekende zaak of persoon zich bevindt; b. v. [illegible]

1°. Als het grondwoord met eene *an löyënnå* aanvangt, smelt deze veelal met het voorvoegsel tot ééne lettergreep zamen, zoo als in de bovenstaande voorbeelden: want [illegible] *karså*, is zamengetrokken uit [illegible] *kaharså*, [illegible] *kadjëng* uit [illegible] *kahadjëng*, enz. Deze zamentrekking heeft evenwel niet altijd plaats; voorbeelden van het tegendeel zijn: [illegible] *kahánnan* of [illegible] *kahanan* (Ng.), het aanzijn, het bestaan, van [illegible] *hånå* (Ng.), zijn, bestaan; [illegible] *kahandháppan* (Kr.), nederigheid, laagheid, verlies, de onderliggende partij, van [illegible] *handhap*, laag, beneden; [illegible] *kahánnjárran* (Ng.), nieuwheid, verschheid, van [illegible] *hánnjar*, nieuw, versch; enz. In sommige woorden heeft de verbinding op beide wijzen plaats; zoo zegt men [illegible] *katoer* en [illegible] *kahatoer* (Kr. Ng.), aangeboden, voorgesteld worden, aanbod, voorstel; en [illegible] *katoerran* en [illegible] *kahatoerran*, aanbieding, van [illegible] *hatoer*, aanbod, gezegde; [illegible] *kahagëngngan*, en [illegible] *kagëngngan* (Kr.), grootheid, van [illegible] *hagëng*, groot.

2°. Als de beginletter van het grondwoord eene *an* is, die een klankteeken bij zich heeft, beeft insgelijks veelal de zamentrekking plaats, waarbij dan de klankteekens op de *am* overgaan. Is dat klankteeken eene *Hoeloe* dan smelt zij met de *a* van het voorvoegsel tot Taling, en is zij eene Soekoe, tot Taling-taroeng in één; de overige klankteekens blijven onveranderd; b. v. [illegible] *kéndël* (Kr.), het eindigen, het zwijgen, in plaats van [illegible] *kahíndël*, van [illegible] *híndël*, ophouden, eindigen, zwijgen; [illegible] *kóndoer* (Kr.), terugkomst, terugkeer, in plaats van [illegible] *kahoendoer*, van [illegible] *hoendoer*, terugkeeren; [illegible] *kéringngan* (Kr. Ng.), beschroomd, bevreesd, voor [illegible] *kahéringngan*, van [illegible] *héring*, schroom, vrees; enz. Woorden waarin de zamentrekking geene plaats heeft, zijn b. v. [illegible] *kahínnan* (Kr. Ng.), nalatigheid, nalatig, van [illegible] *hínnå*, gebrek, nalatigheid; [illegible] *kahoentoengngan* (Kr. Ng.), geluk, voordeel, winst, van [illegible] *hoentoeng*, voordeel, geluk. Onregelmatig is de vereeniging van het voorvoegsel met het grondwoord b. v. in [illegible] *kahétjállan* (Kr.) en [illegible] *kahéláng-ngan* (Ng.), hetgeen verloren wordt, ook de verliezer, van [illegible] *hitjal* (Kr.), [illegible] *hilang* (Ng.), verdwijnen, verliezen; in welke woorden de *am* met de *an* niet wordt zamengetrokken, en de *Hoeloe* echter, even of zulks werkelijk geschied was, in Taling verandert.

Digitized by Google

karatòn (Kr. Ng.), de woning van een vorst, ook het rijk, van *ratoe*, een vorst; *kapoetran* (Kr. Ng.), de woning van een prins, van *poetrå*, een prins; *kapoetrèn*, de woning der prinsessen, serail, van *poetri*, prinses; *kapatèn* (Ng.), het doodenrijk, van *pati*, de dood; *kaboepatèn* (Kr. Ng.), het verblijf van een Boepati (regent), regentschap, van *boepati*, een regent; *kadéwatan* (Kr. Ng.), het verblijf der goden, de hemel, van *déwåtå* (Kw.), godheden, goden.

2°. Andere hebben dezelfde beteekenis als hun grondwoord, doch in eenen ruimeren zin; b. v. *kalangënnan* (Kr. Ng.),

---

De zamentrekking heeft geene plaats wanneer het met de *Haksårå* *ha* beginnend woord uit het Arabisch is overgenomen, en in die taal met ح begint; b. v. *kahoermáttan* (Kr. Ng.), eerbied-betuiging, (niet *kórmáttan*) van *hoermat*, Arab. حرمة, eerbied; enz.

3° Indien het grondwoord met eene *ra* of *rsa* aanvangt, wordt de vokaalklank van het voorvoegsel veelal weggelaten, en de *ra* in Tjåkrå, en de *rsa* in Pas. *ra* veranderd; b. v. *krahos* (Kr.), *krasan* (Ng.), gevoel, bewustheid, in plaats van *karahos* en *karasahan*, van *rahos* (Kr.), en *råså* (Ng.), gevoel, gewaarwording; *klángngënnan* (Kr.), vermaak, verlustiging, in plaats van *kalángngënnan*, van *lángngën*, zich vermaken. Vele woorden zijn met en zonder de zamentrekking in gebruik; zoo zegt men *kraton*, en *karaton* (Kr. Ng.), paleis, van *ratoe*, vorst; *klangkoeng*, en *kalangkoeng* (Kr.), overtroffen, zeer, bij uitstek, van *langkoeng*, voorbijgaan. In andere is de zamentrekking volstrekt ongebruikelijk, b. v. *kalampáhhan* (Kr.), *kalakon* (Ng.), ten uitvoer gebragt, verleden, gebrijkelijk, van *lampah* (Kr.), *lakoe* (Ng.), gang; waarvoor men nimmer *klampáhhan*, of *klakon*, aantreft, behalve misschien in poëzy.

In het algemeen gelooven wij dat er geene vaste regels voor het al of niet zamentrekken van het voorvoegsel met het grondwoord te geven zijn, maar dat men zich daarin behoort te regelen naar het gebruik en de welluidendheid.

4°. Wanneer het woord met eene andere *Haksårå* begint, wordt het aanhechtsel in zijn geheel daarvoor geplaatst; zie de voorbeelden in den tekst.

Digitized by Google

alles wat vermakelijk is, b. v. een lusthuis, tuin, enz., van [illegible] *langën*, vermakelijkheid; [illegible] *karóbban*, vloed, overstrooming, groote menigte, van [illegible] *rób*, vloed, rijzing van het water; [illegible] *kahoentoengngan* (Kr. Ng.), geluk, voordeel, van [illegible] *hoentoeng*, kans, voordeel.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden.

Deze drukken veelal den staat, den toestand, de eigenschap of hoedanigheid uit, die door hun grondwoord wordt aangeduid; zij komen meest overeen met die, welke in het Hollandsch van bijvoegelijke naamwoorden afgeleid zijnde op *heid* of *dom* uitgaan; b. v. [illegible] *katëmënnan* (Kr. Ng.), opregtheid, van [illegible] *tëmën* (Ng.), opregt, getrouw; [illegible] *kasënnëngngan* (Kr. Ng.), tevredenheid, van [illegible] *sënnëng*, te vreden; [illegible] *kasoegijan* (Kr. Ng), rijkdom, van [illegible] *soegih*, rijk; [illegible] *kasarássan* (Kr. Ng.), gezondheid, van [illegible] *saras* (Kr.), gezond, hersteld; [illegible] *kasëktèn* (Kr. Ng.), magtigheid, magt, van [illegible] *sëkti* (Kw.), magtig, vermogend; enz.

c. Van werkwoorden.

1°. Van onzijdige (d. i. onbedrijvige of toestandswoorden). Deze drukken den toestand uit, die door hun grondwoord beteekend wordt; zij kunnen in het Hollandsch veelal vertaald worden door de onbepaalde wijze van hun grondwoord met het onzijdig lidwoord *het* (¹); b. v. [illegible] *kahánnan* (Ng. Kr.), het zijn, het aanzijn, van [illegible] *hånå* (Ng.), zijn; [illegible] *kadadijan* (Ng.), het worden, de wording, van [illegible] *dadi*, worden; [illegible] *kawiloedjëngngan* (Kr.), het welvarend zijn, gezondheid, van [illegible] welvaren, gezond zijn; [illegible] *kabisań* (Ng.), het bekwaam zijn, het kunnen, de bekwaamheid, van [illegible] *biså*, bekwaam zijn; [illegible] *kapanggijan* (Kr.), het ontmoeten, de ontmoeting, van [illegible] *manggih*, ontmoeten; enz.

(¹) Zoo ook in het Grieksch. In het Engelsch worden deze woorden uitgedrukt door het tegenwoordig deelwoord; b. v. het spreken, *speaking*; het aanzijn, *being*; het worden, de wording, *becoming*; het welvarend zijn, de gezondheid, *being in good health*; het bekwaam zijn, het kunnen, de bekwaamheid, *being able*; het ontmoeten, de ontmoeting, *meeting*. Vergelijk ook deze §, *c*, 2°, bl. 39.

Digitized by Google

2°. Van bedrijvige. De hiervan op deze wijze gevormde woorden, zijn eigenlijk lijdende deelwoorden die als zelfstandige naamw. gebruikt worden; zij hebben dus eene zuiver lijdende beteekenis; b.v. ꦏꦠꦶꦔꦒꦺꦭꦤ꧀ *katingngállan* (Kr.), ꦏꦠꦺꦴꦤꦤꦤ꧀ *katónnan* (Ng.), hetgeen gezien wordt; gezigt, visioen, van ꦤꦶꦔꦒꦺꦭꦶ *ningngálli* (Kr.), ꦲꦤꦺꦴꦤꦤ꧀ *hanon* (Ng.), zien; ꦏꦢꦲꦺꦴꦫꦤ꧀ *kadhahárran* (Kr.), hetgeen gegeten wordt, spijs, van ꦢꦲꦺꦴꦫ *dhahar*, eten; ꦏꦲꦺꦔꦺꦠꦠꦤ꧀ *kahèngëttan* (Kr.), ꦏꦲꦺꦤꦺꦴꦤꦶꦔꦔꦤ꧀ *kahélingngan* (Ng.), hetgeen men zich herinnert, de herinnering, van ꦲꦺꦔꦺꦠꦤ꧀ *hèngët* (Kr.), ꦲꦺꦤꦺꦴꦤꦶ *héling* (Ng.), zich herinneren, indachtig zijn; ꦏꦱꦺꦴꦏꦱꦺꦔꦤ꧀ *kasëksèn* (Kr. Ng.), hetgeen getuigd wordt, getuigenis, van ꦤꦶꦚꦺꦏꦱꦶ *njëksi*, getuigen; ꦏꦲꦺꦴꦠꦗꦺꦭꦤ꧀ *kahétjállan* (Kr.), ꦏꦲꦺꦴꦤꦶꦭꦔꦔꦤ꧀ *kahilángngan* (Ng.), hetgeen verloren is, het verlorene, van ꦲꦶꦠꦗꦺꦭ꧀ *hitjal*, en ꦲꦶꦤꦶꦭ *hilang*, verliezen; enz. (1).

III. Door vóór het grondwoord het voorvoegsel ꦥ *pa*, te plaatsen (2).

a. Van zelfstandige naamwoorden.

1°. Van deze hebben sommige dezelfde beteekenis, als het woord waarvan zij *onmiddellijk* zijn afgeleid (3); b.v. ꦥꦢꦢꦺꦴꦫꦤ꧀ *padadárran* (Ng.), toetssteen, van ꦢꦢꦺꦴꦫꦤ꧀ *dadárran*, toetssteen; ꦥꦲꦺꦴꦏꦺꦴꦧꦺꦩꦩꦤ꧀ *pahoekoemman* (Kr. Ng.), vonnis, straf, van ꦲꦺꦴꦏꦺꦴꦧꦺꦩꦩꦤ꧀ *hoekoemman*, vonnis, straf; ꦥꦧꦺꦴꦏꦤꦤ꧀ *paboekan* (Kr. Ng.), begin, opening, van ꦧꦺꦴꦏꦤꦤ꧀ *boekan*, begin, opening; ꦥꦏꦶꦫꦶꦩꦩꦤ꧀ *pakirímman* (Ng.), geschenk, van ꦏꦶꦫꦶꦩꦩꦤ꧀ *kirímman*, geschenk; ꦥꦮꦂꦢꦶ *pawarti* (Kr.), tijding, nieuws, van ꦮꦂꦢꦶ

(1) Vergel. deze §, *c*, 1°, bl. 39.

(2) Het voorvoegsel ꦥ wordt op dezelfde wijze met het grondwoord verbonden, als hierboven omtrent het voorvoegsel ꦲꦤ is aangewezen. Zie de aanm. bl. 42 en 43.

(3) Wij zeggen: *onmiddellijk* zijn afgeleid; want ꦥꦢꦢꦺꦴꦫꦤ꧀ *dadárran*, is reeds afgeleid van ꦲꦤꦢꦢꦺꦴꦫ *handadar*, toetsen; ꦲꦺꦴꦏꦺꦴꦧꦺꦩꦩꦤ꧀ *hoekoemman*, van ꦲꦺꦴꦏꦺꦴꦧꦺꦩ *hoekoem*, vonnis, uitspraak; ꦧꦺꦴꦏꦤꦤ꧀ *boekan*, van ꦲꦩꦧꦺꦴꦏꦤ *hamboekä*, openen; ꦏꦶꦫꦶꦩꦩꦤ꧀ *kirímman*, van ꦏꦶꦫꦶꦩ *ngirim*, zenden. Deze afleiding schijnt ons toe uitdrukkelijk te moeten onderscheiden worden, van die waarbij het grondwoord het voorvoegsel *pa* en het aanhechtsel *an gelijktijdig* aanneemt; welke laatste eene geheel andere beteekenis heeft; zie hieronder, bl. 48. Vergelijk in Cornets de Groot's Spraakkunst de aanmerking van Prof. T. Roorda, bl. 104.

Digitized by Google

warti, tijding, nieuws; ꦧꦁꦒꦺꦁꦒꦺꦤ꦳ *pangoengoen* (Kr. Ng.), spijt, berouw, van ꦔꦺꦔꦺꦤ꦳ *ngoengoen* (Kr.), spijt, berouw; enz. Waartoe in soortgelijke woorden het voorvoegsel ꦧꦁ dient, durven wij niet bepalen; in proza welligt alleen tot bevordering der welluidendheid of sierlijkheid; in poëzy kan het tot aanvulling van de maat strekken.

2°. Eenige weinige duiden een persoon aan; als ꦥꦔꦠꦁ *potang* (Kr. Ng.), schuldeischer, van ꦲꦔꦠꦁ *hoetang* (Ng.), schuld; ꦧꦁꦒꦺꦴꦭꦺ *pangoeloe* (Kr. Ng.), opperhoofd, opperpriester, van ꦔꦺꦴꦭꦺ *hoeloe*, hoofd (¹).

b. Van bijvoegelijke naamwoorden.

Deze drukken den toestand, de eigenschap of hoedanigheid uit, die door het grondwoord wordt beteekend; b. v. ꦧꦤꦺꦮꦺꦴꦄ *pakéwoeh* (Ng.), ꦧꦏꦺꦮꦺꦢꦺꦤ꦳ *pakèwĕd* (Kr.), moeijelijkheid, bezwaar, last, van ꦥꦺꦮꦺꦴꦄ *héwoeh* (Ng.), ꦥꦺꦮꦺꦢꦺꦤ꦳ *hèwĕd* (Kr.), moeijelijk, bezwaarlijk (²).

(¹) In dit woord verandert om de welluidendheid de ꦧꦁ in ꦔ; tenzij men liever wil veronderstellen dat dit woord afgeleid is van een ongebruikelijk onbedrijvig werkwoord ꦔꦺꦴꦭꦺ *ngoeloe*, het hoofd zijn, de voornaamste zijn, zich aan het hoofd stellen; in welk geval het zoude behooren onder *c*, 2°, bl. 48. zoo ook ꦥꦔꦠꦁ *potang*, indien men dit afleiden wil van ꦥꦤꦠꦁ *motang*, schuldig zijn, borgen, ter leen hebben; welke afleiding misschien wel de ware is.

(²) De vorm van deze beide woorden is onregelmatig; zij zouden eigenlijk ꦧꦤꦺꦧꦺꦴꦄ *pahéwoeh*, of ꦥꦺꦮꦺꦴꦄ *péwoeh*, en ꦧꦤꦺꦧꦺꦢꦺꦤ꦳ *pahèwĕd*, of ꦥꦺꦮꦺꦢꦺꦤ꦳ *pèwĕd*, moeten luiden; de ꦧꦁ die in de uitspraak niet gehoord wordt, wordt door eene ꦔ vervangen. Dezelfde verwisseling der ꦧꦁ in ꦔ heeft ook plaats in de woorden ꦧꦺꦏꦤ꦳ꦠꦺꦴꦄ *pikantoek*, of ꦧꦔꦤ꦳ꦠꦺꦴꦄ *pakantoek* (Kr.), ꦧꦺꦏꦺꦤꦺꦠꦺꦴꦭꦺꦲ *pikólèh* of ꦧꦤꦺꦔꦺꦠꦺꦴꦭꦺꦲ *pakólèh* (Ng.), verkrijging; in plaats van ꦧꦤꦺꦲꦤ꦳ꦠꦺꦴꦄ *pahantoek*, ꦧꦺꦲꦤ꦳ꦠꦺꦴꦄ *pihantoek*, ꦧꦤꦺꦲꦺꦤꦺꦠꦺꦴꦭꦺꦲ *pahólèh*, en ꦧꦺꦲꦺꦤꦺꦠꦺꦴꦭꦺꦲ *pihólèh*, van ꦲꦤ꦳ꦠꦺꦴꦄ *hantoek* (Kr.), ꦲꦺꦤꦺꦠꦺꦴꦭꦺꦲ *hólèh* (Ng.), verkrijgen; en in ꦧꦤꦺꦠꦺꦗꦄ *sakétjä* (Kr.), aangenaam, zich aangenaam gevoelen, voor ꦧꦤꦺꦲꦺꦗꦄ *sahétjä* van ꦲꦺꦗꦄ *hétjä*, aangenaam, lekker.

Als reden voor die verwisseling van ꦧꦁ in ꦔ wordt in de aanm. op de Spraakk. van Corneis de Groot, bl. 107 en 115, opgegeven dat de ꦔ dient om de twee bij elkander komende klinkers te scheiden. Maar waarom heeft zulks dan niet plaats in *alle* woorden die met eene ꦧꦁ aanvangen? of waarom wordt in de hier opgegeven woorden het voorvoegsel niet met het grondwoord zamengetrokken, zoo als het gewoonlijk geschiedt? Wij zouden daarom liever gelooven, dat alle deze woorden gevormd zijn van zelfst. naamwoorden die zelf reeds door het voorvoegsel ꦔꦁ *ka* van het grondwoord afgeleid waren; en dat dus ꦧꦤꦺꦔꦺꦮꦺꦴꦄ *pakéwoeh*, ꦧꦤꦺꦔꦺꦢꦺꦤ꦳ *pakè-*

Digitized by Google

c. Van werkwoorden.

1°. Sommige van deze beteekenen het bedrijf, de uitvoering, de daad of wijze van werking, of den toestand die in hun grondwoord is uitgedrukt; b. v. ꦥꦫꦶꦤꦺꦴꦤ꦳ *pamirĕng* (Kr.), de daad van hooren, het hooren, van ꦩꦶꦫꦺꦴꦤ꦳ *mirĕng*, hooren; ꦥꦩꦸꦢꦶ *pamoedji* (Kr.), de daad van bidden, het bidden, van ꦩꦸꦢꦶ *moedji*, bidden; ꦥꦤꦗꦼꦫꦠ *panjĕrat* (Kr.), de daad van schrijven, het schrijven, van ꦤꦗꦼꦫꦠ *njĕrat*, schrijven; ꦥꦩ꦳ꦺꦢꦺꦴꦲꦶꦭ *pambĕdhil* (Ng.), het bedrijf van schieten, het schieten, van ꦩ꦳ꦺꦢꦺꦴꦲꦶꦭ *bĕdhil*, met een geweer schieten; ꦥꦤ꦳ꦢꦺꦭꦺꦴꦁ *pandĕlĕng* (Ng.), de daad van zien, het zien, van ꦢꦺꦭꦺꦴꦁ *dĕlĕng*, zien; ꦥꦤꦗꦂꦮ *pandjarwâ* (Ng.), de daad van verklaren, het verklaren, van ꦗꦂꦮ *djarwâ*, verklaren, uitleggen; ꦥꦤꦟꦒꦭꦶꦲ *panggalih* (Kr.), de daad van overdenken, het overdenken, van ꦟꦒꦭꦶꦲ *galih*, overwegen, overdenken; enz. (¹).

---

wĕd, ꦥꦏꦤ꦳ꦠꦺꦴꦲ *pakantoek*, ꦥꦶꦏꦤ꦳ꦠꦺꦴꦲ *pikantoek*, ꦥꦏꦺꦴꦭꦺꦴꦲ *pakolĕh*, en ꦥꦶꦏꦺꦴꦭꦺꦴꦲ *pikolĕh*, slechts verlengde vormen zijn van ꦏꦺꦮꦺꦴꦲ *kĕwoeh*, ꦏꦺꦮꦺꦢ꦳ꦺꦴꦲ *kĕwĕd*, ꦏꦤ꦳ꦠꦺꦴꦲ *kantoek*, en ꦏꦺꦴꦭꦺꦴꦲ *kolĕh*, die eigenlijk hetzelfde beteekenen: want het voorvoegsel ꦥꦤ꦳ *pa*, maakt, voor een zelfst. naamw. geplaatst, meestal geene verandering in de beteekenis, zie hierboven III, *a*, 1°; zoo zegt men ook ꦥꦶꦏꦢꦗꦺꦴꦁ *pikadjĕng*, en ꦏꦢꦗꦺꦴꦁ *kadjĕng* (Kr.), wil, begeerte, van ꦏꦢꦗꦺꦴꦁ *hadjĕng*, willen; enz. Op gelijke wijze kan ook ꦱꦏꦺꦠꦗꦄ *sakĕtjâ*, gevormd zijn van een zelfst. naamw. ꦏꦺꦠꦗꦄ *kĕtjâ*, aangenaamheid, en het voorvoegsel ꦱ *sa*, met, en dus letterlijk beteekenen *met aangenaamheid, met lekkerheid, zich met aangenaamheid gevoelen.*

(¹) Wanneer ꦥꦤ꦳ *pa* geplaatst wordt voor werkwoorden die met eene ꦤ꦳ ꦤ꦳ ꦩ꦳ *m* of ꦩ꦳ aanvangen, voor welke de neusklanken ꦤꦁ ꦤꦂ en ꦩꦁ niet in het schrift worden uitgedrukt (zie § 7 van dit Hoofdst.), zoo als in de vier laatste voorbeelden, dan worden ook die neusklanken geschreven, even als wanneer die werkwoorden het voorvoegsel ꦲꦤ꦳ *ha* voor zich nemen (zie t. a. p.); namelijk, alleen wanneer de dus gevormde naamwoorden eene bedrijvige beteekenis hebben, en dus van den handelenden vorm der werkwoorden worden afgeleid; vergel. onze aanteekening op bl. 50 en 51. J. A. Wilkens stelt dat die werkwoorden werkelijk het voorvoegsel ꦲꦤ꦳ voor zich hebben, en dat ꦲꦤ꦳ daarmede zamengesmelt; zoodat ꦥꦩ꦳ꦺꦢꦺꦴꦲꦶꦭ *pambĕdhil* eigenlijk staat in plaats van ꦥꦲꦤ꦳ꦩ꦳ꦺꦢꦺꦴꦲꦶꦭ *pahambĕdhil*; ꦥꦤ꦳ꦢꦺꦭꦺꦴꦁ *pandĕlĕng*, in plaats van ꦥꦲꦤ꦳ꦢꦺꦭꦺꦴꦁ *pahandĕlĕng*; ꦥꦤꦗꦂꦮ *pandjarwâ*, in plaats van ꦥꦲꦤꦗꦂꦮ *pahandjarwâ*, en ꦥꦟꦒꦭꦶꦲ *panggalih*, in plaats van ꦥꦲꦟꦒꦭꦶꦲ *pahanggalih*; enz. Zie Tijdschr. v. Neêrl. Indië, Jaarg. VI, Dl. III, bl. 22.

Digitized by Google

2°. Andere duiden den persoon aan die de handeling verrigt, of in den toestand verkeert, die door het grondwoord wordt uitgedrukt; b. v. [illegible] *panggoegat* (Kr. Ng.), aanklager, van [illegible] *goegat*, aanklagen; [illegible] *pangawoelâ* (Kr. Ng.), onderdaan, dienaar, van [illegible] *ngawoelâ*, onderdanig zijn, dienst doen; [illegible] *pangadjëng* (Kr.), [illegible] *pangarëp* (Ng.), de voorste, voorlooper, voorganger, voorhoede, van [illegible] *ngadjëng* (Kr.), [illegible] *ngarëp* (Ng.), vooraan zijn, de voorste zijn; [illegible] *pangarit* (Ng.), een grassnijder, van [illegible] *ngarit*, met een grasmes snijden; [illegible] *panggëloeng* (Kr. Ng.), een kapper, van [illegible] *gëloeng*, het haar oprollen, in eene wrong knoopen; [illegible] *pandhoewoer* (Ng.), de hoogere in rang, van [illegible] *dhoewoer*, hoog of hooger in rang zijn; enz. Zie ook de woorden in aanteek. 1, bl. 46.

3°. Er zijn eenige weinige gevallen waarin zij de plaats te kennen geven, waar de in het werk- of toestands-woord aangeduide handeling of toestand plaats heeft; b. v. [illegible] *pasowan* (Kr.), de plaats waar men voor den vorst verschijnt, van [illegible] *sowan*, voor een vorst of aanzienlijke verschijnen. Zoo vormt ook de Hoogleeraar T. Roorda [illegible] *pabarissan* (Kr. Ng.), legerplaats, plaats waar de troepen zich bevinden, van [illegible] *barissan*, troepen [1]. — Deze beteekenis is echter zeer zeldzaam.

IV. Door het voorvoegsel [illegible] *pa*, vóór, en het aanhechtsel [illegible] *han*, achter het grondwoord te voegen.

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden.

Deze duiden meestal de plaats aan, waar de door het grondwoord beteekende persoon of zaak zich bevindt; b. v. [illegible] *padëmángngan* (Kr. Ng.), de woonplaats, ook het gebied van een Demang, van [illegible] *dëmang*, een Demang, zeker dorpshoofd; [illegible] *pawon* (Kr. Ng.), stookplaats, oven, haard, keuken, van [illegible] *hawoe*, asch; [illegible] *pagrijan* (Kr.), [illegible] *pomâhhan* (Ng.), de plaats waarop een huis staat, erf, van [illegible] *grijâ* (Kr.), [illegible] *homah* (Ng.), huis; [illegible] *padhoesoennan* (Kr.), [illegible] *padésan* (Ng.), de grond waarop één of meer dorpen

(1) In de aanteekeningen op de Spraakkunst van Cornets de Groot, bl. 104. — Vergelijk onze aanteekening op bl. 52.

Digitized by Google

staan, een omtrek van dorpen, de dorpen in den omtrek, van [illegible] *dhoesoen* (Kr.), [illegible] *désâ* (Ng.), een dorp; [illegible] *pakoeboerran* (Kr. Ng.), eene plaats waar graven zijn, begraafplaats, van [illegible] *koeboer* (Ar.), een graf; enz.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden; b. v. [illegible] *patëlëssan* (Kr. Ng.), een kleed waarin men zich baadt, een badkleed, van [illegible] *tëlës*, nat; [illegible] *pahasâttan* (Kr. Ng.), een kleed dat men na het baden aantrekt (¹), van [illegible] *hasat*, droog. Van deze woorden komen er zoo weinige voor, dat wij daarvan nog geene algemeene beteekenis durven opgeven. Woorden zoo als [illegible] *pangadhëmman* (Ng.), [illegible] *pangasrëppan* (Kr.), verkoeling; [illegible] *pangëmpoekkan* (Kr. Ng.), verzachting, enz. schijnen eer van de toestands-woorden [illegible] *ngadhëm*, [illegible] *ngasrëp*, koud zijn; [illegible] *ngëmpoek*, zacht zijn, week zijn, dan regtstreeks van de bijv. naamw. [illegible] *hadhëm* en [illegible] *hasrëp*, koud; [illegible] *hëmpoek*, zacht, week, gevormd te zijn.

c. Van werk- en toestands-woorden.

1°. Hiervan duiden sommige de plaats aan, waar de in het grondwoord uitgedrukte handeling of toestand plaats heeft; b. v. [illegible] *pasëban* (Ng.), plaats waar men voor een vorst of opperhoofd verschijnt, inzonderheid de Pandâpâ's op het plein van den kraton, van [illegible] *sëbâ* (Ng.), voor een vorst of opperhoofd verschijnen; [illegible] *pamboewángngan* (Ng.), eene plaats van ballingschap, van [illegible] *boewang*, verbannen; [illegible] *pangahoebban* (Kr. Ng.), eene schuilplaats, van [illegible] *ngahoeb*, schuilen; [illegible] *patoerôn* (Ng.), [illegible] *pasaréjan* (Kr.), slaapplaats, van [illegible] *toeroe* (Ng.), [illegible] *saré* (Kr.), slapen; enz.

2°. Andere beteekenen een werktuig, oorzaak, of middel, waardoor de handeling van het grondwoord geschiedt; b. v. [illegible] *panggësángngan* (Kr.), levensonderhoud, levensmiddelen, van [illegible] *gësang*, leven; [illegible] *panggëroessan* (Kr. Ng.), een werk-

(¹) Zoo vertaalt WILKENS dat woord (Tijdschr. v. Nederl. Indië, zesde Jaarg., Dl. III, bl. 9). CORNETS DE GROOT had het in zijne Spraakk. (bl. 89 der uitgave van den Hoogl. ROORDA) vertaald door: *een kleed waarmede men zich na het baden afdroogt*; GERICKE heeft hierop in zijne uitgave van die Spraakk. (in het XV^de Dl. der werken van het Bat. Genootsch.) geene aanmerking gemaakt. ROORDA VAN EYSINGA geeft in zijn Jav. Woordenboek ook deze laatste beteekenis op.

Digitized by Google

tuig om iets glad te maken, een strijkijzer, van [illegible] *gëroes*, glad maken, strijken; [illegible] *panggorénggngan* (Kr. Ng.), eene braadpan, van [illegible] *górèng*, braden; [illegible] *pandadárran* (Ng.), toetssteen, van [illegible] *dadar*, toetsen; enz.

3°. Andere duiden het voorwerp (den persoon of de zaak) aan, dat de handeling, in het grondwoord uitgedrukt, ondergaat of ondergaan heeft; b. v. [illegible] *parantéjan* (Kr. Ng.), een geketende, ketiingganger, van [illegible] *ngranté*, ketenen, boeijen; [illegible] *pawitjantëvnan* (Kr.), [illegible] *patjëlathòn* (Ng.), hetgeen gesproken wordt, gesprek, van [illegible] *mitjantën* (Kr.), [illegible] *njëlaihoe* (Ng.), spreken; [illegible] *panoenggállan* (Ng.), die vereenigd is, deelgenoot, consort, van [illegible] *noenggal*, vereenigen, zamenvoegen; [illegible] *padamëllan* (Kr.), [illegible] *pagawéjan* (Ng.), hetgeen gedaan wordt, bedrijf, arbeid, van [illegible] *damël* (Kr.), [illegible] *gawé* (Ng.), doen, bedrijven, arbeiden; enz. (¹). Het spreekt van zelf dat deze woorden alleen

(¹) «Wanneer werkwoorden die met [illegible] of [illegible] (en [illegible]) beginnen, » gelijktijdig het aanhechtsel [illegible] en het voorvoegsel [illegible] aannemen, wordt in » plaats van het laatste nooit [illegible] of [illegible] gebruikt.» (Zie de Spraakk. van Cornets de Groot, bl. 102—105, en de aanm. aldaar). Deze regel komt ons voor algemeen doortegaan in alle woorden die eene lijdende beteekenis hebben, zoo als die hier boven onder 3°. zijn opgegeven; en zulks wel om de eenvoudige reden, dat het voorvoegsel [illegible] of liever de neus- of keel- neus-klank waarmede het werkwoord in den handelenden vorm aanvangt (zie § 7), en die met het eigenlijk voorvoegsel [illegible] tot [illegible] zamensmelt, in den lijdenden vorm vervalt, en het voorvoegsel dus van zelf zijne oorspronkelijke gedaante herkrijgt; dat die woorden toch eigenlijk van den lijdenden, niet van den handelenden, vorm der werkwoorden worden afgeleid lijdt geenen twijfel.

Op woorden van deze beteekenis, die afgeleid zijn van werkwoorden wier beginletter de verandering ondergaan heeft, waarover in § 7 van dit Hoofdst. gesproken wordt, en die dus nu met een van de neusklanken [illegible] of [illegible] aanvangen, is de regel evenzeer toepasselijk. Bovendien komt daarin achter het voorvoegsel [illegible] *pa*, de beginletter van den grondvorm van het werkwoord terug, even als in den lijdenden vorm van het werkwoord zelf: zie de voorbeelden hierboven in den tekst onder 3°. Zoo zoude ook de vorstelijke titel [illegible] *panëmbáhhan*, geëerbiedigde, naar de Javaansche woordafleiding eigenlijk moeten luiden [illegible] *pasëmbáhhan*, van het werkw. [illegible] *njëmbah*, (grondvorm [illegible] *sëmbah*); doch dit woord is in zijn geheel uit de Kawi-taal overgenomen, waarin het van het werkwoord [illegible] *nëmbah*, eerbied bewijzen, gevormd wordt.

Digitized by Google

kunnen gevormd worden van zulke grondwoorden, die een lijdenden vorm hebben, d. i. van eigenlijk gezegde werkwoorden, en niet van onbedrijvige of toestands-woorden.

Die verandering van de beginletter van het werkwoord in die van den grondvorm heeft geene plaats in afgeleide zelfst. naamw. die niet eene lijdende beteekenis hebben, en van den bedrijvigen vorm der werkw. gemaakt worden. In deze blijft de neusklank behouden; b. v. ꦧꦲꦶꦩꦸꦫꦺꦴꦏꦏꦤ꦳ *pamoeroekkan* (Ng.), school, leerplaats, van ꦲꦶꦩꦸꦫꦺꦴꦏ *moeroek*, onderwijzen; ꦧꦔꦲꦺꦴꦧꦤ꦳ *pangahoebban* (Kr. Ng.), schuilplaats, van ꦔꦲꦺꦴꦧ *ngahoeb*, zich verschuilen; ꦧꦤꦾꦂꦫꦠꦠꦤ꦳ *panjërráttan* (Kr.), hetgeen dient om te schrijven, een schrijflessenaar, van ꦤꦾꦂꦫꦠ *njërat*, schrijven. Dat in deze en dergelijke woorden die neusklank dikwijls verdubbeld wordt, en men dus schrijft ꦧꦲꦶꦩꦸꦫꦺꦴꦏꦏꦤ꦳ ꦧꦔꦲꦺꦴꦧꦤ꦳ ꦧꦤꦾꦂꦫꦠꦠꦤ꦳ enz., is slechts een noodeloos aangenomen gebruik, dat noch op de uitspraak, noch op de beteekenis der woorden invloed heeft.

Als het grondwoord een onbedrijvig werkwoord is, dat den neusklank niet aanneemt, kan zulks ook in het afgeleide zelfst. naamw. het geval niet zijn, welke beteekenis dit dan ook hebben moge. Zie de voorbeelden hierboven in den tekst onder 1°, bl. 49.

Wanneer men naauwkeurig het onderscheid in het oog houdt, tusschen de door het voorvoegsel ꦧꦤ꦳ en het aanhechtsel ꦤꦤ꦳ *han* gevormde zelfst. naamw. die eene bedrijvige of plaats-aanduidende, en dezulke die eene lijdende beteekenis hebben, (op welke laatste de regel alleen van toepassing is), vervallen, zoo wij meenen, de woorden door den Hoogl. T. Roorda (Aanm. op de Spraakk. van de Groot, bl. 103 en 104), als uitzonderingen bijgebragt, daar zij geheel niet aan den regel onderworpen zijn. Wij zullen ze daarom hier ook niet alle herhalen (vele er van hebben wij hierboven reeds als voorbeelden aangehaald), maar alleen die, welke aan eenigen twijfel onderhevig zijn. Zij zijn voornamelijk:

ꦧꦲꦺꦴꦤꦮꦺꦗꦤ꦳ *pagawéjan* (Ng.), ꦧꦤꦢꦺꦩꦺꦭꦤ꦳ *padamëllan* (Kr.), en ꦧꦤꦔꦲꦺꦴꦤꦮꦺꦗꦤ꦳ *panggawéjan* (Ng.), ꦧꦤꦢꦺꦩꦺꦭꦤ꦳ *pandamëllan* (Kr.). Doch, behalve dat men tusschen die beide vormen gevoegelijk een onderscheid van beteekenis kan aannemen, zoodat de eerste beteekenen zoude *hetgeen gedaan wordt, werk, daad*, en de tweede *bedrijf, beroep, ambacht, kostwinning*, (hetwelk ik echter niet durf vaststellen), wordt hier de zwarigheid voldoende opgelost door hetgeen de Hoogl. Roorda lager zelf aanmerkt, dat namelijk de werkwoorden ꦩꦲꦺꦴꦤꦮꦺꦗꦤ꦳ en ꦧꦲꦺꦴꦤꦮꦺꦗꦤ꦳ niet altijd het voorvoegsel ꦧꦤ꦳ en ꦧꦤꦤ꦳ maar ook dikwijls ja meestal ꦧꦤ꦳ voor zich nemen (d. i. dat zij meestal zonder neusklank worden uitgesproken); waardoor de afgeleide bedrijvige zelfst. naamw., volmaakt denzelfden vorm hebben met de lijdende, die ook eenvoudig *pa*, voor zich hebben.

ꦧꦤꦢꦢꦺꦴꦤꦤ꦳ *pandadárran* (Ng.), toetssteen. Deze vorm is voor die beteekenis volmaakt goed; zie hierboven IV, *c.*, 2°. Als ꦧꦢꦢꦺꦴꦤꦤ꦳ *padadárran*, van het werkwoord ꦧꦤꦢꦢꦺꦴꦤ꦳ *bandadar*, (d. i. van den lijd. vorm daarvan) afgeleid was, zoude het beteekenen *hetgeen getoetst wordt*. Intusschen bestaat ook het woord ꦧꦢꦢꦺꦴꦤꦤ꦳ *padadárran*, toetssteen; doch dit is afgeleid van het zelfst. naamw. ꦢꦢꦺꦴꦤꦤ꦳ *dadárran*, dat dezelfde beteekenis heeft; zie hierboven III, *a*, 1°, bl. 43, en de aanm. van den Hoogl. Roorda, t. a. p. bl. 104.

Digitized by Google

V. Door het voorvoegsel ꦧꦶ *pi* voor het grondwoord te plaatsen.

a. Van oorspronkelijke zelfstandige naamwoorden.

Deze schijnen daardoor geene verandering van beteekenis te ondergaan; b.v. ꦧꦶꦫꦺꦩ꧀ꦧꦮ꧀ *pirĕmbag* (Kr.), ꦧꦶꦫꦺꦩ꧀ꦧꦮ꧀ *pirĕmboeg* (Ng.), raad, voorstel, voorslag, van ꦫꦺꦩ꧀ꦧꦮ꧀ *rĕmbag* (Kr.), ꦫꦺꦩ꧀ꦧꦮ꧀ *rĕmboeg* (Ng.), raad, voorstel, voorslag; ꦧꦶꦠꦺꦥꦁ *pitĕpang* (Kr.), ꦧꦶꦠꦺꦥꦺꦮꦁ *pitĕpoeng* (Ng.), vereeniging, verbinding, verkeering, van ꦠꦺꦥꦁ *tĕpang* (Kr.), ꦠꦺꦥꦺꦮꦁ *tĕpoeng* (Ng.), vereeniging, verbinding, verkeering; ꦧꦶꦠꦺꦤꦤ꧀ *pitoennå* (Kr. Ng.), schade, verlies, van ꦠꦺꦤꦤ꧀ *toennå*, schade, verlies; ꦧꦶꦠꦺꦮꦺꦭꦺꦮꦁ *pitoeloeng* (Kr. Ng.), hulp, bijstand, van ꦠꦺꦮꦺꦭꦺꦮꦁ *toeloeng*, hulp, bijstand; enz.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden.

Deze drukken den toestand, de eigenschap of hoedanigheid uit, die door hun grondwoord wordt beteekend; b.v. ꦧꦶꦏꦺꦏꦲ *pikĕkah* (Kr.),

---

ꦧꦧꦫꦶꦱꦱꦤ꧀ *pabarissan*, en ꦩꦩꦫꦶꦱꦱꦤ꧀ *pambarissan* (Kr. Ng.), in de beteekenis van *exercitie-plaats*, *paradeplaats*, *legerplaats*, zijn beide goed; het eerste afgeleid van ꦧꦫꦶꦱ꧀ *baris*, gelid, rij, beteekent letterlijk *eene plaats waar gelederen zijn* of *staan* (*), (zie hierboven IV, *a*, bl. 48); en het tweede *eene plaats waar men zich in gelederen schaart*, van ꦩꦩꦫꦶꦱ꧀ *hambaris*, in gelederen scharen (zie IV, *c*, 1°, bl. 49).

ꦧꦁꦒꦠꦺꦴꦁꦔꦔꦤ꧀ *panggantoengngan*, en ꦧꦒꦠꦺꦴꦁꦔꦔꦤ꧀ *pagantoengngan* (Kr. Ng.). Van deze twee woorden kan alleen het eerste de *plaats* beteekenen *waar men* iemand of iets *ophangt*; maar beide *eene stellaadje* of *een werktuig om* iemand of iets *aan optehangen*; het eerste namelijk afgeleid van ꦧꦁꦒꦠꦺꦴꦁ *hanggantoeng*, ophangen (zie IV, *c*, 1° en 2°), en het tweede van ꦒꦠꦺꦴꦁꦔꦔꦤ꧀ *gantoengngan*, dat zelf reeds eene *galg* of *rek* beteekent, even als het Maleische گنتوڠن (zie III, *a*, 1°, bl. 45).

ꦧꦁꦒꦶꦭꦶꦁꦔꦔꦤ꧀ *panggilíngngan*, en ꦧꦒꦶꦭꦶꦁꦔꦔꦤ꧀ *pagilíngngan* (Kr. Ng.), kunnen beide zeer goed beteekenen *iets dat rond is en draait*, *een handmolen*, *raderwerk*; doch alleen het eerste kan eigenlijk *het werktuig* aanduiden; het tweede is letterlijk *hetgeen rondgedraaid wordt*.

Wij hebben zoolang bij dit onderwerp stilgestaan, omdat, voor zoo verre wij weten, nog nergens iets bepaalds daarover gezegd is; wij willen daarom ook het hier gestelde niet als onbetwistbare waarheid opdringen, maar alleen als onze meening mededeelen, en aan het oordeel van anderen onderwerpen.

(*) Wij leiden dit woord liever af van ꦧꦫꦶꦱ꧀ *baris*, gelid, dan van ꦧꦫꦶꦱꦱꦤ꧀ *barissan*, troepen; omdat er slechts zeer weinige voorbeelden zijn waarin het voorvoegsel *pa* alleen, zonder het aanhechtsel *han*, eene plaats-aanduidende beteekenis heeft.

Digitized by Google

ꦧꦶꦏꦸꦏꦺꦴꦲ꦳ *pikoekoeh* (Ng.), vastheid, stevigheid, van ꦏꦺꦏꦲ꦳ *kĕkah* (Kr.), ꦏꦸꦏꦸꦲ꦳ *koekoeh* (Ng.), vast, stevig; ꦧꦶꦫꦺꦤ꦳ *pirĕnnâ* (Kr.Ng.), vergenoegdheid, vreugde, van ꦫꦺꦤ꦳ *rĕnnâ* (Kw.), vergenoegd, verheugd; ꦧꦶꦲꦮꦺꦴꦤ꦳ *pihawon* (Kr.), ꦧꦶꦲꦭ꦳ *pihâlâ* (Ng.), slechtheid, ook het kwade, iets kwaads, van ꦲꦮꦺꦴꦤ꦳ *hawon* (Kr.), ꦲꦭ꦳ *hâlâ* (Ng.), slecht, kwaad; enz.

c. Van werkwoorden.

Deze duiden veelal den toestand, de daad of werking aan, die door het grondwoord wordt uitgedrukt; b. v. ꦧꦶꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦫ꦳ *pitoetoer* (Ng.), het onderrigten, het vermanen, onderrigting, vermaning, van ꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦫ꦳ *toetoer*, onderrigten, vermanen; ꦧꦶꦠꦺꦴꦫꦺꦴꦢ꦳ *pitoeroet* (Kr.Ng.), het gehoorzaam zijn, gehoorzaamheid, van ꦠꦺꦴꦫꦺꦴꦢ꦳ *toeroet*, volgen, gehoorzaam zijn; ꦧꦶꦢꦺꦢꦲ꦳ *pitĕdah* (Kr.), aanwijzing, van ꦢꦺꦢꦲ꦳ *tĕdah*, aanwijzen [1].

---

[1] Omtrent het voorvoegsel ꦧꦶ *pi*, valt het volgende optemerken:

1°. Dat het dezelfde kracht heeft als het voorvoegsel ꦥ *pa*, behalve dat het niet, zoo als dit, een persoon uitdrukt (vergel. III, *a*, 2°, bl. 46); het wordt dan ook, uitgezonderd in die beteekenis, dikwijls daarmede verwisseld; zoo zegt men ꦥꦏꦤ꦳ꦠꦺꦴꦏ꦳ *pakantoek*, en ꦧꦶꦏꦤ꦳ꦠꦺꦴꦏ꦳ *pikantoek*; ꦥꦏꦺꦴꦭꦺꦲ꦳ *pakolĕh*, en ꦧꦶꦏꦺꦴꦭꦺꦲ꦳ *pikolĕh*; ꦥꦏꦸꦏꦸꦲ꦳ *pakoekoeh*, en ꦧꦶꦏꦸꦏꦸꦲ꦳ *pikoekoeh*; ꦥꦢꦺꦢꦲ꦳ *patĕdah*, en ꦧꦶꦢꦺꦢꦲ꦳ *pitĕdah*; enz.

2°. Dat het niet geplaatst wordt vóór zulke woorden waar het voorvoegsel ꦥ *pa*, zoude moeten veranderen in ꦥꦤ꦳ *pan*, ꦥꦩ꦳ *pam*, of ꦥꦔ꦳ *pang* (zie de aanm. bl. 47); of met andere woorden, dat het niet gebruikt wordt om zelfst. naamwoorden afteleiden van werkwoorden die een bedrijvigen vorm hebben; men kan dus b. v. niet zeggen ꦧꦶꦢꦺꦭꦺꦁ꦳ *pidĕlĕng*, het zien, in plaats van ꦥꦤꦢꦺꦭꦺꦁ꦳ *pandĕlĕng*, van ꦲꦤꦢꦺꦭꦺꦁ꦳ *handĕlĕng*, zien. (Zie de aanm. van den Hoogl. Roorda, op bl. 107, der Spraakk. van Corneys de Groot.)

3°. Dat men het niet alleen bij zelfst. naamwoorden aantreft, maar ook wel bij werkwoorden, die echter daardoor geene verandering van beteekenis ondergaan; het schijnt dan alleen ten doel te hebben die woorden te verlengen; zoo vindt men het in ꦧꦶꦠꦺꦴꦤꦏꦺꦤ꦳ *pitakĕn* (Kr.), ꦧꦶꦠꦺꦴꦤꦏꦺꦴꦤ꦳ *pitakôn* (Ng.), vragen, van ꦠꦺꦴꦤꦏꦺꦤ꦳ *takĕn* (Kr.), ꦠꦺꦴꦤꦏꦺꦴꦤ꦳ *takôn* (Ng.), vragen; ꦧꦶꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦫ꦳ *pitoetoer* (Ng.), onderrigten, vertellen, van ꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦫ꦳ *toetoer*, onderrigten, vertellen; ꦧꦶꦤꦠꦺꦴꦏ꦳ *pikantoek* (Kr.), ꦧꦶꦏꦺꦴꦭꦺꦲ꦳ *pikolĕh* (Ng.), verkrijgen, bekomen, van ꦲꦤꦠꦺꦴꦏ꦳ *hantoek*, (Kr.), ꦲꦺꦴꦭꦺꦲ꦳ *holĕh* (Ng.), verkrijgen, bekomen; en dergelijke.

Digitized by Google

VI. Door het voorvoegsel ꦥꦿ *pra*, dat ook wel in ꦥꦼꦂ *pĕr* en ꦥꦿꦼ *prĕ* veranderd wordt, voor het grondwoord te plaatsen (¹).

a. Van oorspronkelijke zelfst. naamwoorden.

1°. De meeste hebben dezelfde beteekenis als hun grondwoord; b. v. ꦥꦿꦠꦺꦴꦤ꦳ *pratòndhâ* (Kr. Ng.), teeken, bewijs, van ꦠꦺꦴꦤ꦳ *tòndhâ*, teeken, bewijs; ꦥꦿꦏꦂꦢꦤ꦳ *prakârâ* (Kr.), daad, zaak, stuk, van ꦏꦂꦢꦤ꦳ *kârâ* (Kw.), daad, zaak; ꦥꦿꦠꦶꦁꦏꦃ *pratingkah* (Ng.), gebaren, kuren, nukken, van ꦠꦶꦁꦏꦃ *tingkah*, gebaren, kuren;

4°. Dat er eenige, hoewel weinige, woorden zijn die met het voorvoegsel ꦥꦶ en het aanhechtsel ꦤꦺꦤ꦳ *han*, zijn zamengesteld; b. v. ꦥꦶꦠꦏꦺꦴꦤꦤ꦳ *pitakónnan* (Ng.), ꦥꦶꦠꦏꦺꦤꦤ꦳ *pitakénnan* (Kr.), vraag, hetgeen gevraagd wordt, van ꦠꦏꦺꦴꦤ꦳ *takòn* (Ng.), ꦠꦏꦺꦤ꦳ *takèn* (Kr.), vragen; ꦥꦶꦠꦺꦥꦺꦴꦁꦔꦤ꦳ *pitĕpoengngan* (Ng.), ꦥꦶꦠꦺꦥꦁꦔꦤ꦳ *pitĕpángngan* (Kr.), vereeniging, verkeering, van ꦠꦺꦥꦺꦴꦁ *tĕpoeng* (Ng.), ꦠꦺꦥꦁ *tĕpang* (Kr.), aansluiting, vereeniging, verkeering; enz.

(¹) Omtrent dit voorvoegsel is het volgende opteemerken:

1°. Dat het aan het Sanskrit is ontleend, en vele daaruit, of uit de kawitaal afkomstige woorden, die met ꦥꦿ *pra* zijn zamengesteld, in hun geheel uit de oorspronkelijke taal zijn overgenomen, en niet eerst na hunne inlijving in het Javaansch, dat voorvoegsel voor zich gekregen hebben.

2°. Dat het in afgeleide zelfst. naamwoorden niet in kracht verschilt van ꦥꦿ *pa* (zie boven), en in dezelfde beteekenis als dit voorvoegsel gebruikt wordt, doch hoofdzakelijk alleen voor woorden van Sanskritschen oorsprong.

3°. Dat echter vele hiermede zamengestelde woorden tot meer dan één rededeel behooren, d. i. dat zij gelijktijdig de beteekenis van een zelfst. en bijvoegelijk naamw., of van een zelfst. naamw. en een werkw., enz., hebben; zoo beteekent b.v. ꦥꦿꦠꦾꦗꦄ *pratjajâ*, het geloof, en gelooven; ꦥꦿꦗꦶꦠꦤꦄ *prajitnâ*, bedachtzaamheid, en bedachtzaam zijn; ꦥꦿꦠꦺꦭꦄ *pratélâ*, klaar, duidelijk, en, opgave, verklaring; enz.

4°. Dat het wel moet onderscheiden worden van een ander ꦥꦿ *pra*, dat in sommige woorden voorkomt, en eene zamentrekking is, nu eens van ꦥꦤꦂ *pârâ* (Kr. Ng.), te zamen, alle, dan weder van ꦢꦤꦂ *pârâ* (Kr. Ng.), deel, gedeelte.

5°. Dat men het ook in eenige woorden gelijktijdig met het aanhechtsel ꦤꦺꦤ꦳ *han*, aantreft; b. v. ꦥꦿꦥꦺꦤ꦳ *prapén* (Kr. Ng.), vuurplaats, oven, fornuis, van ꦲꦥꦶ *hapi* (Kr.), vuur; ꦥꦼꦂꦲꦶꦥꦺꦗꦤ꦳ *pĕrhipéjan* (Ng.), zwagerschap, van ꦲꦶꦥꦺ *hipé*, zwager; ꦥꦿꦗꦁꦗꦺꦤ꦳ *pradjangdjéjan* (Kr. Ng.), hetgeen men overeenkomt, verbindtenis, afspraak, van ꦗꦁꦗꦶ *djangdji*, overeenkomst, afspraak, afspreken. De op die wijze gevormde woorden zijn echter slechts weinige, en waarschijnlijk daarom door Correts de Groot in zijne Spraakkunst niet afzonderlijk opgegeven.

Digitized by Google

ꦥꦿꦩꦶꦭꦕ꦳ *pramilâ* (Kr.), oorzaak, begin, reden, van ꦩꦶꦭꦕ꦳ *milâ*, oorzaak, begin, reden; enz.

2°. Eenige duiden den persoon aan die de zaak verrigt, of in den toestand verkeert, die door het grondwoord beteekend wordt; b. v. ꦥꦿꦢꦗꦺꦴꦫꦶꦠ꦳ *pradjoerit* (Kr. Ng.), krijgsman, soldaat, van ꦗꦺꦴꦫꦶꦠ꦳ *djoerit* (Kw.), oorlog.

b. Van bijvoegelijke naamwoorden.

Deze duiden den toestand, de wijze, of omstandigheid aan, die door het grondwoord wordt uitgedrukt; b.v. ꦥꦿꦧꦺꦢꦲ꦳ *prabédâ* (Ng.), verschil, onderscheid, van ꦧꦺꦢꦲ꦳ *bédâ*, verschillend, anders; ꦥꦿꦠꦺꦭꦲ꦳ *pratélâ* (Kr. Ng.), duidelijkheid, verklaring, opgave, van ꦠꦺꦭꦲ꦳ *télâ*, klaar, duidelijk; ꦥꦿꦗꦺꦴꦗꦲ꦳ *prajogâ* (Ng.), gepastheid, geschiktheid, van ꦗꦺꦴꦗꦲ꦳ *jogâ* (Kw.), gepast, betamelijk; enz.

c. Van werkwoorden.

Deze drukken veelal het bedrijf, de werking, of den toestand uit, die door het grondwoord wordt beteekend; b. v. ꦥꦿꦤꦠꦲ꦳ *prandâtâ* (Kw.), het regelen, het schikken, regeling, schikking, van ꦤꦠꦲ꦳ *ndâtâ*, regelen, schikken, in orde brengen; ꦥꦿꦗꦶꦠꦤ꦳ *prajitnâ* (Kw.), bedachtzaamheid, voorzigtigheid, van ꦗꦶꦠꦤ꦳ *jitnâ*, voorzigtig zijn; ꦥꦿꦠꦗꦲ꦳ *pratjâjâ* (Ng.), het geloof, het vertrouwen, van ꦠꦗꦲ꦳ *tjâjâ*, gelooven, vertrouwen; enz.

Geslacht.

Het geslacht wordt alleen onderscheiden in *mannelijk* en *vrouwelijk*, en die onderscheiding slechts toegepast op levende wezens; zij wordt niet aangeduid door verandering in den uitgang der woorden, maar door achter de zelfstandige naamwoorden sommige bijvoegelijke te plaatsen, die bepaaldelijk het geslacht aanduiden. Dus wordt het *mannelijk* aangeduid door de woorden ꦏꦺꦴꦏꦺꦴꦤ꦳ *kakoeng* (Kr. *h.*), ꦗꦺꦭꦼꦂ *djalër* (Kr.), ꦭꦤ꦳ꦤꦁ *lánnang* (Ng.), en het *vrouwelijk* door ꦲꦺꦱ꦳ꦠꦿꦶ *hèstri* (Kr.), ꦮꦢꦺꦴꦤ꦳ *wadon* of ꦮꦺꦢꦺꦴꦏ꦳ *wédòk* (Ng.). B. v. ꦠꦶꦗꦁ *tijang* (Kr.), ꦮꦺꦴꦁ *wong* (Ng.), een mensch; ꦠꦶꦗꦁ ꦗꦺꦭꦼꦂ *tijang djalër* (Kr.), ꦮꦺꦴꦁ ꦭꦤ꦳ꦤꦁ *wong lánnang*, een man; ꦠꦶꦗꦁ ꦲꦺꦱ꦳ꦠꦿꦶ *tijang hèstri* (Kr.), ꦮꦺꦴꦁ ꦮꦢꦺꦴꦤ꦳ *wong wadon* (Ng.), eene vrouw. ꦏꦺꦴꦤ꦳ꦢꦶ *koeldi* (Kr. Ng.), een ezel; ꦏꦺꦴꦤ꦳ꦢꦶ ꦗꦺꦭꦼꦂ *koeldi djalër* (Kr.), ꦏꦺꦴꦤ꦳ꦢꦶ ꦭꦤ꦳ꦤꦁ *koeldi lánnang* (Ng.), een ezel (m.); ꦏꦺꦴꦤ꦳ꦢꦶ ꦲꦺꦱ꦳ꦠꦿꦶ *koeldi hèstri* (Kr.), ꦏꦺꦴꦤ꦳ꦢꦶ ꦮꦢꦺꦴꦤ꦳ *koeldi wadon* (Ng.), eene ezelin; enz.

Digitized by Google

De woorden djalĕr, lannang, hèstri, wadon of wédòk, worden niet gebezigd wanneer de persoon of het dier waarvan men spreekt, reeds uit het voorgaande bekend is, of wanneer het uit den zin, of uit bijgevoegde titels of eigennamen genoegzaam blijkt, welk geslacht bedoeld wordt; b. v. Nabi Soengèb ngandikå dhatĕng hingkang poetrå (Kr.), Nabi Soengèb zeide tot zijne dochters (eig. kinderen); hier wordt het woord hèstri niet bij poetrå uitgedrukt, omdat de kinderen van Soengèb uit het voorgaande reeds als dochters bekend zijn. nĕgari Bali wòntĕn tijang, namannipoen djåkå Pirangon (Kr.), in het rijk Bali was een man (eig. een mensch), genaamd de jongeling Pirangon, (Dj. Pir., bl. 1); hier wordt het woord djalĕr niet bij tijang gevoegd, omdat, èn uit het woord djåkå (Kr. Ng.), jongeling, jonkman, èn uit den eigennaam Pirangon, genoeg blijkt dat de hier bedoelde persoon van het mannelijk geslacht is.

Er zijn ook eenige woorden die op zich zelf een bepaald geslacht aanduiden, zonder dat een van deze woorden daarbij behoeft gevoegd te worden. Zoodanig zijn in het algemeen de benamingen van betrekkingen of bedrijven, die òf alleen door mannen, òf alleen door vrouwen kunnen worden waargenomen; b. v. pradjoerit (Kr. Ng.), soldaat; hiboe (Kr.), hĕmbòk (Ng.), moeder; råmå (Kr.), bapak (Ng.), vader; mantri (Kr. Ng.), staatsdienaar, raadsheer; enz. Verder: poetrå (Kr. Ng.), prins; poetri (Kr. Ng.), prinses; dèwå (Kw.), een god; dèwi (Kw.), eene godin, ook een eertitel voor namen van aanzienlijke vrouwen; råkå (Kr.), kakang (Ng.), echtgenoot (m.), getrouwd man; garwå (Kr.), bodjo (Ng.), echtgenoot (v.), getrouwde vrouw; bĕntjé (Ng.), een kwartel (het mannetje); gĕnak (Ng.), poejoeh (Kr.), eene kwartel (het wijfje); djago (Ng.), sawoeng (Kr.), een haan; babon (Ng.), eene hen; banthèng (Ng.), een wilde stier; djawi (Ng.), eene wilde koe; en weinige andere.

Getal.

Het onderscheid tusschen het enkel- en meervoudig getal wordt ook niet door verandering van den uitgang der woorden gekenmerkt; het moet dus dikwijls alleen uit den zin worden opgemaakt, hoe men een woord

Digitized by Google

te vertalen hebbe; b. v. [illegible] *latoe toemoentĕn mraman dhatĕng grijánnipoen ki Patih Haman, ladjĕng dhatĕng grijánnipoen pårå najåkå* (Kr.), het vuur breidde zich vervolgens uit tot *het huis* van den Patih Haman, en daarna tot *de huizen* der grooten. In welk voorbeeld het alleen uit den zin blijkt, dat het woord [illegible] *grijánnipoen* de eerste reis enkel- en de tweede meervoudig is.

Wil men bepaald het enkelvoud aanduiden, dan kan zulks geschieden door [illegible] vóór aan het naamwoord te hechten, of er [illegible] *sidji* (Ng.), [illegible] *satoenggil* (Kr.), [illegible] *satoenggal* (Md.), één, onverbonden achter te plaatsen; b. v. [illegible] *sadéså* (Ng.), één dorp; [illegible] *tijang hèstri satoenggil* (Kr.), [illegible] *wong wadon sidji* (Ng.), ééne vrouw; enz.

Het meervoud kan somtijds worden uitgedrukt door het woord te verdubbelen; namelijk alleen in geval men geene bepaalde personen of zaken, en geen bepaald getal daarvan, op het oog heeft; b. v. [illegible] *homah-homah* (Ng.), [illegible] *grijå-grijå* (Kr.), huizen, onderscheidene huizen; [illegible] *ratoe-ratoe* (Kr. Ng.), vorsten, onderscheidene vorsten; zonder daarmede bepaalde huizen of bepaalde vorsten te bedoelen. Die verdubbeling kan echter geene plaats hebben wanneer het zelfst. naamw. vergezeld gaat van een telwoord, of zulk eene uitdrukking die als algemeen telwoord gebezigd wordt; b. v. [illegible] *kĕbo papat* (Ng.), vier buffels; [illegible] *dhoewoeng salawé prah* (Kr.), vier-en-twintig krissen; [illegible] *sakathåhhipoen tijang miskin* (Kr.), alle arme lieden. De voornaamste uitdrukkingen die als algemeene telwoorden gebruikt worden, zijn: [illegible] *saddjå* (Kr.), [illegible] *kabèh* (Ng.), alle, alles, geheel; [illegible] *kathah* (Kr.), [illegible] *hakèh* (Ng.), veel; [illegible] *sakathåhhipoen* (Kr.), [illegible] *sakéhhé* (Ng.), alle, alles; [illegible] *kĕdhik* (Kr.), [illegible] *thithik* (Ng.), weinig; en dergelijke.

Wanneer men bepaalde zaken of personen, met uitsluiting van alle andere van dezelfde soort of denzelfden rang, in het meervoud wil uitdrukken, geschiedt zulks door de woorden [illegible] *pådhå* (Ng.), [illegible] *sami* (Kr.), en bij benamingen van titels, rangen of standen [illegible] *pårå* (Kr. Ng.), te zamen, gezamenlijk, bij het naamwoord of voornaamw. te voegen; b. v. [illegible] *héh Boepati hing Mĕsir, pådhå sirå roengokhĕnnå kabèh* (Ng.), o Boepati's van Caïro, hoort gij allen. [illegible] *sarĕng méndå*

Digitized by Google

sampoen sami toewoek (Kr.), toen de schapen verzadigd waren; [illegible] *pårå ratoe hing tánnah Djawi* (Kr.), de vorsten van het land Java; [illegible] *pårå noedjoem batángngën himpènkoe* (Ng.), sterrenwigchelaars, verklaart mijnen droom; enz. Men merke op dat het woord [illegible] *pårå* altijd onmiddellijk vóór het woord, waarbij het behoort, moet geplaatst worden; terwijl [illegible] *pådhå* en [illegible] *sami*, nu eens er voor, dan weder er achter geplaatst, en ook wel door andere woorden er van gescheiden worden, al naar dat de welluidendheid of de zamenstelling van den volzin zulks medebrengt. [illegible] *pårå* en [illegible] *sami*, of [illegible] *pårå* en [illegible] *pådhå*, worden ook somtijds gelijktijdig gebezigd bij de benamingen van títels of waardigheden; b. v. [illegible] *pårå Boepati ladjëng sami hánningálli dhatëng djisimmipoen ratoennipoen lami* (Kr.), toen zagen de Boepati's het lijk van hunnen vorigen vorst.

Naamvallen.

Daar de woorden in het Javaansch geheel onverbuigbaar zijn, spreekt het van zelf, dat er geene eigenlijk gezegde *naamvallen* bestaan; wij bedoelen dus hier met deze uitdrukking alleen die betrekkingen der zelfstandige naamwoorden tot elkander of tot andere rededeelen, welke in de Westersche talen door de verschillende naamvallen worden aangeduid.

De betrekkingen waarop men hier te letten heeft, zijn die, waar in het zelfst. naamwoord voorkomt, als :

1°. Onderwerp. (*Subject*, d. i. 1ste naamval of *Nominatif.*)
2°. Voorwerp. (*Object* of *regime direct*, d. i. 4de naamval of *Accusatif.*)
3°. Bezitter. (d. i. 2de naamval of *Genitif.*)

1°. Als onderwerp van eene rede staat het zelfst. naamw., zonder eenig bijzonder kenmerk, nu eens vóór, dàn achter het werkwoord; het laatste echter zelden anders dan bij een onbedrijvig werkwoord; b. v. [illegible] *pårå noedjoem hoematoer* (Kr.), de sterrenwigchelaars zeiden. [illegible] *ngandikå målå-hékat Djabara-il* (Kr.), de Engel Gabriël zeide.

2°. Als voorwerp van eene rede, waarop de handeling van het werkwoord onmiddellijk overgaat, heeft het zelfst. naamw. ook veelal geen bijzonder kenteeken, en ook geene vaste plaats in den volzin, daar het somtijds achter en somtijds vóór het werkwoord, waardoor het geregeerd wordt, staat, al naar mate de aard van den zin zulks medebrengt; b. v. [illegible] *hakoe doewé rëmboeg* (Ng.), ik heb een voorstel. [illegible] *sakéhhé loeloeroeng pådhå djagánnånå, pradjoerit*, soldaten! bewaakt alle straten (¹).

(¹) Over gevallen zoo als in dit laatste voorbeeld vergelijke men echter hetgeen hieronder in § 8 gezegd wordt, over de gebiedende wijze der met het aanhechtsel [illegible] zamengestelde werkwoorden.

Digitized by Google

Somtijds echter wordt het voorwerp der rede aangewezen door de voorzetsels [illegible] *dhatĕng* (Kr.), [illegible] *marang*, [illegible] *mĕnnjang* (Ng.), [illegible] *hing* (Kr. Ng.), (die eigenlijk, *aan*, *op*, *in*, *tot*, beteekenen) er voor te plaatsen; b. v. [illegible] *Pangéran Dipâ Nĕgârâ bôtĕn sagĕd hadamĕl hing pihawon malih* (Kr.), de Pangéran Dipâ Negârâ kan niet meer kwaad doen. Dit heeft niet alleen plaats bij bedrijvige werkwoorden; ook bij lijdende wordt dikwijls het voorwerp dat de handeling van het werkwoord ondergaat of ondergaan heeft, en dat in andere talen in den eersten naamval staat, op gelijke wijze aangeduid.

Dit gebruik van deze voorzetsels komt volmaakt overeen met dat van اكن *âkan* en سام *sâma* in het Maleisch; zie de *Handleiding tot de kennis der Maleische taal*, bl. 39/40.

3°. Als bezitter van eenig voorwerp, wordt het zelfst. naamw. gekenmerkt door zijne plaatsing onmiddellijk achter dat voorwerp der bezitting; b. v. [illegible] *lajang Pangéran* (Ng.), een brief van den Pangéran; [illegible] *ratoe Mĕsir* (Kr. Ng.), de Vorst van Caïro; [illegible] *gódhóngngan wânâ* (Kr.), bladeren van het woud.

Meestal neemt dan het voorwerp der bezitting het aanhechtsel [illegible] *hipoen* (Kr.), [illegible] *hé* (Ng.), (dat het bezittelijk voornw. van den 3den pers. is), of [illegible] *hing* (Kr. Ng.), achter zich; b. v. [illegible] *grijánnipoen pârâ pradjoerit* (Kr.), de huizen der krijgslieden; [illegible] *hánnákké wong tjilik* (Ng.), het kind van een gering man; [illegible] *djisimmipoen sang râdjâ* (Kr.), het lijk van den koning; [illegible] *wasijdté ratoe* (Ng.), de uiterste wil van den vorst; [illegible] *karsánning ratoe* (Kr.), de wil van den koning; [illegible] *tjahjánning srĕngénge* (Kr. Ng.), de glans der zon; [illegible] *kĕrtánning nĕgari* (Kr.), de rust des lands; [illegible] *angkánning warsâ* (Kr. Ng.), getal van het jaar, jaartal (1).

---

(1) Omtrent het al of niet gebruiken der aanhechtsels [illegible] *hipoen*, of [illegible] *hé*, en [illegible] *hing*, als mede omtrent het verschil tusschen deze beide, merke men het volgende op:

1°. Dat die aanhechtsels niet behoeven gebruikt te worden, wanneer er geene eigenlijk gezegde *bezitting* plaats heeft, zoo als in de drie eerste voorbeelden; want [illegible] *een brief van den Pangéran* beteekent eigenlijk niet *een*

Digitized by Google

Alle andere betrekkingen, waarin zelfstandige naamwoorden tot elkander of tot andere rededeelen kunnen staan, worden uitgedrukt door voorzet-

---

brief dien de Pangéran bezit, maar *een brief dien de Pangéran geschreven heeft*; [illegible] *de Vorst van Caïro*, niet *de Vorst die het eigendom is van Caïro*, maar *de Vorst die te Caïro regeert*; [illegible] *bladeren van het woud*, niet *bladeren die het eigendom zijn van het woud*, maar *bladeren die in het woud zijn*.

2°. Dat het aanhechtsel [illegible] of [illegible] gebruikt wordt wanneer er eene eigenlijk gezegde *bezitting* plaats heeft, of wanneer het *voorwerp* dat den bezitter (2den naamval) regeert *aan dien bezitter*, hetzij dan een persoon of eene zaak, *bijzonder eigen is*; zoo b. v. [illegible] de huizen der krijgslieden, d. i. de huizen die het eigendom zijn der krijgslieden; [illegible] het kind van een gering man, d. i. het kind dat aan een gering man toebehoort; [illegible] het lijk des konings, d. i. des konings eigen lijk; [illegible] de uiterste wil van den vorst, d. i. 's vorsten eigen uiterste wil.

3°. Dat men nimmer [illegible] maar altijd [illegible] of [illegible] moet gebruiken, wanneer het woord, dat in het Hollandsch in den tweeden naamv. zoude moeten staan, niet onmiddelijk achter het voorwerp der bezitting is uitgedrukt, maar daar vóór staat, of uit het voorgaande er bij moet verondersteld worden; b. v. [illegible] *pårä noedjoem*, *batångngèn himpènkoe mahoe bĕngi*, *håpå wahhanánné* (Ng.), sterrenwigchelaars, verklaart mijnen droom van dezen nacht; wat is de beteekenis *er van*, d. i. van den droom? (niet [illegible]). [illegible] *kalih dénné mánnáhhipoen dhasárripoen sahé* (Kr.), en ook is de grond van zijn hart goed; eigenlijk: en ook zijn hart, de grond *er van* is goed; (niet [illegible]). De reden hiervoor is, dat in dergelijke gevallen het aanhechtsel de eigenlijke beteekenis van een bezittelijk voornaamwoord heeft: want *de beteekenis er van*, *de grond er van* staat gelijk met *zijne beteekenis*, *zijn grond*.

4°. Dat het aanhechtsel [illegible] in dezelfde beteekenis als [illegible] of [illegible] gebezigd wordt, wanneer het voorwerp der bezitting een woord is, waaraan men, hetzij het al of niet van een werkwoord is afgeleid, door omzetting van den zin eene lijdende beteekenis kan geven, en het dan met den bezitter door het voorvoegsel [illegible] *door*, verbinden; b. v. [illegible] de wil van den vorst, d. i. het *door* den vorst gewilde; [illegible] de glans der zon, d. i. de van (of *door*) de zon verspreide glans. Deze regel voor het gebruik van [illegible] wordt opgegeven in de aanm. op bl. 84 van de Groot's Spraakkunst; doch, zoo het een regel is, is hij aan vele uitzonderingen onderhevig; zoo vindt men [illegible] *karsánnipoen ki Djåkå Pirangon*, de wil van Djåkå Pirangon, d. i. het door Djåkå Pirangon gewilde. [illegible] *dhahárripoen sang nåtå* (Kr.), de spijs van den vorst, d. i. hetgeen door den vorst gegeten wordt; [illegible] *wangsoellánnipoen ki Patih* (Kr.), het antwoord van den Patih, d. i. hetgeen door door den Patih geantwoord wordt; enz. (Alle in de geschiedenis van Djåkå Pirangon).

Digitized by Google

sels; zoo als: *dhatĕng* (Kr.), *tĕkâ*, *marang*, *mĕnnjang* (Ng.), aan, naar, tot, jegens, voor; *dhoematĕng* (Kr.), *toemĕkâ* (Ng.), naar, tot, aan, jegens, wegens; *saking* (Kr.), *sĕkâ* (Ng.), van, uit, van af, wegens, door; *kalih* (Kr.), *karo* (Ng.), met, bij, door; *dénning* (Kr. Ng.), wegens, door, van; *kalijan* of *kalajan* (Kr.), *kalawan* (Ng.), met, benevens; *sartâ* (Kr.), *lan* (Ng.), en, met, benevens; hing (Kr. Ng.), in, te, op, jegens; enz.

§ 4. Bijvoegelijke naamwoorden.

Deze kunnen insgelijks verdeeld worden in:

A. Oorspronkelijke, en
B. Afgeleide.

A. De oorspronkelijke bijvoegelijke naamwoorden in het Javaansch komen grootendeels overeen, met die welke ook in het Nederduitsch oorspron-

5°. Dat bij voorkeur gebezigd wordt, wanneer het woord, dat in het Hollandsch in den tweeden naamval staat, betrekking heeft op *plaats* of *tijd;* omdat ook als voorzetsel bij plaats- of tijds-bepalingen in de beteekenis van *in*, *te*, *op*, gebruikt wordt; b. v. getal van het jaar, jaartal; de rust van het land. Zie dezelfde aanmerking.

6°. In het Tijdschrift voor Ned. Ind. Jaarg. VII, 3de Aflev., bl. 312, wordt opgemerkt, «dat meestal gebruikt wordt, wanneer hetgeen, waaraan iets als be- » zitting toegekend wordt, onbepaald en in het algemeen voorgesteld wordt; b. v. » *karsânning ratoe koe-* » *doe di héstòkhaké hing ngabdi* (Ng.), de wil van den vorst moet door de onder- » danen opgevolgd worden; wil niet zeggen: *de wil van eenen bepaalden vorst*, » maar: *van iederen vorst* in het algemeen.» Doch ook hier zijn de uitzonderingen ten minste zeer talrijk; zoo leest men in de geschiedenis van Djâkâ Pirangon: *toetoepping soemoer* (Kr. Ng.), het deksel van den put; *sadjrónning pangimpèn* (Ng.), in den droom; *sadjrónning nĕgârâ Mĕsir* (Ng.), in de stad Caïro (waar in Krâmâ telkens *salĕbĕttipoen*, voor gebruikt wordt); *pinggirring woelan mòngsâ kawan wĕlas* (Kr.), de rand der maan, op den veertienden dag (der maand); enz.; op alle welke plaatsen van een bepaalden put, een bepaalden droom, eene bepaalde stad, en maan, gesproken wordt.

Over de wijze waarop de aanhechtsels en met het voorgaande woord verbonden worden zie men hieronder § 6, C, in de aanmerk.

Digitized by Google

kelijk zijn; b. v. ꦲꦟꦺꦴꦤ꦳ *hagĕng* (Kr.), ꦢꦺꦢꦺꦲ *gĕdhé* (Ng.), groot; ꦲꦟꦺꦭꦶꦠ꦳ *halit* (Kr.), ꦕꦶꦭꦶꦏ꦳ *tjilik* (Ng.), klein, gering; ꦲꦶꦔꦺꦴꦤ꦳ *hinggil* (Kr.), ꦢꦺꦲꦺꦴꦮꦺꦴꦫ *dhoewoer* (Ng.), hoog; ꦲꦟꦢꦲꦥ꦳ *handhap* (Kr.), ꦲꦟꦺꦱꦺꦴꦫ *hasor* (Ng.), laag; ꦲꦟꦺꦔꦺꦒꦭ꦳ *hénggal* (Kr.), ꦲꦟꦺꦚꦗꦂ *hánnjar* (Ng.), nieuw; ꦱꦺꦥꦺꦴꦲ꦳ *sĕpoeh* (Kr.), ꦠꦺꦮꦺꦴꦲ꦳ *toewô* (Ng.), oud; enz.

B. De afleiding der bijvoegelijke naamwoorden is zeer eenvoudig, en bepaalt zich hoofdzakelijk tot dezulke die gevormd worden van oorspronkelijke bijvoegelijke naamwoorden door achtervoeging van het aanhechtsel ꦲꦟꦤ꦳ *han;* zij hebben veelal dezelfde beteekenis als hun grondwoord, doch in een' uitgebreider zin; vooral geven zij dikwijls eene voortduring te kennen [1]; b. v. ꦱꦺꦲꦺꦴꦲꦟꦤ꦳ *sahèn* (Kr. Ng.), bij voortduring onbeschaamd, onbeschaamd van aard, van ꦱꦺꦲꦺꦴꦲ꦳ *sahé*, onbeschaamd; ꦲꦟꦲꦶꦏꦏꦟꦤ꦳ *hapíkkan* (Ng.), zindelijk, altijd zindelijk, van ꦲꦟꦲꦶꦏꦤ꦳ *hapik*, zindelijk, net; ꦲꦶꦤꦺꦴꦔꦔꦟꦤ꦳ *hirĕngngan* (Ng.), zwart, voortdurend zwart, van ꦲꦶꦤꦺꦴꦔ꦳ *hirĕng*, zwart; enz.

Geslacht, getal, en naamvallen.

De bijvoegelijke naamwoorden ondergaan, evenmin als de zelfstandige, eenige verandering in den uitgang ter zake van geslacht, getal of naamval;

---

[1] Vergel. het Tijdschr. van Neêrl. Ind., VII Jaarg., 3de afl., bl. 303. Vele op deze wijze gevormde bijv. naamwoorden worden ook als zelfst. gebruikt; zie de vorige §, bl. 38.

In het Tijdschr. t. a. p. wordt ook nog gesproken, van bijvoegelijke naamwoorden die door achtervoeging van ꦲꦟꦤ꦳ gevormd worden van onbedrijvige werkwoorden of toestandswoorden; doch dit zijn eigenlijk geene bijv. naamw. maar onbedrijvige werkwoorden die eene voortduring of herhaling te kennen geven. Men zie daarover § 7 van dit Hoofdst. op het einde.

Er zijn ook nog woorden die door het voorvoegsel ꦏ꦳ *ka*, en het aanhechtsel ꦲꦟꦤ꦳ van werkwoorden gevormd zijnde, somtijds in de beteekenis van bijvoegelijke naamwoorden voorkomen; doch deze zijn eigenlijk deelwoorden van het werkwoord, waarover bij de behandeling van dat rededeel zal gesproken worden.

Onregelmatig is de afleiding van woorden als ꦱꦺꦱꦺꦴꦕꦶꦗ꦳ *sakétjä* (Kr.), lekker, aangenaam, van ꦱꦺ꦳ *sa*, met, en ꦏꦺꦴꦕꦶꦗ꦳ *kétjä*, lekkerheid, aangenaamheid (zie de vorige §, in de aanm. [2], bl. 46.); ꦏꦺꦴꦲꦟꦏꦟꦤ꦳ *kapéunak* (Ng.), aangenaam, lekker, van ꦏꦲꦶ꦳ *kapi* (Kw.), zeer, buitengewoon, en ꦲꦟꦺꦴꦲꦟꦤ꦳ *héunak* (Ng.), aangenaam, lekker; (zie de aanm. op DE GROOT's Spraakk. bl. 115); ꦧꦺꦴꦫꦺꦥ꦳ *barĕp* (Ng.), ꦧꦗꦺꦔ꦳ *badjĕng* (Kr.), oudst, eerstgeboren, van ꦲꦟꦺꦴꦫꦺꦥ꦳ *barĕp* (Ng.), ꦲꦗꦺꦔ꦳ *hadjĕng* (Kr.), begeeren, vooruit zijn, en een voorvoegsel ꦧ꦳ *ba*, waarvan wij de beteekenis niet zeker durven opgeven; enz.

Digitized by Google

wordende die onderscheidingen, voór zoo verre zulks te pas komt, op dezelfde wijze als bij deze aangeduid.

Trappen van vergelijking.

Die wijzigingen in de beteekenis der bijvoegelijke naamwoorden, die in andere talen door de Trappen van vergelijking worden aangeduid, worden in het Javaansch uitgedrukt door de plaatsing van het bijvoegelijk naamwoord ten opzigte van het zelfstandige, of door afzonderlijke woorden, die er ten dien einde bij gevoegd worden; zij worden dus even min als de overige verbuigingen der naamwoorden, door veranderingen in den uitgang gekenmerkt.

Wanneer er geene vergelijking plaats heeft (d. i. in den stelligen trap), staat het bijvoegelijk naamwoord gewoonlijk achter het zelfstandige; b. v. ꦱꦶꦠꦶ ꦲꦶꦔꦟꦶꦭ *siti hinggil* (Kr.), ꦢꦺꦮꦺꦮꦺꦂ *lĕmah dhoewoer* (Ng.), hooge grond; ꦟꦶꦫꦗꦶꦄꦤꦶꦥꦺꦴꦄꦤ *grijánnipoen hagĕng* (Kr.), ꦲꦤꦺꦲꦺ ꦲꦤꦶꦲꦤ *homáhhé gĕdhé* (Ng.), zijn groot huis; enz.

Maar wanneer men vergelijkender-wijze spreekt (d. i. in den vergelijkenden of vergrootenden trap), komt het bijvoegelijk naamwoord vóór het zelfstandige; b. v. ꦲꦶꦔꦟꦶꦭ ꦱꦶꦠꦶ ꦥꦺꦴꦤꦤꦶꦏꦴ *hinggil siti poennikâ* (Kr.), ꦢꦺꦮꦺꦮꦺꦂ ꦭꦺꦩꦺꦲ *dhoewoer lĕmah hikâ* (Ng.), die grond (is) hooger; ꦄꦤꦶꦟꦶꦫꦗꦶꦄꦤꦶꦥꦺꦴꦄꦤ *hagĕng grijánnipoen* (Kr.), ꦲꦺꦲꦺꦄꦤꦲꦺꦲꦺ *gĕdhé homáhhé* (Ng.), zijn huis (is) grooter; welke uitdrukkingen letterlijk beteekenen: *hoog (is) die grond, groot (is) zijn huis*; daar echter bij soortgelijke volzinnen het voorwerp, waarmede men vergelijkt, gewoonlijk reeds is voorafgegaan, heeft het zelden zwarigheid in, de regte beteekenis dezer spreekwijze te vatten. Dit wordt nog gemakkelijker wanneer het voorwerp, waarmede men vergelijkt, in denzelfden volzin wordt uitgedrukt. In dit geval vertaalt men het voegwoord *dan*, dat de beide voorwerpen die met elkander vergeleken worden verbindt, door een van de woorden ꦏꦭꦶꦲ *kalih* (Kr.), ꦏꦫꦺ *karo* (Ng.), ꦏꦭꦶꦗꦤ *kalijan* of ꦏꦭꦗꦤ *kálajan* (Kr.), ꦏꦭꦮꦤ *kálawan* (Ng.); ꦱꦂꦠꦴ *sartâ* (Kr.), ꦭꦤ *lan* (Ng.), ꦱꦏꦶꦁ *saking* (Kr.), ꦠꦺꦏꦴ *tĕkâ* of ꦱꦺꦏꦴ *sĕkâ* (Ng.); ꦏꦩꦺꦩꦶ *kambi* (Ng.); ꦢꦺꦤꦺꦤꦶꦁ *dénning* (Kr. Ng.); ꦢꦺꦤꦺꦤꦺ *dénné* (Kr. Ng.); de beide laatste woorden alleen komen in beteekenis volmaakt met het Hollandsche *dan* overeen (hoewel zij ook dikwijls in een anderen zin voorkomen); al de overige hebben eigenlijk andere beteekenissen. Voorbeelden zijn: ꦲꦶꦔꦟꦶꦭ ꦱꦶꦠꦶ ꦥꦺꦴꦤꦤꦶꦏꦴꦲꦶꦏꦺꦴꦄꦤꦶ ꦱꦶꦠꦶ ꦥꦺꦴꦤꦤꦶꦏꦶ *hinggil siti poennikoe kalih siti poenniki* (Kr.), ꦢꦺꦮꦺꦮꦺꦂꦲꦺꦲꦺꦏꦺꦴꦏꦺꦫꦺꦲꦺꦲꦺ *dhoewoer lĕmah hikoe karo lĕmah hiki* (Ng.), die grond is hooger dan deze grond;

Digitized by Google

hagĕng grijânnipoen dénning grijâ sampéjan (Kr.), *gĕdhé* homâhhé *dénning* homahmoe (Ng.), zijn huis is grooter dan uw huis; *wijar lèpèn poenniki kalijan lèpèn poennikoe* (Kr.), hòmbâ *kali* hiki *kâlawan kali* hikoe (Ng.), deze rivier is breeder dan die rivier; *kathah* hingkang *pĕdjah kalijan* hingkang *gĕsang* (Kr.), er waren meer dooden dan levenden; enz.

Eene andere wijze om den vergelijkenden trap uit te drukken, is, de werkwoorden *langkoeng* en *nglangkoengngi* (Kr.), *liwat* en *ngliwâtti*, of *loewih* en *ngloewihhi* (Ng.), hoengkoel en *ngoengkoelli* (Kr. Ng.), voorbijgaan, overtreffen, bij het bijvoegelijk naamwoord te plaatsen; b. v. *langkoeng sĕpoeh* (Kr.), *liwat toewâ* (Ng.), ouder; *sĕpoeh sampéjan* hanglangkoengngi *koelâ* (Kr.), *toewâ kowé ngloewihhi* hakoe (Ng.), gij zijt ouder dan ik (letterlijk: oud (zijt) gij overtreffende mij).

Tot den vergelijkenden trap kunnen ook gerekend worden te behooren, uitdrukkingen, als: *te groot, te klein, te zwaar*, enz.; deze worden gevormd door het voorvoegsel *ka* vóór, en het aanhechtsel *han* achter het bijv. naamw. te plaatsen; het laatste wordt meestal in hĕn veranderd, misschien om de op deze wijze gevormde woorden te beter van afgeleide zelfst. naamw. te onderscheiden; b. v. *kasijângngan* of *kasijângngĕn* (Kr.), te veel op den dag, van *sijang*, dag; *karowan* (Kr. Ng.), te breed, van *rowâ*, breed; *jén poekoel sapoeloeh kawânnĕn* (Ng.), als het tien uur is het te ver op den dag, van hawan, daglicht, dag; *poennikâ kasòntĕnnĕn* (Kr.), hikâ *kasoréjan* (Ng.), dat is te laat in den avond, van *sòntĕn* (Kr.), *soré* (Ng.), avond.

De overtreffende trap wordt aangeduid door deze zelfde werkwoorden, en het afgeleide *sakalangkoeng* of *saklangkoeng*,

Digitized by Google

ook wel [illegible] *saklangkoeng-langkoeng*, welke uitdrukkingen eigenlijk beteekenen *alles overtroffen, over alles heen;* zij nemen dikwijls het woord [illegible] *saking* (Kr.), [illegible] *sěkå* of [illegible] *těkå* (Ng.), in den zin van *wegens, van*, achter zich. B. v. [illegible] *djaran kang loewih habagoes* (Ng.), een zeer schoon paard, (eig. een paard dat uitstekend schoon is); [illegible] *sélå hingkang hanglangkoengngi saking ngagěng* (Kr.), een zeer groote steen (eig. een steen die uitstekend is van grootte); [illegible] *pánnjoewoen hingkang sakělangkoeng saking bôtěn pantěs* (Kr.), een zeer ongepast verzoek (eig. een verzoek dat over alles heen is van ongepastheid); [illegible] *bilahi kang loewih habángět* (Ng.), een zeer erg onheil (eig. een onheil dat uitstekend erg is); enz.

Men plaatst ook wel het woord [illegible] *sángět* (Kr.), [illegible] *bángět* (Ng.), zeer, voor het bijv. naamw.; b. v. [illegible] *sángět sahé* (Kr.), zeer goed; [illegible] *sángět hawon* (Kr.), zeer slecht; [illegible] *bángět gědhé* (Ng.), zeer groot.

Somtijds wordt de overtreffende trap uitgedrukt door het bijv. naamw. te verdubbelen; b. v. [illegible] *wědhoes kang majag-majag* (Ng.), schapen die zeer dik zijn; [illegible] *tijang kathah-kathah* (Kr.), zeer vele menschen.

Nog eene andere manier is, het woord [illegible] *pijambak* (Kr.), [illegible] *dhéwé* (Ng.), zelf, alleen, [illegible] *pisan*, of [illegible] *pisan-pisan* (Kr. Ng.), ten eenen male, geheel en al, achter het bijv. naamw. te voegen; b. v. [illegible] *soegih pijambak* (Kr.), zeer rijk; [illegible] *hángèl pijambak* (Kr.), zeer moeijelijk; [illegible] *tétélå pisan* (Kr. Ng.), allerduidelijkst, ten eenen male duidelijk; enz.

De overtreffende trap van bijv. naamw. die eigenschappen van Vorsten of Goden aanduiden, wordt veelal uitgedrukt door het woord [illegible] *måhå* (Kw., Mal. [illegible]), groot, uitstekend, er voor te plaatsen; b. v. [illegible] *goesti Allah hingkang måhå soetji* (Kr. Ng.), de allerheiligste Heere God; [illegible] *kangdjěng rådjå hingkang måhå hagěng* (Kr.), de grootste koning.

Digitized by Google

§ 5. Telwoorden.

Deze zijn :

A. Hoofdgetallen.
B. Rangschikkende getallen.
C. Gebroken getallen.
D. Vermenigvuldigende getallen.
E. Afzonderende telwoorden.
F. Verzamelende telwoorden.

A. *Hoofdgetallen.*

1	ꦱ *sa* (Kr. Ng.), ꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ *satoenggil* (Kr.), ꦱꦠꦸꦁꦒꦭ꧀ *satoenggal* (Md.), ꦱꦶꦗꦶ *sidji*, of ꦱꦮꦶꦗꦶ *sawidji* (Ng.),	꧑
2	ꦏꦭꦶꦃ *kalih* (Kr.), ꦫꦺꦴ *ro*, ꦫꦺꦴꦫꦺꦴ *roro*, of ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ *loro* (Ng.),	꧒
3	ꦠꦶꦒ *tigå* (Kr.), ꦠꦼꦭꦸ *tĕloe* (Ng.),	꧓
4	ꦱꦏꦮꦤ꧀ *sakawan* (Kr.), ꦥꦠ꧀ *pat*, of ꦥꦥꦠ꧀ *papat* (Ng.),	꧔
5	ꦒꦁꦱꦭ꧀ *gangsal* (Kr.), ꦭꦶꦩ *limå* (Ng.),	꧕
6	ꦤꦼꦩ꧀ *nĕm*, of ꦤꦼꦤꦼꦩ꧀ *nĕnĕm* (Kr. Ng.),	꧖
7	ꦥꦶꦠꦸ *pitoe* (Kr. Ng.),	꧗
8	ꦮꦺꦴꦭꦸ *wòloe* (Kr. Ng.),	꧘
9	ꦱꦔ *sångå* (Kr. Ng.),	꧙
10	ꦱꦢꦱ *saddåså* (Kr.), ꦱꦥꦸꦭꦸꦃ *sapoeloeh* (Ng.),	꧑꧐
11	ꦱꦮꦼꦭꦱ꧀ *sawĕlas* (Kr.), ꦱꦧꦼꦭꦱ꧀ *sabĕlas* (Ng.),	꧑꧑
12	ꦏꦭꦶꦃꦮꦼꦭꦱ꧀ *kalih wĕlas* (Kr.), ꦫꦺꦴꦭꦱ꧀ *ro las* (Ng.),	꧑꧒
13	ꦠꦶꦒꦮꦼꦭꦱ꧀ *tigå wĕlas* (Kr.), ꦠꦼꦭꦸꦭꦱ꧀ *tĕloe las* (Ng.),	꧑꧓

Digitized by Google

14 { kawan wělas (Kr.), pat bělas (Ng.), . . } ๓๖

15 { gangsal wělas (Kr.), limå las (Ng.), . . . } ๓๗

16 něm bělas (Kr. Ng.), ... ๓๘

17 pitoe las (Kr. Ng.), ... ๓๙

18 wòloe las (Kr. Ng.), ... ๓๑๐

19 sångå las (Kr. Ng.), ... ๓๑๑

20 { kalih dåså (Kr.), rong poeloeh (Ng.), } ๒๐

21 salikoer (Kr. Ng.), ... ๒๑

22 { kalih likoer (Kr.), ro likoer (Ng.), . . } ๒๒

23 { tigå likoer (Kr.), tëloe likoer (Ng.), } ๒๓

24 { kawan likoer (Kr.), pat likoer (Ng.), . . } ๒๔

25 salawé, of sëlawé (Kr. Ng.), ... ๒๕

26 něm likoer (Kr. Ng.), ... ๒๖

27 pitoe likoer (Kr. Ng.), ... ๒๗

28 wòloe likoer (Kr. Ng.), ... ๒๘

29 sångå likoer (Kr. Ng.), ... ๒๙

30 { tigang dåså (Kr.), . . tëloeng poeloeh (Ng.), } ๓๐

31 { tigang dåså satoenggil (Kr.), tëloeng poeloeh sidji (Ng.), . . . } . . ๓๑

32 { tigang dåså kalih (Kr.), . . . tëloeng poeloeh loro (Ng.), } . . ๓๒

33 { tigang dåså tigå (Kr.), . . . tëloeng poeloeh tëloe (Ng.), } . . . ๓๓

Digitized by Google

40 { kawan dåså (Kr.), . . / patang poeloeh (Ng.), } ๖๐

41 { kawan dåså satoenggil (Kr.), / patang poeloeh sidji (Ng.), . . . } . ๖๑

50 sèkět (Kr. Ng.), ... ๗๐

51 { sèkét satoenggil (Kr.), / sèkět sidji (Ng.), ... } ๗๑

52 { sèkět kalih (Kr.), . / sèkět loro (Ng.), } ๗๒

60 sawidak (Kr. Ng.), ... ๘๐

61 { sawidak satoenggil (Kr.), / sawidak sidji (Ng.), ... } . . . ๘๑

70 { pitoeng dåså (Kr.), . . / pitoeng poeloeh (Ng.), } ๙๐

71 { pitoeng dåså satoenggil (Kr.), / pitoeng poeloeh sidji (Ng.), ... } . ๙๑

80 { wòloeng dåså (Kr.), . . / wòloeng poeloeh (Ng.), } ๑๐

90 { sangang dåså (Kr.), . . / sangang poeloeh (Ng.), } ๑๐

100 satoes (Kr. Ng.), ... ๑๐๐

101 { satoes satoenggil (Kr.), / satoes sidji (Ng.), ... } ๑๐๑

110 { satoes sadåså (Kr.), . . / satoes sapoeloeh (Ng.), } ๑๑๐

120 { satoes kalih dåså (Kr.), . / satoes rong poeloeh (Ng.), } ๑๒๐

200 { kalih hatoes (Kr.), / rong ngatoes (Ng.), } ๒๐๐

Digitized by Google

300 { *tigang* ngatoes (Kr.), *tëloeng* ngatoes (Ng.), } . . . ᳬᳬᳬᳬ

400 { *kawan* hatoes (Kr.), *patang* ngatoes (Ng.), } . . . . ᳬᳬᳬᳬ

500 { *gangsal* hatoes (Kr.), *limang* ngatoes (Ng.), } . . . ᳬᳬᳬᳬ

600 *nëm* hatoes (Kr. Ng.), ... ᳬᳬᳬᳬ

700 *pitoeng* ngatoes (Kr Ng.), ... ᳬᳬᳬᳬ

800 *wôloeng* ngatoes (Kr. Ng.), . . ᳬᳬᳬᳬ

900 *sangang* ngatoes (Ng.), . . ᳬᳬᳬᳬ

1000 *sèwoe* (Kr. Ng.), ... ᳬᳬᳬᳬ

2000 { *kalih* hèwoe (Kr.), *rong* ngèwoe (Ng.), } . . . . ᳬᳬᳬᳬ

3000 { *tigang* ngèwoe (Kr.), *tëloeng* ngèwoe (Ng.), } . . . ᳬᳬᳬᳬ

10 000 *saëksâ* (Kr. Ng.), ... ᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

20 000 { *kalih ëksâ* (Kr.), *rong ëksâ* (Ng.), } . . . . ᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

100 000 *sakëthi* (Kr. Ng.), ... ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

200 000 { *kalih këthi* (Kr.), *rong këthi* (Ng.), } . . . . ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

1 000 000 *sajoetâ* (Kr. Ng.), ... ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

4 000 000 { *kawan joetâ* (Kr.), *patang joetâ* (Ng.), } . . . . ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

10 000 000 *sawëndrâ* (Kr. Ng.), ... ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

60 000 000 *nëm wëndrâ* (Kr. Ng.), . . . ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

100 000 000 *sabârâ* (Kr. Ng.), ... ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

700 000 000 *pitoeng bârâ* (Kr. Ng.), . ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

1 000 000 000 *sagoelmâ* (Kr. Ng.), . . . ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

9 000 000 000 *sangang goelmâ* (Kr. Ng.), ᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬᳬ

Digitized by Google

40 { kawan dåsså (Kr.), . . / patang poeloeh (Ng.), } 60

41 { kawan dåsså satoenggil (Kr.), / patang poeloeh sidji (Ng.), . . . } . 61

50 sèkět (Kr. Ng.), ... 70

51 { sèkét satoenggil (Kr.), / sèkět sidji (Ng.), ... } 71

52 { sèkět kalih (Kr.), . / sèkět loro (Ng.), } 72

60 sawidak (Kr. Ng.), ... 80

61 { sawidak satoenggil (Kr.), / sawidak sidji (Ng.), ... } . . . 81

70 { pitoeng dåsså (Kr.), . . / pitoeng poeloeh (Ng.), } 90

71 { pitoeng dåsså satoenggil (Kr.), / pitoeng poeloeh sidji (Ng.), ... } . 91

80 { wòloeng dåsså (Kr.), . . / wòloeng poeloeh (Ng.), } 100

90 { sangang dåsså (Kr.), . . / sangang poeloeh (Ng.), } 110

100 satoes (Kr. Ng.), ... 200

101 { satoes satoenggil (Kr.), / satoes sidji (Ng.), ... } 201

110 { satoes sadåsså (Kr.), . . / satoes sapoeloeh (Ng.), } 210

120 { satoes kalih dåsså (Kr.), . / satoes rong poeloeh (Ng.), } 220

200 { kalih hatoes (Kr.), / rong ngatoes (Ng.), } 400

Digitized by Google

300	ꦠꦶꦒꦁꦔꦠꦸꦱ꧀	*tigang* ngatoes (Kr.),	꧓꧐꧐
	ꦠꦼꦭꦸꦁꦔꦠꦸꦱ꧀	*tĕloeng* ngatoes (Ng.),	
400	ꦏꦮꦤ꧀ꦲꦠꦸꦱ꧀	*kawan* hatoes (Kr.),	꧔꧐꧐
	ꦥꦠꦁꦔꦠꦸꦱ꧀	*patang* ngatoes (Ng.),	
500	ꦒꦁꦱꦭ꧀ꦲꦠꦸꦱ꧀	*gangsal* hatoes (Kr.),	꧕꧐꧐
	ꦭꦶꦩꦁꦔꦠꦸꦱ꧀	*limang* ngatoes (Ng.),	
600	ꦤꦼꦩ꧀ꦲꦠꦸꦱ꧀	*nĕm* hatoes (Kr. Ng.),	꧖꧐꧐
700	ꦥꦶꦠꦸꦁꦔꦠꦸꦱ꧀	*pitoeng* ngatoes (Kr Ng.),	꧗꧐꧐
800	ꦮꦺꦴꦭꦸꦁꦔꦠꦸꦱ꧀	*wòloeng* ngatoes (Kr. Ng.),	꧘꧐꧐
900	ꦱꦔꦁꦔꦠꦸꦱ꧀	*sangang* ngatoes (Kr. Ng.),	꧙꧐꧐
1000	ꦱꦺꦮꦸ	*sèwoe* (Kr. Ng.),	꧑꧐꧐꧐
2000	ꦏꦭꦶꦃꦲꦺꦮꦸ	*kalih* hèwoe (Kr.),	꧒꧐꧐꧐
	ꦫꦺꦴꦁꦔꦺꦮꦸ	*rong* ngèwoe (Ng.),	
3000	ꦠꦶꦒꦁꦔꦺꦮꦸ	*tigang* ngèwoe (Kr.),	꧓꧐꧐꧐
	ꦠꦼꦭꦸꦁꦔꦺꦮꦸ	*tĕloeng* ngèwoe (Ng.),	
10 000	ꦱꦭꦼꦏ꧀ꦱ	*salĕksâ* (Kr. Ng.),	꧑꧐꧐꧐꧐
20 000	ꦏꦭꦶꦃꦭꦼꦏ꧀ꦱ	*kalih lĕksâ* (Kr.),	꧒꧐꧐꧐꧐
	ꦫꦺꦴꦁꦭꦼꦏ꧀ꦱ	*rong lĕksâ* (Ng.),	
100 000	ꦱꦏꦼꦛꦶ	*sakĕthi* (Kr. Ng.),	꧑꧐꧐꧐꧐꧐
200 000	ꦏꦭꦶꦃꦏꦼꦛꦶ	*kalih kĕthi* (Kr.),	꧒꧐꧐꧐꧐꧐
	ꦫꦺꦴꦁꦏꦼꦛꦶ	*rong kĕthi* (Ng.),	
1 000 000	ꦱꦗꦸꦠ	*sajoetâ* (Kr. Ng.),	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐
4 000 000	ꦏꦮꦤ꧀ꦗꦸꦠ	*kawan joetâ* (Kr.),	꧔꧐꧐꧐꧐꧐꧐
	ꦥꦠꦁꦗꦸꦠ	*patang joetâ* (Ng.),	
10 000 000	ꦱꦮꦼꦤ꧀ꦢꦿ	*sawĕndrâ* (Kr. Ng.),	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐
60 000 000	ꦤꦼꦩ꧀ꦮꦼꦤ꧀ꦢꦿ	*nĕm wĕndrâ* (Kr. Ng.),	꧖꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐
100 000 000	ꦱꦧꦿ	*sabârâ* (Kr. Ng.),	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐
700 000 000	ꦥꦶꦠꦸꦁꦧꦿ	*pitoeng bârâ* (Kr. Ng.),	꧗꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐
1 000 000 000	ꦱꦒꦸꦭ꧀ꦩ	*sagoelmâ* (Kr. Ng.),	꧑꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐
9 000 000 000	ꦱꦔꦁꦒꦸꦭ꧀ꦩ	*sangang goelmâ* (Kr. Ng.),	꧙꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐꧐

Digitized by Google

Vele van deze telwoorden hebben iets bijzonders in hunne zamenstelling of hun gebruik, zoo als nu zal worden aangetoond.

ꦱ *sa* (Kr. Ng.), ꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ *satoenggil* (Kr.), ꦱꦠꦸꦁꦒꦭ꧀ *satoenggal* (Md.), ꦱꦶꦗꦶ *sidji* (Ng.), een.

ꦱ beteekent *één*, bepaaldelijk *een geheel;* ꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ en ꦠꦸꦁꦒꦭ꧀ beteekenen *eenheid;* ꦱꦠꦸꦁꦒꦶꦭ꧀ en ꦱꦠꦸꦁꦒꦭ꧀ is dus letterlijk *eene eenheid;* het laatste woord komt ook veel in Krâmâ voor. ꦱꦶꦗꦶ is zamengetrokken uit ꦱ en ꦲꦶꦗꦶ *hidji*, korrel, welk woord dan eveneens gebruikt wordt als in het Maleisch بيج *bidji*, بوه *boewah*, enz. in de beteekenis van *stuks* (zie de *Handleiding tot de kennis der Mal. taal*, bl. 104—106); ꦱꦶꦗꦶ is dus eigenlijk *één stuks*. In plaats van ꦲꦶꦗꦶ zegt men ook ꦮꦶꦗꦶ *widji;* en derhalve voor ꦱꦶꦗꦶ ook ꦱꦮꦶꦗꦶ *sawidji*. Alle deze woorden worden zoowel met betrekking tot personen als tot zaken gebruikt.

ꦏꦭꦶꦃ *kalih* (Kr.), ꦫꦺꦴ *ro* of ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ *loro* (Ng.), twee.

ꦏꦭꦶꦃ wordt, wanneer het achter het voorwerp waarvan het de hoeveelheid bepaalt geplaatst wordt, veelal veranderd in ꦏꦏꦭꦶꦃ *kakalih* of ꦏꦼꦏꦭꦶꦃ *kĕkalih;* b. v. ꦥꦸꦠꦿꦏꦼꦏꦭꦶꦃ *poetrå kĕkalih*, twee kinderen.

ꦫꦺꦴ en ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ De grondvorm is ꦫꦺꦴ die om het woord te verlengen (zie Hoofdst. II, § 1, bl. 29,) verdubbeld wordt tot ꦫꦺꦴꦫꦺꦴ *roro*, welke vorm ook nog wel voorkomt; gewoonlijk echter verandert men voor de welluidendheid ꦫꦺꦴꦫꦺꦴ in ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ De verdubbelde vorm ꦭꦺꦴꦫꦺꦴ of ꦫꦺꦴꦫꦺꦴ wordt, even als ꦏꦏꦭꦶꦃ of ꦏꦼꦏꦭꦶꦃ en de andere telwoorden die verdubbeld worden (zie hieronder), alleen gebruikt *achter* het voorwerp waarvan de hoeveelheid bepaald wordt; terwijl men, als het telwoord daar *voor* komt, altijd den enkelen vorm gebruiken moet.

ꦠꦶꦒ *tigå* (Kr.), drie, wordt, wanneer het achter het naamwoord staat, ook dikwijls verdubbeld tot ꦠꦶꦠꦶꦒ *titigå* of ꦠꦼꦠꦶꦒ *tĕtigå*.

ꦱꦏꦮꦤ꧀ *sakawan* (Kr.), ꦥꦠ꧀ *pat* of ꦥꦥꦠ꧀ *papat* (Ng.), vier.

ꦱꦏꦮꦤ꧀ is zamengesteld uit ꦱ *sa*, één, en ꦏꦮꦤ꧀ viertal, vier; ꦱꦏꦮꦤ꧀ is dus letterlijk *een viertal* (1).

(1) In de aanm. op de Spraakk. van Cornets de Groot, bl. 126/127 wordt teregt gezegd, dat in dit woord nog een spoor overig is van een vroeger gebruikelijk *viertallig* stelsel in het rekenen. Dit blijkt genoeg uit het voorgevoegde ꦱ dat alleen geplaatst wordt vóór zulke getallen die als standaard-getallen beschouwd worden.

Digitized by Google

ꦄꦩ꦳ꦤ꦳ of ꦄꦄꦩ꦳ꦤ꦳. Ook hier is de grondvorm weder eenvoudig ꦄꦩ꦳ꦤ꦳ die door verdubbeling der eerste *H*aksårå tot ꦄꦄꦩ꦳ꦤ꦳ verlengd wordt. Alleen deze wijze van dit woord te verlengen is in het Javaansch in gebruik gebleven; volgens het gezegde, Hoofdst. II, § 1, bl. 28&29, zoude dit ook kunnen geschieden door de lettergreep ꦲꦺ hĕ, of ꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ hĕm, voor het grondwoord te plaatsen, waardoor men het woord ꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ꦥꦠ꦳ꦤ꦳ *hĕmpat* verkrijgt, dat geheel hetzelfde is als het Maleische أمفت *ampat*, hetwelk klaarblijkelijk van denzelfden oorsprong is.

ꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ *nĕm*, en ꦲꦺꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ *nĕnĕm*, (Kr. Ng.), zes.

Ook hier is weder ꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ de grondvorm, en ꦲꦺꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ de meest gebruikelijke verlenging. Door voorvoeging van de lettergreep ꦲꦺ hĕ, of ꦲꦺꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ *hĕn*, verkrijgt men het woord ꦲꦺꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ꦤꦺꦩ꦳ꦤ꦳ *hĕnnĕm*, hetwelk weder hetzelfde is als het Maleische أنم *ânam*, zes. Dit ꦲꦺꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ wordt werkelijk somtijds gebruikt, namelijk dan, wanneer eerst de voorwerpen onbepaald worden opgegeven, en dan de hoeveelheid er van, als 't ware op zich zelve staande wordt aangeduid; b. v. ꦮꦶꦤ꦳ꦱ꦳ꦤ꦳ꦄꦲꦤ꦳ꦲꦺꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ꦤꦺꦩ꦳ꦤ꦳ *linggis halit hĕnnĕm* (Kr.), kleine breekijzers, zes.

Wanneer de telwoorden ꦫꦺꦴ *ro* (Ng.), twee; ꦠꦶꦒ꦳ *tigå* (Kr.), ꦠꦺꦭꦺꦴ *tĕloe* (Ng.), drie; ꦥꦠ꦳ *pat* (Ng.), vier; ꦮꦶꦩ꦳ *limå* (Ng.) vijf; ꦥꦶꦠꦺꦴ *pitoe* (Kr. Ng.), zeven; ꦮꦺꦴꦭꦺꦴ *wôloe* (Kr. Ng.), acht; en ꦱꦁꦒ꦳ *sångå* (Kr. Ng.), negen, zoodanig met een ander telwoord verbonden worden, dat zij daarvan een *veelvoud* uitdrukken, of met andere woorden, er de *vermenigvuldigers* van zijn, dus ook wanneer zij voor eenig ander naamwoord geplaatst worden (in welk geval zij altijd die kracht hebben), nemen zij eene Tjĕtja*k* als uitgang aan, met uitzondering van ꦄꦩ꦳ꦤ꦳ hetwelk, (daar het reeds op een stommen medeklinker eindigt, waarachter de Tjĕtja*k* niet zou kunnen uitgesproken worden), de lettergreep *ang* achter zich neemt; zij veranderen dus in ꦫꦺꦴꦁ *rong*; ꦠꦶꦒꦁ *tigang*, ꦠꦺꦭꦺꦴꦁ

Of echter het woord ꦄꦩꦄꦩꦤ꦳ wel *eigenlijk* een *troep* of *schaar* beteekent, zoo als daar insgelijks gezegd wordt, meenen wij te mogen betwijfelen; wij zouden liever gelooven dat het eigenlijk *viertal*, *vier* beteekent, en verwant is met *kauna*, dat in de Hawaïsche taal (Sandwich-eilanden) hetzelfde beteekent; zie W. von Humboldt *über die Kawi-Sprache auf der Insel Java*. B. II, S. 266. Indien ꦄꦩꦄꦩꦤ꦳ *troep* niet een geheel ander woord is, houden wij *deze* beteekenis eer voor de afgeleide; gelijk in het Soendasch ꦲꦺꦲꦺꦩ꦳ꦤ꦳ *gĕnnĕp*, eigenlijk *zes* beteekent, en van daar (ten gevolge van een *zes*tallig stelsel) *voltallig*, *compleet*; zie von Humboldt, t. a. p., S. 263.

Digitized by Google

tëloeng; *patang*; *limang*; *pitoeng*; *wòloeng*; en *sangang*. B. v. *rong poeloeh*, twintig, eig. tweemaal tien (2 × 10); *pitoeng ngatoes*, zeven honderd (7 × 100); *tëloeng sasi*, drie maanden (driemaal eene maand).

Het woord *pirâ* (Ng.), hoeveel, ondergaat deze zelfde verandering; b. v. *pirang ngèwoe* (Ng.), hoeveel duizend? (eig. hoeveelmaal duizend?) *pirang tahoen* (Ng.), hoeveel jaren? (eig. hoeveelmaal een jaar?).

Die woorden ondergaan deze verandering niet, wanneer zij voor een ander telwoord geplaatst zijnde, daarbij moeten worden *opgeteld*; b. v. *ro las*, twaalf (2 + 10); *tëloeng likoer*, drie-en-twintig (3 + 20); *wòloe likoer*, acht-en-twintig (8 + 20).

sadâsâ (Kr.), *sapoeloeh* (Ng.), tien.

Deze woorden zijn zamengesteld uit *sa*, en *dasa* (Kr.), *poeloeh* (Ng.), *tiental*; zij beteekenen dus letterlijk *één tiental*. Om de overige ronde tientallen te vormen wordt dit *sa* dus eenvoudig vervangen door *kalih* (Kr.), *ro* (Ng.), twee, enz.; dus *kalih dâsâ* (Kr.), *rong poeloeh* (Ng.), twee tientallen, d. i. twintig; en zoo verder tot en met *negentig*, *sangang dâsâ* (Kr.), *sangang poeloeh* (Ng.), negen tientallen. Slechts twee tientallen, *vijftig* en *zestig*, worden niet op deze wijze uitgedrukt, maar hebben afzonderlijke benamingen; het eerste *sèkët*, en het tweede *sawidak*. Deze beide woorden zijn blijkbaar zamengesteld met *sa*; de beteekenis van het overige gedeelte is niet geheel zeker (¹).

(¹) *hikët* wordt opgegeven als zamengesteld uit *sa* en *hikët* (Ng.), een band of omwindsel (hoofddoek); en *salawé*, vijf-en-twintig, uit *sa* en *lawé*, draad. *widak*, en *likoer*, worden opgegeven als woorden waarvan de beteekenis onbekend is. *widak* zoude misschien kunnen zijn van het Kawi-woord *widâ*, getal (Roorda van Eysinga, *Jav. woordenboek*); men zoude het dan moeten houden voor een overblijfsel van een zestallig stelsel, waarin het tienvoud van het standaard-getal genoemd werd *een getal* bij uitnemendheid.

« The language applied to the terms of denary and other scales, we discover, from the examination of language, to have been frequently borrowed from the counters employed in calculation. The words *siji*, *satu*, and *sabuah*, in Javanese, Malay, and Manadu, though they appear, at first view, to be primitive words, really mean

Digitized by Google

De getallen van *elf* tot *negentien* worden uitgedrukt door het woord ꦮꦼꦭꦱ꦳ *wĕlas* (Kr), ꦧꦼꦭꦱ꦳ *bĕlas*, of ꦭꦱ꦳ *las* (Ng.), (Mal. بلس) (dat alleen in deze zamenstelling voor *tien* gebruikt wordt), waarvóór dan het getal dat de eenheden uitdrukt geplaatst wordt; b. v. ꦥꦶꦠꦸꦭꦱ꦳ *pitoe las* (Ng.), zeventien (¹).

Op gelijke wijze worden de getallen van *een-en-twintig* tot *negen-en-twintig* gevormd, door het getal dat de eenheden uitdrukt vóór het woord ꦭꦶꦏꦸꦂ *likoer* (Kr. Ng.), (Mal. ليكر), dat ook alleen in deze zamenstelling *twintig* beteekent, te plaatsen; b. v. ꦠꦼꦭꦸꦭꦶꦏꦸꦂ *tĕloe likoer*, drie-en-twintig. Hiervan is alleen uitgezonderd het getal *vijf-en-twintig*, waarvoor men nimmer ꦟꦱꦭꦶꦏꦸꦂ *gangsal likoer* (Kr.), of ꦭꦶꦩꦱꦭꦶꦏꦸꦂ *limå likoer* (Ng.), zegt, maar altijd het woord ꦱꦭꦮꦺ *salawé* of ꦱꦺꦭꦮꦺ *sĕlawé*, gebruikt, waarvan de beteekenis onzeker is. Men voegt hierbij somtijds het woord ꦧꦺꦤ꦳ꦠꦺꦠ꦳ *bĕntĕt* (Ng.), vol, gesloten; dus ꦱꦭꦮꦺ ꦧꦺꦤ꦳ꦠꦺꦠ꦳ *salawé bĕntĕt*, volle vijf-en-twintig; in tegenstelling van ꦱꦭꦮꦺ ꦥꦿꦧꦿ *salawé prah*, hetgeen *bijna vijf-en-twintig*, *op één na vijf-en-twintig* beteekent (²), en wel voor *vier-en-twintig* gebruikt wordt; men zegt echter ook zeer goed ꦏꦮꦺꦭꦶꦏꦸꦂ *kawan likoer* (Kr.), en ꦥꦠꦶꦏꦸꦂ *pat likoer* (Ng.).

In de getallen van een-en-dertig tot negen-en-dertig gebruikt men in sommige distrikten van Java in plaats van ꦠꦶꦟꦟꦟꦱ *tigang dåså* (Kr.), ꦠꦼꦭꦸꦭꦸꦟꦸꦃ *tĕloeng poeloeh* (Ng.), het Kawi-woord ꦧꦺꦲ꦳ *béh*, dat

---

one seed, *one stone* or *pebble*, and *one fruit*. The meaning of the terms *lawé* and *ekåt*, *twenty five* and *fifty*, in Javanese, are the first *a thread* or *string*, and the other *a skein of thread*. *Four hundred* and *eight hundred* are expressed in the Javanese, and some other languages of the western portion of the Archipelago, by the terms *Samas* and *Domas*, wich mean: *one bit of gold* and *two bits of gold*. In the language of the Lampungs, one of the nations of Sumatra, the term voor *thousand* is *paku*, *a spike* or *nail*.» Crawfurd's *History of the Indian Archipelago*. Vol. I, p. 258. Soortgelijke uitdrukkingen als ꦤꦱꦩꦱꦱ꦳ ꦱꦭꦮꦺ en die verder hierboven opgegeven zijn, kunnen, gelijk in het begin van deze aanhaling gezegd wordt, niet anders verklaard worden, dan dat men bij het rekenen zekere bepaalde voorwerpen aannam om bepaalde getallen aanteduiden.

(¹) From ten to twenty, the numeral terms are formed by adding to the digit the inseparable particle *wĕlas* or *bĕlas*, wich I suspect to be the same as the Javanese word *tĕlas*, *done* or *finished*, in reference to the end of the scale. Crawfurd's *Indian Archipelago*, Vol. I, p. 257. In de *Proeve eener Javaansche Spraakkunst door* G. Bruckner, *te Serampore* 1830, wordt, op bl. 93, ꦱꦭꦱ꦳ *sa-las*, vertaald door een *graan*.

(²) ꦥꦿꦧꦿ *prah*, is waarschijnlijk hetzelfde als ꦥꦺꦂꦏꦱ꦳ *pĕrak* (Ng.), nabij, bijna, digtbij. Zie Roorda van Eysinga's *Javaansch woordenboek*.

Digitized by Google

geheel en al of *juist* schijnt te beteekenen. Dit woord wordt niet zoo als [illegible] achter het getal dat de eenheden uitdrukt, maar daarvóór geplaatst; b. v. [illegible] *béh satoenggil*, een-en-dertig; [illegible] *béh pitoe*, zeven-en-dertig. Van de telwoorden die alleen Ngoko zijn, gebruikt men bij dit woord slechts de laatste lettergreep; als: [illegible] *béh dji*, een-en-dertig; [illegible] *béh ro*, twee-en-dertig; [illegible] *béh loe*, drie-en-dertig; [illegible] *béh pat*, vier-en-dertig; [illegible] *béh mâ*, vijf-en-dertig (¹).

De woorden [illegible] *satoes*, honderd, en [illegible] *sèwoe*, duizend, zijn zamengetrokken uit [illegible] *sahatoes*, en [illegible] *sahèwoe*, en beteekenen dus letterlijk *één honderd*, *één duizend*. Wanneer deze woorden een telwoord voor zich bekomen dat op een Tjètjak eindigt, verandert de [illegible] aan het begin gewoonlijk in [illegible] zoo als in de boven opgegeven voorbeelden te zien is.

[illegible] *lèksâ*, dat door de Javanen en Maleijers voor *tien duizend* gebruikt wordt, beteekent in het Sanskrit *honderd duizend*.

Er zijn nog twee woorden [illegible] *sakirnâ*, en [illegible] *sawoerdâ*, waarvan het niet zeker schijnt te zijn, of zij beide hetzelfde beteekenen, namelijk *honderd duizend millioen*, dan wel of [illegible] *tien duizend millioen*, en [illegible] *sawoerdâ*, *honderd duizend millioen* beduidt. Zie de aanmerk. op de Spraakk. van CORNETS DE GROOT, bl. 123 (²).

Om het middengetal tusschen twee honderd-tallen of twee duizend-tallen uit te drukken, plaatst men het woord [illegible] *bělah* (Kr. Ng.), half, helft, achter het telwoord dat een honderd-tal of een duizend-tal meer uitdrukt dan het geheele honderd- of duizend-tal dat men aanduiden wil; volmaakt op dezelfde wijze als wij het woord *half* gebruiken in zamenstellingen als *derde-half*, *zevende-half*, enz.; de woorden [illegible] *honderd*, en [illegible] *duizend*, worden dan gewoonlijk niet uitgedrukt, maar verondersteld; b. v. [illegible] *tělloe bělah* (Ng.), [illegible] *tigâ bělah* (Kr.), derde-half (honderd) of derde-half (duizend) d. i. 250 of 2500;

(¹) Zie: *Eerste gronden der Javaansche taal*, door J. F. C. GERICKE, § 19, bl. 32, waar ook nog de volgende bijzondere benamingen worden opgegeven: [illegible] *kawan sasoer* (Kr.), [illegible] *kapat sasoer* (Ng.), vijf-en-veertig; [illegible] *gangsal sasoer* (Kr.), [illegible] *klima sasoer* (Ng.), vijf-en-vijftig; [illegible] *kánněm sasoer* (Kr. Ng.), vijf-en-zestig; men ziet dat hier de Ngoko-woorden het voorvoegsel [illegible] *ka*, aannemen.

(²) GERICKE vertaalt in zijne *Eerste Gronden*, bl. 30, [illegible] door 10 000 000 000, en [illegible] door 100 000 000 000.

Digitized by Google

pitoe bělah (Kr. Ng.), zevende-half (honderd of duizend) d. i. 650 of 6500; wanneer evenwel

niet nader bepaald wordt, verstaat men er gewoonlijk *honderd* onder; b. v. *hindákkipoen tojâ hing boemi lamînnipoen kalih bělah dîntěn* (Kr.), het water vermeerderde op de aarde gedurende tweede-half (honderd), d. i. 150, dagen. Als de duidelijkheid vereischt dat men de woorden *ratoe* of *ratoe* uitdrukt, plaatst men ze achter het woord ti even als wij in de uitdrukkingen *vierde-half honderd, vijfde-half honderd*, enz.; b. v. *něm bělah hatoes*, zesde-half honderd, d. i. 550; *wòloe bělah hèwoe*, achtste-half duizend, d. i. 7500.

B. *Rangschikkende getallen.*

Met uitzondering van *de eerste* en *de tweede*, worden deze gevormd door *kaping* (Kr.), *ping* (Ng.), voor het hoofdgetal te plaatsen; dus :

sapîndhah (Kr.), ... } . de eerste (1).
sapisan (Ng., doch ook wel in Kr.),

kaping kalih (Kr.), ... } de tweede.
pîndho of *kapîndho* (Ng.), (2)

kaping tigâ (Kr.), } . . . . . de derde.
ping tělоe (Ng.), . .

kaping sakawan (Kr.), } . . . de vierde.
ping papat (Ng.), ...

kaping gangsal (Kr.), } . . . . de vijfde.
ping limâ (Ng.), . . .

---

(1) *roemijin* (Kr.), *karijin*, of *karihin* (Md.), *dhihin*, of *dhingin*, of *dhisik* (Ng.), beteekenen ook *eerst*, *eersto*, doch meer in den zin van *vroeger*, *voormalig*, *te voren*, *vooruit*; b. v. *pirsakhěnnâ wasijátté ratoennirâ dhingin* (Ng.), verneemt den uitersten wil van uwen eersten, d. i. uwen voormaligen, vorst. *dawěg dikâ roemijin* (Kr.), welaan (ga) gij eerst, d. i. vooruit.

(2) Men vindt echter ook *ping pîndho*. Ook Gericke geeft in de *Eerste Gronden*, bl. 34, dezen vorm op.

Digitized by Google

kaping saddsd (Kr.), *ping sapoeloeh* (Ng.), ...	de tiende.
kaping gangsal wělas (Kr.), *ping limd las* (Ng.), ...	de vijftiende.
kaping kalih dâsâ (Kr.), *ping rong poeloeh* (Ng.), . .	de twintigste.
kaping satoes (Kr.), *ping satoes* (Ng.), ...	de honderdste.
kaping sèwoe (Kr.), *ping sèwoe* (Ng.), ...	de duizendste, enz.

B. v. *tanggal ping pitoe las sasi Soerâ* (Ng.), den zeventienden dag der maand Soera. Veelal echter worden de woorden *kaping*, en *ping*, voorafgegaan door het betrekkelijk voornaamwoord *hingkang* (Kr.), *kang* (Kr. Ng.), *sing* (Ng.); b. v. *kangdjëng Soesoehoenan Pakoe Boewânâ Sénâ-pati Ing Ngalâgâ Ngabdoer Rahman Sajidin Panâtâgâmâ hingkang kaping nĕnĕm.* De Soesoehoenan Pakoe Boewânâ Sénâpati Ing Ngalâgâ Abdoer Rahman Sajidin Panâtâgâmâ de zesde. Zoo ook wanneer die rangschikkende getallen bijwoordelijk gebruikt worden, in de beteekenis van *ten eerste, ten tweede*, enz.; b. v. *hingkang kaping satoenggal, pĕstoel satoenggal; hingkang kaping kalih, dhowoeng salawé prah.* Ten eerste, een pistool; ten tweede, vier-en-twintig krissen; enz.

C. *Gebroken getallen.*

Deze worden, met uitzondering van *een half*, gevormd door het woord *pârâ* (Kr. Ng.), deel, gedeelte, tusschen den teller en den noemer te plaatsen. Dit wordt eene enkele maal zamengetrokken tot *prâ* (*pra*).

satĕngah (Kr. Ng.), *sapalih* (Kr.), . . *saparo* (Ng.), ...	$^1/_2$, de helft (¹).

(¹) De woorden *sa-palih*, en *sa-paro*, zijn zamengesteld

Digitized by Google

ꦱꦥ꦳ꦠꦶꦒꦤ꦳ *sa-pra-tigan* (Kr.), ꦱꦥ꦳ꦠꦺꦭꦺꦴꦤ꦳ *sa-pra-tëlon* (Ng.),	1/3.
ꦏꦭꦶꦲ꦳ꦥ꦳ꦠꦶꦒꦤ꦳ *kalih-pra-tigan* (Kr.), ꦫꦺꦴꦁ꦳ꦥ꦳ꦠꦺꦭꦺꦴꦤ꦳ *rong-pra-tëlon* (Ng.),	2/3.
ꦱꦥꦤꦮꦤ꦳ *sa-pårå-kawan* (Kr.), ꦱꦥ꦳ꦥꦠ꦳ *sa-pra-pat* (Ng.), . . .	1/4.
ꦠꦶꦒꦁꦥꦤꦮꦤ꦳ *tigang-pårå-kawan* (Kr.), ꦠꦺꦭꦺꦴꦁꦥ꦳ꦠ꦳ *tëloeng pra-pat* (Ng.), . . .	3/4.
ꦱꦥꦤ꦳ꦒꦁꦱꦭ꦳ *sa-pårå-gangsal* (Kr.), ꦱꦥꦤꦶꦩ꦳ *sa-pårå-limå* (Ng.), . .	1/5.
ꦒꦁꦱꦭꦥꦤꦶꦠꦺꦴ *gangsal-pårå-pitoe* (Kr.), ꦭꦶꦩꦁꦥꦤꦶꦠꦺꦴ *limang-pårå-pitoe* (Ng.), .	5/7.
ꦥꦶꦠꦺꦴꦁꦥꦤꦶꦤꦺꦩ꦳ꦤ꦳ꦶꦏꦺꦴꦂ *pitoeng pårå nëm likoer* (Kr. Ng.),	7/26.
ꦠꦶꦒꦁꦢꦱꦥꦶꦠꦺꦴꦁꦥꦤꦮꦠꦺꦴꦱ *tigang dåså pitoeng pårå satoes* (Kr.), ... ꦠꦺꦭꦺꦴꦁꦥꦺꦴꦭꦺꦴꦲꦥꦶꦠꦺꦴꦁꦥꦤꦮꦠꦺꦴꦱ *tëloeng poeloeh pitoeng pårå satoes* (Ng.), . .	37/100; enz.

Men ziet dat alleen in de vorming der *derde-* en *vierde-deelen* eenige onregelmatigheid is. In de *derde-deelen* namelijk wordt ꦤꦁ veelal (hoewel niet altijd) zamengetrokken tot ꦒꦁ en de woorden ꦠꦶꦒꦁ en ꦠꦶꦒꦁ nemen het aanhechtsel ꦲꦤ꦳ *han*, aan. Bij de *vierde-deelen* heeft in het Ngoko de zamentrekking van ꦤꦁ tot ꦒꦁ altijd plaats. Overigens worden alle breuken zonder uitzondering regelmatig volgens de boven opgegeven wijze gevormd (¹).

Gemengde getallen, die bestaan uit een geheel getal en de breuk 1/2, worden gevormd door het woord ꦠꦺꦤꦒꦃ *tëngah*, half, te plaatsen achter een

---

uit ꦱ *sa*, één, ꦏꦭꦶꦲ *lih* (in plaats van ꦏꦭꦶꦲ *kalih*) (Kr.), ꦫꦺꦴꦁ *ro* (Ng.), twee, en ꦱ *på*, (*pa*,) dat misschien eene verkorting is van ꦤꦁ *pårå*; want het voorvoegsel ꦱ *pa*, dat dient ter vorming van zelfst. naamw. kan hier moeijelijk te pas komen. Overigens worden deze beide woorden, even als ꦱꦠꦺꦤꦒꦃ ook in het algemeen gebruikt voor *een gedeelte*, *sommige*.

(¹) Evenwel geeft Gericke in de *Eerste Gronden*, bl. 35, ook de volgende uitdrukkingen op:

ꦤꦁꦥꦮꦤꦮꦤ꦳ *pårå wolòn*, ... 1/8.

ꦤꦁꦤꦺꦩꦤꦭꦱ꦳ *pårå nëm bëlas*, ... 1/16.

ꦠꦶꦒꦁꦲꦺꦴꦁ *tëloeng soekoe*, ... 3/4.

Digitized by Google

getal dat eene eenheid grooter is dan het getal dat men bedoelt; op dezelfde wijze als wij zeggen *zevende-half* voor $6^1/_2$; het geheele telwoord neemt dan het voorvoegsel ꦏꦤ *ka*, voor zich; b. v. ꦏꦠꦶꦟꦟꦟꦟꦤ꦳ *katigå tĕngah* (Kr.), ꦏꦠꦶꦭꦺꦴꦭꦺꦴꦤ꦳ *katĕloe tĕngah* (Ng.), derde-half, d. i. $2^1/_2$; ꦏꦱꦶꦠꦺꦴꦭꦱꦤ꦳ *ka-pitoe-las tĕngah* (Kr. Ng.), zeventiende-half, d. i. $16^1/_2$; ꦏꦤꦺꦩ꦳ꦭꦶꦏꦺꦴꦤ꦳ *ka-nĕm likoer tĕngah* (Kr. Ng.), zes-en-twintigste-half, d. i. $25^1/_2$; ꦏꦱꦠꦺꦴꦱꦤ꦳ *ka-satoes tĕngah* (Kr.Ng.), honderdste-half, d. i. $99^1/_2$; enz. (1).

D. *Vermenigvuldigende getallen.*

Met uitzondering van de Ngoko-uitdrukking voor *twee-maal*, worden deze gevormd door de woorden ꦏꦱꦶꦁ *kaping* (Kr.), ꦱꦶꦁ *ping* (Ng.), maal, keer, of ꦫꦁꦏꦺꦥ꦳ *rangkĕp* (Kr. Ng.), en ꦠꦶꦏꦺꦭ꦳ *tikĕl* (Kr. Ng.), dubbel, -voudig, voor het hoofdgetal te plaatsen; b. v.

ꦏꦱꦶꦁꦏꦭꦶꦲ꦳ *kaping kalih* (Kr.),
ꦱꦶꦁꦥꦶꦤ꦳ *ping pindho* (Ng.), } tweemaal.

ꦏꦱꦶꦁꦠꦶꦟꦟ꦳ *kaping tigå* (Kr.),
ꦱꦶꦁꦠꦺꦴꦭꦺ꦳ *ping tĕloe* (Ng.), . . } driemaal.

ꦏꦱꦶꦁꦱꦏꦮꦤ꦳ *kaping sakawan* (Kr.),
ꦱꦶꦁꦱꦥꦠ꦳ *ping pat* (Ng.), ... } viermaal.

ꦏꦱꦶꦁꦱꦢꦱꦤ꦳ *kaping sadåså* (Kr.),
ꦱꦶꦁꦱꦥꦺꦴꦭꦺꦴꦲ꦳ *ping sapoeloeh* (Ng.), } tienmaal.

ꦏꦱꦶꦁꦤꦺꦩ꦳ꦭꦶꦏꦺꦴꦤ꦳ *kaping nĕm likoer* (Kr.),
ꦱꦶꦁꦤꦺꦩ꦳ꦭꦶꦏꦺꦴꦤ꦳ *ping nĕm likoer* (Ng.), . . } zes-en-twintig maal.

ꦫꦁꦏꦺꦥ꦳ꦏꦭꦶꦲ꦳ *rangkĕp kalih* (Kr.), . . } twee dubbel, twee-voudig.
ꦫꦁꦏꦺꦥ꦳ꦥꦶꦤ꦳ꦢꦺꦴ *rangkĕp pindho* (Ng.),

ꦫꦁꦏꦺꦥ꦳ꦠꦶꦱꦤ꦳ *rangkĕp pitoe* (Kr. Ng.), zeven dubbel, zeven-voudig.

ꦠꦶꦏꦺꦭ꦳ꦱꦢꦱꦤ꦳ *tikĕl sadåså* (Kr.), . . } tien dubbel, tien-voudig.
ꦠꦶꦏꦺꦭ꦳ꦱꦥꦺꦴꦭꦺꦴꦲ꦳ *tikĕl sapoeloeh* (Ng.),

ꦠꦶꦏꦺꦭ꦳ꦥꦶꦠꦺꦴꦭꦶꦏꦺꦴꦤ꦳ *tikĕl pitoe likoer* (Kr. Ng.), zeven-en-twintig-voud.

---

(1) Het voorgevoegde ꦏꦤ *ka*, in deze zamenstellingen, schijnt hetzelfde te zijn als *ka*, dat in het Maleisch gebruikt wordt om rangschikkende getallen te vormen. De geheele uitdrukking zoude dus eigenlijk beteekenen: (*twee geheelen en*) *de derde half*; (*zestien geheelen en*) *de zeventiende half*; enz.

Digitized by Google

ꦫꦔꦏꦺꦥ꦳ *rangkĕp satoes* (Kr. Ng.), honderd-voudig.

ꦠꦶꦏꦼꦭ꦳ꦱꦺꦮꦺ *tikĕl sèwoe* (Kr. Ng.), duizend-voudig; enz.

E. *Afzonderende telwoorden.*

Onder deze benaming verstaan wij de uitdrukkingen *elk een*, *elk twee*, *elk drie*, enz.; of *twee het stuk*, *drie het stuk*, *vier het stuk*, enz.; b. v. mijne paarden kosten *elk drie honderd* gulden, of *drie honderd* gulden *het stuk*. Deze telwoorden worden gevormd door aan de hoofdgetallen den vorm van werkwoorden te geven; d. i. door de eerste *H*aksårå die verandering te doen ondergaan die aan de bedrijvige werkwoorden eigen is (¹). Dus verandert:

ꦱꦠꦺꦤ꦳ꦒꦶꦭ꦳ *satoenggil* (Kr.), ꦱꦠꦺꦤ꦳ꦒꦒꦮ꦳ *satoenggal* (Md.). ꦱꦶꦗꦶ *sidji* (Ng.), ...	één, in	ꦤꦗꦠꦺꦤ꦳ꦒꦶꦭ꦳ *njatoenggil*, ꦤꦗꦠꦺꦤ꦳ꦒꦒꦮ꦳ *njatoenggal*, ꦤꦗꦶꦗꦶ *njidji*, ...	elk een.
ꦏꦭꦶꦲ꦳ *kalih* (Kr.), . ꦤ꦳ꦭꦺꦂꦤ꦳ *loro* (Ng.),	twee, . .	» ꦔꦭꦶꦲ꦳ *ngalih*, ... ꦤ꦳ꦒꦭꦺꦂꦤ꦳ *ngloro*, of ꦔꦺꦤ꦳ꦭꦺꦂꦤ꦳ *ngĕro*,	elk twee.
ꦠꦶꦒꦺ *tigå* (Kr.), ꦠꦶꦭꦺ *tĕloe* (Ng.),	drie, ...	» ꦤꦶꦒꦺ *nigå*, ꦤꦶꦭꦺ *nĕloe*,	elk drie.
ꦱꦏꦮꦤ꦳ *sakawan* (Kr.), ꦩꦥꦠ꦳ *papat* (Ng.), . .	vier,	» ꦤꦗꦏꦮꦤ꦳ *njakawan*, ꦩꦥꦠ꦳ *mapat*, . .	elk vier.
ꦒꦔꦱꦭ꦳ *gangsal* (Kr.), ꦩꦭꦺꦩꦲ꦳ *limå* (Ng.), . .	vijf, .	» ꦲꦔꦒꦔꦱꦭ꦳ *hanggangsal*, ꦔꦭꦺꦩꦲ꦳ *nglimå*, ...	elk vijf.
ꦤꦺꦩ꦳ *nĕm*, of ꦲꦤꦺꦤꦺꦩ꦳ *hĕnnĕm* (Kr. Ng.), zes, . . .		» ꦔꦤꦺꦤꦺꦩ꦳ *ngĕnnĕm*, elk zes.	
ꦩꦶꦠꦺ *pitoe* (Kr. Ng.), zeven, .		» ꦩꦶꦠꦺ *mitoe*, elk zeven.	
ꦮꦺꦭꦺ *wòloe* (Kr. Ng.), acht,		» ꦤꦺꦭꦺ *nòloe*, elk acht.	
ꦱꦔꦲ꦳ *sångå* (Kr. Ng.), negen, .		» ꦤꦗꦔꦲ꦳ *njångå*, elk negen.	
ꦱꦢꦱꦲ꦳ *saddså* (Kr.), . . ꦱꦥꦺꦮꦺꦲ꦳ *sapoeloeh* (Ng.),	tien,	» ꦤꦗꦢꦱꦲ꦳ *njaddså*, . . ꦤꦗꦥꦺꦮꦺꦲ꦳ *njapoeloeh*,	elk tien.
ꦏꦭꦶꦲ꦳ꦮꦺꦭꦱ꦳ *kalih wĕlas* (Kr.), ꦤꦺꦭꦺꦂꦱ꦳ *ro las* (Ng.),	twaalf,	» ꦔꦭꦶꦲ꦳ꦮꦺꦭꦱ꦳ *ngalih wĕlas*, ꦔꦺꦤ꦳ꦭꦺꦂꦱ꦳ *ngĕro las*, of ꦔꦭꦺꦂꦱ꦳ *ngro las*,	elk twaalf.

(¹) Wij kunnen dit hier niet nader verklaren. Er zal afzonderlijk over gesproken worden bij de behandeling der werkwoorden, § 7, aan het begin.

Digitized by Google

ꦠꦶꦒꦁ ꦢꦱꦢ *tigang dåså* (Kr.), ꦠꦶꦭꦸꦲꦺꦴꦲ *tëloeng poeloeh* (Ng.), } dertig, in { ꦤꦶꦒꦁ ꦢꦱꦢ *nigang dåså*, ꦤꦺꦭꦸꦲꦺꦴꦲ *nëloeng poeloeh*, } elk dertig.

ꦱꦠꦲꦱ *satoes* (Kr. Ng.), honderd, » ꦤꦗꦠꦲꦱ *njatoes*, elk honderd.

ꦱꦺꦮꦺ *sëwoe* (Kr. Ng.), duizend, » ꦤꦗꦺꦮꦺ *njëwoe*, elk duizend.

ꦥꦶꦤ꧀ꦠꦺꦤ꧀ *pintën* (Kr.), ꦥꦶꦫꦢ *pirå* (Ng.), . . } hoeveel? . » { ꦩꦶꦤ꧀ꦠꦺꦤ꧀ *mintën*, ꦩꦶꦫꦢ *mirå*, . . } hoeveel elk?

B. v. ꦧꦠꦺꦴꦲꦏꦺꦮꦶꦱ꧀ꦠꦏꦟ꧀ꦟꦗꦺꦭꦤ꧀ꦒꦭꦶꦩꦁꦫꦺꦗꦭ *batoerkoe wis tak gandjar nglimang réjal* (Ng.), mijne bedienden zijn door mij beloond *elk* met *vijf* Spaansche matten. ꦲꦤꦺꦴꦲꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤꦶꦒꦤꦺꦤꦺꦴꦲꦢꦺꦴꦮꦶꦠ *hoewòh hiki rëgánné nëloeng dhoewit* (Ng.), de prijs van deze vruchten is *drie* duiten *het stuk*. ꦏꦧꦭꦏꦺꦴꦲꦭꦺꦒꦶꦤꦺꦤꦶꦥꦺꦴꦲꦤꦶꦒꦁꦤꦺꦴꦲꦠꦺꦴꦲꦫꦺꦴꦲꦗꦶꦥꦺꦴꦲꦤꦶꦒꦁ *kapal koelå rëginnipoen nigang ngatoes roepijah* (Kr.), de prijs van mijne paarden is *drie honderd* gulden *het stuk*. ꦤꦺꦴꦲꦱꦢꦺꦴꦲꦲꦶꦏꦺꦴꦲꦩꦶꦫꦁꦲꦺꦴꦲꦔꦺꦴꦲꦔꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦲꦶꦏꦺꦴꦲꦩꦶꦫꦁꦲꦺꦴꦲꦔꦺꦴꦲꦔꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦢꦺꦴꦲꦱꦢ

§ 6. Voornaamwoorden.

De voornaamwoorden zijn :

A. Persoonlijke.
B. Wederkeerige.
C. Bezittelijke.
D. Aanwijzende.
E. Betrekkelijke.
F. Vragende.

A. *Persoonlijke voornaamwoorden.*

a. Van den eersten persoon.

kahoelâ, of *kawoelâ* (Kr.). Dit woord beteekent eigenlijk *onderdaan*, *dienaar*, en wordt dus alleen gebruikt tegen hoogeren in rang. Het wordt in het dagelijksch gesprek altijd, en ook meestal in geschriften, zamengetrokken tot *koelâ*. Het oorspronkelijk woord in zijn geheel treft men niet anders aan dan in geschriften, die in zeer nederigen stijl zijn opgesteld, b. v. verzoekschriften, en dergelijke. Men zegt en schrijft dus; b. v. *koelâ badhé dipoen pědjâhhi kalih ratoe*, ik zal door den Vorst gedood worden; en niet &c. Vorsten, aan hun's gelijken schrijvende, plaatsen vóór dit woord somtijds het woord *pandjěnněngngan*, staat, regering, bewind. Zoo schrijft de Soesoehoenan van Soerakarta aan den Gouverneur Generaal De Kock, *pandjěnněngngan koelâ sampoen hánnampěnni kabar*, mijn bewind (d. i. *ik*) heeft berigt ontvangen; enz.

hakoe (Ng.). Dit woord wordt gebruikt door hoogeren tegen minderen in rang of jaren. Zoo zegt Adji Sâkâ tegen zijnen bediende Sěmbâdâ: *hakoe harěp měnnjang něgârâ hing Měndhang; dénné pangotkoe hiki, sâpâ-sâpâhâ sing djaloek, jén nora hakoe dhéwé sing djaloek, hâdjâ hawèh. Ik* wil naar de stad Mendang gaan; en dit mes van mij, wie er ook om vrage, als *ik* het zelf niet ben die er om vraagt, moet gij niet geven. Doch in den gemeenzamen stijl bezigt men het ook wel tegen zijn's gelijke; zoo zegt b. v. Pirangon, eer hij koning te Caïro was, tegen Aman: *Haman, hakoe sahiki doewé rěmboeg měnnjang kowé;* Aman, nu heb ik een voorstel aan u. En Aman antwoordt hem: *hamésthi hakoe mitoehoe měnnjang kowé*, zeker zal ik u gehoorzamen. *hakoe* wordt ook wel verkort tot *koe;* b. v. *koe toeroet*, ik volg; men gebruikt het

Digitized by Google

echter zelden zoo in den eersten naamval, maar meestal in eene bezittelijke beteekenis, achter aan een woord gehecht (zie de *Bezittelijke voornaamwoorden*, bl. 91).

mánnirâ (Ng.). Dit woord wordt door vorsten of andère hooge personen gebruikt jegens hunne onderhoorigen, in bevelschriften, en andere publieke stukken; b. v. *hing sahiki pakĕnnirâ mánnirâ timbálli loeměboe marang hing nagârâ*, nu roep ik u op om in de stad te komen. (Bevelschrift van den Pangéran Adipati Angabéhi aan den Dĕmang Kartâ Soedirâ). In gedichten bezigt men het naar willekeur, als de maat of het rijm zulks vereischt. In het gesprek wordt alleen gebruikt in de hoftaal (*båsâ kraton*), tusschen onderdanen in tegenwoordigheid van den vorst, en ook door den vorst tegen zijne hofgrooten, alsmede door personen die een mondelingen last van den vorst aan een ander overbrengen.

hingsoen, of *soen* (Ng.) (¹). Deze beide woorden, waarvan het eerste het gebruikelijkst is, worden uitsluitend door een vorst tegen zijne onderdanen gebruikt, en door de Godheid, als die sprekende wordt ingevoerd. Vorsten voegen somtijds het woord *pandjĕnnĕngngan*, staat, bewind, daarvoor; hetwelk dan eigenlijk beteekent *mijn bewind, mijne hoogheid;* b. v. *sirâ hangatoerri lajang marang hing pandjĕnnĕngngan ningsoen; hijâ hoewis hingsoen tampánni, sartâ hoewis hingsoen kahoenningánni, hâpâ hing sahoennînné lajangngirâ.* Gij hebt een brief aan mijn bewind (*mij*) gezonden; welnu, ik heb hem ontvangen, en ik ben te weten gekomen wat de inhoud van uw brief is. (Brief van de *Ratoe Kantjânâ* van Soerakarta aan den Pangéran Adipati *Mangkoe Adiningrat* van Pamakassan). *pangandhikánning Allah dhatĕng Adam: moelánné sirâ wis hamangan wóh hing wit kang wis hingsoen dhawoehhaké.* God sprak tot Adam: omdat gij gegeten hebt van de vrucht van den boom, waaromtrent ik u bevolen had; enz. [Gen. III, 17.]. Op sommige plaatsen in het Oosten van Java wordt echter *hingsoen* ook in het dagelijksch gesprek in Madjâ gebruikt; en in gedichten algemeen in den verheven stijl; b. v.

(¹) Deze woorden worden veelal met de kapitale ꦲ geschreven, waarschijnlijk uit aanmerking van den hoogen rang der personen, die gerekend worden ze te gebruiken.

Digitized by Google

ꦮꦤꦶꦤꦸꦁꦤ꦳ *lah botjah soen popojan marang sirå hikoe, kabèh pådhå pirsakkènnå toetoer ringsoen.* O mijne kinderen, ik zal u onderrigten, verneemt gij allen mijne onderrigting.

Behalve de hierboven opgegeven woorden, die als de eigenlijk gezegde voornaamwoorden van den eersten persoon mogen aangemerkt worden, zijn er op verschillende plaatsen van Java nog onderscheidene woorden als zoodanig in gebruik; b. v. ꦤꦫꦺꦗꦁ *réjang*, ꦲꦶꦤ꦳ꦗꦺꦴꦁ *hinnjong*, ꦩꦩꦶ *mami*, ꦲꦶꦁꦔꦺꦴꦁ *hingngong* of ꦔꦺꦴꦁ *.ngong*, ꦲꦶꦮꦁ *hingwang*, ꦩꦲꦂꦩ *mårå*, ꦩꦺꦤꦤ꦳ *mènnå*, ꦲꦮꦼꦮꦤ꦳ *hoeloen*, ꦏꦩꦶ *kami*, ꦏꦶꦠꦱ *kitå* (¹), ꦲꦩꦧꦤ꦳ *hambå*, ꦥꦠꦶꦏ *patik*, ꦲꦧꦢꦶ *habdi*, en andere; sommige van deze komen ook in geschriften, vooral in gedichten, voor. Daarenboven bedienen zich de Javanen, als zij van zich-zelven tegen Vorsten of Grooten spreken, nog van allerlei vernederende uitdrukkingen, die niet als voornaamwoorden kunnen beschouwd worden; b. v. ꦲꦧꦢꦶꦢꦭꦺꦩ *habdi dalëm*, dienaar van het paleis; ꦒꦺꦧꦭ꦳ꦱꦩ꦳ꦗꦺꦴꦤ꦳ *gëbal sampéjan*, stof der voeten, en dergelijke.

b. Van den tweeden persoon.

ꦱꦩ꦳ꦗꦺꦴꦤ꦳ *sampéjan* (Kr.). Dit woord beteekent eigenlijk *voeten;* in het gebruik er van ligt dus opgesloten, dat men zich te gering acht om den persoon zelven aan te spreken, en zich daarom slechts tot diens voeten rigt. Men bedient zich derhalve van ꦱꦩ꦳ꦗꦺꦴꦤ꦳ tegen zijne meerderen; doch het wordt ook door fatsoenlijke lieden tegen hun's gelijken gebruikt. Zoo schrijven b. v. twee Radèn's van gelijken rang aan elkander: ꦲꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦤꦤꦶꦮꦁꦱꦺꦴꦭꦤꦺꦴꦤꦤꦶꦥꦺꦴꦤꦱꦺꦴꦭꦺꦴꦤꦤꦶꦱꦺꦴꦤꦤꦶꦱꦺꦴꦤꦤꦶꦱ

schoonvader Soengeb: [illegible] *dénné pandjënnëngngan sampéjan dangoe nåmå koelå, poen Moeså*, en uw staat (*gij*) vroegt naar mijnen naam; (die is) Mozes.

[illegible] *dalëm* (Kr.), beteekent *huis van een aanzienlijke, paleis*. Het gebruik van dit woord geeft te kennen, dat men uit eerbied niet den persoon zelf, maar slechts zijn huis aanspreekt; het wordt dus ook alleen tegen vorsten en andere zeer aanzienlijke personen gebezigd; b. v. [illegible] *wahhánnánnipoen soepënnå dalëm poennikå, béndjing karatòn dalëm poennikå sahabdi dalëm hing Mësir sadajánnipoen karisak*. De beteekenis van dien droom van uwe Majesteit is: dit paleis van uwe Majesteit, en alle onderdanen van uwe Majesteit in Caïro, zullen verniętigd worden.

[illegible] *pandjënnëngngan dalëm* (Kr.), eigenlijk *staat* of *bewind van het paleis*, is nog nederiger dan de voorgaande uitdrukkingen, en wordt dus bijna alleen tot den vorst gebruikt. Evenwel schrijft ook de Pangéran *H*arijå Boemi-nåtå aan den Pangéran *H*arijå Mangkoe-boemi: [illegible] *koelå hangatoerri hoeningå hing pandjënnëngngan dalëm*, ik geef kennis aan u; enz.

[illegible] *sampéjan dalëm* (Kr.), letterlijk *voeten van het paleis*, is de nederigste uitdrukking die er bestaat, en wordt dus uitsluitend gebruikt wanneer men tegen den vorst, slechts zelden wanneer men tot den kroonprins, spreekt.

[illegible] *djëngngandikå*, of, hetgeen gebruikelijker is, [illegible] *hidjëngngandikå* (Kr.). Dit woord schijnt zamengesteld te zijn uit het Kawi-woord [illegible] *djëng*, voet, en [illegible] *handikå* (zie bl. 85); het is minder nederig dan [illegible] en wordt meestal gebruikt wanneer de persoon tot wien men spreekt jonger doch hooger in rang, of minder in rang doch ouder is dan de spreker. De Soesoehoenan van Soerakarta schrijft aan den Sultan van Djokjokarta: [illegible] *hánnak praboe hasoekå hoenningå dhoematëng koelå, jén garwå hidjëngngandikå poetrå koelå hambabar mijos kakoeng*, mijn vorstelijke zoon (*Gij*) geeft mij kennis, dat uwe gemalin, mijne dochter, bevallen is van een zoon. En de kroonprins van Soerakarta, aan den Sultan van Djokjokarta berigt gevende van het overlijden van zijn vader, schrijft: [illegible] *koelå hangatoerri hoenningå dha-*

Digitized by Google

tĕng kangdjĕng Soeltan, jén hing mangké kangdjĕng hoewå hidjĕngngandikå råmå kangdjĕng Soesoehoenan hánnilar dónnjå, ik geef kennis aan den Sultan (*U*) dat uw oom, mijn vader, de Soesoehoenan nu de wereld verlaten heeft. [illegible] wordt ook door den Resident gebruikt in officieele brieven aan den Rijksbestuurder; en door de afgevaardigden van den Soesoehoenan tegen den Resident (¹).

[illegible] *dikå*, of, minder gebruikelijk, [illegible] *handikå* (Md.). De eigenlijke beteekenis van dit woord is onzeker; het wordt gebruikt tusschen gelijken in rang, en ook tegen minderen die men om hunnen ouderdom of andere redenen niet in Ngoko wil toespreken. Zoo zegt b. v. de engel Gabriël tegen Mozes: [illegible] *sampoen dikå maras hati dikå, moenggoeh hólèh dikå bòtĕn wĕroeh dalánné hiki*, wees niet verontrust in uw hart, omdat gij hier den weg niet weet. En Mozes tegen Soepoewah, de dochter van Soengeb: [illegible] *dawĕg dikå hombèkhaké di kĕbat wĕdhoes dikå*, welaan drenk spoedig uwe schapen (²). Gesch. van Pirangon.

[illegible] *kowé* (Ng.), gij. Men gebruikt dit woord tegen zijne minderen; ook wel in zeer gemeenzamen stijl tegen zijn 's gelijke. B. v. Adji Sâkâ zegt tot zijnen bediende: [illegible] *kowé karijå hånå hing kénné bahé*, blijf gij maar hier. Op sommige plaatsen zegt men voor [illegible] ook [illegible] *kòwĕn* of [illegible] *kòhĕn*. [illegible] staat gelijk met [illegible] in den eersten persoon.

[illegible] *pakĕnnirå*, of [illegible] *pĕkĕnnirå* (Ng.), gij. Deze uitdrukking wordt door vorsten of andere ambtenaren gebruikt tegen hunne onderhoorigen, in bevelschriften, en dergelijke; even als [illegible] in den eersten persoon; b. v. [illegible] *lirring lajang kang dhawoeh hing pakĕnnirå*, de inhoud van dit bevelschrift aan u; enz. (Bevelschrift van den Pangéran Adipati Angabéhi aan den Dĕmang Kartå Soedirå). [illegible] wordt ook in gedichten en in de hoftaal even als [illegible] gebruikt.

[illegible] *sirå* (Ng.), gij, wordt even als [illegible] alleen door vorsten of de Godheid gebruikt; b. v. [illegible] *salam mingsoen toemĕkåhå marang sirå Radèn Mas Harjå Koesoemaningrat*, de heilgroet van mij (den Soesoehoenan van

(¹) Zie Tijdschrift van Neêrl. Indië, 2esde Jaarg., IIIde Dl., bl. 34.

(²) Letterlijk: welaan, het geschiede spoedig dat uwe schapen door u gedrenkt worden. Vergel. hieronder § 8, over de gebiedende, aanvoegende en wenschende wijze der werkwoorden.

Digitized by Google

Soerakarta) geworde aan u, Radèn Mas Arjå Koesoemaningrat. [illegible] *rådjå Pirangon ladjëng, hoendhang-ngoendhang dhatëng Boepati hing Mësir, héh Boepati hing Mësir, pådhå sirå roengòkhënnå kabèh.* Koning Pirangon hield daarop eene aanspraak tot de Boepati's van Caïro: O Boepati's van Caïro, hoort *gij* allen: enz. [illegible] *samangsánné sirå wánni hamangan wóh hing hoewit mahoe, hamësthi jén sirå bakal mati*, als gij het waagt de vrucht van dien boom te eten, zult gij zeker sterven [Gen. II, 17]. Er zijn ook streken in het Oosten van Java waar [illegible] in het dagelijksch gesprek gebruikt wordt in Madjå; in sommige Westersche distrikten zegt men in plaats daarvan [illegible] *rikå* (1).

Behalve de hier opgegevene voornaamwoorden zijn er ook voor den tweeden persoon nog verscheidene uitdrukkingen, zoowel in Kråmå als in Ngoko, die als zoodanig gebruikt worden; b. v. [illegible] *héjang*, grootvader; [illegible] *råmå*, vader; [illegible] *poekoeloen* en [illegible] *goesti*, Heer; [illegible] *padoekå*, dat in beteekenis met [illegible] overeenkomt; [illegible] *hingkang salirå*, het lichaam, uw persoon; alle in Kråmå. [illegible] *lëboe pakënnirå*, uw stof, uwe laagheid; en dergelijke, in Ngoko. [illegible] *toewan*, heer, in Madjå (2).

In den beleefden stijl wordt, zoowel in geschrift als in gesprek, het gebruik van het pers. voornw. van den 2den pers. zooveel mogelijk vermeden, en vervangen door den naam of titel van den aangesprokene; b. v. [illegible] *kalánnipoen hánnak ngabéhi kapanggih kalijan koelå, hánnak ngabéhi hamratélakhakën dhatëng koelå*, toen ik mijn zoon den Ngabéhi (d. i. *u*) ontmoette, heeft mijn zoon de Ngabéhi (d. i. hebt *gij*) mij verklaard: enz. [illegible] *wóndénning hingkang handadóssakën soesáhhipoen hing galih koelå, hamidhángët jén kangdjëng ngéjang badhé hánnilar tánnah Djawi.* Wijders hetgeen mijn hart kommer veroorzaakt, is dat ik hoor dat grootvader (3) (d. i. *gij*) het land Java zult verlaten.

---

(1) Zie verder over [illegible] de aanmerking op bl. 93 en 94.

(2) Roorda van Eysinga geeft in zijn *Jav. woordenboek* nog op: *djëbëng*, UEd., gij, mijnheer.

(3) Zoo wordt de Gouverneur Generaal genoemd.

Digitized by Google

Aanm. De betrekkelijke rang van den spreker tegen over den aangesprokene moet ook, bij het gebruik der voornaamwoorden van den 1sten en 2den persoon, in aanmerking genomen worden. Een Prins spreekt b. v. minder nederig tegen den vorst dan een gemeen Javaan, en ook omgekeerd gebruikt de vorst beleefder uitdrukkingen tegen aanzienlijken dan tegen geringen.

c. Van den derden persoon.

Een persoonlijk voornaamwoord, overeenkomende met het Nederduitsche *hij* of *zij*, bestaat in het Javaansch niet; somtijds wordt het ook door geene andere uitdrukking vervangen, maar moet uit den zamenhang verondersteld worden; b. v. [illegible] *Nabi Moesâ ladjëng dipoen tilar kalijan mâlâ-hékat Djabara-il; wòntèn sadjawinning dhoekoehhipoen nabi Soengèb.* De profeet Mozes werd daarop door den Engel Gabriël verlaten; (*hij*) was buiten het gehucht van den Profeet Soengeb. Meestal echter herhaalt men den eigennaam of titel van den bedoelden persoon; b. v. [illegible] *toemoentën kapëthoek sang râdjâ Mësir kalih ki djâkâ Pirangon, ladjëng kakëpang râdjâ Mësir kalih ki djâkâ Pirangon sabalánnipoen ki djâkâ Pirangon saddjâ; toemoentën katjëpëng râdjâ Mësir dhatëng ki djâkâ Pirangon, ladjëng dipoen pëdjâhhi râdjâ Mësir dhatëng ki djâkâ Pirangon.* Vervolgens ontmoette Djâkâ Pirangon den koning van Caïro, en de koning van Caïro werd omsingeld door Djâkâ Pirangon en al het volk van Djâkâ Pirangon; daarop werd de koning van Caïro gegrepen door Djâkâ Pirangon, en de koning van Caïro werd gedood door Djâkâ Pirangon. d. i. Vervolgens ontmoette Djâkâ Pirangon den koning van Caïro, en hij omsingelde hem met al zijn volk; daarop greep hij hem, en doodde hem.

Eene enkele maal wordt dit voornaamwoord uitgedrukt door het woord [illegible] *pijambak* (Kr.), [illegible] *dhéwé* (Ng.), zelf, of (met het bezittelijk voornw. [illegible] *hipoen* (Kr.), [illegible] hé (Ng.)) [illegible] *pijambákkipoen* (Kr.), [illegible] *dhèwèkké* (Ng.), hij zelf (letterlijk: zijne zelfheid). b. v. [illegible] *pijambákkipoen hingkang hadamël*, hij doet het, (letterlijk: hij zelf (is het) die het doet). Ook geschiedt zulks wel door [illegible] *tijángngipoen* (Kr.), [illegible] *wóngngé* (Ng.), dat letterlijk beteekent: zijn mensch; b. v. [illegible] *tijángngipoen taksih nénémman* (Kr.), zijn mensch (d. i. *hij*) was nog jong.

Digitized by Google

In het dagelijksch leven wordt het voornaamwoord van den derden persoon, wanneer daarop de handeling van het werkwoord overgaat, somtijds uitgedrukt door alleen [illegible] *hipoen* (Kr.), of [illegible] *hé* (Ng.), achter aan het werkwoord te hechten; b. v. [illegible] *tak gitikké*, hij wordt door mij geslagen (1).

Aanm. Het onderscheid tusschen getallen en naamvallen wordt bij de persoonlijke en alle andere voornaamwoorden, voor zooverre zulks te pas komt, op dezelfde wijze uitgedrukt, als bij de zelfstandige naamwoorden. Men zie dus wat daarover gezegd is bl. 56—61.

Over de woorden [illegible] *dak of* [illegible] *tak*, [illegible] *ko*, [illegible] *dipoen*, [illegible] *dén en* [illegible] *di*.

Tot de persoonlijke voornaamwoorden kan men ook brengen de woorden [illegible] *dak* of [illegible] *tak* (Ng.), door mij, door ons; [illegible] *ko* (Ng.) (2), door u; en [illegible] *dipoen* (Kr.), [illegible] *dén* (Md.), [illegible] *di* (Ng.), door hem, door haar, door hen. Deze woorden worden vóór werkwoorden geplaatst, en drukken den lijdenden vorm daarvan uit. [illegible] of [illegible] wordt gebruikt wanneer de handeling door den eersten, [illegible] wanneer de handeling door den tweeden, en [illegible] of [illegible] wanneer de handeling door den derden persoon geschiedt (3). B. v. [illegible]

---

(1) Vergelijk de Spraakk. van Cornets de Groot, bl. 146.

(2) In het dagelijksch leven zegt men ook wel [illegible] *kok*.

(3) In de tot dus verre bestaande Spraakkunsten worden de woorden [illegible] of [illegible] en [illegible] opgegeven als «andere vormen van [illegible] en [illegible]» of als «onafscheidbare voorzetsels» die het pers. voornw. vervangen voor *bedrijvige* werkwoorden; en [illegible] [illegible] en [illegible] als vormende in het algemeen *den lijdenden vorm* of *het lijdend deelwoord* der werkwoorden. De Heer J. A. Wilkens heeft het eerst iets omtrent den waren aard en beteekenis van de woorden [illegible] [illegible] en [illegible] door den druk gemeen gemaakt in zijne *Aanmerkingen op de Spraakkunst van* Cornets de Groot, in het Tijdschrift van Neêrl. Indië, VIde Jaargang, Dl. III, bl. 32—34. Als bewijs dat deze woorden werkelijk den *lijdenden* en niet den *bedrijvigen* vorm aanwijzen, brengt hij het volgende bij: «Behalve dat de werkwoorden door [illegible] of [illegible] voorafgegaan dezelfde verandering in de eerste *Hak*sårå ondergaan, als wanneer zij achter het voorzetsel [illegible] te staan komen, kan, als een voldingend bewijs van hetgeen ik hierboven gezegd heb, aangevoerd worden, dat, wanneer een bedrijvend werkwoord b. v. [illegible] *hanggitik*, slaan, in den lijdenden vorm gebezigd moet worden, waarvan de handeling

Digitized by Google

ꦲꦶꦱꦶꦠꦶꦏ꦳ꦤꦤꦶꦫꦤ꦳ꦤꦤꦶꦫꦤ꦳ꦤꦤꦶꦫꦤ

sakéhhé wong Mësir hingkang pâdhâ malarat, hikoe dak *bëlòndjâ hingkang sartâ dak wènnèhhi sandhang*, alle ingezetenen van Caïro die arm zijn, die zullen *door mij bezoldigd* en *door mij* met kleederen *begiftigd worden*. *kagoengngánné Goesti kang ko toenggoe*, het eigendom van mijnen heer, dat *door u bewaard wordt*. *dënné kang dipoen dhahar salaménnipoen wòntën wânâ*, *hamoeng gòdhòngngqn*, en hetgeen *door hem gegeten werd* zoolang hij in het woud was, waren slechts bladeren. *sarëng hangoepados pangóttipoen hèngël jén dipoen tilar wòntën hing rëdi Këndhëng*; toen hij naar zijn mes zocht, herinnerde hij zich, dat het *door hem* op het Kendangsche gebergte *was achtergelaten*. *bòtën soemërëp jén hingkang dipoen lënggâhhi poennikâ soemoerripoen*, hij had er geene gedachte op, dat datgene wat *door hem bezeten werd* (d. i. waarop hij zat) de put was. Men gebruikt en ook, al is de persoon of de zaak die de handeling van het werkwoord verrigt daarbij uitgedrukt, mits in den derden persoon; b. v. *koelâ badhé dipoen pëdjâhhi kalih râdjâ Mësir*, ik zal *gedood worden door* den Koning van Caïro; (letterlijk: ik zal gedood worden door hem, door den Koning van Caïro). *méndâ ladjëng dipoen giring dhatëng dèwi Soepoewah*; de schapen *werden* daarop *voort gedreven door* Dèwi Soepoewah; (letterlijk: door haar, door Dèwi Soepoewah).

« Omtrent of valt nog optemerken, dat het bovendien dikwijls in de plaats van het persoonlijk voornaamwoord in den eersten naamval gebezigd en vóór een werkwoord (hetzij bedrijvend of onzijdig) geplaatst wordt, wanneer aan de handeling door dit werkwoord uitgedrukt onmiddellijk gevolg wordt gegeven; de eerste *H*aksârâ van het werkwoord ondergaat alsdan geene verandering. Dit voorzetsel komt zoo in beteekenis tamelijk wel overeen met onze spreekwijze: *ik ga* (*dit of dat*) *doen*. In dit geval wordt of soms door voorafgegaan, als: *hakoe dak loengâ*, ik, (wat mij betreft) ik ga heen. *hakoe dak mâtjâ bahé*, ik, (wat mij betreft) ik ga maar lezen; enz. [1].

Dat of evenwel ook gebruikt kan worden om den lijdenden vorm aanteduiden, zonder dat uitdrukkelijk de derde persoon bedoeld wordt, zal later bij de behandeling van het werkwoord gezegd worden.

[1] Aanmerk. van J. A. Wilkens, in het Tijdschr. van Neêrl. Ind., Zesde Jaarg. Dl. III, bl. 33 & 34.

Digitized by Google

Wij meenen dat [illegible] hier wel kan geacht worden zijne gewone beteekenis te behouden; men kan de bovenstaande voorbeelden toch zeer goed vertalen door: *wat mij betreft, door mij wordt* of *zal worden heengegaan* (1); en: *wat mij betreft, door my wordt maar* of *zal maar worden gelezen.* Een voorbeeld van deze spreekwijze komt o. a. voor in de Geschiedenis van Rådjå Pirangon, bl. 23 der uitgave van den Hoogl. T. ROORDA: [illegible] *hakoe dak malĕboe kadhaton sadhélå bahé* (Ng.), ik ga maar een oogenblik in het paleis.

B. *Wederkeerige voornaamwoorden.*

Deze worden gevormd door bij de persoonlijke voornaamwoorden de woorden [illegible] *pijambak* of [illegible] *pijambákkipoen* (Kr.), [illegible] *dhéwé*, [illegible] *dhèwèk* of [illegible] *dhéwèkké* (Ng.), zelf, zich-zelf, te voegen; b. v. [illegible] *jén nora hakoe dhéwé sing djaloek hådjå hawèh* (Ng.), indien ik zelf het niet ben, die er om vraag, moet gij het niet geven.

Eene andere manier om de wederkeerige voornaamwoorden uittedrukken is, de woorden [illegible] *sarirå* of [illegible] *salirå* (Kr.), [illegible] *hawak* (Ng.), [illegible] *badan* (Kr. Ng.), ligchaam, met de bezittelijke voornaamwoorden (of de persoonlijke in den tweeden naamval) te verbinden; als: [illegible] *badan koelå* (Kr.), [illegible] *hawakkoe* (Ng.), mijn ligchaam, ik zelf; [illegible] *badan sampéjan* (Kr.), [illegible] *hawakmoe* (Ng.), uw ligchaam, gij zelf; [illegible] *badánnipoen* (Kr.), [illegible] *hawakké* (Ng.), zijn ligchaam, zijn persoon, hij zelf. Op dezelfde wijze worden deze woorden met alle persoonlijke voornaamwoorden vereenigd; b. v. [illegible] *toetoehhĕn sariránnirå* (Ng.), wijt het u-zelven.

C. *Bezittelijke voornaamwoorden.*

Eigenlijk-gezegde bezittelijke voornaamwoorden, die algemeen gebruikt worden, zijn slechts: [illegible] *koe* (Ng.), mijn, ons; [illegible] *moe* (Ng.), uw; en [illegible] *hipoen* (Kr.), [illegible] hé (Ng.), zijn, hun, haar. Zij worden bij wijze van aanhechtsels achter aan het voorwerp der bezitting vastgehecht (2);

---

(1) Men moet dit dan als een lijdend-onpersoonlijk werkwoord (*verbum inpersonale passivum*) beschouwen. Ook in andere talen bestaat zulk een lijdende vorm van onzijdige werkwoorden of toestands-woorden; zoo zegt men b. v. in het Latijn *itur*, er wordt gegaan; *statur*, er wordt gestaan; enz.

(2) Omtrent de wijze waarop deze bezittelijke voornaamwoorden met het voorgaande woord worden verbonden, moet het volgende worden opgemerkt:

1°. Dat zij daarmede zoo naauw vereenigd worden dat zij slechts één woord uitmaken, en dus ook de *å*-klank der *H*aksårå-lĕgĕnnå's (zoo die in het woord voorkomen),

Digitized by Google

b. v. ꦲꦤꦱꦺꦴꦮꦺꦏꦺꦴꦩꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦼꦥꦺꦏꦺꦴꦲꦤ꧀ꦲꦥ꧀ꦢ *hăpâ kowé manoet hing karĕpkoe*, schikt gij u naar mijn wil? ꦲꦕꦲꦤꦤꦺꦴꦲꦤꦢꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ꦲꦤ꧀ꦕꦤꦢꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ꦲꦥ꧀ꦢ *hijâ hăpâ kang dadi karĕpmoe*, ja, wat uw wil ook zij. ꦲꦕꦶꦤ꧀ꦟꦺꦴꦤ꧀ꦠꦤ꧀ꦥꦤ꧀ꦠꦲꦠꦺꦁꦧꦤꦺꦴꦤ꧀ꦤꦶꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *Pirangon parêntah dhatĕng balânnipoen*, Pirangon

---

ten gevolge van de klankteekens in het bezitt. vnw., in *a* verandert; b. v. ꦩꦢꦗꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ *radjanoe* (niet *rădjă-moe*), uw vorst.

2° Dat wanneer ꦤ꧀ of ꦗ꧀ gehecht wordt achter een woord dat met het aanhechtsel ꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ *han* is zamengesteld, de vokaallooze *n* van dat aanhechtsel in de uitspraak niet gehoord, en ook in het schrift veelal weggelaten wordt; b. v. ꦲꦤꦤꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ *pagawéjámoe*, uw bedrijf, in plaats van ꦲꦤꦤꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ꦗꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ *pagawéjanmoe*; ꦲꦤꦢꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ *pandoemmákoe*, mijn aandeel, in plaats van ꦲꦤꦢꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ꦏꦺꦴꦲꦤ꧀ *pandoemmankoe*.

3°. Dat wanneer ꦲꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ of ꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ gevoegd wordt achter een woord dat op een medeklinker uitgaat, de ꦲꦤ꧀ in het schrift vervalt, en vervangen wordt door denzelfden medeklinker; echter laat men in de uitspraak slechts één medeklinker hooren; b. v. ꦢꦺꦴꦲꦶꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *djisímmipoen* (Kr.), ꦢꦺꦴꦲꦶꦕꦶꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ *djisímmé* (Ng.), zijn lijk; in plaats van ꦢꦺꦴꦲꦶꦕꦶꦲꦤ꧀ꦕꦶꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *djisim-hipoen* (Kr.), en ꦢꦺꦴꦲꦶꦕꦶꦲꦤ꧀ꦕꦺꦴꦲꦤ꧀ *djisim-hé* (Ng.), van ꦢꦺꦴꦲꦶꦕꦶꦲꦤ꧀ *djisim* (Kr. Ng.), lijk. (Vergel. Hoofdst. I, § 2, bl. 5 & 6.)

4°. Wanneer het woord op een klinker uitgaat, wordt de laatste lettergreep eerst door eene vokaallooze *n* gesloten, en de ꦲꦤ꧀ van ꦲꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ en ꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ eveneens in ꦁ veranderd. B. v. van ꦒꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦶꦲꦤ꧀ *grijă* (Kr.), huis, komt ꦒꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *grijánnipoen*, zijn huis; van ꦧꦺꦴꦲꦤ꧀ *bâsâ* (Kr. Ng.), taal, komt ꦧꦺꦴꦲꦤ꧀ꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ *basánné* (Ng.), zijne taal; van ꦥꦤꦕꦺꦴꦲꦤ꧀ *panganggé* (Kr.), ꦥꦤꦕꦺꦴꦲꦤ꧀ *panganggo* (Ng.), kleed, komt ꦥꦤꦕꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *panganggénnipoen* (Kr.), ꦥꦤꦕꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦺꦴꦲꦤ꧀ *panganggóné* (Ng.), zijn kleed.

Als het woord op eene *H*oeloe of *S*oekoe uitgaat veranderen deze somtijds (niet altijd), de eerste in Taling, en de tweede in Taling-taroeng; zoo zegt men ꦤꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *laménnipoen*, en ꦤꦺꦴꦲꦤꦶꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *lamínnipoen*, zijn duur, de duur er van, van ꦤꦺꦴꦲꦤꦶ *lami* (Kr.), lang van duur; ꦮꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *warnénnipoen*, en ꦮꦺꦴꦲꦤꦶꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *warninnipoen*, zijne gedaante, zijn voorkomen, van ꦮꦺꦴꦲꦤꦶ *warni* (Kr.), gedaante; ꦤꦺꦴꦲꦤꦱꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *nĕpsónnipoen*, of ꦤꦺꦴꦲꦤꦱꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ *nĕpsoennipoen* (Kr.), ꦤꦺꦴꦲꦤꦱꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦺꦴꦲꦤ꧀ *nĕpsónné*, of ꦤꦺꦴꦲꦤꦱꦺꦴꦲꦤ꧀ꦕꦺꦴꦲꦤ꧀ *nĕpsoenné* (Ng.), zijne drift, van ꦤꦺꦴꦲꦤꦱꦺꦴꦲꦤ꧀ (Kr. Ng.), drift.

Het woordje ꦲꦕꦶꦲꦤ꧀ *hing*, wordt volmaakt op dezelfde wijze als ꦲꦕꦶꦲꦤ꧀ꦥꦺꦴꦲꦤ꧀ en ꦤꦺꦴꦲꦤ꧀ met het voorgaande woord verbonden.

Digitized by Google

beval aan zijn volk. ꦫꦠꦺꦴꦌꦤꦶꦥꦺꦴꦤ꦳ *ratoennipoen lami*, hun vorige koning. ꦲꦱꦶꦗꦺꦠꦺ꦳ *hâpâ wasijátté*, wat is zijn uiterste wil?

In Ngoko heeft men als bezittelijk voornaamwoord van den tweeden persoon (*uw*) nog het woord ꦲꦶꦫꦤ꦳ *hirâ*, dat eene wijziging is van ꦱꦶꦫꦤ꦳ *sirâ* (zie de *pers. voornw.* bl. 85), en achter aan de woorden gehecht wordt op dezelfde wijze als ꦲꦤꦺꦴꦤ꦳ of ꦤꦤ꦳ B. v. ꦥꦢꦲꦤꦺꦴꦤꦲꦤꦶꦤꦱꦶꦤꦺꦴꦤ꦳ ꦤꦠꦺꦴꦌꦤꦶꦫꦤꦺꦴꦤ꦳ ꦫꦠꦺꦴꦌꦤꦶꦱꦶꦤꦺꦴꦤ꦳ *pâdhâ sirâ roengòkhênnâ kabèh, jèn hing mèngko ratoennirâ salin; ratoennirâ lawas woes mati; kahé hânâ hing loeloeroeng djisîmmé ratoennirâ lawas.* Hoort gij allen, dat thans uw vorst verwisselt (dat gij verandert van vorst); uw vorige koning is dood; dáár op de straat is het lijk van uwen vorigen vorst (¹).

(¹) Ook ꦲꦶꦫꦤ꦳ en ꦱꦶꦫꦤ꦳ zijn aan de Kawi-taal ontleend, en daarin als voornw. van den *derden* persoon gebruikelijk. De Hoogl. Roorda zegt daaromtrent het volgende, in zijne aanm. op de Spraakk. van Cornets de Groot, bl. 150.

«Een ander als bezittelijk voornaamwoord van den derden persoon in Kawi gebruikelijk aanhechtsel, dat volkomen op dezelfde wijze als ꦤꦤ꦳ en ꦲꦤꦺꦴꦤ꦳ met de zelfstandige naamwoorden verbonden wordt, is, zoo als de Heer Gericke, in zijne *Eerste Gronden* insgelijks aangeteekend heeft, ꦲꦶꦫꦤ꦳ b.v. ꦫꦠꦺꦴꦌꦲꦶꦫꦤ꦳ *zijn komst*, van ꦫꦠꦺꦴꦌ꦳ ꦲꦶꦱꦶꦗꦺꦠꦺ꦳ vau ꦤꦤꦶꦫꦤ꦳ *tijd*, ꦲꦱꦶꦗꦺꦠꦺ꦳ van ꦲꦱꦶꦗꦺꦠꦺ꦳ *knecht*, *onderdaan*, en met de verandering van de Oeloe in Taling, ꦤꦤꦶꦱꦶꦗꦺꦠꦺ꦳ van ꦤꦱꦶꦗꦺꦠꦺ꦳ *jongere broeder* of *zuster*. Men ziet, dit aanhechtsel is volmaakt hetzelfde als dat, wat in laag Ngoko, en op sommige plaatsen algemeen, als bezittelijk voornaamwoord van den *tweeden* persoon, in plaats van ꦱꦶꦫꦤ꦳ gebruikt wordt; en men kan hieruit afleiden, dat dit voornaamwoord eigenlijk een voornaamwoord van den *derden* persoon is, maar dat ongeveer op dezelfde wijze, als het Hoogduitsche *er*, wanneer men tot iemand van de lagere klasse spreekt, ook als voornaamwoord van den *tweeden* persoon gebruikt wordt. Die op zich zelf staande vorm ꦱꦶꦫꦤ꦳ die gebruikt wordt, wanneer het voornaamwoord geene bepaling van een zelfstandig naamwoord is, komt natuurlijk als voornaamwoord van den *derden* persoon niet voor, omdat de Javaansche taal het gebruik van een voornaamwoord van den *derden* persoon, anders dan als bepaling van een zelfstandig naamwoord, niet kent; maar toch wordt het in Kawi op zulk eene wijze gebruikt, dat men het veelal gevoegelijk door *hij* vertaken kan; namelijk bij, meestal vóór, zelden achter eigennamen of titels van personen; b. v. ꦱꦶꦫꦤꦺꦴꦌꦱꦢꦗꦲꦤꦺꦴꦤ꦳ *hij, vorst Djâjâ-bâjâ*; d. w. z. *de genoemde vorst Djâjâ-bâjâ.* — Het onderscheid tusschen de beide vormen ꦲꦶꦫꦤ꦳ en ꦱꦶꦫꦤ꦳ schijnt eigenlijk geen ander te zijn, dan dat het eerste met een *spiritus lenis*, en het andere met een *spiritus dentalis* wordt uitgesproken.»

Met dat al is het zeker dat in gewoon Javaansch proza beide vormen ꦱꦶꦫꦤ꦳ en ꦲꦶꦫꦤ꦳ bepaaldelijk als voornaamwoorden van den *tweeden* persoon gebruikt worden, zoo als blijkt uit het in den tekst gegeven voorbeeld, dat met vele andere zoude kunnen vermeerderd worden; zoo zegt de Soesoehoenan van Soerakarta in zijne wetten:

Digitized by Google

Als bezittelijk voornaamwoord van den tweeden persoon (*uw*) treft men ook nog in gedichten aan *hantâ*, of *tâ* dat van Kawischen oorsprong is, en in proza nooit gebruikt wordt. *hantâ* wordt gehecht achter woorden die op een klinker, *tâ* achter dezulke die op een medeklinker eindigen (¹); b. v. *rakantâ* (Kr.), uw ouder broeder, van *râkâ*, ouder broeder; *rajinta* (Kr.), uw jonger broeder, van *raji*, jonger broeder; *hiboentâ* (Kr.), uwe moeder, van *hiboe*, moeder; *tabéntâ* (Kr. Ng.), uwe groete, van *tabé*, groete; *djagontâ* (Ng.), uw haan, van *djago*; een haan; *hánnaktâ* (Ng.), uw kind, van

---

sirâ dhèndhâhâ, gij moet hem beboeten; *sirâ patráppânâ*, gij moet hem te regt stellen; *sirâ gitikkâ*, gij moet hem slaan; enz.

Ook Gericke vertaalt in zijne *Eerste Gronden*, bl. 23 & 24, *bódjónnirâ*, *hiboennirâ*, *bapâkkirâ*, *hòbòrrirâ*, door *uwe vrouw*, *uwe moeder*, *uw fakkel*. Het is wel waar dat hij dit *nirâ* als eene wijziging van *nirâ* voor een ander woord schijnt te houden dan *nirâ* dat het bezitt. voornw. van den 3den pers. uitdrukt; doch uit de hierboven aangehaalde aanmerking van den Hoogl. T. Roorda, blijkt genoegzaam, dat het daarvan inderdaad niet onderscheiden is.

In poezij komt *nirâ* zeer dikwijls voor, op de wijze die aan het einde der bijgebragte aanmerking wordt opgegeven; b. v. op bl. *aaaa* der *Wiwâhâ*, uitgegeven door J. F. C. Gericke, in het XXste deel, der werken van het Bataviaasch genootschap van kunsten en wetenschappen: *hánnjèdhikki mring swârâ kang kapijarsi*, *sirâ sang* Ngardjoennâ *lawan sang Wârâ-Déwati*, zij naderden de stemmen die zij hoorden, (namelijk) hij Ardjoenâ benevens Wârâ-Déwati.

(¹) *hantâ* wordt volmaakt op dezelfde wijze met het woord verbonden als het aanhechtsel *hanta* zie bl. 35; in woorden die op *Hoeloe* of *Soekoe* uitgaan, veranderen echter deze vokalen niet in Taling of Taling-taroeng. C. F. Winter zegt (Tijdschr. v. Neêrl. Ind., Jaarg. VI, Dl. III, bl. 35) dat *hantâ* en *tâ* ook dikwijls als bezittelijk vnw. van den 3den persoon gebruikt worden; en dat beide vormen verkortingen zijn van *kitâ*; dit woord moet dus ook als persoonlijk voornaamwoord van den 2den en 3den persoon gebruikt worden; met dat al is het zeker dat de gewone beteekenis van *kitâ* dezelfde is als van *kita*, in het Maleisch, namelijk *ik*, *wij*.

Digitized by Google

ꦲꦤ꦳ꦤꦏ꦳ *hánnak*, kind; ꦤꦗꦁꦟꦶꦢ꦳ *héjangtå* (Kr.), uw grootvader, van ꦤꦗꦁ *héjang*, grootvader; ꦤꦱꦲꦠ꦳ *késahtå* (Kr.), uw vertrek, van ꦤꦱꦲ꦳ *késah*, vertrek, vertrekken.

Als bezittelijk voornaamwoord van den derden persoon (*zijn*, *haar*, *hun*), vindt men ook nog ꦤꦗ꦳ *njå*, dat insgelijks achter aan de woorden gehecht wordt; b. v. ꦲꦤꦲꦤꦶꦥꦸꦲꦠꦁꦩꦲꦤ꦳ꦤꦗ꦳ *halon těmboengnjå dhatěng kjahi Haman* (Kr.), zacht was zijne taal tot Aman; d. i. hij sprak zacht tot Aman. Ook dit woord behoort tot de Kawi-taal, en is daar buiten weinig in gebruik; eene enkele maal treft men het in gedichten aan.

Uit het gezegde blijkt dat er noch in de Kråmå-, noch in de Madjå-, noch in de Hoftaal eigenlijk-gezegde bezittelijke voornaamwoorden van den *eersten* en *tweeden* persoon bestaan. Deze worden dus vervangen door de persoonlijke voornaamwoorden als bezitters (d. i. in den tweeden naamval) achter het voorwerp der bezitting te plaatsen; b. v. ꦱꦩꦥꦸꦢꦶꦏꦲꦩꦫꦲꦠꦶꦢꦶꦏꦲ *sampoen dikå maras hati dikå* (Kr.), wees gij niet ongerust in uw hart: ꦩꦶꦭꦲꦏꦸꦲꦤꦔꦱꦶꦏꦁꦮꦼꦭꦱꦏꦸꦲꦤꦶꦔꦱꦶꦩꦺꦤꦢꦏꦸꦲꦤꦶ *milå koelå nangis, saking wělas koelå ningálli méndå koelå*, de reden dat wij weenen (is) wegens ons medelijden ziende onze schapen. ꦮꦗꦲꦢꦶꦗꦺꦤꦔꦤꦢꦶꦏꦲ *wajah hidjěngngandikå*, uwe kleinkinderen; ꦢꦲꦠꦺꦁꦟꦶꦗꦲꦱꦩꦺꦤꦗꦤ꦳ *dhatěng grijå sampéjan*, naar uw huis.

Omtrent dit woord ꦱꦩꦺꦤꦗꦤ꦳ moet in het oog gehouden worden, dat men het niet mag gebruiken wanneer men tegen eenen hoogere in rang van iemand spreekt die gelijk met, of hooger in rang is dan de aangesprokene; men gebruikt dan het woord ꦲꦢꦶꦗꦺꦤꦔꦤꦢꦶꦏꦲ *hidjěngngandikå;* zoo zegt men b. v. niet ꦫꦩꦺꦱꦩꦺꦤꦗꦤ꦳ *råmå sampéjan*, maar ꦫꦩꦺꦲꦢꦶꦗꦺꦤꦔꦤꦢꦶꦏꦲ *råmå hidjěngngandikå*, uw vader; niet ꦩꦤꦩꦺꦱꦩꦺꦤꦗꦤ꦳ *paman sampéjan*, maar ꦩꦤꦩꦺꦲꦢꦶꦗꦺꦤꦔꦤꦢꦶꦏꦲ *paman hidjěngngandikå*, uw oom. Als reden hiervoor wordt opgegeven dat de rang van den persoon van wien men spreekt dan niet toelaat hem met de *voeten* van den aangesprokene gelijk te stellen, zoo als door het woord ꦱꦩꦺꦤꦗꦤ꦳ zoude aangeduid worden (vergel. bl. 83). Zie de Spraakk. van CORNETS DE GROOT, bl. 152, en Tijdschr. voor Neêrl. Ind., Jaarg. VI., Dl. III, bl. 105 en 106.

Ook die uitdrukkingen, welke tegen vorsten of grooten als persoonlijke voornaamwoorden gebruikt worden, bezigt men evenzeer als bezittelijke; b.v. ꦮꦲꦲꦤꦤꦶꦥꦸꦲꦱꦺꦴꦲꦺꦤꦤꦗ꦳ *wahhánnánnipoen soepěnnå dalěm*, de verklaring van uwen droom, of, van den droom van uwe majesteit. Hierbij moet echter opgemerkt worden dat de zamengestelde uitdrukkingen ꦥꦤꦗꦺꦤꦺꦁꦟꦔꦤꦔꦶꦁꦱꦺꦴꦲꦺꦤ *pandjěnněngngan ningsoen*, ꦥꦤꦗꦺꦤꦺꦁꦟꦔꦤꦔꦸꦤ꦳ *pandjěnněngngan*

Digitized by Google

koelå; *sampéjan dalëm;* *pandjënnëngngan dalëm*, en *pandjënnëngngan sampéjan*, niet in haar geheel als bezittelijke voornaamwoorden gebruikt worden, maar alleen het laatste woord daarvan; men zegt dus b. v. niet *paréntah pandjënnëngngan sampéjan*, of *paréntah sampéjan dalëm*, uw bevel; maar alleen *paréntah sampéjan*, of *paréntah dalëm;* en niet *paréntah pandjënnëngngan ningsoen*, mijn bevel, maar *paréntah hingsoen.*

Somtijds, vooral wanneer bepaaldelijk eene *bezitting* wordt aangeduid, worden de bezittelijke voornaamwoorden ook uitgedrukt, door de woorden *doewé* of *doewèk* (Ng.), *gadháhhan* (Kr.), of *kagoengngan* (Kr. *h.*), bezitting, eigendom, vóór de persoonlijke voornaamwoorden te plaatsen; b. v. *gadháhhan koelå grijå* (Kr.), mijn huis (eig. mijnè bezitting, het huis); en even zoo vóór de bezitt. voornw. *ng* *æ* *hiriyan* en *nan* b. v. *pangot dhoewèkkoe*, mijn mes; (eig. het mes, mijn eigendom). Zoo ook *dhoewèkkoe* (Ng.), het mijne; *gadháhhan sampéjan* (Kr.), het uwe; *kagoengngánnipoen* (Kr. *h.*), het zijne. *pangot kagoengngánné goestikoe kang ko toenggoe* (Ng.), het mes van mijn heer, dat door u bewaard wordt (eig. het mes, de bezitting van mijn heer).

D. *Aanwijzende voornaamwoorden.*

De aanwijzende voornaamwoorden zijn:

poenniki (Kr.), *niki* (Md.), *hiki* (Ng.), deze, dit; b.v. *kapal poenniki* (Kr.), *djaran hiki* (Ng.), dit paard. *moenggoeh holèh dikå bòtën wëroeh dalánné niki* (Md.), aangaande uwen toestand dat gij dezen weg niet weet.

poennikoe (Kr.), *nikoe* (Md.), *hikoe* (Ng.), die, dat; b. v. *nëgari poennikoe* (Kr.), *nagårå hikoe* (Ng.), die stad. *dikå nikoe* (Md.), gij die, gij daar.

Digitized by Google

ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃ *poennikå* (Kr.), ꦲꦶꦏꦃ *nikå* (Md.), ꦲꦶꦏꦃ *hikå* (Ng.), deze, dit, die, dat. Terwijl ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃ bepaaldelijk wijst op iets dat *digt bij*, en ꦥꦸꦤꦤꦶꦔ op iets dat *afgelegen* is, vereenigt ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃ deze beide beteekenissen in zich, doch zóó dat het meer iets nabijgelegens aanwijst; b. v. ꦤꦱꦭꦲꦶꦁꦏꦔꦤꦱꦩꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃ *séld hingkang sampéjan lěnggåhhi poennikå soemoerripoen* (Kr.), de steen waarop gij zit, *dat* (dit) is de put. ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃꦲꦶꦁꦏꦔꦱꦺꦴꦫꦠꦤꦢꦺꦲꦶꦠꦺꦴꦭꦺꦴꦱ *poennikå hingkang sěrat pratondhå toeloes* (Kr.), *deze* brief is een teeken van opregtheid.

ꦩꦲꦺꦴ *wahoe* (Kr), ꦩꦲꦺꦴ *mahoe* (Ng.), die, dat, deze, dit. Dit woord wijst altijd terug op een persoon of eene zaak waarvan vroeger gesproken is; men kan het dus veelal vertalen, door *de* of *het zoo even genoemde, voormeld*, of iets dergelijks; b. v. ꦏꦫꦩꦤꦥꦁꦫꦤꦢꦶꦥꦤꦤꦶꦏꦃꦱꦩꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃꦩꦲꦺꦴꦠꦺꦴꦤꦔꦤꦱꦤꦤꦶꦏꦃꦩꦲꦺꦴꦩꦲꦺꦴꦩꦲꦺꦴꦠꦺꦴꦤꦔꦤꦱꦤꦤꦶꦏꦃꦱꦺꦴꦤꦤꦶꦏꦃ *kraman Pangéran Dipå Něgårå hing sapoennikå sampoen katjěpěng, dados Pangéran Dipå Něgårå wahoe bòtěn sagěd* (Kr.), de opstandeling Pangéran Dipå Něgårå is nu gevangen genomen, zoodat *die* (de genoemde) Pangéran Dipå Něgårå niet kan, enz; ꦩꦲꦺꦴꦩꦲꦺꦴꦤꦔꦤꦱꦤꦤꦶꦏꦃ *batángngěn himpěnkoe mahoe běngi* (Ng.), verklaart mijnen droom van *dezen* (gepasseerden) nacht. ꦤꦤꦶꦱꦺꦴꦁꦔꦺꦴꦔꦤꦔꦤꦤꦶꦏꦃꦥꦺꦴꦠꦺꦴꦫꦏꦭꦶꦲꦱꦩꦶꦤꦔꦤꦤꦶꦏꦃꦱꦩꦲꦺꦴꦩꦲꦺꦴꦩꦲꦺꦴꦠꦺꦴꦤꦔꦤꦤꦶꦏꦃꦱꦺꦴꦩꦲꦺꦴꦩꦲꦺꦴꦠꦺꦴꦤꦔꦤꦤꦶꦏꦃ *Nabi Soengèb kagoengngan poetrå kalih sami héstri; padamëllipoen poetrå kalih wahoe sami hangèn méndå* (Kr.), Nabi Soengeb had twee kinderen, beide meisjes; de bezigheid van *die* twee meisjes was de schapen te hoeden.

ꦏꦲꦺꦴꦤꦔ *kahé* en ꦏꦺꦴꦮꦺꦴꦤꦔ *koewé* (Ng.), die dáár, dat dáár. Deze woorden wijzen op een persoon of voorwerp, die of dat wel eenigzins verwijderd, maar toch in het gezigt is; b. v. ꦏꦲꦺꦴꦲꦤꦔꦲꦶꦁꦏꦺꦴꦮꦺꦴꦤꦔꦢꦶꦱꦶꦩꦩꦶꦥꦺꦴꦤꦔꦫꦠꦺꦴꦤꦔꦤꦶꦫꦲꦤꦔ *kahé hånå hing loeloeroeng djisimmipoen ratoennirå lawas* (Ng.), *dat dáár* op de straat is het lijk van uwen voormaligen vorst. ꦏꦺꦴꦮꦺꦴꦤꦔꦠꦺꦴꦲꦤꦔꦲꦶꦁꦏꦺꦴꦮꦺꦴꦤꦔꦢꦺꦴꦠꦺꦴꦲꦤꦔꦲꦶꦁ *kowé koewé botjah tëkå ngëndi* (Ng.), *gij dáár*, van waar zijt gij een knaap? Als Kråmå van ꦏꦲꦺꦴꦤꦔ kan men ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃ en van ꦏꦺꦴꦮꦺꦴꦤꦔ ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃ beschouwen.

ꦲꦶꦗꦺꦴꦤꦔ *kijé* (Ng.), deze hier, dit hier. Dit woord doelt op een persoon of eene zaak die in de onmiddellijke nabijheid is; b. v. ꦲꦶꦗꦺꦴꦗꦲꦺꦴꦠꦺꦴꦤꦔꦢꦗꦺꦴꦔꦺꦴꦩꦺꦴꦤꦔ *kijé djagomoe* (Ng.), *deze hier* is uw haan. ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦃ kan als het Kråmå van dit woord beschouwd worden.

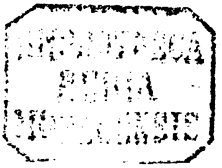

Digitized by Google

E. *Betrekkelijke voornaamwoorden.*

De betrekkelijke voornaamwoorden zijn:

hingkang (Kr. Ng., doch meest in Kråmå in gebruik); *kang* (Kr. Ng., doch meest in Ngoko in gebruik); en *sing* (Ng.), welke, welk, hetwelk, die. De twee eerstgenoemde woorden worden het meest in geschriften gebruikt; het laatste, hoewel ook daarin voorkomende, behoort echter meer tot de taal van het dagelijksch leven. Voorbeelden van het gebruik dezer betrekkelijke voornw. zijn: *tijang Islam hingkang nåmå Nabi Moeså* (Kr.), een Mohammedaan die Mozes genaamd is; *pánnoenggállánné hingkang bòngsâ Islam* (Ng.), zijne medegenooten die Mohammedanen zijn; *horánnånå hòmah kang djoemĕnĕng* (Ng.), er was geen huis dat staan bleef; *jén nora hakoe dhéwé sing djaloek* (Ng.), als ik het zelf niet ben, die er om vraag.

Wanneer het betrekkelijk voornaamwoord voorkomt als bezitter van eenige zaak of persoon (d. i. in den tweeden naamval), wordt zulks uitgedrukt door het betrekkelijk voornaamwoord te plaatsen vóór het voorwerp der bezitting, en achter dit laatste het bezittelijk voornaamwoord te voegen; b. v. *bapákkoe sing djaránné wis mati* (Ng.), mijn vader, wiens paard gestorven is. *tijang djalĕr hingkang grijánnipoen sampoen hobar* (Kr.), de man wiens huis verbrand is.

F. *Vragende voornaamwoorden.*

De vragende voornaamwoorden zijn:

poennåpå (Kr.), *pĕnnåpå* of *nåpå* (Md.), *håpå* (Ng.), welke, wat? b. v. *nikoe nåpå hoewong loro pådhå nangis nikoe? pĕnnåpå sabábbé* (Md.), wat is dit, dat deze beide menschen weenen? wat is de reden daarvan? *pagawéjámoe håpå* (Ng.), wat is uw bedrijf?

sintĕn (Kr.), *såpå* (Ng.), wie? B. v. *såpå kang ngĕngákhaké toetoepping soemoer* (Ng.), wie (was het) die het deksel van den put opende? *sintĕn hingkang hadaměl* (Kr.), wie (was het) die het deed.

In goede geschriften wordt *poennåpå* *pĕnnåpå* *nåpå* en *håpå* alleen omtrent zaken, *sintĕn* en *såpå* alleen omtrent personen gebezigd. De woorden *wasiâ* (Kr. *h.*), *nåmå* (Kr.), *haran* en

Digitized by Google

ꦗꦺꦤ꦳ꦤ꦳ꦼꦁ *djënnëng* (Ng.), naam, van menschen gebruikt wordende, maken hierop eene uitzondering; want men zegt ꦱꦢꦥꦢꦗꦺꦤ꦳ꦤ꦳ꦼꦁꦩꦺꦴꦱ *sâpâ djënnëngmoes* (Ng.), ꦱꦶꦤ꦳ꦺꦤ꦳ꦠꦺꦤ꦳ꦤꦩꦱꦩ꦳ꦥꦺꦗꦤ *sintën nâmâ sampëjan* (Kr.), hoe (eig. wie) is uw naam?

ꦥꦺꦤ꦳ꦢꦶ *poendi* (Kr.), ꦲꦺꦤ꦳ꦢꦶ *hëndi* (Ng.), (eigenlijk het bijwoord *waar?*) wordt ook gebruikt in de beteekenis van het vragend voornaamwoord, *wie? welk? wat?* b. v. ꦲꦩꦺꦴꦩꦲ꦳ꦲꦺꦤ꦳ꦢꦶ *homah hëndi* (Ng.), welk huis? ꦥꦺꦤ꦳ꦢꦶ ꦲꦶꦁꦏꦁꦲꦺꦴꦠꦺꦤ꦳ꦤꦺꦠꦺꦥꦺꦤ꦳ꦢꦶ *poendi hingkang botën hannëtëppi* (Kr.), wie (is het) die het (verbond) niet nakomt? ꦲꦺꦤ꦳ꦢꦶꦱꦶꦁꦲꦮꦗꦶꦧ꦳ꦲꦤ꦳ꦏꦺꦤ꦳ꦤꦺꦤ꦳ꦺꦤ꦳ꦢꦶ *hëndi sing wadjib hanggëntënni* (Ng.), wie (is het) die hem moet vervangen? Zoo ook in de spreekwijze ꦏꦴꦢꦴꦱꦥꦺꦤ꦳ꦢꦶ *kados poendi* (Kr.), gelijk wat? d. i. hoe?

§ 7. Werkwoorden [1].

Verdeeling der Werkwoorden.

Men kan de werkwoorden in het Javaansch in twee hoofdsoorten verdeelen, te weten:

A. *Bedrijvige.*

B. *Onbedrijvige*, gewoonlijk *Onzijdige* genoemd.

A. De bedrijvige werkwoorden kunnen weder onderscheiden worden in:

A. *Eenvoudig-bedrijvige* (*active*); zoo als: ꦤꦺꦢꦲ *nëdhâ* (Kr.), ꦩꦔꦔꦤ꦳ *mangan* (Ng.), eten; ꦤꦺꦩꦧꦱ *noembas* (Kr.), ꦤꦺꦩꦏꦺ *noekoe* (Ng.), koopen.

B. *Overgaande* (*transitive*); zoo als ꦗꦔꦤꦺꦤꦺ *djagënni* (Kr.), ꦗꦔꦤꦺꦤꦺ *djagânni* (Ng.), bewaken; ꦤꦺꦩꦥꦏꦺꦤꦺ *noempakki* (Kr.), ꦤꦺꦩꦔꦺꦔꦤꦺ *noenggangngi* (Ng.), berijden.

C. *Veroorzakende* (*causative*); zoo als ꦢꦢꦔꦱꦏꦺꦤ꦳ *dadôssakën* (Kr.), ꦢꦢꦏꦺꦲꦏꦺ *dadëkhaké* (Ng.), doen worden, veroorzaken, scheppen; ꦔꦺꦩꦧꦺꦏꦲꦏꦺꦤ꦳ *ngombëkhakën* (Kr.), ꦔꦺꦩꦧꦺꦏꦲꦏꦺ *ngombëkhaké* (Ng.), doen drinken, drenken.

B. De onbedrijvige of onzijdige werkwoorden kan men verdeelen in:

A. *Eenvoudig-onbedrijvige* of *onzijdige werkwoorden*; b. v. ꦲꦩꦺꦴꦧꦂ *hobar* (Kr. Ng.), branden.

B. *Eigenlijk-gezegde toestands-woorden*; zoo als ꦩꦺꦩꦩꦩꦥꦲ *loemampah* (Kr.), ꦩꦺꦩꦏꦺꦴ *loemakoe* (Ng.), gaande zijn, reizende zijn, reizen, gaan.

---

[1] Over de Javaansche werkwoorden, hunne vorming, beteekenis, en vervoeging, verdient ook zeer gelezen te worden, W. von Humboldt, über die Kawisprache auf der Insel Java, B. II, S. 86—129.

Digitized by Google

Buitendien zijn er nog werkwoorden die niet bepaaldelijk onder een der opgegeven soorten kunnen gerangschikt worden, daar zulks afhangt van de woorden waaruit zij zijn zamengesteld; namelijk:

A. *Werkwoorden die te kennen geven dat de handeling, in het grondwoord uitgedrukt, door twee of meer personen of partijen wederkeerig of onderling wordt verrigt.*

B. *Werk- en toestands-woorden die aanduiden dat de handeling of toestand, die in het grondwoord is uitgedrukt, dikwijls, bij herhaling, of voortdurend plaats heeft.*

C. *Zamengestelde werkwoorden.*

A. *Bedrijvige Werkwoorden.*

Over den kenmerkenden vorm der bedrijvige werkwoorden in het algemeen.

Het eigendommelijk kenmerk der bedrijvige werkwoorden is dat zij met eenen neusklank aanvangen; namelijk met den tand- of tong-neusklank ꦤ (1), den verhemelte-neusklank ꦚ, den lip-neusklank ꦩ, of den keel-neusklank ꦔ. De woorden die dus met eene van deze letters aanvangen, hebben van zelf den vorm van bedrijvige werkwoorden; zoodanig zijn b. v. ꦚꦫꦃ *njarah* (Kr. Ng.), uit het water ophalen; ꦩꦤꦢꦤ꦳ *midangët* (Kr.), hooren; ꦤꦺꦴꦁ *móng* (Kr. Ng.), het opzigt hebben, beschermen, ꦤꦟꦺꦤ *ngén* (Kr.), ꦤꦟꦺꦴꦤ *ngón* (Ng.), weiden, hoeden; ꦩꦶꦗꦺꦤ *ngipoek* (Kr. Ng.), overreden, bepraten; ꦚꦤꦺꦫꦺꦠ *njërét* (Ng.), ꦩꦢꦠꦺꦤ꦳ *madátti* (Kr. Ng.), amfioen schuiven; ꦩꦏꦤꦤꦺꦤꦺ *maknánni* (Kr. Ng.), verklaren, uitleggen; ꦮꦺꦴꦫꦮꦠꦺꦤꦺ *moerwátti* (Kr. Ng.), waarderen, schatten; enz. (2).

De woorden, die niet zoo met eene neusletter aanvangen, moeten, om den vorm van bedrijvige werkwoorden te bekomen, eene van de vier genoemde neusletters voor zich nemen, naar gelang van de beginletter van het grondwoord; namelijk:

die met eene tand- of tongletter, d. i. met ꦢꦁ ꦠꦁ ꦣꦁ ꦤꦁ of ꦝꦁ aanvangen, de ꦤ

(1) De ꦤ is eigenlijk alleen tand-neusklank, en de ꦁ tong-neusklank (zie Hoofdst. I, § 3). Echter wordt in dit geval voor beide gewoonlijk eenvoudig de ꦤ gebruikt.

(2) Hieruit volgt echter niet dat alle woorden die met eene ꦤꦁ ꦩꦁ ꦚꦁ of ꦔꦁ aanvangen alleen daarom bedrijvige werkwoorden zijn; want er zijn vele zelfst. naamw. en andere rededeelen die met deze letters beginnen. Het wil alleen zeggen, dat woorden wier beteekenis zulks toelaat, en die eene van deze beginletters hebben, geene verandering behoeven te ondergaan om den vorm van bedrijvige werkw. te verkrijgen.

In de drie laatste voorbeelden doet het aanhechtsel ꦶꦺ hier niets ter zake.

Digitized by Google

die met de verhemelte-letter ꦚ of den sissenden klank ꦯ aanvangen, de ꦕꦤ꦳. Deze beide letters nemen echter veelal niet ꦕꦤ꦳ maar ꦗꦤ꦳ voor zich, wanneer de tweede lettergreep van het woord ook met eene ꦚ of ꦯ met eene ꦕ of ꦗ met eene van de lipletters, of met ꦤ aanvangt.

die met de lipletters ꦩ ꦧ of ꦥ aanvangen, de ꦩꦤ꦳ (¹).

die met de keelletters ꦲ ꦏ ꦔ en de half-klinkers ꦪ ꦭ en ꦮ aanvangen, de ꦔꦤ꦳

Van sommige woorden gaan in dit geval de beginletters geheel verloren, namelijk: de ꦄ en ꦏ achter de ꦔꦤ꦳; de ꦚ en ꦯ achter de ꦕꦤ꦳; de ꦕ en ꦗ achter de ꦗꦤ꦳; de ꦩ en ꦧ achter de ꦩꦤ꦳. Integendeel wordt vóór de ꦪ de ꦔꦤ꦳, vóór de ꦕ de ꦩꦤ꦳, en vóór de ꦄ ꦏ en ꦕ de ꦗꦤ꦳ in de uitspraak wel gehoord, doch in het schrift weggelaten (²).

Door, voor zoo verre dit mogelijk is, van elke beginletter een voorbeeld bij te brengen, zal dit duidelijker worden.

ꦲꦤꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ hoetoes (Kr.), wordt ꦔꦤꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ *ngoetoes*, zenden.

ꦏꦫꦏꦠꦺꦏꦼꦤ꦳ *namakhakĕn* (Kr.), blijft ꦏꦫꦏꦠꦺꦏꦼꦤ꦳ *namakhakĕn*, genaamd doen zijn, een naam geven.

ꦕꦤ꦳ꦗꦏ꦳ *tjandhak* (Kr. Ng.), wordt ꦕꦤ꦳ꦗꦏ꦳ *njandhak*, vatten, grijpen.

ꦕꦺꦗꦺꦗꦺꦏ꦳ *tjoetjoek* (Kr. Ng.), wordt ꦕꦺꦗꦺꦗꦺꦏ꦳ *noetjoek*, met den snavel pikken.

(¹) Evenwel vindt men ook voorbeelden dat de lipletter ꦩ den keel-neusklank ꦔꦤ꦳ voor zich neemt; b. v. ꦔꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦺꦲꦲꦶ *ngwénnéhhi*, iets geven, en ꦔꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦺꦲꦲꦏꦺ *ngwénnéhhaké*, iemand iets geven, van ꦔꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦺꦲ *wénnéh* (Ng.), geven.

(²) Wij hebben echter enkele voorbeelden aangetroffen, waarin vóór de laatstgenoemde letters de ꦗꦤ꦳ ook in het schrift was uitgedrukt, namelijk wanneer het woord ꦲꦤꦺꦴꦫꦤ꦳ *hora* (Ng.), niet, neen, onmiddellijk voorafging; b. v. ꦲꦤꦺꦴꦫꦤꦺꦴꦤꦺꦲꦲꦶꦱꦤ꦳ *hakéh kang hora ndhoewit* (Ng.), velen, die niet betalen. Gesch. van Djäkä Pirangon, bl. 3, der uitgave van den Hoogl. T. Roorda. Of dit eene zamentrekking is van ꦲꦤꦺꦴꦫꦤꦺꦴꦤꦺꦲꦲꦶꦱꦤ꦳ *hora handhoewit*, (zie over het voorvoegsel ꦲꦤ꦳ *ha*, bl. 102 & 103), dan wel of de ꦔꦤ꦳ hier enkel geschreven wordt, om daardoor ꦲꦲꦶꦱꦤ꦳ met het voorgaande ꦲꦤꦺꦴꦫꦤ꦳ tot één woord te verbinden, hetgeen gevoegelijk kan geschieden, daar de laatste klinker van ꦲꦤꦺꦴꦫꦤ꦳ toch als *a* wordt uitgesproken, durven wij niet beslissen.

Het woord ꦲꦤꦺꦴꦫꦤ꦳ wordt ook met ꦄꦤꦄ꦳ *hånå* (Ng.), zijn, wezen, bijna altijd tot één woord verbonden, door middel van eene tusschengevoegde ꦄ꦳ welke in het schrift gewoonlijk, hoewel noodeloos, verdubbeld wordt; dus zegt en schrijft men ꦲꦤꦺꦴꦫꦤꦺꦴꦤꦄ꦳ *horánnåå*, in plaats van ꦲꦤꦺꦴꦫꦤꦄꦤꦄ꦳ *hora håå*, niet zijn.

Digitized by Google

risak (Kr.), wordt ngrisak, verderven, vernielen.

kètjoe (Kr. Ng.), wordt ngètjoe, rooven.

doenoeng (Kr. Ng.), wordt ndoenoengngakën (Kr.), aanwijzen.

tědhå (Kr.), wordt nědhå, vorderen, verzoeken.

sěrat (Ng.), wordt njěrat, schrijven.

soehoen (Kr.) / soewoen » } wordt { noehoen / noewoen } of { njoehoen / njoewoen } verzoeken.

woeroek (Ng.), wordt moeroek, onderwijzen.

langkoeng (Kr.), wordt nglangkoengngi, overtreffen.

poendhoet (Kr. Ng.), wordt moendhoet, eischen.

dhěndhå (Kr. Ng.), wordt ndhěndhå, straffen, beboeten.

djaloek (Ng.), wordt ndjaloek, verzoeken, eischen.

njarah (Kr. Ng.), blijft njarah, uit het water ophalen.

midhangět (Kr.), blijft midhangět, hooren.

gigit (Kr. Ng.), wordt nggigit, met een riet slaan.

brěsih (Kr. Ng.), wordt mběrsihhi, reinigen.

thakar (Ng.), wordt nakar, krabben, omkrabben (den grond).

ngón (Ng.), blijft ngón, weiden, hoeden.

Buitendien kunnen de werkwoorden, zoowel de bedrijvige als de onzijdige, de partikel ha (¹) voor zich nemen, zonder dat zulks op de beteekenis eenigen invloed heeft. In dit geval worden vóór de begin-letters m, n, ng, ny en ng ook de neusklanken m, n, ng en ny in het

(¹) Zulk een voorvoegsel heet in het Javaansch hatër-ratër, geleider. Het voorvoegsel ha kan geplaatst worden voor alle soorten van werkwoorden, maar niet in den lijdenden vorm. Het wordt ook geplaatst voor andere rededeelen, die dan daardoor den vorm, en met dien vorm ook de beteekenis, van onbedrijvige werkwoorden verkrijgen; b. v. habagoes (Kr. Ng.), schoon zijn, van bagoes, schoon; habětjik (Ng.), goed zijn, van bětjik, goed; habilahi kang loewih habángět (Ng.), een ongeluk dat zeer erg is.

Men moet echter in het oog houden dat dit voorvoegsel tot vorming van zulke onbedrijvige werkwoorden niet volstrekt noodzakelijk is, even min als het bij de bedrijvige werkwoorden vereischt wordt; ook zonder hetzelve worden zelfstandige

Digitized by Google

schrift uitgedrukt. In werkwoorden die met de letters [illegible] of [illegible] aanvangen, worden deze dan ook dikwijls verdubbeld, waarvoor geene andere reden dan het gebruik bestaat; die verdubbeling wordt echter in de uitspraak niet gehoord, en moet ook in het schrift liever vermeden worden.

De hierboven opgegeven voorbeelden ondergaan dan door het voorvoegen der partikel [illegible] deze veranderingen in den vorm:

[illegible] *ngoetoes*, wordt [illegible] of [illegible] *hangoetoes*.

[illegible] *namakhakën*, wordt [illegible] of [illegible] *hanamakhakën*.

[illegible] *njandhak*, wordt [illegible] of [illegible] *hanjandhak*.

[illegible] *noetjoek*, wordt [illegible] of [illegible] *hanoetjoek*.

[illegible] *ngrisak*, wordt [illegible] of [illegible] *hangrisak*.

[illegible] *ngètjoe*, wordt [illegible] of [illegible] *hangètjoe*.

[illegible] *ndoenoengngakën*, wordt [illegible] *handoenoengngakën*.

[illegible] *nëdhå*, wordt [illegible] of [illegible] *hanëdhå*.

[illegible] *njërat*, wordt [illegible] of [illegible] *hanjërat*.

[illegible] *noehoen* / [illegible] *noewoen* } of { [illegible] *njoehoen*, / [illegible] *njoewoen*, } wordt

{ [illegible] of [illegible] *hanoehoen* / [illegible] of [illegible] *hanoewoen* } of { [illegible] of [illegible] *hanjoehoen*. / [illegible] of [illegible] *hanjoewoen*.

[illegible] *moeroek* wordt [illegible] of [illegible] *hamoeroek*.

[illegible] *nglangkoengngi* wordt [illegible] of [illegible] *hanglangkoengngi*.

[illegible] *moendhoet*, wordt [illegible] of [illegible] *hamoendhoet*.

[illegible] *ndhëndhå*, wordt [illegible] *handhëndhå*.

---

en bijvoegelijke naamwoorden als onbedrijvige werkw. gebruikt; zoo zegt men [illegible] *homah* of [illegible] *homah-homah* en [illegible] *hahomah* (Ng.), gehuisd zijn, wonen, van [illegible] *homah*, een huis. [illegible] *sakit*, en [illegible] *hasakit* (Kr. Ng.), ziek zijn, van [illegible] *sakit*, ziek, ziekte. (Zie verder hieronder: *over de eenvoudig-onbedrijvige werkwoorden*).

Digitized by Google

ꦤꦗꦮꦺꦴꦏ꦳ *ndjaloek*, wordt ꦲꦤꦗꦮꦺꦴꦏ꦳ *handjaloek*.

ꦤꦗꦂꦫꦲ꦳ *njarah*, wordt ꦲꦤꦗꦂꦫꦲ꦳ of ꦲꦗꦂꦫꦲ꦳ *hanjarah*.

ꦩꦺꦢꦲꦁꦏꦼꦠ꦳ *midhangët*, wordt ꦲꦩꦺꦢꦲꦁꦏꦼꦠ꦳ of ꦲꦩꦺꦢꦲꦁꦏꦼꦠ꦳ *hamidhangët*.

ꦤꦒꦺꦒꦺꦴꦱꦶꦠ꦳ *nggigit*, wordt ꦲꦤꦒꦺꦒꦺꦴꦱꦶꦠ꦳ *hanggigit*.

ꦩꦺꦩꦺꦂꦱꦶꦲꦶ꦳ *mbërsihhi*, wordt ꦲꦩꦺꦩꦺꦂꦱꦶꦲꦶ꦳ *hambërsihhi*.

ꦤꦏꦂ꦳ *nakar*, wordt ꦲꦤꦏꦂ꦳ of ꦲꦗꦏꦂ꦳ *hanakar*.

ꦔꦺꦴꦤ꦳ *ngón*, wordt ꦲꦔꦺꦴꦤ꦳ of ꦲꦗꦔꦺꦴꦤ꦳ *hangon*.

In de Kawi-taal nemen de werkwoorden de partikel ꦩꦲ꦳ *ma* voor zich, die evenmin als ꦲꦤ꦳ *ha* op de beteekenis invloed heeft; zij is ook in het Javaansch in gebruik gebleven, in woorden die aan het Kawi ontleend zijn, en ook in poëzij; b. v. ꦩꦤꦺꦴꦭꦶꦱ꦳ *manoelis* of ꦲꦤꦺꦴꦭꦶꦱ꦳ *hanoelis*, van ꦤꦺꦴꦭꦶꦱ꦳ *noelis* (Ng.), schrijven; ꦩꦚꦺꦴꦭꦩ꦳ *manjoelam* of ꦲꦚꦺꦴꦭꦩ꦳ *hanjoelam*, van ꦚꦺꦴꦭꦩ꦳ *njoelam* (Kr. Ng.), borduren; ꦩꦔꦫꦱ꦳ *mangaras* of ꦲꦔꦫꦱ꦳ *hangaras*, van ꦔꦫꦱ꦳ *ngaras* (Kr.), ruiken, kussen; ꦩꦔꦢꦢ꦳ *manggâdâ* of ꦲꦔꦢꦢ꦳ *hanggâdâ*, van ꦔꦢꦢ꦳ *nggâdâ* (Ng.), met eene knods slaan; ꦩꦤꦺꦩꦧꦲ꦳ *manëmbah* en ꦩꦚꦺꦩꦧꦲ꦳ *manjëmbah*, of ꦲꦤꦺꦩꦧꦲ꦳ *hanëmbah* en ꦲꦚꦺꦩꦧꦲ꦳ *hanjëmbah*, van ꦤꦺꦩꦧꦲ꦳ *nëmbah* en ꦚꦺꦩꦧꦲ꦳ *njëmbah*, huldigen, eerbiedigen; enz. Deze partikel wordt niet geplaatst vóór woorden die met de lipletter ꦩ꦳ aanvangen, omdat daaruit met den aan die werkwoorden eigenen lip- neus-klank ꦩ꦳ de lettergreep ꦩꦩ꦳ *mam* ontstaan zoude, die om de onwelluidendheid vermeden wordt; zoo zegt men b. v. nooit ꦩꦩꦺꦩꦺꦂꦱꦶꦲꦶ꦳ *mambërsihhi* (Kr. Ng.), reinigen, maar ꦲꦩꦺꦩꦺꦂꦱꦶꦲꦶ꦳ *hambërsihhi* of ꦩꦺꦩꦺꦂꦱꦶꦲꦶ꦳ *mbërsihhi* (1).

Wilkens onderscheidt van deze, door de partikel ꦲꦤ꦳ gevormde, eerste lettergreep der werkwoorden, een wezenlijk voorvoegsel ꦲꦤꦗ꦳ *han*, ꦲꦩꦩ꦳ *ham*, of ꦲꦔ꦳ *hang*, en zegt daaromtrent het volgende: « De voorzetselen ꦲꦤꦗ꦳, ꦲꦩꦩ꦳ en ꦲꦔ꦳ vóór werkwoorden met ꦲ꦳, ꦩ꦳, ꦩꦲ꦳ en ꦔ꦳ beginnende, zijn niets anders dan verlengingen van het voorzetsel ꦲꦤ꦳ als; ꦲꦤꦗꦔ꦳ voor ꦲꦲꦔ꦳, ꦲꦤꦗꦩꦩ꦳ voor ꦲꦲꦩ꦳, ꦲꦤꦗꦔꦔ꦳

(1) Het tot hier toe gezegde, omtrent den neusklank der werkwoorden, en de daar vóór geplaatste partikel is hoofdzakelijk overeenkomstig de theorie van den Hoogl. T. Roorda, medegedeeld in de aanm. op de Spraakk. van Cornets de Groot, bl. 168 en vigg.

Digitized by Google

voor [illegible] [illegible] voor [illegible] Dit voorzetsel [illegible] dient in proza slechts tot sieraad van den stijl, en in poëzij ter aanvulling der ontbrekende lettergrepen, en kan, voor genoemde werkwoorden te staan komende, volstrekt niet als kenteeken van het werkwoord beschouwd worden (¹).

De voorzetsels [illegible] [illegible] en [illegible] moeten daarentegen met enkele uitzonderingen als onafscheidelijk beschouwd worden van de werkwoorden, die met [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] en [illegible] beginnen. Zij zijn hier geene verlenging van het voorzetsel [illegible] en mogen even als de voorletters [illegible] [illegible] [illegible] en [illegible] (alle neusletters) het kenteeken van het werkwoord genoemd worden. Goede schrijvers laten in proza bij deze werkwoorden de genoemde voorzetsels niet weg. In goede poëzij geschiedt dit alléén, wanneer men door het gebruik daarvan eene lettergreep meer zoude hebben dan de dichtregel vordert » (²).

Geheel anders is het gevoelen van CORNETS DE GROOT, die de geheele voor het werkwoord gevoegde lettergreep, in alle gevallen als een het werkwoord kenmerkend voorvoegsel beschouwt. « Meest alle werkwoorden » zegt hij « nemen, behalve de wijzigende aanhechtsels, een voorzetsel bij zich, dat als eigenlijk kenteeken van het werkwoord aangemerkt worden mag. Dit voorzetsel heeft deze drie vormen, [illegible] [illegible] en [illegible] die alleen in uitgang verschillen en hetzelfde voorzetsel zijn, maar dat zich wijzigt naar gelang van den klank der letter, waarmede het woord begint. Men kan aan deze voorzetsels geene bepaalde beteekenis toeschrijven. Zij kunnen bij meest alle werkwoorden geplaatst, en ook weggelaten worden, zonder dat in beide gevallen de beteekenis van het woord eenigermate veranderd of versterkt wordt; b. v. [illegible] en [illegible] staan, [illegible] en [illegible] *voornemens zijn*, [illegible] en [illegible] *schreeuwen*, [illegible] en [illegible] *pogen*, *trachten*. — In andere gevallen veranderen de voorzetsels *onbedrijvige* werkwoorden in *bedrijvige*; zoo als [illegible] *bewegen*, *in beweging zetten*, van [illegible] *bewegen*, *zich bewegen*; [illegible] *iets veranderen*, van [illegible] *veranderlijk zijn*. — Daarentegen kan een aantal woorden dit voorzetsel niet aannemen, of zij moeten tevens vergezeld

---

(¹) Dit was namelijk het gevoelen van CORNETS DE GROOT; zie hieronder.

(²) Tijdschr. voor Neêrl. Ind., Jaargang VI, Dl. III, bl. 107. Ook WINTER, die deze aanmerkingen van WILKENS, eer zij gedrukt werden, heeft nagezien, schijnt zich met deze onderscheiding vereenigd te hebben. Het is ons echter niet duidelijk waarom dezelfde lettergreep in sommige werkwoorden eene verlenging van de partikel [illegible] *ha*, en in andere een geheel ander voorvoegsel zijn moet, of hoe zij zelfs zulks zijn kan. De geheele stelling wordt nog bedenkelijker, wanneer men ziet dat er, zoo als de Schrijver zelf zegt, ook nog uitzonderingen op den regel zijn; zoodat de lettergreep [illegible] [illegible] of [illegible] voor sommige der werkwoorden die met [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] of [illegible] beginnen, een onafscheidelijk voorvoegsel, en voor andere slechts eene verlenging van de partikel [illegible] is.

Digitized by Google

gaan van een de beteekenis wijzigend aanhechtsel. Zulke zijn *zich baden*, *zitten*, *spelen*, *trouwen*, *eene vrouw nemen*, *terugkeeren*, *bezitten*, *zoeen*, *beminnen*. — Dezelfde voorzetsels dragen tevens veel bij tot aanvulling en sieraad van den stijl, en worden in een eerbiedig en met zorg opgesteld geschrift veel gebruikt, doch in den gemeenzamen stijl, en bijzonder in het gesprek, meestal achterwege gelaten; wat almede tot bewijs verstrekt, dat het gebruik er van tot wijziging van de beteekenis of den nadruk van het woord niet volstrekt noodzakelijk is.

Omtrent het gebruik der genoemde voorzetsels, naar gelang van de eerste letter van het woord, zijn de volgende regels in acht te nemen:

1°. wordt gebruikt vóór de letters en zoo als in *de bijzonderheden van eene zaak vermelden*, van *trekken*, van uitgraven, van rooven, plunderen, van bidden, verzoeken, van

2°. vóór en zoo als in *begeeren*, van *werpen*, van

3°. voor en zoo als in *brengen*, van *dienen*, van

Het is duidelijk te zien dat deze voorzetsels geplaatst worden voor zulke letters, die met den uitgang van het voorzetsel in één smelten, en dat de zachtheid der taal niet toelaat dat zij vereenigd worden met de hierboven niet genoemde letters Om den wanklank voor te komen die daaruit ontstaan zoude, verandert men die letters in zachtere, die zich met die voorzetsels welluidend laten verbinden. Namelijk:

1°. Wanneer het grondwoord met of begint, worden deze met eene verwisseld, en nemen dan het voorzetsel aan.

2°. Indien de eerste letter eene of is, veranderen deze in eene en krijgen het voorzetsel — In plaats van de wordt echter over het algemeen de gebruikt, indien de tweede letter van het grondwoord insgelijks eene of is. Hetzelfde heeft plaats met sommige andere woorden, die met eene beginnen, bijzonder met zulke, waarvan de tweede letter eene of is.

3°. Is de eerste letter eene of dan wordt zij veranderd in en neemt het daarmede overeenstemmende voorzetsel aan.

Digitized by Google

4°. De letters ꦤ en ꦢ worden verwisseld met ꦤ en hiervoor het voorzetsel ꦩꦤꦺꦴꦂ geplaatst.

5°. Wanneer de eerste letter eene ꦩ ꦥ of ꦧ is, nemen deze enkel eene ꦤ voor zich met het voorzetsel ꦤ; terwijl dan de ꦩ in Tjâkrâ, de ꦥ in ꦤ en de ꦧ in Pîngkal verandert.

Indien de voorzetsels ꦩꦤꦺꦴꦂ ꦩꦤꦺꦴꦂ en ꦤ achterwege gelaten worden, dan blijft er toch altijd in de uitspraak der eerste letter van het grondwoord nog een spoor van over Vóór de eerste letter van het werkwoord wordt dan namelijk de klank der laatste letter van het voorzetsel, ofschoon deze in het schrift wordt weggelaten, toch even zoo uitgesproken, als of het voorzetsel er voor stond. De ꦤ ꦢ en ꦤ spreekt men dus uit als of er eene *n*, de ꦩ als of er eene *m*, en de ꦩ als of er eene *ng* vóór stond. B. v. het woord ꦩꦤꦢꦭꦶꦲ *verdenken*, wordt bij weglating van het voorzetsel ꦩꦤꦢꦭꦶꦲ geschreven, doch *ndalih*, uitgesproken; en op dezelfde wijze ꦢꦁꦒꦶꦂ *ndangir* voor ꦩꦤꦢꦁꦒꦶꦂ *omspitten*; ꦤꦢꦗꦮꦺꦴꦏ *ndjaloek*, voor ꦩꦤꦢꦗꦮꦺꦴꦏ *verzoeken*; ꦤꦒꦢꦺ *nggadhé*, voor ꦩꦤꦒꦢꦺ *in pand hebben*; ꦩꦩꦭꦁ *mbalang*, voor ꦩꦤꦩꦭꦁ *werpen*.

Het spreekt van zelf dat dit geen plaats kan hebben, wanneer de eerste letter eene ꦤ ꦩ ꦤ of ꦤ is, dewijl daardoor eene verdubbeling van den medeklinker in het begin van een woord ontstaan zoude, die niet uitgesproken worden kan; waarom dan het voorzetsel eenvoudig weggelaten, en in de uitspraak volstrekt niet gehoord wordt. Er dient nog aangemerkt te worden, dat deze vier laatstgenoemde letters, wanneer zij in plaats van eene ꦩ ꦤ ꦩ ꦤ ꦢ ꦤ ꦢ. of ꦤ staan, bij weglating van het voorzetsel, behouden blijven, en dus van zelf aanwijzen, dat er een voorzetsel bij het woord verondersteld moet worden. In woorden die met ꦩ ꦥ of ꦧ beginnen, wordt de voorgeplaatste letter ꦤ insgelijks behouden.

De oorspronkelijke werkwoorden nemen dikwijls het voorzetsel ꦩ *a* voor zich, hetgeen alleen dient om meer nadruk aan het woord te geven, of tot sieraad van den stijl, of ook tot aanvulling. Dit voorzetsel wordt veel in gedichten gebruikt, en is daarin zeer dienstig tot het voltallig maken, van de versmaat. Het wordt altijd vóór het oorspronkelijk werkwoord zelf geplaatst, en kan niet van de voorzetsels ꦩꦤꦺꦴꦂ ꦩꦤꦺꦴꦂ ꦤ vergezeld gaan » (¹).

Hoewel men nu onzes inziens het op bl. 100 & 101 gezegde, omtrent den voorgevoegden neusklank als eigenlijk kenmerk van het bedrijvig werkwoord, als algemeenen regel mag aanmerken, valt het niet te ontkennen dat zich daartegen eenige zwarigheden opdoen, die echter ook blijven bestaan, al volgt

(¹) Spraakkunst §§ 214 en vlgg. Met deze beschouwing schijnt ook de eerste uitgever van die Spraakkunst, de Heer Gericke, het eens geweest te zijn.

Digitized by Google

men het systema van WILKENS of CORNETS DE GROOT. Of zij haren grond hebben in de nog onvolledige bekendheid der taal, dan of men ze als uitzonderingen beschouwen mag, durven wij niet beslissen; maar dat zij te gering in aantal en gewigt zijn, om den gestelden regel omverre te werpen, meenen wij te mogen vaststellen.

Wij zullen nu die zwarigheden opzettelijk nagaan, zoo als zij opgegeven worden in de Spraakkunst van CORNETS DE GROOT, en in de aanmerkingen van WILKENS en WINTER daarop medegedeeld in het Tijdschrift van Neêrlands Indië.

1°. In de Spraakkunst van CORNETS DE GROOT.

« De voorvoegsels *amang*, *ameng* en *am* kunnen bij meest alle werkwoorden geplaatst, en ook weggelaten worden, zonder dat in beide gevallen de beteekenis van het woord eenigermate veranderd of versterkt wordt; b. v. *amadjang* en *adjang* *staan*, *amidjang* en *didjang* *voornemens zijn*, *amangisang* en *kisang* *schreeuwen*, *amacang* en *acang* *pogen*, *trachten* » (§ 216). Al stelt men nu, volgens het door ons aangenomen beginsel, dat de *am* eene voorgevoegde partikel is, die niets tot de beteekenis afdoet, dan blijft toch evenzeer de zwarigheid over, dat de neusklank, dien wij als kenmerk van het *bedrijvig* werkwoord hebben opgegeven, in de hier bijgebragte voorbeelden ook vóór *onbedrijvige* werkwoorden geplaatst wordt. Maar die onbedrijvige werkwoorden sluiten toch wel degelijk een *bedrijf* of *werking* in zich (1). Omtrent *didjang* en *kisang* zal dit wel niet aan twijfel onderhevig zijn; maar ook *adjang* *staan* (dat door WILKENS (2) ook door *opstaan* vertaald wordt, welk woord zeker eene *werking* aanduidt), gelooven wij dat men verklaren moet door *eene staande houding aannemen*; even als *acangeh* *maloemah* verklaard wordt door *de houding van op den rug liggen aannemen* (3); van daar ook, dat men van levenlooze wezens, waaraan men geene werking kan toekennen, sprekende den neusklank weglaat, en eenvoudig *adjang* *hadëg*, zegt; zoo is b. v. die andere benaming van de *Pâdâ bab* (zie Hoofdst. I, § 10) niet *Pâdâ ngadëg-ngadëg*, maar *hadëg-hadëg*.

Een tweede bezwaar is in het volgende door C. D. G. aangevoerde. « Daarentegen kan een aantal woorden dit voorzetsel (dat is dan volgens ons, dien neusklank) niet aannemen, of zij moeten tevens vergezeld gaan van een de beteekenis wijzigend aanhechtsel. Zulke zijn *amajas* *zich baden*, *anjang* *zitten*, *ngaisang* *spelen*, *mani* *trouwen*, *eene vrouw nemen*,

(1) Zie daarover verder hieronder; bl. 114.

(2) Tijdsch. v. Neêrl. Ind., Jaargang VI., Dl. III, bl. 111.

(3) Zoo verklaart de Hoogl. T. ROORDA dit woord in de aanm. op de Spraakk. van CORNETS DE GROOT, bl. 184.

Digitized by Google

ꦤꦩꦶ *terug keeren*, ꦲꦤꦺꦩ *bezitten*, ꦲꦤꦸꦱꦼꦤ *zoeken*, ꦤꦩꦶꦲ *beminnen*». De woorden ꦲꦤꦺꦩ en ꦤꦤꦸꦱꦼꦤ komen hier niet in aanmerking, daar zij, hoewel niet met den neusklank geschreven wordende, echter wel daarmede worden uitgesproken, *ndoewé*, *ndolan*, (vergel. hierboven bl. 101); ꦤꦩꦶꦲ *hasih* beteekent eigenlijk niet *beminnen*, maar *gunstig zijn*, *toegenegen zijn*, en is dus werkelijk een onzijdig werkwoord, even zeer als ꦤꦩꦢꦺꦱ *hadoes*, ꦤꦭꦺꦔꦺꦴ *loenggoeh*, ꦩꦩꦶ *rabi*, en ꦤꦩꦶ *bali*, die dus geen van allen een neusklank voor zich *behoeven* te nemen. De grootste moeijelijkheid ligt dan in het woord ꦲꦤꦸꦱꦼꦤ *hoelat*, zoeken, dat inderdaad een een *bedrijvig* werkwoord is; doch ook dit kan men verklaren door *zoekende zijn*, *bezig zijn met zoeken*, en zoo als onzijdig werkwoord beschouwen. Het is wel waar dat men op die wijze alle bedrijvige werkwoorden kan weg redeneren, maar toch gelooven wij dat men in het Javaansch die wijziging in de beteekenis, en dus ook in den vorm, der bedrijvige werkwoorden mag aannemen, namelijk alleen dan wanneer er geen voorwerp dat de handeling ondergaat bij uitgedrukt is. De Hoogl. ROORDA brengt hiervan meer voorbeelden bij (¹), namelijk ꦲꦤꦩꦺꦴꦮ *hagawé*, (Ng.), en ꦲꦤꦢꦺꦩꦺꦭ *hadamël* (Kr.), doen, maken, werken; ꦲꦤꦶꦭꦂ *tilar* of ꦲꦤꦶꦭꦂ *hatilar*, en ꦤꦶꦭꦂ *nilar* of ꦲꦤꦺꦤꦶꦭꦂ *hánnilar* (Ng.), ꦠꦶꦔꦒꦭ *tinggal* of ꦲꦤꦠꦶꦔꦒꦭ *hatinggal*, en ꦤꦶꦔꦒꦭ *ninggal* of ꦲꦤꦺꦤꦶꦔꦒꦭ *hanninggal* (Kr.), verlaten; die nog met vele andere zouden kunnen vermeerderd worden.

2°. In de aanmerkingen van WILKENS (²).

« Ik geloof niet » zegt W. « dat in het Javaansch vorm en beteekenis altijd gelijken tred kunnen houden, want er zijn woorden die een *bedrijf* te kennen geven, en waarvan evenwel de eerste *H*aksårå geene neusletter is; terwijl andere eenen *toestand* aanduiden, en toch met eene neusletter beginnen, als :

Werkwoorden in den vorm van *toestandswoorden*.

ꦮꦠꦺꦴꦏ *watoek*, hoesten.

ꦱꦶꦤꦢꦺꦲꦤ *sindhèn*, zingen.

(¹) Aanm. op de Spraakk. van C. D. G., bl. 171. Wat de woorden ꦩꦤꦺꦴꦮ en ꦤꦢꦺꦩꦺꦭ betreft, moeten wij hier nog bijvoegen, dat zij niet altijd het eenvoudig voorvoegsel ꦤꦩ (zonder neusklank) aannemen; men vindt ook wel degelijk ꦲꦤꦢꦺꦩꦺꦭ *handamël*, en ꦲꦤꦩꦺꦴꦮ *hanggawé*; en van daar de woorden ꦤꦔꦺꦴꦮ *panggawé*, ꦤꦔꦺꦴꦮꦤ *panggawéjan*, en ꦤꦢꦺꦩꦺꦭꦤ *pandamëllan*. Zie genoemde Spraakk., bl.90, en de aanm. van den Hoogl. ROORDA, bl.103; alsmede hetgeen wij gezegd hebben, Hoofst. II, § 3, bl. 13, in de aanm.

(²) Tijdschrift v. Neêrl. Ind., t. a. p. bl. 109—111.

Digitized by Google

ᨿᨻᨿᨿ᨞ *bigar*, opspringen, steigeren.

ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *hatop*, oprispen.

ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *hoemoek*, liegen, de dingen vergrooten.

ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *hoemob*, zieden, enz.

Toestandswoorden in den vorm van *werkwoorden*.

ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *ngrakĕkĕl*, in één gekronkeld.

ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *njĕkanoek*, omgekruld.

ᨿᨿᨿᨿ᨞ *ngrĕmbjoeng*, weelderig, frisch uitgewassen (van planten).

ᨿᨿᨿ᨞ *ngatjoeng*, in een horizontalen stand zijn.

ᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *handjĕndhir*, in een schuinschen stand zijn.

ᨿᨿᨿ᨞ *ngandjir*, met den top in de lucht staan (van lange staken).

ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *handjĕpat*, met het eene einde naar boven geslagen. enz. »

Zonder nu te willen beweren, dat het al of niet beginnen met een neusletter een onfeilbaar kenmerk van bedrijvige en onbedrijvige werkwoorden is, of dat op dien regel volstrekt geene uitzonderingen zijn, meenen wij hieromtrent toch in het algemeen het volgende te mogen aanmerken. Wat betreft de *bedrijvige werkwoorden waarvan evenwel de eerste* Haksårå *geene neusletter is;* 1°. Dat vóór werkwoorden die ᨿ᨞ ᨿᨿ᨞ ᨿᨿ᨞ ᨿᨿ᨞ of ᨿᨿ᨞ aanvangen, de neusklank niet in het schrift zigtbaar is (zie bl. 101), wanneer zij niet ook de partikel ᨿ᨞ vóór zich nemen. 2°. Dat vele bedrijvige werkwoorden (volgens het hierboven gezegde) somtijds ook als *onbedrijvige* kunnen beschouwd worden, en dus in dat geval ook den neusklank niet behoeven aan te nemen, hetgeen op de woorden ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *sîndhèn* en dergelijke volmaakt van toepassing is; en 3°. Dat de hier bijgebragte voorbeelden bijna alle werkelijk *onzijdige* werkwoorden zijn, die geene handeling aanduiden waarvan eenige persoon of zaak het voorwerp kan zijn. En wat betreft de *onzijdige werkwoorden* of *toestandswoorden*, *in den vorm van bedrijvige werkwoorden*, dat zij ook (volgens het hierboven bl. 108 gezegde) somtijds als *bedrijvige* werkwoorden kunnen beschouwd worden, wanneer men namelijk daaraan de beteekenis hecht van *een zekeren toestand aannemen, zich in zekeren toestand plaatsen.* WILKENS geeft hiervan zelf voorbeelden op. Hij zegt (Tijdschr. t. a. p. bl. 113) « Zoo duiden ᨿᨿᨿ᨞ *tibå*, vallen, ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ᨞ *koemambang*, drijven, ᨿᨿᨿᨿᨿᨿᨿ

een opzettelijk bedrijf te kennen geven.» Omtrent de toestands-woorden ngrakëkël, enz. moeten wij toestemmen dat zij alle den neusklank voor zich hebben; maar wij merken daarbij aan, dat men den regel ook niet zoo verre moet uitstrekken, dat alle woorden die met een neusklank beginnen, alleen dáárom bedrijvige werkwoorden zouden zijn; want dan moesten b. v. ngélmoe (Ng.), ngélmi (Kr.), kunde, majag (Kr. Ng.), vet; malarat (Kr. Ng.), arm, enz., ook alle bedrijvige werkwoorden zijn, waardoor men tot ongerijmdheden vervallen zoude.

Verder zegt WILKENS: «Er zijn bovendien ook woorden, waarvan de vorm in de Ngoko-taal ten dien aanzien strijdig is met dien in de Krâmâ-taal; als: ngadëg (Kr. Ng.), djoeëmënnëng (Kr. *h*), staan, opstaan; ngalih (Kr. Ng.), pindjah (Kr. *h*.), verhuizen; mati (Ng.), pëdjah (Kr.), sterven; nëpsoe (Kr. Ng.), mangan (Kr. *h*.), toorn, toornig, toornig zijn; nëdhâ (Ng.), dhahar (Kr.), eten, enz.» Maar omtrent ngadëg, hebben wij boven reeds gezegd, dat ook ngadëg in gebruik is; en djoeëmënnëng is een *eigenlijk-gezegd toestands-woord* (waarover men zie hieronder B, B), dat letterlijk beteekent *staande zijn, in den toestand van staan verkeeren*, en dus den neusklank, die *bedrijvige werkwoorden* kenmerkt, niet voor zich kan nemen. Omtrent ngalih, merken wij aan dat dit woord ook de bedrijvige beteekenis heeft van *verplaatsen, naar eene andere plaats overbrengen*, en dat ook in *verhuizen* werkelijk een bedrijf van het onderwerp ligt opgesloten, zoodat het ook als zoodanig den neusklank *kan* aannemen. Dat alleen in mati (Ng.), en niet in pëdjah (Kr.), een neusklank gevonden wordt, achten wij niet veel te bewijzen; mati (Maleisch مات) houden wij even goed voor den grondvorm van het woord als dhahar zoodat de neusklank hier niet als kenmerk van het bedrijvige werkwoord kan beschouwd worden; trouwens zijn ook mati en pëdjah beide onbedrijvige werkwoorden. En nog minder bewijst nëpsoe, dat zeker niet van een grondwoord tëpsoe komt, maar het Arabische نفس *nafsoe* is, en waarin de n dus volstrekt niet als kenmerk van een bedrijvig werkwoord kan worden aangemerkt. In mangan (Ng.), en nëdhâ (Kr.), zijn de m en n de kenmerkende neusklanken, die in ndhahar (Kr. *h*.), wel niet wordt geschreven, maar toch uitgesproken (*ndhahar*) en ook in het schrift te voorschijn zoude komen wanneer de partikel n*a*, voor het woord geplaatst werd.

Digitized by Google

Wij achten wel niet dat wij alle bezwaren, die hier tegen het door ons aangenomen gevoelen zijn ingebragt, geheel hebben uit den weg geruimd, noch ook dat dit de eenige zijn die er tegen zouden kunnen worden aangevoerd, maar echter meenen wij genoegzaam aangetoond te hebben, dat zij over het geheel niet van dien aard zijn, om ons te nopen een ander systema te omhelzen; vooral in eene zaak die zoovele moeijelijkheden heeft, en nog zoo onvolkomen bekend is, als het Javaansche werkwoord.

A. *Over de eenvoudig-bedrijvige werkwoorden* (zie bl. 99).

Wij verstaan daardoor zulke werkwoorden, die eene eenvoudige handeling of bedrijf uitdrukken, waarvan eenige persoon of zaak het voorwerp moet kunnen zijn; zie de voorbeelden hieronder. Het eenig eigendommelijk kenmerk van deze werkwoorden is dat zij met eenen neusklank (ꦤ, ꦢ, ꦤ꦳, of ꦤ) aanvangen; waarover hierboven (bl. 100) gesproken is.

Sommige bedrijvige werkwoorden zijn grondwoorden, dat wil zeggen, dat zij volstrekt geene verandering behoeven te ondergaan, om den vorm en de beteekenis van bedrijvige werkwoorden te hebben; b. v. ꦤ꦳ꦗꦫꦲ꦳ *njarah* (Kr. Ng.), gehoorzamen, zich schikken naar; ꦤ꦳ꦗꦫꦲ꦳ *njarah* (Kr. Ng.), uit het water ophalen; ꦤꦢꦶꦭꦶꦏ꦳ *mélik* (Kr. Ng.), begeeren; ꦢꦶꦢꦲꦁꦟꦼꦠ꦳ *midhangët* (Kr.), hooren; ꦤꦺꦴꦁ꦳ *mong* (Kr. Ng.), beschermen, oppassen; ꦔꦶꦥꦺꦴꦏ꦳ *ngipoek* (Kr. Ng.), overreden, overhalen; ꦔꦶꦮꦠ꦳ *ngiwat* (Kr. Ng.), schaken (eene vrouw).

Van andere heeft de grondvorm wel de beteekenis, maar niet den vorm van een bedrijvig werkwoord; deze moeten dus den neusklank voor zich nemen; b. v. ꦔꦺꦴꦤ꦳ꦢꦁ *ngoendang* (Ng.), ontbieden, van ꦲꦺꦴꦤ꦳ꦢꦁ *hoendang*; ꦤ꦳ꦗꦤ꦳ꦢꦲꦏ *njandhak* (Kr. Ng.), vatten, grijpen, van ꦗꦤ꦳ꦢꦲꦏ *tjandhak*; ꦤ꦳ꦚꦺꦴꦮꦺꦴꦤ *njoewoen*, of ꦚꦺꦴꦮꦺꦴꦤ *noewoen* (Kr.), verzoeken, bidden, van ꦚꦺꦴꦮꦺꦴꦤ *soewoen*; ꦚꦺꦴꦭꦁ *moelang* (Kr.), onderwijzen, van ꦮꦺꦴꦭꦁ *woelang*; enz.

Door voorvoeging van den neusklank worden zij ook gevormd van oorspronkelijke zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden en andere rededeelen; b. v. ꦤꦤ꦳ꦤꦺꦩ꦳ *nánnëm* (Kr.), ꦤꦤ꦳ꦢꦺꦴꦫ *nandoer* (Ng.), planten, van ꦠꦤ꦳ꦤꦺꦩ꦳ *tánnëm* (Kr.), ꦠꦤ꦳ꦢꦺꦴꦫ *tandoer* (Ng.), eene plant; ꦤꦺꦴꦩ꦳ꦧꦲ꦳ *ngoembah* (Kr. Ng.), wasschen, van ꦏꦺꦴꦩ꦳ꦧꦲ꦳ *koembah*, een wasscher; ꦔꦺꦥꦁ *ngëpang* (Kr.), ꦔꦺꦥꦺꦴꦤ꦳ *ngëpoeng* (Ng.), omsingelen, omringen, van ꦏꦺꦥꦁ *këpang* (Kr.), ꦏꦺꦥꦺꦴꦤ꦳ *këpoeng* (Ng.), omringd, omsingeld, een kring, omtrek; ꦤꦶꦠꦶ *niti* (Kr. Ng.), naauwkeurig onderzoeken, van ꦠꦶꦠꦶ *titi*, naauwkeurig, oplettend; ꦚꦺꦴꦠꦺꦴꦥ꦳ *noetoep* (Kr. Ng.), sluiten, bedekken, van ꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦥ꦳ *toetoep*, een deksel; enz.

Digitized by Google

Zij worden ook gevormd van zulke zelfstandige naamwoorden, die zelve reeds door het voorvoegsel ப pa zijn afgeleid; b. v. மலடிங maladjëng (Kr.), மலசு malajoe (Ng.), loopen, vlugten, van பலடிங paladjëng (Kr.), பலசு palajoe (Ng.), loop, vlugt, (grondw. லடிங ladjëng en லசு lajoe); மந்தப mandhap (Kr.), afdalen, van பந்தப pandhap, laagte, (grondw. ஹந்தப handhap); மந்தவுர mandhoewoer (Ng.), opklimmen, naar boven gaan, van பந்தவுர pandhoewoer, hoogte, een hooge in rang, (grondw. தவுர dhoewoer); மகிலர்ரன magëlárran (Kr. Ng.), naar den Pagëlárran gaan, van பகிலர்ரன pagëlárran, de Pagëlárran, (grondw. கிலர் gëlar) (1).

Ook van zelfst. naamw. die met ப pra of பெ për zijn zamengesteld, worden op dezelfde wijze bedrijvige werkw. gevormd; de ë-klank in dezen laatsten vorm wordt dan ook dikwijls in a veranderd; b. v. ப்ரந்தாந்நி mratandhánni, பெர்ந்தாந்நி mërtandhánni (2) (Kr. Ng.), teekenen, kenmerken, van ப்ரதோந்தா pratòndhâ, of பெர்தோந்தா përtòndhâ, merk, teeken, (grondw. தோந்தா tòndhâ); ப்ரதேலாகெந்நி mratélàkhakëñ (Kr.), ப்ரதேலாகெ mratélàkhaké (Ng.), verklaren, bevestigen, van ப்ரதேல pratélâ (Kr. Ng.), opgaaf, verklaring, (grondw. தேல் télâ, klaar, duidelijk); பெர்தகங் mërdagang (Ng.), handel drijven, van பெர்தகங் përdagang (3), handel, (grondw. தகங் dagang).

Sommige werkwoorden, die gewoonlijk als onbedrijvige beschouwd worden, kunnen ook den vorm (d. i. den voorgevoegden neusklank) van bedrijvige werkwoorden aannemen; namelijk dezulke, door wier beteekenis

(1) Over de woorden, zoo als மலடிங மலசு en dergelijke, die gewoonlijk als onbedrijvige beschouwd worden, zie men hieronder bl. 114.

Overigens moet men de werkwoorden, die ten gevolge van hunne afleiding van zelfst. naamw. die het voorvoegsel ப pa voor zich hebben, met de lettergroep ம ma beginnen, wel onderscheiden van dezulke die de partikel ம ma, voor zich hebben (zie hierboven bl. 104); zij zijn echter daarvan op het uitwendige niet te onderkennen.

(2) Dit werkwoord behoort eigenlijk tot de *overgaande* (*Transitive*), en het volgende tot de *veroorzakende* (*Causative*) werkwoorden (zie hieronder bl. 116 & 121); doch ook deze beide soorten behooren tot de klasse der bedrijvige werkwoorden, en de aanhechtsels doen *hier* niets ter zake.

(3) Dit woord is echter, voor zoo verre wij ons herinneren, ons nog nooit voorgekomen.

Digitized by Google

eenige werking of bedrijf van het onderwerp (den 1sten naamval) gevorderd wordt, al kan geen andere persoon of zaak het voorwerp van die werking zijn. Voorbeelden van zulke werkwoorden zijn hierboven reeds opgegeven, (bl. 108); men kan er bijvoegen: ꦤꦶꦚꦼꦂꦏ njĕrak, ꦤꦶꦢꦼꦲꦏ njĕdhak, ꦩꦼꦂꦏ mĕrak of ꦩꦼꦢꦼꦲꦏ mĕdhak (Ng.), ꦤꦶꦭꦼꦏ njĕlak (Kr.), naderen, van ꦠꦶꦚꦼꦂꦏ tjĕrak, ꦠꦶꦢꦼꦲꦏ tjĕdhak, ꦥꦶꦚꦼꦂꦏ pĕrak of ꦥꦶꦢꦼꦲꦏ pĕdhak (Ng.), ꦠꦶꦭꦼꦏ tjĕlak (Kr.), nabij; ꦤꦗꦿꦁ njabrang (Kr. Ng.), oversteken (over eene rivier), van ꦱꦧꦿꦁ sabrang, de overkant; ꦤꦸꦠ noet (gewoonlijk ꦤꦤꦸꦠ hanoet of ꦩꦤꦸꦠ manoet) (Kr. Ng.), volgen, gehoorzamen, van ꦠꦸꦠ toet, volgen; ꦩꦼꦢꦭ mĕdal (Kr.), ꦩꦼꦠꦸ mĕtoe (Ng.), ꦩꦶꦗꦺꦴꦱ mijos (Kr. h.), uitkomen; uitgaan, van ꦮꦼꦢꦭ wĕdal, ꦮꦼꦠꦸ wĕtoe, en ꦮꦶꦗꦺꦴꦱ wijos, uitgaan; ꦤꦺꦴꦤꦢꦺꦴꦏ móndhòk (Kr. Ng.), inwonen, intrek nemen, van ꦤꦺꦴꦤꦢꦺꦴꦏ póndhòk, inwoning, verblijf; ꦩꦼꦤꦢꦗꦮꦶ ngĕdjawi, of ꦤꦤꦼꦩꦼꦤꦢꦗꦮꦶ hangĕdjawi (Kr.), ꦩꦼꦤꦢꦗꦮꦤ ngĕdjâwâ, of ꦤꦤꦼꦩꦼꦤꦢꦗꦮꦤ hangĕdjâwâ (Ng.), naar Java gaan, van ꦢꦗꦮꦶ djawi (Kr.), ꦢꦗꦮꦤ djâwâ (Ng.), Java; ꦤꦺꦤꦺꦔꦺꦤ nĕngĕn (Kr. Ng.), naar den regterkant gaan, van ꦠꦺꦤꦺꦔꦺꦤ tĕngĕn, regts; ꦮꦶꦤ ngiwâ of ꦤꦤꦮꦶꦤ hangiwâ (Kr. Ng), naar den linkerkant gaan, van ꦏꦶꦮꦤ kiwâ, links; en vele andere.

Hiertoe behooren ook de woorden ꦩꦤꦁꦔꦭꦺꦴꦂ mángngalor (Ng.), ꦩꦤꦁꦔꦭꦺꦂ mángngalèr (Kr.), noordwaarts gaan; ꦩꦤꦁꦔꦶꦢꦺꦴꦲꦺꦭ mángngidoel (Kr. Ng.), zuidwaarts gaan; ꦩꦤꦁꦔꦺꦠꦤ mángngétan (Kr. Ng.), oostwaarts gaan; ꦩꦤꦁꦔꦺꦴꦭꦺꦴꦤ mángngoelon (Ng.), ꦩꦤꦁꦔꦶꦭꦺꦤ mángngilèn (Kr.), westwaarts gaan. Deze worden namelijk gevormd van zelfst. naamw. ꦥꦤꦁꦔꦭꦺꦴꦂ pángngalor (Ng.), ꦥꦤꦁꦔꦭꦺꦂ pángngalèr (Kr), wat ten noorden is; ꦥꦤꦁꦔꦶꦢꦺꦴꦲꦺꦭ pángngidoel (Kr. Ng.), wat ten zuiden is; ꦥꦤꦁꦔꦺꦠꦤ pángngétan (Kr. Ng.), wat ten oosten is; ꦥꦤꦁꦔꦺꦴꦭꦺꦴꦤ pángngoelon (Ng.), ꦥꦤꦁꦔꦶꦭꦺꦤ pángngilèn (Kr.), wat ten westen is. Deze zelfst. naamw. zijn zamengesteld uit het voorvoegsel ꦥ pa (zie § 3, van dit Hoofdst. bl. 45—48) en de woorden ꦔꦭꦺꦴꦂ ngalor, ꦔꦭꦺꦂ ngalèr, ꦔꦶꦢꦺꦴꦲꦺꦭ ngidoel, ꦔꦺꦠꦤ ngétan (in plaats van ꦔꦺꦮꦺꦠꦤ ngwétan), ꦔꦺꦴꦭꦺꦴꦤ ngoelon, en ꦔꦶꦭꦺꦤ ngilèn; die weder eene verkorting zijn van ꦩꦶꦔꦔꦭꦺꦴꦂ hing ngalor, ꦩꦶꦔꦔꦭꦺꦂ hing ngalèr, ten noorden,

Digitized by Google

ꦲꦶꦁꦏꦶꦢꦺꦴꦭ hing kidoel, ten zuiden, ꦲꦶꦁꦮꦺꦠꦤ hing wétan, ten oosten; ꦲꦶꦁꦏꦺꦴꦭꦺꦴꦤ hing koelon en ꦲꦶꦁꦏꦶꦭꦺꦤ hing kilèn, ten westen (¹). De woorden ꦲꦶꦁꦠꦺꦁꦱꦶꦤ enz., zijn dus geheel van gelijken aard als de boven opgegevene ꦲꦤꦢꦶ maladjèng, ꦲꦤꦗꦺꦴ malajoe, enz.

Men ziet dat de *onbedrijvige* werkwoorden, die den vorm van *bedrijvige* hebben, meestal dezulke zijn, die eene *beweging* of *verandering van plaats* te kennen geven.

Er is nog een ander soort van *onbedrijvige* werkwoorden, die ook dezen *bedrijvigen* vorm hebben, namelijk dezulke die gevormd worden van zelfst. naamwoorden alleen door voorvoeging van den neusklank, en te kennen geven dat een persoon of zaak *gelijkt naar* of *er uitziet als* het voorwerp dat door het zelfst. naamw. beteekend wordt. Zoo komt b. v. van ꦗꦺꦴꦏ tjagak (Ng.), een paal, ꦤꦗꦺꦴꦏ njagak, als een paal er uitzien, gelijk een paal zijn; van ꦮꦺꦢꦲꦶ wědhi (Kr. Ng.), zand, ꦩꦺꦢꦲꦶ mědhi, gelijk zand zijn, op zand gelijken; van ꦢꦲꦺꦴ dhadhoe (Kr. Ng.), een dobbelsteen, ꦤꦢꦲꦺꦴ ndhadhoe of ꦲꦤꦢꦲꦺꦴ handhadhoe, er uitzien als een dobbelsteen, de gedaante hebben van een dobbelsteen; van ꦏꦠꦺꦴꦧꦺꦂ katoembar (Kr. Ng.), korianderzaad, ꦔꦠꦺꦴꦧꦺꦂ ngatoembar, naar korianderzaad gelijken, er uitzien als korianderzaad; van ꦟꦺꦴꦝꦲꦺꦴꦁ gòdhòng (Kr. Ng.), een blad, ꦟꦺꦴꦝꦲꦺꦴꦁ

(¹) Zie de aanm. van den Hoogl. Roorda op de Spraakk. van C. D. G., bl. 179; met wiens gevoelen wij ons veel beter hebben kunnen vereenigen dan met dat van Wilkens (Tijdschr. v. N. I., Jaarg. VI., Dl. III, bl. 233 & 234), dat namelijk, omgekeerd, de zelfst. naamw. ꦲꦶꦁꦠꦺꦁꦱꦶꦤ (ꦲꦶꦁꦠꦺꦁꦱꦶꦤ) ꦲꦶꦁꦏꦶꦢꦺꦴꦭ ꦲꦶꦁꦠꦺꦴꦤꦺꦴꦤ ꦲꦶꦁꦏꦺꦴꦭꦺꦴꦤ (ꦲꦶꦁꦏꦶꦭꦺꦤ) zouden gevormd zijn van de werkwoorden ꦲꦶꦁꦠꦺꦁꦱꦶꦤ ꦲꦶꦁꦠꦺꦴꦤ enz. Correts de Groot stelt in zijne Spraakk. (bl. 179) deze woorden, alsmede ꦲꦶꦁꦤꦺꦁꦟꦶꦱꦺꦴꦂ mángngisor (Ng.), naar beneden gaan, afdalen, en ꦲꦤꦢꦲꦺꦴꦂ mandhoewoer (Ng.), stijgen, opwaarts gaan, voor, als regtstreeks gevormd van de woorden ꦟꦺꦴꦝꦲꦺꦴꦂ (of ꦲꦤꦟꦺꦴꦝꦲꦺꦴꦂ) ꦟꦺꦴꦝꦲꦺꦴꦂ (of ꦲꦤꦟꦺꦴꦝꦲꦺꦴꦂ) ꦲꦶꦁꦏꦶꦢꦺꦴꦭ ꦲꦶꦁꦠꦺꦴꦤꦺꦴꦤ ꦲꦶꦁꦏꦺꦴꦭꦺꦴꦤ (ꦲꦶꦁꦏꦶꦭꦺꦤ) ꦲꦶꦁꦲꦶꦂ en ꦲꦤꦢꦲꦺꦴꦂ met de voorvoegsels ꦲꦤꦺꦴꦤ man en ꦲꦶꦂ en kent aan die voorvoegsels dan de kracht toe, dat zij eene *beweging*, *rigting* of *verandering van plaats* zouden te kennen geven. Doch behalve dat wij niet gelooven dat zulk een voorvoegsel ooit zulk eene kracht hebben kan, en de Groot het (bl. 177) zelf met ꦲꦤꦺꦴꦤ ꦲꦤꦢꦲꦺꦴꦂ en ꦲꦶꦂ gelijk stelt (van welk laatste voorvoegsel hij (bl. 162 en 163) gezegd heeft, dat de beteekenis van het werkwoord daardoor geenerhande verandering ondergaat), valt het ook terstond in het oog, dat die beteekenis van *beweging* of *plaatsverandering* een onmiddellijk gevolg is van den aard der beteekenis van de grondwoorden.

Digitized by Google

nggòdhòng of *hanggòdhòng*, op een blad gelijken; enz (¹). Voor den bedrijvigen vorm van deze inderdaad onbedrijvige werkwoorden durven wij geene reden opgeven; of het moest zijn dat zij eigenlijk beteekenden *de vertooning* van een paal, van zand, van een dobbelsteen, van korianderzaad, van een blad, enz. *maken*, of, *zich de gedaante geven* van een paal, enz; maar van levenlooze voorwerpen kan dit althans moeijelijk gezegd worden.

Dichters, en ook somtijds prozaschrijvers, gebruiken de zelfst. naamwoorden ook wel onveranderd in deze beteekenis; het zijn dan eenvoudig- onbedrijvige werkwoorden, waarover men zie deze § B, A, bl. 125.

B. *Over de overgaande (transitive) werkwoorden.*

Deze worden van hunne grondwoorden afgeleid door daarachter het aanhechtsel *hi* te voegen (²), terwijl zij ook, als behoorende tot de klasse der bedrijvige werkwoorden den voorgevoegden neusklank moeten aannemen, waarvóór men nog de verlengende partikel *ha* plaatsen kan (zie bl. 102); b. v. *njoekánni*, of *hánnjoekánni* (Kr.), *ngawèhhi*, of *hangawèhhi* (Ng.), begiftigen, beschenken, van *soekâ* (Kr.), *hawèh* (Ng.), geven.

Zij zijn van de eenvoudig bedrijvige werkwoorden hierdoor onderscheiden, dat, daar deze eene handeling aanduiden waarvan eenige persoon of zaak het voorwerp *kan* zijn, de transitive eene handeling uitdrukken die altijd op een voorwerp *moet* overgaan. Het aanhechtsel *hi* doet dus aan het werkwoord nagenoeg dezelfde verandering van beteekenis ondergaan, als die in het Hollandsch door het voorvoegsel *be* veroorzaakt wordt in de

(¹) Zie Wilkens, in het Tijdschr. v. N. I., Jaarg. VI, Dl. IV, bl. 3.

(²) Omtrent de wijze waarop dit aanhechtsel met het grondwoord vereenigd wordt, merke men het volgende op:

1°. Wanneer het grondwoord op een medeklinker uitgaat, wordt de *an* van het aanhechtsel, die in de uitspraak niet gehoord wordt, ook in het schrift weggelaten, en door dien zelfden medeklinker (pasángngan) vervangen; b v. *gantossi* (Kr.), in plaats van *gantos*-*hi*, vervangen, van *gantos*, afwisselen.

2°. Als het grondwoord op een klinker uitgaat, wordt die laatste lettergreep eerst door eene vokaallooze *ng* gesloten, en daarachter het aanhechtsel gevoegd, waarvan de *an* dan ook in *ng* verandert; b. v. *ndoekánni* (Kr. *h.*), berispen, van *doekâ*, toorn.

Wanneer de eindklinker van het grondwoord eene *o* of *u* is, veranderen deze, de eerste in *ng* en de laatste in *ng*—*s*, b. v. van *ganti* (Ng.), afwisselen, komt *hanggantènni*, vervangen; van *lakoe* (Ng.), gaan, *nglakònsi*, verrigten, volbrengen.

Digitized by Google

woorden *bestelen*, *beluisteren*, *behandelen*, *bedenken*, *bewandelen* (¹); want men kan zich ook deze denkbeelden niet voorstellen zonder daarbij een persoon, eene zaak, een weg, te denken, dien men besteelt, beluistert, behandelt, bedenkt, of bewandelt.

Deze transitive werkwoorden zijn echter in het Javaansch van een uitgebreider aard, dan de zoo even genoemde Hollandsche; zij kunnen voorkomen op de volgende wijzen:

1°. Zóó, dat zij alleen een voorwerp (*regime direct*) bij zich hebben, dat in andere talen in den vierden naamval staat; b. v. ꦤꦺꦏꦺꦴꦏꦺꦤꦺ *ndoekénni tijang* (Kr.), iemand berispen; ꦩꦠꦫꦥꦺꦴꦁ *matrappi wong*, iemand bestraffen; ꦤꦁꦱꦶꦱꦶ ꦲꦤꦏꦺꦏꦺ *nangîssi hanakké* (Ng.), zijn kind beweenen; ꦤꦺꦩꦥꦏꦺꦏꦧꦭ *noempakki kapal* (Kr.), een paard berijden; ꦔꦺꦗꦺꦢꦾꦫꦶ ꦧꦠꦺꦴꦫꦺ *ngoedjárri batoerré* (Ng.), zijnen bediende bekijven; enz.

In dit geval zijn zij volmaakt gelijk aan de Hollandsche met *be* zamengestelde overgaande werkwoorden.

2°. Zóó, dat zij alleen een zijdelingsch voorwerp (*regime indirect*) bij zich hebben, dat in andere talen uitgedrukt wordt door een voorzetsel *op*, *van*, *aan*, *tot*, *voor*, *jegens*, *tegen*, *in*, vóór dat voorwerp te plaatsen. In het Javaansch echter neemt ook in dit geval het voorwerp geen voorzetsel voor zich; b. v. ꦤꦺꦏꦺꦴꦏꦺꦤꦺ ꦮꦺꦴꦁ *noekoenni wong* (Ng.), koopen *van* iemand; ꦤꦺꦠꦺꦤ꦳ꦔꦤ꦳ꦠꦺꦱ꦳ ꦤꦱꦶꦢꦶꦥꦸꦲꦮꦢꦲꦶꦏꦺꦤ꦳ꦢꦔꦺ *bôtén ngantos pédjah*, *hawit dipoen wadhâhhi kéndhâgâ* (Kr.), hij kwam niet te sterven, omdat hij ingepakt werd *in* een kistje. Desgelijks ook wanneer het *regime direct* in de beteekenis van het werkwoord ligt opgesloten; b. v. ꦔꦺꦴꦱꦶꦥꦺꦴ ꦩꦭꦺꦁ *ngoesippi maling* (Ng.), het leven schenken *aan* de dieven, (van ꦔꦺꦴꦱꦶꦥꦺꦴ *hoerip*, leven).

Deze zelfde beteekenis behouden zij ook in den lijdenden vorm. Een opmerkelijk voorbeeld hiervan vindt men in de geschiedenis van Djâkâ Pirangon: ꦤꦧꦶ ꦩꦺꦴꦱꦺꦱꦢꦺꦩꦢꦺꦠꦺꦁꦩꦢꦭꦺꦲꦺꦏꦠꦗꦧꦫꦄꦤꦶꦭ *Nabi Moesâ ladjéng dipoen toeroenni dhaténg mâlâ-hékat Djabaraïl* (Kr.), welke uitdrukking men misschien het letterlijkst vertaalt door: *toen werd de Profeet Mozes begunstigd met de nederdaling van* (door) *den Engel Gabriël.*

3°. Van zelfstandige naamwoorden die eenig stoffelijk voorwerp aanduiden, worden ook door dit aanhechtsel werkwoorden gevormd, die beteekenen, het een of ander *van dat voorwerp voorzien*; b. v. van ꦔꦺꦴꦱꦶꦥꦺꦴ

(¹) Evenwel kan men ze daarom in het Hollandsch niet altijd door een met *be* zamengesteld woord vertalen, maar moet zulks dikwijls door omschrijving geschieden.

Digitized by Google

hoelĕr-hoelĕr (Ng.), de ringen aan de lade van een geweer, waarin de laadstok zit, komt *ngoelĕr-ngoelĕrri*, (een geweer) van zulke ringen voorzien, zulke ringen aan een geweer maken; van *hoetjĕng-ngoetjĕng* (Ng.), eene lamppit, komt *ngoetjĕng-ngoetjĕngngi damar*, de lamp van eene pit voorzien, eene pit in de lamp doen; van *djamoe* (Ng.), *djampi* (Kr.), geneesmiddel, komt *handjamónni* (Ng.), *handjampènni* (Kr.), iemand geneesmiddelen toedienen; b.v. *kapal sampéjan dipoen djampènni kâlâ wingi* (Kr.), aan uw paard zijn gister geneesmiddelen ingegeven. (Vergel. de *veroorzakende werkwoorden*, 4°, bl. 123).

4°. Zij kunnen beide een regtstreeksch en een zijdelingsch voorwerp bij zich hebben, zonder dat ook dáárbij eenig voorzetsel vereischt wordt. In dit geval staat in den handelenden vorm het regtstreeksch voorwerp onmiddellijk achter het werkwoord, en dáárachter het zijdelingsch voorwerp; b. v. *koelâ badhé ngintoenni sĕrat sampéjan* (Kr.), ik zal een brief aan u zenden. *koelâ sampoen hambĕktânni kapal kéngkènnan sampéjan* (Kr.), ik heb uwen zendeling een paard medegegeven. Wanneer echter het werkwoord in den lijdenden vorm, en het regtstreeksch voorwerp dus in den eersten naamval, staat, wordt dit vóór het werkwoord, en het zijdelingsch voorwerp er achter geplaatst; b. v. *kowé di wénnèhki dhowit* (Ng.), gij wordt beschonken met geld (aan u wordt geld geschonken). *si Djâjâ di hĕdolli homah* (Ng.), Djâjâ wordt bekocht [1] met huizen (d. i. aan Djâjâ worden huizen verkocht).

Wanneer de persoon door wien de handeling geschiedt uitgedrukt wordt door de woorden *dak* of *tak*, *ko*, en dergelijke persoonlijke voornaamwoorden (zie bl. 88—90), behouden deze natuurlijk hunne gewone plaats vóór het werkwoord; b. v. *watoe kang ko loenggoehhi* (Ng.), de steen, die door u bezeten wordt (de steen, waarop gij zit). *pakĕnnirâ tak poendhoetti* (Ng.), gij wordt door mij be-eischt (van u wordt door mij geeischt).

---

[1] Wij gebruiken dit woord hier, om zooveel mogelijk de letterlijke vertaling te geven; natuurlijk niet in de beteekenis die daaraan in het Hollandsch gehecht wordt. Zoo hebben wij ook in de volgende voorbeelden de woorden *bezitten* en *beëischen* gebruikt, voor *op iets zitten* en *van iemand eischen*, *afeischen*.

Digitized by Google

Er zijn echter eenige met dit aanhechtsel zamengestelde werkwoorden, die eene eenvoudig-bedrijvige beteekenis hebben; b. v. [illegible] *brĕsihhi* (Kr. Ng.), reïnigen; [illegible] *mĕdjahhi* (Kr.), [illegible] *matènni* (Ng.), dooden, uitdooven; [illegible] *natrappi* (Kr. Ng.), te regt stellen, vonnissen; [illegible] *noetoetti* (Kr. Ng.), vervolgen, nazitten; [illegible] *noepiksánni* (Kr. Ng.), begrijpen, verstaan. Zelfs zijn er dezulke die in Kråmå alleen met, en in Ngoko zonder dit aanhechtsel in gebruik zijn; b. v. [illegible] *ningálli* (Kr.), [illegible] *handĕlĕng* (Ng.), zien; [illegible] *nglitánni* (Kr.), [illegible] *hawèh* (Ng.), vergunnen, veroorloven; [illegible] *handarbènni* (Kr.), [illegible] *doewé* (Ng.), bezitten; [illegible] *mangsoelli* (Kr.), [illegible] *djawab* (Ng.), antwoorden. Evenwel zijn deze en dergelijke woorden van dien aard, dat zij uit kracht van hunnen transitiven vorm op een voorwerp doelen, waarop de handeling die door het werkwoord wordt aangeduid moet overgaan. Van woorden die in Ngoko met, en in Kråmå zonder het aanhechtsel in gebruik zijn, herinneren wij ons niet voorbeelden te hebben aangetroffen; hetgeen welligt bewijst dat de laatstgenoemde taal meer ontwikkeld en volmaakt is dan de eerste, ofschoon deze ongetwijfeld de oudste en oorspronkelijke is.

Wilkens [1] geeft eenige weinige woorden op, die door dit aanhechtsel eene onzijdige beteekenis verkrijgen, als; [illegible] *ngarang-ngarángngi*, schaarsch beginnen te worden, van [illegible] *harang*, zelden, schaarsch; [illegible] *mlandánni*, als een Hollander (Europeaan) er uitzien, van [illegible] *walòndå*, een Hollander (Europeaan); [illegible] *handjawánni*, als een Javaan er uitzien, van [illegible] *djåwå*, een Javaan.

Eindelijk moeten wij hier nog melding maken van eene bijzondere beteekenis die door Cornets de Groot (Spraakk. bl. 174) aan het aanhechtsel

---

[1] Tijdschr. v. N. I., Jaarg. VI, Dl III, bl. 121. W. voegt bij het woord [illegible] de volgende aanmerking: «Elk persoon in Europesche kleeding wordt (althans te Soerakarta), wanneer de Javanen niet weten tot welke natie hij behoort, door hen met den naam [illegible] (Ng.), [illegible] (Kr.), *Hollander*, betiteld; zoo noemen zij de Afrikaansche soldaten [illegible] *walòndå hirĕng*, zwarte Hollanders. Is de naam der natie hun bekend, dan wordt die toch slechts als bepaling gebezigd. Een Franschman noemen zij [illegible] *walòndå Prasman*, Franschman-Hollander, of ook wel [illegible] *hoewong Prasman*, woordelijk: *Franschman-mensch*; eenen Engelschman [illegible] *walòndå Hanggris*, Engelsch Hollander, of [illegible] *hoewong Hanggris*, Engelsch mensch.»

Digitized by Google

ꦲꦶ wordt toegekend. Hij zegt daar: « Ook geeft het aanhechtsel ꦲꦶ dikwijls het meervoud van het voorwerp te kennen: want ꦲꦶꦲꦶꦲꦸꦗꦶꦔꦔꦲꦶꦔꦤꦸꦱꦸꦔꦔꦶꦤꦺ *tijang poenikâ sami ámmennè' oewit*, beteekent: *die menschen beklimmen één boom;* terwijl deze uitdrukking: ꦲꦶꦲꦶꦲꦸꦗꦶꦔꦔꦲꦶꦔꦤꦸꦱꦸꦔꦔꦶꦤꦺ

beide eene herhaling der handeling, wordt aangeduid door het eenvoudig werkwoord ꦲꦁꦒꦶꦠꦶꦏ꦳ *hanggitik*.

c. *Over de veroorzakende (causative) werkwoorden.*

Deze worden van hunne grondwoorden gevormd door daarachter het aanhechtsel ꦲꦏꦺꦤ꦳ *hakén* (Kr.), of ꦲꦏꦺꦴꦤ꦳ *haké* (Ng.), te voegen [1]. Daar zij tot de klasse der bedrijvige werkwoorden behooren, moeten zij ook den daaraan eigenen neusklank voor zich nemen, waarvóór men ook de partikel ꦲꦁ *ha*, kan plaatsen, hetgeen echter dikwijls wordt nagelaten, misschien om de woorden niet al te lang te maken. De eigenlijke beteekenis van deze werkwoorden is, dat de in het grondwoord uitgedrukte handeling of toestand veroorzaakt wordt door het onderwerp (den 1sten naamval), terwijl het voorwerp (de 4de naamval), even als bij alle bedrijvige werkwoorden, daardoor iets lijdt of ondergaat; men kan ze dus in het Hollandsch veelal vertalen door bij het grond-werkwoord een van de woorden *doen*, *laten* (*faire*), *zorgen*, *veroorzaken*, te voegen.

Zij zijn evenwel ook van eene uitgebreidere beteekenis, en kunnen voorkomen op de volgende wijzen:

1°. In hunne eenvoudigste beteekenis als veroorzakende werkwoorden; b. v. ꦤꦺꦴꦫꦺꦴꦏꦲꦏꦺꦤ꦳ *noerèkhaké* hánnakké (Ng.), zijn kind doen slapen (in slaap maken), van ꦤꦺꦴꦫꦺꦴ *toeroe*, slapen; ꦔꦢꦺꦒꦒꦺꦏꦲꦺꦩꦲꦺꦲꦺ *ngadĕggaké homahhé* (Ng.), zijn huis oprigten (doen staan), van ꦔꦢꦺꦒꦒ꦳ *hadĕg*, staan; ꦏꦺꦴꦮꦺꦴꦮꦺꦴꦏꦲꦺꦭꦺꦴꦏꦲꦺꦤ꦳ *koelè*

---

[1] Dit aanhechtsel wordt met het grondwoord verbonden op de volgende wijze:

1°. Wanneer het grondwoord op een medeklinker uitgaat, wordt de ꦲꦁ van het aanhechtsel weggelaten en vervangen door denzelfden medeklinker, die dan natuurlijk de Pasángngan zijn moet; b. v. van ꦮꦱꦶꦗꦠ꦳ *wasijat*, komt ꦮꦱꦶꦗꦠꦺꦏꦲꦺꦤ꦳ *wasijáttakĕn* (Kr.), ꦮꦱꦶꦗꦠꦺꦏꦲꦺꦤ꦳ *wasijáttaké* (Ng.), bij uiterst wil vermaken; in plaats van ꦮꦱꦶꦗꦠꦲꦺꦤꦺꦏꦲꦺꦤ꦳ *wasijathakĕn*, en ꦮꦱꦶꦗꦠꦲꦺꦤꦺꦏꦲꦺꦤ꦳ *wasijathaké*; evenwel vindt men ook voorbeelden waarin de ꦲꦁ van het aanhechtsel behouden blijft.

2°. Als het grondwoord op een klinker uitgaat, wordt de opene eindlettergreep eerst door eene vokaallooze ꦁ gesloten, en dan het aanhechtsel onveranderd daarachter gevoegd; b. v. van ꦩꦺꦁꦒꦢ꦳ *mĕngâ* (Kr. Ng.), open zijn, komt ꦩꦺꦁꦒꦲꦺꦤꦺꦏꦲꦺꦤ꦳ *mĕngakhakĕn* (Kr.), ꦩꦺꦁꦒꦲꦺꦤꦺꦏꦲꦺꦤ꦳ *mĕngakhaké* (Ng.), openen, open doen; slechts zelden wordt de ꦲꦁ van het aanhechtsel dan in ꦔ꦳ veranderd.

Wanneer de eindklinker van het grondwoord eene ꦴ of ꦵ is veranderen deze, de eerste in ꦺ, en de laatste in ꦺ—ꦲꦺ; b. v. ꦢꦺꦢꦺꦏꦲꦺꦤꦺꦏꦲꦺꦤ꦳ *dadĕkhaké* (Ng.), doen worden, van ꦢꦢꦶ꦳ *dadi*, worden; ꦩꦺꦠꦺꦴꦏꦲꦺꦤꦺꦏꦲꦺꦤ꦳ *mĕtòkhaké* (Ng.), naar buiten brengen, doen uitgaan, van ꦩꦺꦠꦺꦴꦤ꦳ *mĕtoe*, uitgaan.

Digitized by Google

badhé ngombèkhakèn méndd (Kr.), ik zal de schapen drenken (doen drinken), van *hómbé*, drinken; *ladjěng Hadji Sâkâ kalěbèttakèn dhatěng sang nâtâ* (Kr.), vervolgens werd Adji Sâkâ binnen gebragt bij den vorst, van *malěbět*, binnen gaan.

2°. Hiertoe behoort ook het geval wanneer zij aanduiden dat het regtstreeksch voorwerp gebruikt wordt als middel om de handeling, in het grondwerkwoord uitgedrukt, te verrigten; in dit geval kunnen zij in het Hollandsch veelal vertaald worden door de woorden *bezigen tot*, *gebruiken tot* bij het grond-werkwoord te voegen; b. v. *těkěnkoe dak gitikhaké hing ngasoe* (Kr.), mijn stok doe ik den hond slaan (4), d. i. mijn stok wordt door mij gebruikt om den hond te slaan; *kěrissé di soedoekhaké hing tjèlèng* (Ng.), zijn kris deed hij een wild zwijn steken (4), d. i. zijn kris werd door hem gebruikt om een wild zwijn te steken. *Dèwi Soepoewah ladjěng měndhět karikil, dipoen balángngakěn dhatěng margi* (Kr), Dèwi Soepoewah nam vervolgens een steen, (en) hij werd door haar gebruikt om op den weg te werpen, d. i. zij wierp daarmede op den weg.

Bij dit geval merkt WILKENS op (t. a. p., bl. 224.) dat niet alle werkwoorden in deze beteekenis in den veroorzakenden vorm mogen gebruikt worden, «maar alleen dezulke, die afgeleid zijn van zelfstandige naamwoorden die het voorwerp aanduiden, dat tot de uitvoering der handeling gebezigd wordt; b. v. *měnthoengngaké* (Ng.), bezigen om te knuppelen, van *pěnthoeng*, een knuppel; *njaměthèkhaké* (Ng.), bezigen om te zweepen, van *tjaměthi*, een zweep; *noembakhaké* (Ng.), bezigen om te steken (met eene lans), van *toembak*, eene lans». Zoo is ook, in de boven opgegeven voorbeelden, *hanggitikhaké*, van *gitik*, eene roede, een riet; *njoedoekhaké*, van *soedoek*, een wapen om te steken, priem, dolk. «Werkwoorden die van andere rededeelen afgeleid zijn, vereischen in die beteekenis het gebruik van derzelver *eersten* vorm (d. i. den vorm van een eenvoudigbedrijvig werkwoord) met *gawé* (Ng.), of *damël* (Kr.),

(4) In deze beide voorbeelden staat het werkwoord in den lijdenden vorm, het voorwerp dus in den 1sten naamval, en het onderwerp in den 4den met het voorzetsel *door*; *door mij*, *door hem*; doch dit kan in het Hollandsch niet letterlijk vertaald worden; de tweede vertaling van deze voorbeelden is dus in zooverre meer letterlijk.

Digitized by Google

als: [illegible] *gawé njòpòt* (Ng.), bezigen om uittetrekken, van [illegible] *tjòpòt*, uitgetrokken; [illegible] *gawé misah* (Ng.), bezigen om (iets) van elkander te scheiden, van [illegible] *pisah*, gescheiden; [illegible] *gawé njigar* (Ng.), bezigen om te doorkloven, van [illegible] *sigar*, gekloofd; [illegible] *gawé ngètoes* (Ng.), bezigen om af te droogen, van [illegible] *hètoes* of [illegible] *hatoes*, droog; enz.»

3°. Zij kunnen ook aanduiden dat de handeling, die in het grondwoord is uitgedrukt, door iemand *voor* of *ten behoeve van* een ander verrigt wordt; de persoon voor wien de handeling geschiedt, wordt dan vooraan geplaatst, daarop volgt de persoon die de handeling verrigt met het werkwoord, en dáárachter het regtstreeksch voorwerp; b. v. [illegible] *wajah koelâ kang sampoen katamtòkhakèn hanggèntòssi hing koelâ* (Kr.), mijn kleinzoon, *voor wien* (ten wiens behoeve) *bepaald is*, dat hij mij zal opvolgen; [illegible] *sintèn hingkang kagoengngan poetrâ dipoen poendhoettakèn hinnjâ* (Kr.), van wie is het kind, *waarvoor* eene minne *gezocht wordt?* [illegible] *koelâ hangladossi tijang hèstri mèndhèttakèn tojâ* (Kr.), ik help mijne vrouw water *voor haar halende;* [illegible] *hakoe djoepoeknâ kèrtas kang bètjik* (Ng.), *haal voor mij* goed papier.

4°. Van zelfstandige naamwoorden die eenig stoffelijk voorwerp aanduiden, worden door dit aanhechtsel ook werkwoorden gevormd, die beteekenen het een of ander *met dat voorwerp laten voorzien;* b. v. van [illegible] *garan*, een heft (van een mes), komt [illegible] *hanggarannakê* (Ng.), van een heft laten voorzien; van [illegible] *hèbèg*, de kleppen van een zadel, komt [illegible] *ngèbèggakê* (Ng.), (een zadel) van kleppen laten voorzien; van [illegible] *hoetjèng-ngoetjèng*, eene lamppit, komt [illegible] *ngoetjèng-ngoetjèngngakê* (Ng.), (eene lamp) van een pit laten voorzien, eene pit in (de lamp) laten doen; van [illegible] *djamoe* (Ng.), [illegible] *djampi* (Kr.), geneesmiddelen, komt [illegible] *handjamòkhakê* (Ng.), [illegible] *handjampèkhakèn* (Kr.), geneesmiddelen doen ingeven; b. v. [illegible] *hidoennipoen Nabi*

Digitized by Google

Moesâ ladjêng dipoen djampèkhakên poetrânnipoen râdjâ Pirangon (Kr.), toen *deed* zij het spog van den profeet Mozes als *geneesmiddel ingeven aan* het kind van den koning Pharao. (Vergel. de *overgaande werkwoorden*, 3o, bl. 117).

5o. Er zijn ook eenige werkwoorden die (volgens WILKENS [1]) door het aanhechtsel ꦩꦤꦶꦁꦤ꦳ of ꦩꦤꦁꦤ꦳ slechts eene geringe wijziging in de beteekenis ondergaan, omtrent zoo als die in het Hollandsch veroorzaakt wordt door de voorzetsels *toe*, *uit*, *ver*, *over*, *aan*, voor de werkwoorden te plaatsen; b. v. ꦤꦶꦚꦧꦺꦴꦭꦭꦏꦺ *njëboellaké* (Ng.), toeblazen; ꦔꦶꦢꦺꦴꦏꦲꦏꦺ *ngidokhaké* (Ng.), uitspuwen; ꦔꦺꦴꦲꦺꦠꦲꦏꦺ *ngoetahhaké* (Ng.), uitbraken; ꦔꦺꦴꦩꦺꦩ꦳ꦠꦠꦏꦺ *ngoempêttaké* (Ng.), versteken, verbergen; ꦩꦺꦢꦗꦏꦺ *mëdjaggaké* (Ng.), verhuren; ꦔꦺꦴꦭꦺꦴꦔꦔꦏꦺ *ngoeloengngaké* (Ng.), uitleveren, overleveren; ꦩꦱꦲꦏꦺ *masrahhaké* (Ng.), overgeven; ꦔꦠꦺꦴꦫꦫꦏꦺ *ngatoerraké* (Ng.), aanbieden; ꦔꦺꦩꦺꦩꦏꦺ *ngëmpakhaké* (Ng.), aansteken (van sigaren); (ꦔꦺꦴꦤꦺꦴꦩꦩ

---

[1] Tijdschr. v. N. I., t. a. p., bl. 229 & 231. WILKENS geeft bl. 225, en vlgg. ook als eene bijzonderheid in het gebruik van ꦩꦤꦶꦁꦤ꦳ en ꦩꦤꦁꦤ꦳ nog het volgende op: « Er zijn bedrijvige werkwoorden, die behalve een voorwerp ook een doel (d. i. hier een *regime indirect*) noodig hebben, waarop de handeling door middel van het voorzetsel *aan* overgaat; als: *zenden*, *geven*, *aanbieden*, enz. In dit geval kunnen de werkwoorden het aanhechtsel ꦩꦤꦶꦁꦤ꦳ of ꦩꦤꦁꦤ꦳ aannemen, met de voorzetsels ꦩꦫꦁ *marang* (Ng.), ꦢꦲꦶꦁ *dhatêng* (Kr.), ꦧꦶꦁ *bing* (Kr. Ng.), *aan*, vóór het doel der handeling (*regime indirect*); b. v. ꦔꦺꦴꦭꦲꦤꦠꦺꦴꦤꦤꦏꦺꦤ꦳ꦱꦺꦴꦫꦠꦢꦲꦠꦺꦔꦱꦩꦥꦗꦤ꦳ *koelâ badhé ngintoennakên sêrat dhatêng sampéjan* (Kr.), ik zal een brief aan u zenden; ꦧꦺꦴꦱꦺꦴꦩꦥꦺꦴꦤꦩꦤꦏꦺꦤꦩꦫꦁꦢꦲꦠꦺꦔꦱꦺꦴꦫꦠ

ꦤꦟꦺ *ngroengòkhaké* (Ng.), aanhooren; ꦩꦶꦂꦱꦏꦲꦏꦼꦤ꦳ *mirsakhakĕn* (Kr.), aanzien.

Het komt ons echter eenvoudiger en meer overeenkomstig met den aard der taal voor, deze en dergelijke woorden te verklaren, zoo als zulks door den Hoogleeraar ROORDA geschied is [1]; namelijk zoo, dat b. v. de woorden ꦩꦶꦂꦱꦏꦲꦏꦼꦤ꦳ *mirsakhakĕn* en (ꦤꦟꦺꦤꦟꦺꦏꦲꦏꦼꦤ꦳ *ngroengòkhakĕn*, niet enkel beteekenen *doen weten*, en *doen hooren*, d. i. maken dat *een ander* iets weet of hoort, maar ook, maken dat *men zelf* iets weet of hoort, of, wat hetzelfde is, *moeite doen*, *zich er optoeleggen* om iets te weten of te hooren; hetgeen men in het Hollandsch dikwijls kan uitdrukken door alleen een voorzetsel voor het grond-werkwoord te plaatsen; zoo als in *toe-hooren*, *toe-luisteren*, *toe-zien*, enz.

B. *Onbedrijvige of onzijdige werkwoorden.*

Onbedrijvige of onzijdige werkwoorden, die men beter *toestands-woorden* noemt, zijn in het algemeen dezulke die geen bedrijf of handeling, maar een *zijn* of *toestand* aanduiden; zoo zijn b. v. in het Hollandsch *sterven*, *ziek zijn*, *flikkeren*, *branden*, *liggen*, *hangen*, en dergelijke.

Gewoonlijk rekent men daaronder ook dezulke, die wèl eenige handeling of eenig bedrijf van het onderwerp vereischen, doch welke handeling niet op een ander voorwerp overgaat, of met één woord *niet-overgaande* (*intransitive*) werkwoorden, zoo als *gaan*, *loopen*, *vliegen*, *zwemmen*, *verhuizen*, enz. Dat deze in het Javaansch dikwijls als bedrijvige werkwoorden worden beschouwd, hebben wij boven reeds aangetoond (zie bl. 108 & 113).

Wij hebben de onbedrijvige werkwoorden (bl. 99) verdeeld in twee soorten, die wij nu afzonderlijk zullen beschouwen.

A. *Over de eenvoudig-onbedrijvige of onzijdige werkwoorden.*

Deze zijn alle oorspronkelijke of grondwoorden, en aan hunnen uitwendigen vorm niet van naamwoorden te onderscheiden; zij hebben volstrekt geen kenmerkend aanhechtsel of voorvoegsel, en kunnen dus, wanneer er gelijkluidende naamwoorden bestaan, daarvan alleen door den zamenhang onderkend worden; als: ꦲꦶꦠꦗꦭ꦳ *hitjal* (Kr.), ꦲꦶꦭꦁ *hilang* (Ng.), verdwijnen, verloren gaan, en, verlies, verloren; ꦟꦺꦱꦁ *gĕsang* (Kr.), ꦲꦺꦴꦫꦶꦥ꦳ *hoerip* (Ng.), leven, en, het leven; ꦤꦺꦥꦱꦺ *nĕpsoe* (Kr. Ng.), ꦢꦸꦏꦺ *doekê* (Kr. *h.*), vertoornd zijn, en, toorn; ꦱꦏꦶꦠ꦳ *sakit* (Kr. Ng.), ziek zijn, en, ziek, ziekte; ꦥꦺꦢꦗꦲ *pĕdjah* (Kr.), ꦩꦠꦶ *mati* (Ng.), sterven, en, dood; ꦏꦺꦱꦲ *késah* (Kr.), ꦭꦸꦁꦟꦺ *loengê* (Ng.), heengaan, vertrekken; ꦲꦺꦤ꦳ꦠꦺꦏ *hĕntĕk* (Kr.), ꦠꦺꦭꦱ *tĕlas* (Ng.), op zijn, ten einde zijn; ꦢꦲꦠꦺꦁ *dhatĕng* (Kr.), ꦠꦺꦏꦺ *tĕkê* (Ng.), komen, aankomen, en,

---

[1] Aanm. op de Spraakk. van CORNETS DE GROOT, bl. 176

Digitized by Google

komst, aankomst; b. v. [illegible] *jén hènték hò-borré* (Ng.), indien hun fakkel op is; [illegible] *jén kówé tak lèbòkhaké hing sang nàtâ, hamèsthi mati* (Ng.), indien gij door mij binnen gebragt wordt bij den vorst, moet gij sterven.

Zij kunnen echter ook de partikel [illegible] *ha* voor zich nemen; vergelijk de aanmerking, bl. (102).

De niet-overgaande (*intransitive*) werkwoorden, waarvan boven gesproken is, als die in zeker opzigt als bedrijvige werkwoorden *kunnen* beschouwd, en dus met den voorgevoegden neusklank *kunnen* uitgesproken worden, *behoeven* daarom niet *altijd* als zoodanig te worden aangemerkt; dit hangt af van de wijze waarop zij in den zin voorkomen, naar dat men zich het onderwerp voorstelt, òf als den toestand die door het woord wordt aangeduid daarstellende, òf als zich in dien toestand bevindende; in het laatste geval behouden zij de beginletter van den grondvorm onveranderd.

Over de onbedrijvige werkwoorden die van zelfst. naamwoorden gevormd worden, en *een gelijk zijn* aan het door het grondwoord beteekende voorwerp aanduiden, zie men bl. 115 onder de *bedrijvige werkwoorden*.

B. *Over de eigenlijk-gezegde Toestands-woorden.*

Door *toestands-woorden* verstaan wij zulke volmaakt onbedrijvige werkwoorden, die van zelfst. en bijv. naamwoorden, werkwoorden en bijwoorden, gevormd worden, door aan de eerste *H*aksårå van het grondwoord eene Soekoe te hechten, en daarachter de *H*aksårâ [illegible] te plaatsen, waarop dan de klinker, die bij de eerste *H*aksårå van het grondwoord was, overgaat; of met andere woorden: door achter de eerste *H*aksårå van het grondw. de lettergreep *oem* in te voegen, en den klinker van de eerste *H*aksårå op de *m* te doen overgaan.

De dus gevormde woorden beteekenen *het zijn in den toestand* die door het grondwoord wordt aangeduid; b. v. [illegible] *koemambang* (Kr. Ng.), in drijvenden toestand zijn, drijvende zijn, van [illegible] *kambang*, drijven; [illegible] *loemampah* (Kr.), [illegible] *loemakoe* (Ng.), reizende zijn, op reis zijn, van [illegible] *lampah* (Kr.), [illegible] *lakoe* (Ng.), reizen, gaan; [illegible] *hoemadhëm* (Ng.), koud zijn, van [illegible] *hadhëm*, koud; [illegible] *hoemadoh* (Ng.), ver af zijn, van [illegible] *hadoh*, ver; [illegible] *hoemadjoer* (Ng.), in vloeibaren staat zijn, van [illegible] *hadjoer*, smelten; [illegible] *hoemasat* (Kr.), droog zijn, van [illegible] *hasat*, droog.

Van zelfstandige naamwoorden afgeleid zijnde beteekenen zij ook *het gelijk zijn* aan den persoon of de zaak, die door het grondwoord wordt

Digitized by Google

aangeduid; b. v. ꦏꦸꦩꦏꦶ *koemaki* (Ng.), als een oud man er uitzien, den ouden man spelen, verwaand zijn, van ꦏꦏꦶ *kaki*, een oud man; ꦏꦸꦩꦸꦏꦸꦱ *koemoekoes* (Kr. Ng.), gelijk rook zijn, als rook er uitzien, van ꦏꦸꦏꦸꦱ *koekoes*, rook (¹).

Wanneer zulke toestands-woorden gevormd worden van woorden die met eene ꦏꦺ en vooral van dezulke die met ꦏꦸ aanvangen, en de eerste lettergreep dus ꦏꦸ *oe* wordt, wordt deze vóór de volgende lipletter ꦩ inzonderheid wanneer die ook eene Soekoe bij zich heeft, in de uitspraak slechts zeer weinig gehoord, en daarom ook in het schrift veelal weggelaten; zoo zegt en schrijft men; ꦩꦸꦢꦸꦫ *moendoer* (Kr.), ꦩꦤꦠꦸꦏ *mantoek* (Kr. Ng.), ꦩꦸꦭꦶꦲ *moelih* (Ng.), terugkeerende zijn, op den terugweg zijn, in plaats van ꦲꦩꦸꦢꦸꦫ hoemoendoer, ꦲꦩꦤꦠꦸꦏ hoemantoek, en ꦲꦩꦸꦭꦶꦲ hoemoelih, van ꦲꦢꦸꦫ hoendoer, ꦲꦤꦠꦸꦏ hantoek, en ꦲꦭꦶꦲ hoelih, terugkeeren. ꦩꦸꦤꦠꦸꦏ *moenthoek* (Kr. Ng.), schuimende zijn, schuimen, in pl. van ꦲꦩꦸꦤꦠꦸꦏ hoemoenthoek, van ꦲꦤꦠꦸꦏ hoenthoek, schuim. ꦩꦸꦫꦸꦧ *moeroeb* (Kr. Ng.), vlammende zijn, vlammen, in pl. van ꦲꦩꦸꦫꦸꦧ hoemoeroeb, van ꦲꦫꦸꦧ hoeroeb, vlam. ꦩꦶꦫꦶꦁ *miring* (Kr. Ng.), op zijde liggen, overhellen, in pl. van ꦲꦩꦶꦫꦶꦁ hoemiring, van ꦲꦶꦫꦶꦁ hiring, de zijde. ꦩꦸꦢꦺꦲꦺꦤ *moedhoen* (Ng.), nederdalende zijn, nederdalen, in pl. van ꦲꦩꦸꦢꦺꦲꦺꦤ hoemoedhoen, van ꦲꦢꦺꦲꦺꦤ hoedhoen, nederdalen. Van sommige woorden zijn beide vormen (met en zonder de lettergreep ꦲꦩ) in gebruik; b. v. ꦲꦩꦁꦱꦲ hoemangsah, en

(¹) Wilkens merkt aan (Tijdschr. v. N. I. Jaarg. VI, Dl. IV, bl. 1 & 2) dat van zelfstandige en bijvoegelijke naamwoorden beginnende met de *Hakaśrâ*'s ꦲꦺ ꦲꦸ ꦲꦺꦴ ꦲꦶ ꦲꦼ of ꦲꦺꦤ zoodanige toestandswoorden niet kunnen gevormd worden. En inderdaad hebben wij ook geene voorbeelden daarvan aangetroffen; hoewel wij ons geene reden kunnen geven, waarom dit juist bij *die* beginletters niet kan geschieden. Slechts vier uitzonderingen worden door W. bijgebragt, en zelfs daarin is de vorming der toestands-woorden geheel onregelmatig; namelijk: ꦲꦩꦶꦤꦶ *koemini*, als eene oude vrouw er uitzien, van ꦤꦶꦤꦶ *nini* (Ng.), eene oude vrouw; ꦲꦩꦲꦭꦺꦴꦤꦢꦲ *koemalòndâ*, als een Europeaan er uitzien, van ꦲꦭꦺꦴꦤꦢꦲ *walòndâ*, een Hollander, Europeaan; ꦩꦶꦱꦲ *goemisâ*, zich aanstellen of men bekwaam is, van ꦧꦶꦱꦲ *bisâ* (Ng.), bekwaam; en ꦩꦲꦩꦒꦺꦱ *goemagoes*, zich aanstellen of men schoon is, van ꦧꦒꦺꦱ *bagoes* (Kr. Ng.), schoon; welke woorden regelmatig ꦲꦩꦶꦤꦶ *noemini*, ꦲꦩꦲꦭꦺꦴꦤꦢꦲ *woemalòndâ*, ꦲꦩꦶꦱꦲ *boemisâ*, en ꦲꦩꦲꦩꦒꦺꦱ *boemagoes*, zouden moeten luiden.

Digitized by Google

ꦲꦁꦱꦺꦴꦲ꦳ *mangsah*, aanrukkende zijn, aanvallende zijn, van ꦲꦁꦱꦺꦴꦲ꦳ *hangsah* (Ng.), aanrukken, aanvallen. ꦲꦤ꦳ꦺꦩꦢꦺꦒ꦳ *hoemadĕg*, en ꦲꦩꦢꦺꦒ꦳ *madĕg*, staande zijn, staan, van ꦲꦩꦢꦺꦒ꦳ *hadĕg* (Ng.), staan (¹).

Wij zijn gekomen tot de behandeling der Werkwoorden, die niet bepaaldelijk onder een der opgegeven soorten kunnen gerangschikt worden, daar zulks afhangt van de woorden waaruit zij zijn zamengesteld (zie bl. 100).

A. *Over de werkwoorden die te kennen geven dat de handeling van het grondwoord door twee of meer personen of partijen, wederkeerig of onderling wordt verrigt.*

Deze woorden, hoewel in het Hollandsch eene bedrijvige beteekenis hebbende, behooren in het Javaansch door hunnen vorm tot de onbedrijvige werkwoorden of toestands-woorden, daar zij nimmer den aan bedrijvige werkwoorden eigenen neusklank voor zich nemen; zij moeten dus beschouwd worden als eigenlijk beteekenende: *zich in den toestand van eene wederkeerige handeling bevinden.*

Zij worden op tweederlei wijze van hunne grondwoorden afgeleid, namelijk:

(¹) Vergelijk de aanm. van den Hoogl. T. Roorda, bl. 182, der Spraakk. van Cornets de Groot.

Wilkens merkt hierbij het volgende aan (Tijdschr. Jaarg. VI, Dl. III, bl. 235). « Wanneer men in aanmerking neemt, dat verscheidene der werkwoorden, die van grondwoorden met ꦲꦤ꦳ of ꦲꦁ beginnende zijn afgeleid, ook in dien vorm kunnen voorkomen, als: ꦲꦤꦺꦩꦶꦗꦶꦭ꦳ *midjil*, uitkomen, of ꦲꦤꦺꦩꦶꦗꦶꦭ꦳ *hoemidjil*, van ꦲꦤꦺꦩꦶꦗꦶꦭ꦳ *widjil*; ꦲꦩꦺꦱꦲ꦳ *mĕsat*, snel weggaan, of ꦲꦤꦺꦩꦺꦱꦲ꦳ *hoemĕsat*, van ꦲꦩꦺꦱꦲ꦳ *pĕsat*; ꦲꦩꦺꦠꦺꦴ *mĕtoe*, uitkomen, of ꦲꦤꦺꦩꦺꦠꦺꦴ *hoemĕtoe*, van ꦲꦩꦺꦠꦺꦴ *wĕtoe*; ꦲꦩꦺꦭꦺꦱ꦳ *malĕs*, vergelden, of ꦲꦤꦺꦩꦺꦭꦺꦱ꦳ *hoemalĕs*, van ꦲꦩꦺꦭꦺꦱ꦳ *walĕs*, enz.; dan ontstaat hieruit de vraag, of ꦲꦤ꦳ in ꦲꦤꦺꦩꦶꦗꦶꦭ꦳ enz. een voorzetsel is, gevoegd bij de werkwoorden ꦲꦩꦶꦗꦶꦭ꦳ enz. Of moet men het als een misbruik beschouwen, wanneer men ꦲꦤ꦳ vóór werkwoorden, van grondwoorden met ꦲꦤ꦳ of ꦲꦁ aanvangende, aantreft? Wat hiervan ook moge zijn, zeker is het, dat deze vorm van met ꦲꦁ beginnende werkwoorden alleen tot den poëtischen stijl behoort; en het is bekend dat dichters de vrijheid nemen, om op allerlei wijzen, welke meestal op het gehoor schijnen gegrond te zijn, een woord te verlengen». Het komt ons voor dat die lettergreep ꦲꦤ꦳ in zulke woorden niets anders is dan de verlengende partikel ꦲꦤ꦳ doch die men in plaats van met den klank *a*, met *oe* uitspreekt, omdat deze vóór de lipletter ꦲꦁ welluidender klinkt, en zich in de uitspraak daaraan beter assimileert, dan de *a*.

Overigens treft men die voorgevoegde lettergreep ꦲꦤ꦳ niet alleen bij onbedrijvige, maar ook bij bedrijvige werkwoorden aan; zoo als blijkt uit het woord ꦲꦤꦺꦩꦺꦭꦺꦱ꦳ vergelden

Digitized by Google

1°. Door achter het grondwoord, waarvan ook dikwijls de eerste lettergreep herhaald wordt, het aanhechtsel *han* te voegen. Niet van alle werkwoorden echter, kunnen op deze wijze die wederkeerige of wederzijdsche werkwoorden gevormd worden; en het zal wel ondoenlijk zijn vaste regelen op te geven omtrent de zulke, die daarvoor al of niet geschikt zijn, daar het spraakgebruik hierop een grooten invloed schijnt uitteoefenen. Evenwel zegt WILKENS dat hem bij onderzoek gebleken is, dat deze vorm gegeven wordt aan zulke bedrijvige werkwoorden, die een ligchamelijk (stoffelijk?) bedrijf te kennen geven, voor zoo verre zij namelijk voor de beteekenis van eene wederkeerige handeling vatbaar zijn. Voorbeelden zijn: *toekárran* of *toetoekárran* (Kr. Ng.), met elkander vechten, handgemeen zijn, van *noekar*, vechten, (grondvorm *toekar*); *balángngan* of *babaláng-ngan* (Kr. Ng.), elkander werpen, van *hambalang*, werpen, (grondv. *balang*); *bithèn* (¹) (Ng.), elkander met de vuist slaan, van *hambithi*, (grondv. *bithi*); *toembákkan* (Ng.), elkander met lansen steken, van *noembak*, met eene lans steken, (grondw. *toembak*); *pědhángngan* (Kr. Ng.), elkander met den sabel houwen, van *mědhang*, met den sabel houwen, (grondw. *pědhang*); *soedoekkan* (Kr. Ng.), elkander steken, van *njoedoek*, steken, (grondw. *soedoek*); *djambákkan* (Ng.), elkander bij het haar trekken, van *handjambak*, bij het haar trekken, (grondv. *djambak*); *dhoepákkan* (Ng.), elkander schoppen, van *handhoepak*, schoppen, (grondv. *dhoepak*). Evenwel vindt men er ook, die niet zulk een ligchamelijk bedrijf te kennen geven; b. v. *hajon* (Kr. Ng.), elkander te hulp roepen, van *hajo*, kom! welaan!

Op dezelfde wijze worden ook van onbedrijvige werkwoorden en bijvoegelijke naamwoorden, werkwoorden gevormd, die wel geene wederkeerige, maar toch eene soortgelijke beteekenis hebben. WILKENS geeft die aldus op (²):

« De werkwoorden van dezen vorm, van onzijdige afgeleid, duiden, naar gelang van de beteekenis van het grondwoord, eene vereeniging in een bedrijf

(¹) Dit en de volgg. voorbb. zijn die welke door WILKENS worden opgegeven, Tijdschr. van N. I., Jaarg. VI, Dl. III, bl. 239.

(²) t. a. p. bl. 241.

Digitized by Google

of toestand (d. i. de uitoefening daarvan door meerdere personen) aan; b. v. ꦮꦸꦁꦟꦺꦴꦲꦤ꦳ *loenggoehkan* (Ng.), bij elkander zitten, van ꦮꦸꦁꦟꦺꦴꦲ *loenggoeh*, zitten; ꦠꦶꦭꦠꦺꦴꦤ꦳ *tjëlathon* (Ng.), met elkander spreken, van ꦠꦶꦭꦠꦺꦴ *tjëlathoe*, spreken; ꦟꦸꦟꦺꦴꦤ꦳ *goejon* (Ng.), schertsen, van ꦟꦸꦟꦺꦴ *goejoe*, lachen; ꦲꦭꦶꦲꦭꦶꦗꦤ꦳ *hali-halijan* (Kr. Ng.), met velen verhuizen, van ꦔꦭꦶꦲ *ngalih*, verhuizen; enz. » Een voorbeeld van zulk een werkwoord vindt men o. a. op bl. 101 van de Gesch. van Rådjå Pirangon (uitg. van den Hoogl. T. Roorda): ꦭꦢꦶꦁꦤꦺꦩꦭꦺꦧꦼꦠ꦳ꦏꦢꦲꦠꦺꦴꦤ꦳ ꦢꦶꦥꦺꦴꦲꦤ꦳ꦥꦼꦠꦲꦺꦴꦲꦏꦶꦭꦶꦲꦟꦺꦴꦤ꦳ꦭꦢꦶꦁꦤꦺꦩꦭꦺꦧꦼꦠ꦳ꦏꦢꦲꦠꦺꦴꦤ꦳ꦭꦢꦶꦁꦤꦺꦩꦱꦶꦥꦶꦤꦺꦴꦏꦏꦺꦴꦤ꦳ *ladjëng malëbět kadhaton, dipoen pëthoek kalih rådjå Pirangon, ladjëng sami pinarákkan* (Kr.), toen traden zij het paleis binnen, en ontmoetten koning Pharao; daarop *gingen* zij *bij elkander zitten*.

Van bijvoegelijke naamwoorden worden wederkeerige werkwoorden afgeleid, welke eene wedijverende beteekenis hebben (d. i. die beteekenen *zich met een ander meten of vergelijken ten opzigte van de eigenschap die door het bijv. naamwoord beteekend wordt*); b. v. van ꦲꦺꦴꦩꦧꦂ *hòmbå* (Ng.), breed, komt ꦲꦩꦧꦤꦤ꦳ *hambánnan*, vergelijken, zien, wedijveren wie van beiden iets breeder heeft; als: ꦲꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦲꦲꦩꦧꦤꦤ꦳ꦲꦺꦴꦲꦲꦩꦧꦤꦤ꦳ *hajo pådhå hambánnan dhådhå* (Ng.), laten wij zien wie van ons eene breedere borst heeft (breeder van schouders is). Van ꦫꦶꦏꦠ꦳ *rikat* (Kr. Ng.), schielijk, komt ꦫꦶꦏꦠꦠꦤ꦳ *rikáttan*, wedijveren wie van beiden iets schielijker verrigt; als: ꦫꦶꦏꦠꦠꦤ꦳ꦲꦭꦶꦱ꦳ *rikáttan noelis* (Ng.), met elkander wedijveren wie schielijker schrijft; enz. Deze werkwoorden worden somtijds verdubbeld; als: ꦲꦩꦧꦤꦤ꦳-ꦲꦩꦧꦤꦤ꦳ *hamban-hambánnan*, ꦫꦶꦏꦠꦠꦤ꦳-ꦫꦶꦏꦠꦠꦤ꦳ *rikat-rikáttan*, enz. »

2°. Zoodanige wederkeerige werkwoorden worden ook gevormd, door het oorspronkelijk werkwoord in zijnen grondvorm (d. i. zonder den voorgevoegden neusklank) onmiddellijk te doen volgen door den lijdenden vorm van hetzelfde werkwoord (¹); b. v. ꦠꦺꦴꦮꦺꦴꦤꦶꦤ꦳ *toeloeng-tinoeloeng* (Kr. Ng.), elkander helpen (letterlijk: helpen en geholpen worden); ꦱꦺꦴꦢꦺꦴꦏꦱꦶꦤꦺꦴꦢꦺꦴꦏ꦳ *soedoek-sinoedoek* (Kr. Ng.), elkander steken (lett. steken en gestoken worden); ꦧꦺꦢꦲꦶꦭꦶꦤꦺꦢꦲꦶꦭ꦳ *bëdhil-binëdhil* (Ng.), op elkander schieten; ꦥꦺꦢꦲꦁꦱꦶꦤꦺꦢꦲꦁ *pëdhang-pinëdhang* (Kr. Ng.), op elkander houwen; ꦗꦤꦢꦲꦏꦠꦶꦤꦤꦢꦲꦏ꦳ *tjandhak-tjinandhak* (Kr. Ng.), elkander grijpen; enz.

(¹) Namelijk, dien vorm van het lijdend werkwoord, die uitgedrukt wordt door de lettergreep *in* achter de eerste *Haksára* van het grondwoord in te voegen; waarover men zie de volgende §, bl. 139. Overigens moet men in het oog houden, dat die lijdende vorm zoo naauw met den bedrijvigen vereenigd wordt, dat hij daarmede slechts één woord uitmaakt.

Digitized by Google

Men vereenigt ook wel een werkwoord met den lijdenden vorm van een ander werkwoord, dat eene juist tegenovergestelde beteekenis heeft; b. v. [illegible] *hadol-tinoekoe* (Ng.), verkoopen en gekocht worden (van [illegible] *toekoe*, koopen), d. i. koopen en verkoopen.

Deze wederkeerige werkwoorden kunnen ook weder de aanhechtsels aannemen, waardoor zij tot eene andere soort gebragt worden; b. v. [illegible] *bagèk-binagèkhakĕn* (Kr.), elkander groeten; enz.

Omtrent het verschil in de beteekenis of het gebruik van deze twee vormen der wederkeerige werkwoorden, zegt WILKENS (t. a. p. bl. 242) het volgende: « Deze (tweede) vorm onderscheidt zich van den eersten in deszelfs toepassing op de boven opgenoemde bedrijvige werkwoorden (namelijk: [illegible] enz; bl. 129) daarin, dat deze blootelijk de wederkeerige handeling voorstelt, en de andere een strijd te kennen geeft. Wanneer men iemand tot een tweegevecht uitdaagt, zegt men in het Javaansch: [illegible] *ngadjak soedoekkan* (Ng.), uitnoodigen om elkander te steken; [illegible] *ngadjak bĕdhillan*, uitnoodigen om op elkander te schieten; [illegible] *ngadjak pĕdhángngan*, uitnoodigen om elkander met sabels te houwen; enz., en nooit: [illegible] *ngadjak soedoek-sinoedoek*; enz. Maar wordt het gevecht zoodanig voorgesteld, dat men de wederkeerige handeling als het ware voor oogen heeft, dan wordt de laatste vorm gebezigd; als: [illegible] *ramé holèhhé pĕrang, pádhá soedoek-sinoedoek, bĕdhil-binĕdhil, pĕdhang-pinĕdhang*, hevig streden zij; zij staken elkander, schoten elkander met geweren, hieuwen elkander met sabels. Van daar dat deze vorm van algemeener toepassing is dan de vorige; men zegt beter: [illegible] *paran-pinaran* (Ng.), elkander naderen, [illegible] *toeloeng-tinoeloeng* (Kr. Ng.), elkander helpen; dan [illegible] *parannan*, [illegible] *toeloengngan*; enz. » Maar behalve dat deze verklaring alleen van toepassing is op zulke woorden die de eene of andere manier van *vechten* beteekenen, en niet b. v. op [illegible] en [illegible] of [illegible] en [illegible] is zij ons ook niet geheel duidelijk. Misschien bestaat het onderscheid hierin, dat door de eerste meer eene opzettelijke, en door de laatste eene meer toevallige of minder voorbedachte handeling wordt aangeduid. Bij de hier opgegevene spreekwijzen voor de uitdaging tot een tweegevecht, is het natuurlijk dat men zich van den eerst opgegeven vorm

Digitized by Google

der wederkeerige werkwoorden bedienen moet: want daar de tweede vorm letterlijk beteekent *steken en gestoken worden*, *schieten en geschoten worden*, *houwen en gehouwen worden*, zoude men, in dit geval zich daarvan bedienende, letterlijk *een ander* uitnoodigen om *zelf* gestoken, geschoten of gehouwen te worden.

B. *Over de werk- en toestands-woorden die aanduiden dat de handeling of toestand die in het grondwoord is uitgedrukt, dikwijls, bij herhaling, of voortdurend plaats heeft.*

Deze zijn bedrijvig of onbedrijvig naar gelang van den aard van hun grondwerkwoord, waarmede zij ook dikwijls dezelfde beteekenis hebben, doch met grooteren nadruk. Zij worden gevormd op tweederlei wijze; namelijk:

1°. Door eenvoudige verdubbeling van het grond-werkwoord; b. v. ꦲꦩ꦳ꦺꦢꦺꦲꦶꦭ꦳ꦺꦩ꦳ꦺꦢꦺꦲꦶꦭ꦳ *hambědhil-mbědhil* (Ng.), aanhoudend of gedurig schieten, van ꦲꦩ꦳ꦺꦢꦺꦲꦶꦭ꦳ *hambědhil*, schieten; ꦲꦤ꦳ꦢꦺꦭꦶꦭꦤ꦳ꦢꦺꦭꦶꦭꦤ꦳ *handilat-ndilat* (Ng.), likken, aflikken, van ꦲꦤ꦳ꦢꦺꦭꦶꦭꦤ꦳ *handilat*, likken; ꦲꦤ꦳ꦢꦺꦲꦸꦲꦺꦲꦸꦲꦺꦤ꦳ꦢꦺꦲꦸꦲꦺꦲꦸꦲꦺꦤ꦳ *handhoedhoek-ndhoedhoek* (Ng.), aanhoudend graven, van ꦲꦤ꦳ꦢꦺꦲꦸꦲꦺꦤ꦳ *handhoedhoek*, graven; ꦥꦸꦤꦺꦤꦸꦤꦺꦤ꦳ *poeroen-poeroen* (Kr.), zich verstouten, brutaal zijn, van ꦥꦸꦤꦺꦤ꦳ *poeroen*, durven; ꦤꦺꦲꦭꦺꦲꦭꦺꦲꦶ *bola-bali* (¹) (Ng.), gedurig terug keeren, heen en weder loopen, van ꦲꦭꦺꦲꦶ *bali*, terugkeeren; ꦤꦺꦩꦺꦲꦠꦺꦩꦺꦲꦠꦺꦩꦺꦲꦠꦺꦤ꦳ *mobat-mabit* (¹) (Kr. Ng.), heen en weder zwaaijen, wapperen, van ꦲꦺꦠꦺꦩꦺꦲꦠꦺꦤ꦳ *mabit*, bewegen; enz. Bij deze verdubbelde werkwoorden moet men het volgende opmerken:

a. Wanneer zij gevormd worden van bedrijvige werkwoorden die den neusklank aangenomen hebben, moet die neusklank ook voor het tweede lid van het woord geplaatst worden, doch het voorvoegsel ꦲꦤ꦳ *ha* of ꦲꦩ꦳ *ma*, zoo zij dit voor zich hebben, mag alleen voor het eerste komen; b. v. ꦲꦤꦺꦚꦺꦤꦺꦚꦺꦤꦺꦚꦺ

Ook in zulke werkwoorden die beginnen met ꦩ, ꦨ, ꦧ, ꦫ, of ꦤ, en waar vóór de neusklank dus niet in het schrift zigtbaar is (zie bl. 101), moet hij toch in de uitspraak gehoord worden; zoo als in de boven opgegeven voorbeelden ꦩꦤꦢꦺꦢꦺꦲꦺꦏ *handhoedhoek-ndhoedhoek*, ꦩꦧꦺꦢꦺꦲꦶꦭ *hambědhil-mbědhil*, ꦩꦤꦢꦶꦭꦶꦠ *handilat-ndilat*; enz.

Wanneer echter het grondwoord van een werkwoord, dat den neusklank ꦤ voor zich heeft, met eene ꦩ aanvangt, dan doet men het tweede lid van het woord niet met den neusklank, maar met de eenvoudige ꦩ beginnen; welke ꦩ, indien het woord op een medeklinker eindigt, dan ook somtijds in dien medeklinker verandert, hetgeen vooral plaats heeft als die eind-medeklinker de Tjětjak is. B. v. ꦔꦢꦺꦲꦢꦺ *ngadoe-hadoe* (Ng.), bestendig aanhitsen, van ꦔꦢꦺ *ngadoe*, aanhitsen, grondv. ꦲꦢꦺ *hadoe*. ꦔꦠꦺꦱꦺꦲꦠꦺꦱꦺ *ngatos-hatos* of ꦔꦠꦺꦱꦺꦱꦠꦺꦱꦺ *ngatos-satos* (Kr.), ꦔꦠꦶꦲꦠꦶ *ngati-hati* of ꦔꦠꦶꦗꦠꦶ (¹) *ngati-jati* (Ng.), voorzigtig zijn, gedurig opletten, van ꦲꦠꦶ *hati*, gemoed, hart (ꦔꦠꦶ *ngati* is niet in gebruik); ꦔꦲꦶꦤꦔꦲꦶꦔꦤꦔ (²) *ngéling-ngéling-ngaké* (Ng.), doen herinneren, gedurig te binnen brengen, in pl. van ꦔꦲꦶꦤꦔꦲꦶꦔꦤꦔ *ngéling-hélingngaké*, van ꦔꦲꦶꦤꦔ *héling*, zich herinneren. Desgelijks wordt ook in verdubbelde werkwoorden, wier grondvorm met een van de half-klinkers ꦭ, ꦮ, of ꦩ aanvangt, de neusklank ꦤ alleen voor het eerste lid geplaatst; b. v. ꦤꦺꦭꦁꦏꦺꦮꦁꦭꦁꦏꦺꦮꦁ *nglangkoeng-langkoeng* of ꦩꦤꦺꦭꦁꦏꦺꦮꦁꦭꦁꦏꦺꦮꦁ *hanglangkoeng-langkoeng* (Kr.), overtreffen, uitmunten, van ꦭꦁꦏꦺꦮꦁ *langkoeng*, voorbijgaan. ꦔꦺꦢꦺꦮꦗꦲꦔꦺꦢꦺꦮꦗꦲ *ngrajah-rajah* of ꦩꦔꦺꦢꦺꦮꦗꦲꦩꦔꦺꦢꦺꦮꦗꦲ *hangrajah-rajah* (Ng.), plunderen, van ꦢꦺꦮꦗꦲ *rajah*, plunderen.

In alle andere gevallen moet de neusklank der bedrijvige werkwoorden ook voor het tweede lid herhaald worden.

Onbedrijvige werkwoorden of toestands-woorden blijven natuurlijk ook bij de verdubbeling onveranderd, tenzij zij een aanhechtsel aannemen waardoor zij tot de klasse der bedrijvige overgaan, in welk geval zij aan dezelfde regels als deze onderworpen zijn.

b. Wanneer een verdubbeld werkwoord het aanhechtsel ꦲꦶ *hi* aanneemt, wordt dit alleen achter het laatste woord gevoegd; doch zóó, dat, indien het grondwoord op een klinker uitgaat, die opene eind-lettergreep ook in het eerste lid van het woord door eene vokaallooze *n* (ꦤ) gesloten

(¹) Om het gemak in de uitspraak wordt de ꦩ in het tweede lid van dit woord veelal in ꦤ veranderd.

(²) Het aanhechtsel ꦩꦔꦩ doet in dit geval niets ter zake.

Digitized by Google

wordt, en als de eindklinker eene *H*oeloe of Soekoe is, deze in Taling of Taling-taroeng verandert (verg. bl. 116, in de aanm.); b. v. [illegible] *mriksán-mriksánni* (Kr. Ng.), naauwkeurig onderzoek doen, van [illegible] *mriksâ*, onderzoeken, grondw. [illegible] *priksâ*, onderzoek; [illegible] *ngisèn-hisènni* of [illegible] *ngisèn-nisènni* (Ng.), terdege vullen, van [illegible] *ngisènni*, vullen, grondw. [illegible] *hisi*, vol; [illegible] *nggoejon-nggoejonni* (Ng.), hartelijk uitlagchen, van [illegible] *nggoejonni*, uitlagchen, grondw. [illegible] *goejoe*, lagchen.

Volmaakt hetzelfde heeft plaats wanneer zij het aanhechtsel [illegible] of [illegible] aannemen, alleen met dit onderscheid, dat de opene eind-lettergreep dan niet door eene *n*, maar door *k* ([illegible]) gesloten wordt (vergel. bl. 121, in de aanm.); b. v. [illegible] *ngrabèk-rabèkhaké* (Ng.), doen trouwen, van [illegible] *rabi*, trouwen; [illegible] *nggoejok-nggoejokhaké* (Ng.), doen lagchen, van [illegible] *goejoe*, lagchen.

c. Niet altijd wordt het geheele woord verdubbeld; somtijds herhaalt men alleen de eerste *H*aksårå met haar klinker; in bedrijvige werkwoorden, neemt dan zoowel die eerste *H*aksårå als hare verdubbeling den neusklank aan; b. v. [illegible] *njěnjěngngit* (Ng.), haten, van [illegible] *sěngngit*, haat. Wanneer echter het grondwoord met een der halfklinkers [illegible] of [illegible] aanvangt, wordt alleen voor de eerste lettergreep de neusklank [illegible] geplaatst; b. v. [illegible] *ngrarakit* (Kr. Ng.), in orde brengen, regelen, van [illegible] *rakit*, gereed, in orde; [illegible] *ngliliroe* (Ng.), verruilen, verwisselen, van [illegible] *liroe*, ruiling, verwisseling.

Ook in dit geval ondergaan de klinkers somtijds verandering; dit bepaalt zich echter voornamelijk tot de onderlinge verwisseling van den *a*-klank met Pěpět, welk laatste teeken evenwel somtijds ook wel andere klinkers vervangt; b. v. [illegible] *nglělawas* (Ng.), in pl. van [illegible] *nglalawas*, verlengen, vertragen, van [illegible] *lawas*, lang van duur; [illegible] *naněmoe* (Ng.), in pl. van [illegible] *něněmoe*, aantreffen, vinden, van [illegible] *těmoe*, ontmoeting; [illegible] *nglěliroe* (Ng.), in pl. van [illegible] *ngliliroe*, verruilen, van [illegible] *liroe*, ruiling; enz.

Van onbedrijvige of toestandswoorden die met eene [illegible] aanvangen, wordt nooit alleen de eerste lettergreep, maar altijd het geheele woord verdubbeld;

Digitized by Google

b. v. homah-homah (Ng.), getrouwd zijn (niet hohomah), van homah, een huis. hoendhang-ngoendhang (Kr. Ng.), eene aanspraak houden, een bevel uitvaardigen (niet hoe-hoendhang), van hoendhang, aanspraak, bevel.

2°. Zulke werk- of toestands-woorden van herhaling of voortduring worden ook gevormd van onbedrijvige of toestands-woorden, door daar achter het aanhechtsel man te voegen; b. v. gëlëmman (Ng.), altijd willen, gewillig zijn, van gëlëm, willen; harëppan (Ng.), altijd willen, niets afslaan, van harëp, willen, begeeren; lindoerran (Ng.), dikwijls overluid droomen, dikwijls slaapwandelen, aan slaapwandelen onderhevig zijn, van lindoer, slaapwandelen, overluid droomen; roentoehhan (Ng.), gedurig afvallen, afbrokkelen, van roentoeh, afvallen, afbreken; enz.

Hiertoe behooren ook de verzamelende telwoorden, waarvan gesproken is in § 5, F, bl. 80.

Omtrent de op deze wijze gevormde herhalings- of voortdurings-woorden, merke men op:

a. Dat zij somtijds, gelijk de andere toestands-woorden, in den zin van bijvoegelijke naamwoorden kunnen voorkomen, en dan beteekenen, *gewillig, niets afslaand, aan slaapwandelen onderhevig, afbrokkelend,* enz. zie § 4, bl. 62, in de aanm.

b. Dat zij niet van bedrijvige werkwoorden kunnen gevormd worden, daar deze door dit aanhechtsel eene wederkeerige beteekenis verkrijgen; zie hierboven, bl. 129.

---

c. *Over de zamengestelde werkwoorden.*

De zamengestelde werkwoorden zijn tweederlei, namelijk:

1°. Dezulke die zamengesteld zijn uit twee verschillende woorden, doch die hetzelfde beteekenen. Deze duiden hetzelfde aan als elk hunner grondwoorden; somtijds wordt door de zamenstelling meer nadruk aan de beteekenis bijgezet. Voorbeelden zijn: handjarah-rajah (Ng.), plunderen, rooven, van handjarah, en rajah, plunderen; hasoekå-wirjå (Kr.), van hasoekå (Kr.), en wirjå (Kw.), verheugd zijn. Van sommige zijn de grondwoorden niet afzonderlijk in gebruik; b. v. ngaroe-biroe (Kr. Ng.), verstoren, verontrusten, van ngaroe en biroe.

Digitized by Google

2°. Dezulke die zamengesteld zijn uit twee woorden van verschillende beduidenis; de beteekenis van deze hangt natuurlijk af van de woorden waaruit zij zijn zamengesteld; b. v. ꦲꦤꦗꦤꦫꦮꦮ *hannjaroe-woewoes* (Kr. Ng.), ongepast spreken, in de rede vallen, van ꦱꦫꦤ *saroe*, ongepast, en ꦮꦮꦮ *woewoes* (Kw.), spreken; ꦩꦢꦫꦠꦩꦺ *mård-tamoe* (Kr. Ng.), een bezoek geven, van ꦩꦢꦫ *mård* (Ng.), komen, en ꦠꦩꦺ *tamoe* (Kr.), gast, gezelschap.

De zamengestelde werkwoorden nemen den neusklank alleen vóór het eerste, en de aanhechtsels alleen achter het laatste woord. (¹).

(¹) Cornets de Groot handelt in zijne Spraakk. §§ 252—262. nog over eenige *onregelmatige vormen van het werkwoord, en sommige bijzonderheden of afwijkingen van den algemeenen regel.* De Hoogleeraar Roorda heeft, in zijne aanmerkingen daarop, aangetoond, dat de meeste der bijgebragte woorden geenzins onregelmatig zijn, maar alleen den rijkdom van vormen in het Javaansch bewijzen. Er blijven slechts een paar wezenlijke onregelmatigheden over, die wij hier zullen mededeelen, benevens de aanteekeningen van genoemden Hoogl. daaromtrent.

C. D. G., § 258. « De afleiding van het werkwoord ꦔꦔꦺꦏꦺꦴꦏꦶ *ngabĕkti*, of ꦲꦔꦔꦺꦏꦺꦴꦏꦶ *hangngabĕkti*, eerbiedigen, hulde bewijzen, van ꦔꦺꦏꦺꦴꦏꦶ *bĕkti*, eerbied, hulde, onderdanigheid, is geheel onregelmatig; daar dit woord (met eene lipletter beginnende) de lettergreep ꦔ *nga* vóór zich neemt; terwijl de regelmatige vorm die (ꦩꦺꦏꦺꦴꦏꦶ *mbĕkti* of) ꦲꦩꦺꦏꦺꦴꦏꦶ *hambĕkti*, zijn zoude, niet in gebruik is. »

Aanm. T. R. « Zonder voorbeeld is dit niet. Zoo zegt men, in plaats van ꦧꦔꦺꦴꦤꦺꦴꦤ꦳ꦲꦤ꦳ꦤ꦳ꦲꦤ꦳ꦤ꦳ꦲꦤ꦳

§ 8. Vervoeging der werkwoorden.

De vervoeging der werkwoorden is eenvoudig; daar er slechts weinige wijzen en tijden onderscheiden worden, en dat onderscheid daarenboven, met slechts weinige uitzonderingen, niet door verandering in den uitgang, maar door afzonderlijke bij het werkwoord gevoegde woorden wordt uitgedrukt; terwijl ook de drie personen in het enkel- en meervoud aan elkander gelijk zijn.

Want, daar men in plaats van het afgeleide [illegible] *dangdánnan*, of [illegible] *dandánnan*, ook [illegible] *dadánnan*, geschreven vindt, zoo is het waarschijnlijk, dat het grondwoord bewaard is in het Kawi-woord [illegible] dat door den Hr Gericke, *werktuig*, *hulpmiddel*, verklaard wordt. »

« Voorts behoort tot de ongewone vormen of afleidingen van het werkwoord ook dit, dat van [illegible] *mĕngä*, open, open zijn (waarvan de grondvorm [illegible] *wĕngä* is) [illegible] *ngĕngakhaké* (Ng.), of [illegible] *ngĕngakhakĕn* (Kr.), open maken, openen, gevormd wordt, even als of [illegible] *mĕngä*, een onbedrijvig werkwoord van het grondwoord [illegible] *hĕngä*, was; terwijl de regelmatige vorm [illegible] *mĕngakhaké* (Ng.), of [illegible] *mĕngakhakĕn* (Kr.), in de beteekenis van *laten openen* gebruikt wordt. »

« Zoo is ook [illegible] *ngĕtĕngngaké* (Ng.), bezwangeren, afgeleid van [illegible] *mĕtĕng*, zwanger, van het grondwoord [illegible] *wĕtĕng*, buik; terwijl [illegible] *mĕtĕngngaké*, verdonkeren, verduisteren, beteekent, van [illegible] *petĕng*, donker, duister. »

« In sommige werkwoorden, die afgeleid zijn van grondwoorden, waarvan de eerste letter eene [illegible] is, wordt deze letter niet in eene [illegible] veranderd, maar, even als voor de andere halfklinkers [illegible] en [illegible] de keel-neusklank [illegible] er vóór gezet. Zoo in [illegible] *ngwädjä* (Kr. *h.*), kaauwen, van [illegible] *wädjä*, tand; [illegible] *ngwadénni* (Ng.), [illegible] *ngwadossi* (Kr.), geheim houden, van [illegible] *wadi* (Ng.), [illegible] *wados* (Kr.), geheim, geheimenis. En met het voorzetsel [illegible] *hangwĕnnángngaké* (Ng.), [illegible] *hangwĕnnángngakĕn* (Kr.), over iets beschikken, van [illegible] *wĕnnang*, geoorloofd, geregtigd, verlof; [illegible] *hangwĕkassi* (Kr. Ng.), besluiten, eindigen, van [illegible] *wĕkas*, einde, besluit. » — Men kan nog de volgende voorbeelden daarbij voegen: [illegible] *ngwisoehhi*, of [illegible] *hángwisoehhi* (Kr. Ng.), iets wasschen, van [illegible] *wisoeh*, wasschen; [illegible] *ngwénnehhi*, iets geven, en [illegible] *ngwénnehhaké*, doen geven, ook, iemand iets geven, van [illegible] *wénnĕh* (Ng.), geven; enz. Vergel. bl. 101, in de aanmerk. (*).

Hetgeen de Hoogl. Roorda hier zegt omtrent de zamenstelling der woorden [illegible] en [illegible] met het aanhechtsel [illegible] verkrijgt nog meer grond, wanneer men daarbij opmerkt, 1°. dat men ook in Kr. zegt [illegible] *hánnakĕkhakĕn*, in pl. v. [illegible] *hánnakĕnnakĕn*, van [illegible]

Digitized by Google

Onze wijze van vervoegen kan dus eigenlijk op een Javaansch werkwoord niet toegepast worden; en deze §, zoowel als de volgende, moet derhalve ook slechts beschouwd worden, als bevattende eene aanwijzing hoe men de verschillende tijden en wijzen der Hollandsche werkwoorden in het Javaansch zal kunnen overbrengen; echter zullen wij het Javaansche taaleigen daarbij zooveel mogelijk op den voorgrond stellen.

Handelende (Active) vorm.

Hierdoor verstaat men dien vorm van het werkwoord, waardoor te kennen wordt gegeven dat het onderwerp (de 1ste naamv.) de handeling die door het woord beteekend wordt, verrigt. Het spreekt dus van zelf dat zulk een handelende vorm eigenlijk alleen aan eigenlijk-gezegde *bedrijvige werkwoorden* kan worden toegekend. Daar echter de verschillende wijzen en tijden der onbedrijvige werkwoorden op dezelfde wijze worden aangeduid, als zulks hieronder omtrent den handelenden vorm der bedrijvige zal worden aangewezen, beschouwe men het omtrent deze gezegde, als ook op gene toepasselijk. Wij zullen daarom onder de bij te brengene voorbeelden ons ook nu en dan van onbedrijvige werkwoorden en toestands-woorden bedienen.

Die handelende vorm nu wordt uitgedrukt, door den eenvoudigen vorm van het werkwoord, zoo als die in de vorige § voor elke verschillende soort is opgegeven; ter welker plaatse ook genoegzame voorbeelden daarvan zijn bijgebragt.

Lijdende (Passive) vorm.

Hierdoor verstaat men dien vorm van het werkwoord, waardoor wordt aangeduid dat het onderwerp (de 1ste naamv.) de handeling die door het woord beteekend wordt, ondergaat. Natuurlijk zijn dus alleen *bedrijvige werkwoorden* voor dezen vorm vatbaar.

Die lijdende vorm wordt van den handelenden afgeleid op de volgende wijzen:

1°. Door voor het werkwoord het voorvoegsel ꦏ *ka* te plaatsen; b. v. ꦏꦤꦢꦺꦤ꦳ *kataněm* (Kr.), ꦏꦤꦢꦮꦼꦂ *katandoer* (Ng.), geplant worden, van ꦤꦢꦺꦤ꦳ *naněm* en ꦤꦢꦮꦼꦂ *nandoer*, planten, (grondv. ꦤꦢꦺꦤ꦳ en ꦤꦢꦮꦼꦂ). ꦏꦥꦤꦕꦺꦴꦲ *kapanggih* (Kr.), ꦏꦠꦺꦩꦸ *katëmoe* (Ng.), ontmoet worden, van ꦤꦕꦺꦴꦲ en ꦠꦺꦩꦸ ontmoeten, (grondv. ꦤꦕꦺꦴꦲ en ꦠꦺꦩꦸ).

---

takěn, welk woord dus waarschijnlijk uit ꦠꦏꦺꦤ꦳ *taki*, en ꦏꦤ꦳ is zamengesteld; en 2°. dat de woorden ꦤꦤꦕꦺꦴꦲ en ꦤꦤꦠꦺꦩꦸ beide ook dikwijls het voorzetsel ꦥꦺ *pi* voor zich nemen (ꦥꦺꦤꦤꦕꦺꦴꦲ ꦥꦺꦤꦤꦠꦺꦩꦸ) dat zoowel als ꦏꦤ꦳, doch meer uitsluitend, aan naamwoorden eigen is. Men zal dus alle deze woorden als onbedrijvige of toestands-woorden te beschouwen hebben, die in uitwendigen vorm niet van naamwoorden verschillen; *vragende zijn*, *kleedende zijn*; enz.

Digitized by Google

ꦏꦠꦶꦥꦼꦁ *katjěpěng* (Kr.), ꦏꦠꦶꦏꦼꦭ *katjěkěl* (Ng.), in handen gekregen worden, gevat worden, van ꦤꦶꦥꦼꦁ *njěpěng* en ꦤꦶꦏꦼꦭ *njěkěl*, vatten, (grondv. ꦥꦶꦥꦼꦁ en ꦏꦶꦏꦼꦭ).

Dit voorvoegsel ꦏ wordt met de werkwoorden volmaakt op dezelfde wijze verbonden, als bij de afleiding der zelfst. naamwoorden aangewezen is, in de aanmerking op bl. 42 & 43.

2°. Door de eerste *H*aksårå van het grondwoord (4) met eene *H*oeloe uittespreken, én daarachter de *H*aksårå ꦏ te plaatsen, waarop dan de klinker die bij de eerste *H*aksårå van het werkwoord was overgaat; of met andere woorden, door achter de eerste *H*aksårå van het grondwoord (5) de lettergreep *in* intevoegen, en den klinker van dé eerste *H*aksårå op de *n* te doen overgaan; b. v. ꦱꦶꦤꦼꦫꦠ *sinĕrat* (Kr.), ꦱꦶꦤꦺꦴꦱꦺꦭ *tinoelis* (Ng.), geschreven worden, van ꦤꦶꦤꦼꦫꦠ *njĕrat*, en ꦤꦺꦴꦱꦺꦭ *noelis*, schrijven, (grondvorm ꦱꦶꦤꦼꦫꦠ en ꦤꦺꦴꦱꦺꦭ). ꦱꦶꦤꦁꦟꦶꦲ *pinanggih* (Kr.), ꦱꦶꦤꦺꦩꦺ *tinĕmoe* (Ng.), ontmoet worden, van ꦩꦤꦁꦟꦶꦲ *manggih* en ꦤꦺꦩꦺ *nĕmoe*, ontmoeten, (grondv. ꦱꦶꦤꦁꦟꦶꦲ en ꦤꦺꦩꦺ). ꦱꦶꦤꦤꦗꦏ *tjinandhak* (Kr. Ng.), gegrepen worden, van ꦤꦤꦗꦏ *njandhak*, vatten, grijpen, (grondv. ꦤꦤꦗꦏ).

De ingevoegde *H*aksårå ꦏ wordt dikwijls in het schrift verdubbeld, zoodat de bijgebragte voorbeelden aldus worden geschreven: ꦱꦶꦤꦼꦫꦠ ꦱꦶꦤꦺꦴꦱꦺꦭ ꦱꦶꦤꦁꦟꦶꦲ ꦱꦶꦤꦺꦩꦺ ꦱꦶꦤꦤꦗꦏ Die verdubbeling moet echter in de uitspraak volstrekt niet gehoord, en ook in het schrift liever vermeden worden; daar zij geenen anderen grond heeft, dân eene ingeslopene verkeerde gewoonte.

Wanneer op deze beide opgegevene wijzen het lijdend werkwoord gevormd wordt van overgaande werkwoorden, met het aanhechtsel ꦱꦶ zamengesteld, vervalt in den lijdenden vorm dit aanhechtsel, en wordt door ꦏꦤꦤ vervangen; b. v. ꦏꦭꦩꦥꦲꦤ *kalampáhhan* (Kr.), ꦏꦭꦏꦺꦴꦤ *kalakon* (6) (Ng.), volbragt worden, verrigt worden, van ꦤꦒꦭꦩꦥꦲꦶ *nglampáhhi* en ꦤꦒꦭꦏꦺꦴꦤꦺ *nglakonni*, volbrengen, verrigten, (grondw. ꦭꦩꦥꦲꦶ en ꦭꦏꦺꦴꦤꦺ). ꦏꦭꦶꦭꦤ *kalilan* (7) (Kr. Ng.), vergund

(4) Wij zeggen, de eerste *H*aksårå van het *grondwoord* (niet, van het *werkwoord*), omdat in den *lijdenden* vorm natuurlijk de neusklank, die het kenmerk van het *bedrijvig* werkwoord is, vervalt, en de oorspronkelijke *H*aksårå van den grondvorm weder de eerste letter wordt.

Dat dit in allen gevalle plaats heeft, onverschillig op welke wijze het lijdend werkwoord gevormd wordt, zal wel niet behoeven gezegd te worden.

(6) ꦏꦭꦏꦺꦴꦤ *kalakon*, in pl. v. ꦏꦭꦏꦺꦴꦤꦲꦤ *kalakoehan*, van ꦤꦒꦭꦏꦺꦴꦤꦺ *nglakonni*; en ꦏꦭꦶꦭꦤ *kalilan*, in pl. van ꦏꦭꦶꦭꦤꦲꦤ

Digitized by Google

worden, van [illegible] *nglilánni*, vergunnen, (grondw. [illegible] of [illegible]). [illegible] *tinimbállan* (Kr.), geroepen worden, ontboden worden, van [illegible] *nimbálli*, roepen, ontbieden, (grondv. [illegible] *timbal*). In poëzij wordt deze regel echter niet altijd in het oog gehouden, maar wanneer het rijm zulks vordert, of ook wel buitendien, willekeurig verwaarloosd, en dus geschreven [illegible] *tinimbálli*; enz.

5°. Door [illegible] *hing* voor het werkwoord te plaatsen. Deze wijze om het lijdend werkw. te vormen wordt zelden anders toegepast dan op werkwoorden wier grondvorm met eene [illegible] aanvangt, en is bijna, zoo niet geheel, uitsluitend aan de poëzij eigen; zoo komt zij b.v. meermalen voor in de geschiedenis van Damar Woelan; als: [illegible] *hasmarèng tijas hing paloepi* (Kr.), tot verheuging des harten wordt (dit gedicht) opgesteld; [illegible] *lamónning ngétang ngidjráhhé*, indien er gerekend wordt naar de Hegira; [illegible] *mijos djaloe hing ngaránnan Damar Woelan*, er werd een zoon geboren (die) genaamd werd Damar Woelan (¹).

Cornets de Groot (Spraakk. bl. 207) houdt dit niet voor eenen bijzonderen vorm van het lijdend werkw., maar voor denzelfden als de voorgaande. Hij zegt: « wanneer het grondwoord met eene [illegible] begint, dan wordt er in plaats van de [illegible] (ng) eene dubbele (enkele) Ngå tusschen ingevoegd, zoo als in [illegible] *hingngoetoes*, uitgezonden, van [illegible] of [illegible] uitzenden; [illegible] *hingngoendoerraké*, teruggeplaatst, van [illegible] terugplaatsen. » De Hoogl. Roorda merkt daarbij aan, « dat de oorzaak, waarom men in dit geval in plaats van de *n* den keel-neusklank *ng* gebruikt, deze schijnt te zijn, dat in de werkwoorden, waarvan het grondwoord met eene [illegible] begint, deze keelletter in de keel-neusletter [illegible] veranderd wordt, en deze keelklank dan in den lijdenden vorm op de ingevoegde

---

kalilahan, van [illegible] *nglilánni*. Deze voorbeelden bewijzen tevens dat niet slechts de uitgang [illegible] in *an* wordt *veranderd*, maar dat het aanhechtsel [illegible] geheel vervalt, en vervangen wordt door [illegible] dat met het grondwoord verbonden wordt, op dezelfde wijze als zulks in de aanm. bl. 35—37, is aangetoond. In het andere geval toch zouden deze voorbeelden [illegible] *kalakonnan*, en [illegible] *kalilánnan*, moeten luiden.

(¹) In de beide laatste voorbeelden is de [illegible] in de woorden [illegible] en [illegible] (van [illegible]) niet de neusklank der werkwoorden, want die vervalt in den lijd. vorm, en wordt vervangen door de oorspronkelijke *Haksårå* [illegible]; maar deze assimileert zich in de uitspraak zoo aan de onmiddellijk voorgaande Tjëtjak, dat zij ook in den *ng*-klank verandert; vergel. Hoofdst. 1, § 2, bl. 6.

Digitized by Google

neusletter overgaat. » Maar wij voeren daarentegen aan: 1o. Dat een lijdend werkwoord geen keel-neusklank hebben kan, daar die het uitsluitend kenmerk van den handelenden vorm is. 2o. Dat deze wijze van lijdenden vorm niet *uitsluitend* eigen is aan werkwoorden, wier grondvorm met eene ꦩ begint, zoo als blijkt uit het eerste uit de Gesch. van Damar Woelan bijgebragte voorbeeld. 3o. Dat wij niet begrijpen waarom die keel-neusklank ꦔ dan niet evenzeer op de ingevoegde lettergreep zoude moeten overgaan, in zulke met ꦔ beginnende werkwoorden, wier grondvorm met eene ꦔ aanvangt; hetgeen echter niet gebeurt, ook blijkens de aanm. van den Hoogl. Roorda, bl. 208. 4o. Dat ook Wilkens (Tijdsch. v. N. I., Jaarg. VI, Dl. IV, bl. 6, en Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 14) uitdrukkelijk spreekt van het *voorzetsel* ꦲꦶꦁ *hing*, dat *vóór* bedrijvende, met ꦔ of ꦔ aanvangende, werkwoorden *geplaatst* wordt, om daaraan den lijdenden vorm te geven. Hij zegt daaromtrent verder nog het volgende: « Bij die werkwoorden, waaraan het aanhechtsel ꦲꦶꦁ is gehecht, verandert dit ꦲꦶꦁ in ꦔꦤ꦳ b. v. ꦲꦶꦲꦶꦔꦤꦔꦤ꦳ꦔꦤ꦳ *hing ngisénnan* (Ng.), gevuld worden, van ꦲꦶꦔꦤꦶꦔꦤꦶ *ngisénni*, vullen. Bij deze soort van werkwoorden wordt het voorzetsel ꦲꦶꦁ in den lijdenden vorm (in poëzij) dikwijls weggelaten, zoodat deze vorm alleen aan den uitgang ꦔꦤ꦳ te herkennen is, als: ꦲꦶꦔꦤꦔꦤ꦳ (1) voor ꦲꦶꦲꦶꦔꦤꦔꦤ꦳ En omgekeerd laten de dichters somtijds ook den uitgang ꦔꦤ꦳ weg, bij die werkwoorden, achter welke ꦲꦶꦁ volgens de gewone regels (zie de aanm., bl. 116) in ꦲꦶ veranderd is; als: ꦲꦶꦲꦶꦔꦤꦔꦤ꦳ in pl. van ꦲꦶꦲꦶꦔꦤꦔꦤ꦳ Ja zelfs gaat hunne vrijheid somtijds zoo ver, dat zij beide ꦲꦶꦁ en ꦔꦤ꦳ weglaten, en dus eenvoudig schrijven ꦲꦶꦔꦤꦔꦤ꦳. » Dit weglaten van het voorzetsel en het aanhechtsel veroorzaakt echter geene bijzondere onduidelijkheid, daar de eind-lettergreep van het woord toch door de ꦤ꦳ gesloten, en aan het begin van het woord de ꦔ behouden blijft; zoodat het gemakkelijk in het oog valt, welke afkortingen het woord heeft ondergaan.

4o. De laatste wijze om den lijdenden vorm uittedrukken, is door de woorden ꦔꦤꦔꦤ꦳ *tak* of ꦔꦤꦔꦤ꦳ *dak* (Ng.), ꦔꦤꦺꦴ *ko* (Ng.), ꦲꦶꦢꦶꦤꦔꦤ꦳ *dipoen* (Kr.), ꦔꦤꦺꦤꦔꦤ꦳ *dén* (Kr. Ng.), ꦲꦶ *di* (Ng.), voor het werkwoord te plaatsen, dat ook in dit geval den neusklank verliest. Over de woorden ꦔꦤꦔꦤ꦳ en ꦔꦤꦔꦤ꦳ die gebruikt worden wanneer de handeling door den 1sten, en ꦔꦤꦺꦴ als de handeling door den 2den persoon verrigt wordt, is reeds

(1) De ꦔ aan het begin van het woord is hier natuurlijk niet de neusklank der bedrijvige werkwoorden, maar eenvoudig de ꦩ die, ten gevolge van het voorgevoegde ꦲꦶꦁ in ꦔ veranderd is.

Digitized by Google

genoeg gezegd bij de behandeling der persoonlijke voornaamwoorden (zie Hoofdst. II, § 6, bl. 88—91). Alleen omtrent de woorden [illegible] en [illegible] merken wij nog aan, dat zij wel eigenlijk dienen om te kennen te geven dat de handeling door den 3den persoon wordt verrigt (zie de voorb. daarvan t. a. p.), doch ook gebruikt worden om in het algemeen den lijdenden vorm aantewijzen, zonder dat uitdrukkelijk een 3de persoon bedoeld wordt; b. v. [illegible] *toetoepping soemoer poennikâ hingkang dipoen damël toetoep watoe* (Kr.), het deksel van dien put, dat *gemaakt is* een deksel van steen (dat eenen steenen deksel is). Men kan echter hier ook een derden persoon als werker veronderstellen; b. v. *door menschen;* gelijk in het Maleisch in dergelijke gevallen het woord *ôrang* of *ôranglah* gewoonlijk achter het lijdend werkwoord wordt uitgedrukt; b. v. *setelah ître maka minôman poela di peridarkan ôranglah*, daarna werd er weder drank rond gediend *door menschen*. Als de handeling bepaaldelijk door een 1sten of 2den persoon verrigt wordt, kan [illegible] of [illegible] nimmer gebruikt worden, tenzij in eene andere beteekenis (zie hieronder bij de gebiedende wijze bl. 148).

Wanneer overgaande met [illegible] zamengestelde werkwoorden, den lijdenden vorm door middel van [illegible] of [illegible] [illegible] of [illegible] aannemen, wordt dit aanhechtsel niet door [illegible] vervangen; b. v. [illegible] *dipoen soekânni* (Kr.), met iets begiftigd worden, van [illegible] *njoekânni*, begiftigen; [illegible] *di patènni* (Ng.), gedood worden, van [illegible] *matènni* dooden. [illegible] *dadijâ hakoe di gawé lëbon hijâ tak lakonni* (Ng.), laat ik tot opbrengst gemaakt worden (d. i. laat ik opgebragt worden), toch zal het door mij volbragt worden.

Van de derde der hier opgegeven wijzen om het lijdend werkwoord te vormen is reeds gezegd dat zij alleen in poëzij voorkomt; zij is in beteekenis volmaakt aan de tweede gelijk. De vierde wordt alleen gebruikt om daarmede in één woord den persoon door wien de handeling verrigt wordt aanteduiden. De vraag blijft dus alleen nog over, welk verschil er is in het gebruik der beide eerste vormen; en dit komt hierop neder (¹).

De twee vormen, met de voorgevoegde lettergreep *ka*, en de tusschengevoegde lettergreep *în*, kunnen onverschillig gebruikt worden, wanneer de handeling *opzettelijk* verrigt wordt; b. v. [illegible] *hingkang rëmën pëdhang kasoekânnan pëdhang* (Kr.), die lust had in een zwaard, werd begiftigd met een zwaard. [illegible] *sinërat hing dintën këmis*, geschreven op donderdag. Maar de door

(¹) De volgende beschouwing komt geheel overeen met die van Wilkens, Tijdschr. v. N. I., Jaarg. VI, Dl. IV, bl. 6.

Digitized by Google

middel van *ka* afgeleide vorm heeft daarbij de eigenschap, dat hij altijd gebruikt moet worden, wanneer de handeling niet opzettelijk, maar *bij toeval* plaats heeft; wanneer men b. v. naar een hond slaande, eene kat die zich daar digtbij bevindt treft, gebruikt men di gitik ten opzigte van den hond, maar kagitik, ten opzigte van de kat; dus hasoenné di gitik, *koetjingngé kagitik* (Ng.), de hond werd (opzettelijk) geslagen, de kat werd (bij toeval) geslagen. Zoo beteekent b. v. *tjinandhak*, aangegrepen worden, en *katjandhak*, in handen gevallen zijn, in handen gekregen worden, van *njandhak* (Kr. Ng.), grijpen, vatten; *tjiněpěng* (Kr.), *tjiněkěl* (Ng.), gegrepen worden, gevangen genomen worden, *katjěpěng*, en *katjěkěl*, in handen gekregen worden, van *njěpěng* en *njěkěl*, gevangen nemen; *tijang siti dhoesoen sami tandang, hamboedjoeng bégal wahoe; katjěpěng pědjah satoenggil*, het dorpsvolk hielp ons in het vervolgen der roovers; één werd er dood in handen gekregen (viel ons dood in handen).

In zulk een geval kan het voorvoegsel *an* niet met *ka* of *ka* verwisseld worden, al wordt ook de handeling bepaaldelijk door den 1sten, 2den of 3den persoon verrigt; daar dit eene opzettelijke handeling zoude aanduiden; b. v. *malingngé dak toetoetti, nanging hora katjandhak*, beteekent: de dief is door mij nageloopen, maar niet gevangen (d. i. ik heb hem niet kunnen krijgen); terwijl *malingngé dak toetoetti, nanging hora dak tjandhak*, beteekenen zoude: de dief is door mij nageloopen, maar (opzettelijk) niet door mij gegrepen (ik heb hem niet willen grijpen).

Wanneer de beteekenis van het werkwoord zoodanig is, dat de handeling altijd toevallig zijn moet, zal men de beide vormen naar willekeur kunnen gebruiken; b. v. *hamal kang tiněmoe*, of *hamal kang katěmoe*, goederen die gevonden worden. De eerste van deze uitdrukkingen komt voor in de Nawâlâ Pradâtâ, bl. 21 der uitgave van den Hoogl. T. Roorda.

Evenwel zouden wij niet willen beweren dat dit verschil in het gebruik dezer twee vormen, altijd naauwkeurig in het oog wordt gehouden. Wilkens zegt dat het gebruik van *an* tot de fijnheden der taal behoort, welke moeijelijk geheel onder vaste regels te brengen zijn, en waarvan de kennis door langdurige oefening moet verkregen worden.

Digitized by Google

Over de wijzen der werkwoorden.

Onbepaalde en Aantoonende wijze.

Tusschen deze wijzen bestaat in het Javaansch volstrekt geen verschil; beide worden uitgedrukt door den eenvoudigen vorm der bedrijvige, onbedrijvige en lijdende werkwoorden, zoo als die hierboven voor elk van deze soorten is opgegeven; de beide eerste kunnen naar verkiezing het voorvoegsel *ꦲꦤ꦳* *ha* al of niet voor zich nemen, de laatste nimmer. B. v. *ꦤꦸꦮꦺꦮꦺꦤ꦳* *noewoen* (Kr.), verzoeken, en *ꦲꦤꦲꦤꦸꦮꦺꦮꦺꦤ꦳* *koelå noewoen*, ik verzoek; *ꦤꦸꦩꦥꦏꦶꦏ꦳ꦥꦭ꦳* *noempakki kapal* (Kr.), een paard berijden, en *ꦲꦤꦲꦤꦸꦩꦥꦏꦶꦏ꦳ꦥꦭ꦳* *koelå noempakki kapal*, ik berijd een paard; *ꦲꦤꦲꦤꦤꦺꦤꦶꦱꦺꦫꦠ꦳* *hanampènni sĕrat* (Kr.), een brief ontvangen, en *ꦲꦤꦲꦤꦲꦤꦤꦺꦤꦶꦱꦺꦫꦠ꦳* *koelå hanampènni sĕrat*, ik ontvang een brief; *ꦗꦶꦲꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳* *tjinandhak* (Ng.), gegrepen worden, en *ꦩꦭꦶꦗꦶꦲꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳* *maling tjinandhak*, de dief wordt gegrepen; *ꦤꦸꦩꦏꦺ꦳* *loemakoe* (Ng.), op weg zijn, en *ꦲꦤꦲꦤꦸꦩꦏꦺ꦳* *koelå loemakoe*, ik ben op weg.

Gebiedende, aanvoegende en wenschende wijze.

Wanneer men in onze taal zijn verlangen te kennen geeft, dat iemand het een of ander verrigte, en de persoon tot wien men spreekt minder in rang is dan de spreker, bedient men zich daartoe van de *gebiedende wijze;* is daarentegen de persoon van wien men iets verlangt aanzienlijker, dan gebruikt men de *aanvoegende wijze;* bij die aanvoegende wijze plaatst men in dit geval dikwijls woorden, die eenen wensch of een verzoek te kennen geven, waaruit dan eene soort van *wenschende wijze* ontstaat, waarvoor in sommige talen, b. v. in het Grieksch, een afzonderlijke vorm bestaat.

Het spreekt van zelf dat een eigenlijk-gezegd bevel alleen in de Ngoko-taal, die men tegen zijnen mindere spreekt, kan voorkomen; en dat men in Kråmå, d. i. tegen zijnen meerdere, zijn verlangen in den vorm van een voorstel, een verzoek of eenen wensch moet voordragen; of met andere woorden, dat alleen in Ngoko eene *gebiedende* wijze te pas komt, en men daarvoor in Kråmå zich van de *aanvoegende* of *wenschende* wijze bedient.

Deze drie wijzen nu verschillen in het Javaansch niet van elkander in vorm, behalve dat de beide laatste somtijds voegwoorden voor zich hebben, waardoor zij dan van de gebiedende wijze, en ook van elkander te onderscheiden zijn. Ook wordt de wenschende wijze veelal zoo door eene omschrijving uitgedrukt, dat zij niet meer als eene bijzondere wijze van het werkwoord kan aangemerkt worden; (zie de voorbb. hieronder).

Die gebiedende, aanvoegende of wenschende wijze nu, wordt gevormd op de volgende manieren.

1°. Bij eenvoudig-bedrijvige werkwoorden (ook in den lijd. vorm, voor zooverre zulks te pas komt), onbedrijvige werkwoorden, en toestandswoorden; of met andere woorden, bij alle werkwoorden die geen aanhechtsel hebben:

Digitized by Google

a. Wanneer er òf geheel geen voorwerp (4de naamv.), òf althans geen bijzonder bepaald voorwerp, dat de handeling ondergaat, bij het werkwoord is uitgedrukt, door achter het werkwoord het aanhechtsel ꦲꦤ꦳ *hå* te voegen (¹); b. v. ꦮꦔꦺꦤ꦳ *wònténnå* (Kr.), ꦲꦤꦲꦤ꦳ *hånåhå* (Ng.),

(¹) Dit aanhechtsel wordt met het werkwoord verbonden op de volgende wijze:

1°. Als het woord op een medeklinker uitgaat, vervalt de ꦲꦤ van het aanhechtse en wordt vervangen door dien zelfden medeklinker; b. v. ꦩꦔꦤ꦳ *mangánna°* (Ng.), cet; in pl. v. ꦩꦔꦤꦲꦤ꦳ *manganhå*, van ꦩꦔꦤꦲꦤ꦳ *mangan*, eten.

Wanneer die eind-medeklinker eene Wignjan is, die door eene *H*oeloe, Soekoe, Taling, of Taling-taroeng wordt voorafgegaan, wordt zij dikwijls weggelaten, en de ꦲꦤ verandert dan, volgens hetgeen hieronder, onder 3°., gezegd wordt.

2°. Als het woord op eene *H*aksårå lëgënnå eindigt, wordt het aanhechtsel onveranderd daar achter gevoegd; b. v. ꦲꦤꦲꦤ꦳ *hånåhå*, wees, van ꦲꦤꦲꦤ꦳ *hånå*, zijn. In dit geval wordt de ꦲꦤ van het aanhechtsel hoorbaar uitgesproken.

3°. Wanneer het woord op een anderen klinker eindigt, verandert de ꦲꦤ in die *H*aksårå welke zich het gemakkelijkst met dien klinker laat uitspreken; d. i. achter de *H*oeloe en Taling in ꦲꦲ꦳ en achter de Soekoe en Taling-taroeng in ꦲꦮ꦳ b. v. ꦤꦤꦶꦲꦲ꦳ *dadijå* (Ng.), het geschiede, in pl. v. ꦤꦤꦶꦲꦤ꦳ *dadihå*, van ꦤꦤꦶ꦳ *dadi*, geschieden; ꦱꦤꦺꦲꦲ꦳ *saréjå* (Kr.), ꦠꦺꦤꦺꦲꦮ꦳ *toeroewå* (Ng.), slaap, in pl. v. ꦱꦤꦺꦤꦲꦤ꦳ *sarèhå* en ꦠꦺꦤꦺꦲꦤ꦳ *toeroehå*, van ꦱꦤꦺꦤ꦳ *saré* en ꦠꦺꦤꦺ꦳ *toeroe*, slapen; ꦤꦔꦺꦤꦺꦲꦮ꦳ *nganggowå* (Ng.), trek aan, in pl. v. ꦤꦔꦺꦤꦺꦲꦤ꦳ *nganggohå*, van ꦤꦔꦺꦤꦺ꦳ *nganggo*, aantrekken.

Wanneer echter de *H*aksårå waarbij de *H*oeloe of Taling behoort eene ꦲꦲ꦳ of waarbij de Soekoe of Taling-taroeng behoort eene ꦲꦮ꦳ is, blijft het aanhechtsel onveranderd, om de onwelluidende herhaling van dezelfde *H*aksårå te vermijden; b. v. ꦤꦲꦲꦶꦲꦤ꦳ *bajihå* (niet ꦤꦲꦲꦶꦲꦲ꦳ *bajijå*), van ꦤꦲꦲꦶ꦳ *baji*, een klein kind: ꦱꦺꦮꦺꦲꦤ꦳ *sèwoehå* (niet ꦱꦺꦮꦺꦲꦮ꦳ *sèwoewå*), van ꦱꦺꦮꦺ꦳ *sèwoe*, duizend. (Over de beteekenis van het aanhechtsel ꦲꦤ꦳ *hå*, in deze en dergelijke woorden, zie men onmiddellijk hieronder.)

Wij moeten hierbij nog aanmerken, dat niet alleen werkwoorden, maar ook naamwoorden en andere rededeelen het aanhechtsel ꦲꦤ꦳ kunnen aannemen, hoewel natuurlijk in eene andere beteekenis. Zulke woorden namelijk worden daardoor meer onbepaald, en men kan de kracht van het aanhechtsel daarbij dikwijls het best uitdrukken door bijvoeging van *hetzij*; b. v. ꦱꦶꦲꦲꦶꦲꦩꦲꦱꦶ꦳ ꦱꦶꦲꦲꦶꦲꦩꦲꦶꦔ꦳ *tijángngä Djawi, tijángngå Tjinå* (Kr.), hetzij een Javaan, hetzij een Chinees; ꦤꦶꦔꦲꦲꦶꦲꦶꦤꦔ꦳ *gëdhéjå tjilikkå* (Ng.), hetzij groot, hetzij klein. ꦲꦱꦺꦴꦏꦺꦏꦲ꦳ ꦲꦮꦔꦤꦲꦤ꦳ ꦲꦱꦶꦲꦲꦶꦲꦤꦔꦺꦴꦮꦺꦴꦮꦺꦴꦤꦺꦲꦤꦲꦤꦔ꦳ *hésoekkå hawánnå hanggër hakoe mrénné kowé katimoe toeroe* (Ng.), hetzij vroeg, hetzij laat, wanneer ik hier kom, gij wordt slapende gevonden. ꦤꦺꦲꦱꦶꦲꦔꦲꦶꦲꦤꦱꦺꦴꦱꦶꦲꦤꦔꦶꦲꦤꦔꦺꦴꦤ꦳

Digitized by Google

wees, van [illegible] *wòntën* en [illegible] *hånå*, zijn; [illegible] *hambëktåhå* (Kr.), [illegible] *hanggåwåhå* (Ng.), breng, van [illegible] *hambëktå* en [illegible] *hanggåwå*, brengen; [illegible] *loenggåhå* (Ng.), vertrek, van [illegible] *loengå*, vertrekken; [illegible] *nëdhåhå* (Kr.), [illegible] *mangánnå* (Ng.), eet, van [illegible] *nëdhå* en [illegible] *mangan*, eten; als: [illegible] *hanggåwåhå batoer* (Ng.), neem bedienden mede; [illegible] *noekoewå homah* (Ng.), koop huizen.

Men ziet dat in dit geval het bedrijvig werkwoord den voorgevoegden neusklank behoudt.

b. Wanneer er bij het werkwoord een voorwerp (4de naamv.) is uitgedrukt, dat door een aanwijzend of bezittelijk voornaamwoord, of op eene andere wijze, bijzonder bepaald is, of door hetgeen in den zin voorafgaat of volgt opzettelijk wordt aangeduid, door [illegible] *hën* achter het werkwoord te voegen (¹). Dit komt natuurlijk alleen te pas bij bedrijvige werkwoorden. B. v. [illegible] *wowóhhan niki pangánnën* (Ng.), eet deze vruchten; [illegible] *batoermoe dhéwé gawánnën* (Ng.), breng uw eigen bedienden mede. [illegible] *koelambikoe hiki hanggónnën* (Ng.), trek deze mijne huis aan, (van [illegible] *uganggo*, aantrekken). [illegible] *hoewong kahé toendhoengngën* (Ng.),

---

bòtën mawi habdi satoenggil-toenggållå (Kr.), zonder bedienden, al ware het een eenige; d. i. zonder een eenigen bediende.

Wanneer zulke naamwoorden in de beteekenis van toestands-woorden voorkomen (vergel. bl. 125), kunnen zij natuurlijk, even als alle werkwoorden, den vorm der gebiedende of aanvoegende wijze aannemen; b. v. [illegible] *këbo* (Ng.), een buffel, en, een buffel zijn; [illegible] *jén kowé këbowå dak pasángngi waloekoe* (Ng.), indien gij een buffel waart, zoudt gij door mij voor den ploeg gespannen worden. [illegible] *boengah* (Ng.), verheugd, en, verheugd zijn; [illegible] *kowé sahiki boengáhhå* (Ng.), wees nu verheugd. [illegible] *gëlis* (Ng.), vaardig, en, vaardig zijn; [illegible] *gëlisså mangan* (Ng.), wees vaardig (haast u) met eten. (Vergel. Tijdschr. v. N. I., Jaarg. VI, Dl. I, bl. 21.)

(¹) Dit aanhechtsel wordt op dezelfde wijze als [illegible] hi (zie bl. 116 in de aanm.) met het werkwoord verbonden; met deze uitzondering, dat, wanneer dit op eene Soekoe uitgaat, deze niet in Taling-taroeng behoeft te veranderen; b. v. [illegible] *toenggoennën pangothoe hiki* (Ng.), bewaar dit mes van mij (niet [illegible] *toenggonnën*; van [illegible] *noenggoe*, bewaren).

Digitized by Google

jaag dat mensch weg (van [illegible] *noendhoeng*, wegjagen). [illegible] *jén hånå hasoe malĕboe hing kénné pĕnthoengngĕn* (Ng.), indien er een hond hier binnen komt, knuppel hem, (van [illegible] *mĕnthoeng*, knuppelen).

Bij dezen vorm verliest het werkwoord den voorgevoegden neusklank, en krijgt eenvoudig de beginletter van den grondvorm terug (zie de bovenstaande voorbb.). Wanneer men daarbij in aanmerking neemt, dat het voorwerp, hetwelk de handeling ondergaat, gewoonlijk vóór het werkwoord geplaatst wordt, dan wordt het waarschijnlijk, dat deze vorm eigenlijk eene lijdende beteekenis heeft, en de bijgebragte voorbeelden dus letterlijk beteekenen: *deze vrucht worde door u gegeten; uw eigen bedienden moeten door u medegebragt worden; deze mijne buis worde door u aangetrokken; dat mensch worde door u weggejaagd; de hond worde door u geknuppeld.*

2°. Bij overgaande werkwoorden, die met het aanhechtsel [illegible] *hi* zijn zamengesteld, door dit aanhechtsel te veranderen in [illegible] *håndå*; b. v. [illegible] *djagánnåndå* (Ng.), [illegible] *djagénnåndå* (Kr.), bewaak, van [illegible] *ndjagánni* en [illegible] *ndjagénni*, bewaken. [illegible] *wangsoellåndå* (Kr.), beantwoord, van [illegible] *mangsoelli*, beantwoorden (⁴).

Ook in dit geval vervalt de kenmerkende neusklank der bedrijvige werkwoorden, en wordt het voorwerp vóór het werkwoord geplaatst; ook deze gebiedende wijze heeft dus waarschijnlijk eene lijdende beteekenis; en men zoude derhalve b. v. [illegible] *sakéhhé loeloeroeng pådhå djagánnåndå pradjoerit* (Ng.) moeten vertalen: laat alle straten door soldaten bewaakt worden. (verg. Hoofdst. II, § 3, bl. 58 en Hoofdst. III, § 8, tweede alinea). Deze vertaling van dit voorbeeld is ook veel minder gedrongen, dan wanneer men [illegible] *actief* neemt, in welk geval [illegible] een *vocatief* zijn moet (*soldaten! bewaakt alle straten*) wiens plaatsing aan het einde van den zin, zonder eenig tusschenwerpsel, tegen het Javaansch spraakgebruik strijdt.

3°. Bij veroorzakende werkwoorden die met het aanhechtsel [illegible] of [illegible] zijn zamengesteld, door dit aanhechtsel te veranderen in [illegible] *hĕnnå*; b.v. [illegible] *roengòkhĕnnå* (Ng.), hoor toe, van [illegible] *ngroengòkhaké*, toeluisteren. [illegible] *pasrâhhĕnnå*

(⁴) Cornets de Groot voegt hier nog bij (Spraakk. bl. 215) dat aan dezen uitgang der gebiedende wijze *dikwijls* hetzelfde begrip van meervoudigheid verbonden is, dat aan het aanhechtsel [illegible] is toegekend. Gericke zegt in zijne *Eerste Gronden* § 28, dat deze vorm *altijd* op een voorwerp in het meervoud slaat. Vergel. het gezegde op bl 120.

Digitized by Google

(Kr. Ng.), overhandig, lever over, van [illegible] *masráhhakĕn* (Kr.), [illegible] *masráhhaké* (Ng.), overhandigen, overleveren.

In plaats van [illegible] voegt men ook wel bij verkorting alleen [illegible] *nå* achter het werkwoord, doch zelden anders dan in Ngoko; die [illegible] wordt dan ook geheel op dezelfde wijze met het werkwoord verbonden, als zulks omtrent het aanhechtsel [illegible] is opgegeven, bl. 121 in de aanm.; b. v. [illegible] *hatoernå* (Ng.), lever over, van [illegible] *ngatoerraké*, overleveren; [illegible] *bâjâ-waraknå* (Ng.), geef kennis, van [illegible] *hambâjâ-waràkhaké*, kennis geven.

Men ziet dat ook in dit geval de werkwoorden den neusklank verliezen; en daar ook hier het voorwerp gewoonlijk vóór het werkw. geplaatst is, schijnt, hetgeen wij omtrent de door [illegible] en [illegible] gevormde gebiedende wijze hebben aangemerkt, ook op deze toepasselijk te zijn.

Wanneer de zoo met [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] of [illegible] zamengestelde woorden niet zoo zeer een bevel, als wel een verlangen of wensch te kennen geven, d. i. wanneer zij in de beteekenis van de aanvoegende of wenschende wijze voorkomen, worden zij veelal voorafgegaan door een van de woorden [illegible] *moegi* of [illegible] *moegi-moegi* (Kr.), [illegible] *moegå* of [illegible] *moegå-moegå* (Ng.), moge! toch! dat! [illegible] *soepados* (Kr.), [illegible] *soepâjâ* (Ng.), opdat, dat; [illegible] *mĕnnawi* (Kr.), [illegible] *mĕnnâwâ* (Ng.), misschien, indien; [illegible] *jén* (Kr. Ng.), indien, dat; of dergelijke; b. v. [illegible] *moegi pinandjängngĕnnâ joeswánnipoen* (Kr.), moge zijn leven verlengd worden!

De met deze aanhechtsels zamengestelde werkwoorden nemen ter vermeerdering van den nadruk dikwijls nog de partikel [illegible] *tâ* achter zich, die dan omtrent hetzelfde beteekent als *toch*, *eilieve*; b. v. [illegible] *mangánnâtâ*, eet toch; [illegible] *ngandĕlldâtâ* (Kr. Ng.), geloof toch; enz. Deze partikel wordt echter zelden of nooit geplaatst achter werkwoorden die op [illegible] uitgaan, en waarin dus het aanhechtsel [illegible] *hâ*, reeds in [illegible] *tâ* verandert; voegde men daarachter nu nog de partikel [illegible] dan zoude men eene onwelluidende herhaling der lettergreep *tâ* verkrijgen, die liever vermeden wordt; men zegt dus b. v. niet [illegible] *mangkáttâtâ* (Ng.), vertrek, maar eenvoudig [illegible] *mangkáttâ*.

De gebiedende, aanvoegende of wenschende wijze wordt ook nog uitgedrukt door het woord [illegible] *di* (Ng.), [illegible] *dén* (Kr. Ng.), of [illegible]

Digitized by Google

dipoen (Kr.), voor het werkwoord te plaatsen, hetwelk dan niet altijd de aanhechtsels aanneemt die anders de gebiedende wijze vormen. Dit ꦢꦶ (waarvan de vormen ꦢꦤꦺꦴꦤ and ꦢꦶꦥꦺꦴꦤ zijn afgeleid) zal dan de grondvorm zijn van het woord ꦢꦢꦶ *dadi*, worden, geschieden, gebeuren; zoodat deze wijze van uitdrukking dus eigenlijk beteekent: *het geschiede! het gebeure!* b. v. ꦩꦺꦴꦱꦢꦢꦶꦤ꦳ꦟꦒꦠꦶꦗꦠꦶꦧꦲꦺ *Moesâ di ngati-jatijâ bahé* (Ng.), Mozes! wees maar voorzigtig. ꦥꦢꦢꦶꦥꦺꦴꦤꦥꦿꦗꦶꦠꦤ꦳ *pâdhâ dipoen prajitnâ*, men moet voorzigtig zijn; ꦢꦺꦤꦤꦶꦢꦲꦺꦥꦺꦥꦶꦔꦤ꦳ *dén nidhĕpping ngisin*, men moet weten van zich te schamen.

Als men aan eenen meerdere een verzoek heeft voortedragen, en dus in Kråmå zeer beleefd spreekt, drukt men dien wensch uit door omschrijving, op deze of soortgelijke wijze: ꦧꦶꦭꦶꦲꦤ꦳ꦱꦩꦥꦺꦗꦺꦤ꦳ꦢꦲꦠꦺꦁꦲꦶꦔꦏꦴꦤ꦳ꦠꦶꦤꦢꦲꦠꦺꦁꦲꦶꦔꦏꦴꦤ꦳ꦩꦿꦶꦏꦲꦤ꦳ꦱꦺꦿꦠꦏꦺꦴꦭꦤꦺꦴꦤ꦳ꦩꦺꦴꦱꦺꦴꦤ꦳ꦏꦲꦩꦧꦺꦏꦠꦴꦢꦲꦤ꦳ꦩꦿꦶꦏꦲꦤ꦳ꦱꦺꦿꦠꦏꦺꦴꦭꦤꦺꦴꦤ꦳ꦩꦺꦴꦱꦺꦴꦤ꦳ꦏꦲꦩꦧꦺꦏꦠꦴꦢꦲꦤ꦳ꦩꦿꦶꦏꦲꦤ꦳ꦱꦺꦿꦠꦏꦺꦴꦭꦤꦺꦴꦤ꦳ *bilih sampéjan tindak dhatĕng hing kantor, sĕrat koelâ poennikâ moegi kahamběktâhâ mrikâ pisan*, zoo gij naar het kantoor gaat, moge deze mijn brief er te gelijk heen gebragt worden; of: ꦩꦺꦴꦱꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦺꦴꦤ

ꦱꦩ꦳ꦩꦮꦱ꦳ꦱꦶꦢꦶꦏꦱ꦳ *sampoen dikâ maras* hati *dikâ* (Md.), wees niet verlegen in uw hart. ꦲꦢꦗꦺꦴꦱꦺꦩꦼꦭꦁꦲꦠꦶꦤ꦳ꦺ *hâdjâ soemëlang* hati-*moe* (Ng.), wees niet ongerust in uw hart. ꦲꦢꦗꦺꦴꦱꦺꦤꦺꦴꦮꦺꦭꦺꦔꦔꦺꦴ *hâdjâ kowé loengâ-loengâ* (Ng.), vertrek niet.

Wanneer bij de dus gevormde verbiedende wijze nog eene ontkenning, d. i. een van de woorden ꦲꦤꦺꦴꦫꦥ꦳ *hora* of ꦠꦤꦺꦴꦫꦥ꦳ *tannora* (Ng.), neen, niet, gevoegd wordt, drukt zulks eene zeer sterk *gebiedende* wijze uit; dit kan dus alleen in Ngoko te pas komen; b. v. ꦲꦢꦗꦺꦴꦠꦤꦺꦴꦫꦥꦏꦭꦏꦺꦴꦤꦺꦴꦲꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦭꦗꦁꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦫꦢꦺꦤꦺꦴꦤꦺꦴꦱꦲꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦤꦺꦴꦱꦶꦏꦶ *hâdjâ tannora kalakon hing sahoenninné lajang mânnirâ parêntah hiki*, het moet volstrekt volbragt worden overeenkomstig den geheelen inhoud van dit mijn bevelschrift.

OVER DE TIJDEN DER WERKWOORDEN.

Men kent in het Javaansch slechts drie tijden, den *Tegenwoordigen*, *Verledenen*, en *Toekomenden;* welke laatste echter niet door verandering in den uitgang, maar door afzonderlijke bij het werkwoord gevoegde woorden, van den eersten onderscheiden worden.

Tegenwoordige tijd.

Deze wordt aangeduid door het enkele werkwoord, meestal zonder dat er eenig woord ter nadere bepaling is bijgevoegd; b. v. ꦏꦺꦴꦭꦲꦶꦫꦱꦲꦤꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦺꦴ

men zich eene handeling of toestand als nog voortdurend, dan wel als verleden, hebbe voortestellen. B. v. [illegible] *Nabi Moesâ ladjëng malëbët hing wânâ, nanging Nabi Moesâ bingoeng; dénné kang dipoen dhahar salaménnipoen wòntën wânâ, hamoeng gòdhóngngan.* De Profeet Mozes *ging* vervolgens het bosch *in*, maar *verdwaalde;* en hetgeen door hem *gegeten werd*, zoolang hij in het bosch *was*, (*waren*) slechts bladeren.

Verleden tijd.

De verleden tijd wordt uitgedrukt door het werkwoord te doen voorafgaan door het woord [illegible] *sampoen* (Kr.) (¹), [illegible] *hëmpoen* (Md.), [illegible] *wis* of [illegible] *woes* (Ng.), welke *reeds, afgedaan, geleden, voorbij*, beteekenen. Van deze woorden wordt [illegible] zelden anders dan in het dagelijksch gesprek, en [illegible] bijna nimmer dan in geschriften gebruikt. B. v. [illegible] *ratoenirâ lawas woes mati* (Ng.), uw vorige koning is gestorven. [illegible] *wong* ngikoe *wis boebar* (Ng.), die lieden zijn uit elkander gegaan (hebben zich verstrooid). [illegible] *koelâ sampoen hanampènni sërâttipoen kangdjëng* ngéjang (Kr.), ik heb ontvangen den brief van grootvader (²).

Eveneens wordt aangeduid hetgeen wij door den *tweeden betrekkelijk verleden* (of *meer dan volmaakt verleden*) *tijd* uitdrukken, namelijk dat eene handeling of toestand reeds afgeloopen of voorbij is, terwijl eene andere plaats heeft; b. v. [illegible] *sarëng sampoen ngandhángngakën méndánnipoen ladjëng sami sowan kalih hingkang râmâ* (Kr.), toen zij hare schapen naar de kooi *gedreven hadden*, verschenen zij vervolgens voor haren vader. [illegible] *sarëng sampoen sami ngombé, Nabi Moesâ pitakèn* (Kr.), toen zij *gedronken hadden*, vroeg de profeet Mozes.

Uit het laatste voorbeeld blijkt dat [illegible] en [illegible] niet altijd *onmiddellijk* voor het werkwoord behoeven te staan, maar door andere woorden daarvan kunnen gescheiden worden. Hierbij moet men echter opmerken, dat, wanneer het woord, hetwelk dan het werkwoord onmiddellijk

(¹) Wèl te onderscheiden van het gelijkluidend woord, dat tot vorming van de verbiedende wijze gebezigd wordt.

(²) Die benaming wordt door den Soesoehoenan van Soerakarta als eertitel aan den Gouverneur Generaal gegeven.

Digitized by Google

voorafgaat, een der persoonlijke voornaamwoorden is, het bedrijvig werkwoord den neusklank verliest, en dus eigenlijk moet vertaald worden of het in den lijdenden vorm stond. (Vergel. Hoofdst. II, § 6, A. bl. 89, in de aanm.). B. v. *sampoen koelâ toepiksánni sa-hidjĕmmánnipoen* (Kr.), door mij is verstaan (ik heb verstaan) de geheele inhoud er van; (van *noepiksánni*). *tijang poennikoe sampoen koelâ pĕdjáhhi* (Kr.), die man is door mij gedood (dien man heb ik gedood); van *mĕdjáhhi*.

Toekomende tijd.

Deze wordt gevormd door het woord *badhé* (Kr.), *bakal* (Ng.), zullen, voor het werkwoord te plaatsen; b. v. *koelâ badhé noempak kapal* (Kr.), ik zal paard rijden. *hingsoen bakal ngratonni nĕgârâ hiki* (Ng.), ik zal dit land regeren. *koelâ badhé dipoen pĕdjáhhi* (Kr.), ik zal gedood worden.

De toekomende tijd wordt somtijds ook uitgedrukt door de woorden *harsâ* (Kr. *h.*), *hadjĕng* (Kr.), *harĕp* (Ng.), willen; *kénging*, *sagĕd* (Kr.), *kĕnnâ*, *bisâ* (Ng.), kunnen; *mangké* (Kr.), *mĕngko* (Ng.), straks, aanstonds; *béndjing* (Kr.), *bésoek* (Ng.), toekomstig, namaals, in 't vervolg. B. v. *béndjing karaton dalĕm poennikâ karisak* (Kr.), dit uw rijk zal verwoest worden. *hakoe harĕp loengâ* (Ng.), ik zal op reis gaan.

De uitdrukkingen die den toekomenden tijd vormen, worden ook dikwijls door andere woorden van het werkwoord gescheiden; hetwelk dan, indien het door een persoonlijk voornaamwoord onmiddellijk wordt voorafgegaan, natuurlijk dezelfde verandering ondergaat, als bij den verleden tijd is aangewezen; b. v. *kang bakal kowé rampoengngi, prakaránné sâpâ* (Ng.), wiens zaak (is het) die door u zal beslist worden (die gij zult beslissen)? van *ngrampoengngi*.

Hetgeen wij de *voorwaaardelijk toekomende tijd*, of ook wel de *voorwaardelijke wijze* noemen, wordt in het Javaansch somtijds even als de *tegenwoordige*, en somtijds even als de *toekomende* tijd uitgedrukt, doch kan daarvan door den zamenhang altijd gemakkelijk onderscheiden worden; b. v. *jén kowé loengâ-loengâhâ loengâ mĕnnjang* ngĕndi (Ng.), indien gij vertrokt, waarheen *zoudt*

Digitized by Google

gij *gaan?* [illegible] *Hadji Sâkâ ladjëng hèngët jén badhé hadamël haksârâ djawi* (Kr.), Adji Sâkâ herinnerde zich toen dat hij Javaansche letters *zoude maken.*

Over de Deelwoorden.

Eigenlijk-gezegde deelwoorden bestaan in het Javaansch ook niet; wat wij daardoor verstaan, wordt in die taal uitgedrukt door de onbepaalde of aantoonende wijze der toestands- en werkwoorden, beide in den handelenden en lijdenden vorm. Het verschil in tijd wordt ook op dezelfde wijze aangeduid; b. v. [illegible] *mirëng chabar jén nëgari Mësir hawis tëdhâ, Djâkâ Pirangon ladjëng késah dhatëng nëgari Mësir* (Kr.), het gerucht *vernemende* dat in het rijk van Mësir schaarschte van levensmiddelen was, ging Djâkâ Pirangon derwaarts. [illegible] *sinërat hing* Ngo*embârâ* (Kr.), *geschreven* te Oembara.

Meestal echter gebruikt men eene omschrijving, en plaatst de woorden [illegible] *sasampoenning*, [illegible] *sasampoennipoen* of [illegible] *risampoenning* (Kr.), [illegible] *sawissé* of [illegible] *sawoessé* (Ng.), nadat; [illegible] *sarëng* (Kr.), [illegible] *barëng* (Ng.), toen; of een dergelijk, voor het werkwoord; b. v. [illegible] *pârâ Boepati sasampoennipoen mëtak ratoennipoen lami, ladjëng sowan hamagëlârran malih* (Kr.), de Boepati's hun vorigen Koning *begraven hebbende* (nadat zij begraven hadden) verschenen vervolgens weder op den Pagëlaran. [illegible] *sarëng woengoe saré râdjâ Pirangon ningâlli djawi sampoen rahhinâ* (Kr.), koning Pirangon uit zijnen slaap *ontwakende* (toen hij ontwaakte) zag dat het buiten reeds dag was.

§ 9. VOORDEELDEN VAN DE VERVOEGING DER WERKWOORDEN.

A. Een eenvoudig-bedrijvig werkwoord.

[illegible] *njandhak* (Kr. Ng.), grijpen, vatten.

HANDELENDE VORM.

Onbepaalde wijze.

Tegenwoordige tijd.

[illegible] *njandhak* (Kr. Ng.), vatten

Verleden tijd.

[illegible] *sampoen njandhak* (Kr.),
[illegible] *wis njandhak* (Ng.), } gevat hebben.

Digitized by Google

Toekomende tijd.

ꦧꦢꦺꦲꦤ꦳ꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *badhé njandhak* (Kr.),
ꦧꦏꦭꦤ꦳ꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *bakal njandhak* (Ng.), } zullen vatten.

Deelwoorden.

Tegenwoordige tijd.

ꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *njandhak* (Kr. Ng.),
of
ꦱꦫꦺꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *sarĕng njandhak* (Kr.),
ꦧꦫꦺꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *barĕng njandhak* (Ng.), } vattende.

Verleden tijd.

ꦱꦩ꦳ꦥꦺꦮꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *sampoen njandhak* (Kr.),
ꦮꦶꦱꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *wis njandhak* (Ng.),
of
ꦱꦫꦺꦤꦱꦩ꦳ꦥꦺꦮꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *sarĕng sampoen njandhak* (Kr.),
ꦧꦫꦺꦤꦮꦶꦱꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *barĕng wis njandhak* (Ng.), } gevat hebbende.

Toekomende tijd.

ꦧꦢꦺꦲꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *badhé njandhak* (Kr.),
ꦧꦏꦭꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *bakal njandhak* (Ng.),
of
ꦱꦫꦺꦤꦧꦢꦺꦲꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *sarĕng badhé njandhak* (Kr.),
ꦧꦫꦺꦤꦧꦏꦭꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *barĕng bakal njandhak* (Ng.), } zullende vatten.

Aantoonende wijze.

Tegenwoordige en eerste betrekk. verl. tijd.

ꦏꦸꦭꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *koelå njandhak* (Kr.),
ꦲꦏꦸꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *hakoe njandhak* (Ng.), } ik vat, vatte.

Verleden en tweede betrekk. verl. tijd.

ꦏꦸꦭꦱꦩ꦳ꦥꦺꦮꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *koelå sampoen njandhak* (Kr.),
ꦲꦏꦸꦮꦶꦱꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *hakoe wis njandhak* (Ng.), } ik heb, had gevat.

Toekomende en voorwaardelijk toekomende tijd.

ꦏꦸꦭꦧꦢꦺꦲꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *koelå badhé njandhak* (Kr.),
ꦲꦏꦸꦧꦏꦭꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ *hakoe bakal njandhak* (Ng.), } ik zal, zoude vatten.

Gebiedende, aanvoegende en wenschende wijze.

ꦤꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦏ꦳ꦤ꦳ *njandhákkå* (Kr. Ng.), vat; moogt gij, moge hij, vatten.
ꦕꦚꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦤ꦳ꦢꦲꦏ꦳ꦤ꦳ꦏ꦳ꦺꦤ꦳ *tjandhakkĕn* (Kr. Ng.), vat (hem); moogt gij, moge hij (hem) vatten.

Digitized by Google

LIJDENDE VORM.

Onbepaalde wijze.

Tegenw. tijd.

ꦲꦶꦚꦤ꦳ꦢꦲ꦳ *tjinandhak* (Kr. Ng.), gevat worden.

ꦏꦠꦗꦤ꦳ꦢꦲ꦳ *katjandhak* (Kr. Ng.), in handen gekregen worden, in handen vallen.

ꦢꦏ꦳ꦗꦤ꦳ꦢꦲ꦳ *dak tjandhak* (Ng.), door mij
ꦏꦺꦴꦗꦤ꦳ꦢꦲ꦳ *ko tjandhak* (Ng.), door u
ꦢꦶꦥꦸꦗꦤ꦳ꦢꦲ꦳ *dipoen tjandhak* (Kr.),
ꦢꦺꦤ꦳ꦗꦤ꦳ꦢꦲ꦳ *dén tjandhak* (Kr. Ng.), door hem
ꦢꦶꦗꦤ꦳ꦢꦲ꦳ *di tjandhak* (Ng.),
} gevat worden.

De *verleden* en *toekomende tijd*, alsmede alle overige wijzen en tijden, worden hiervan gevormd, gelijk in den handelenden vorm.

B. Een overgaand, met het aanhechtsel ꦤꦶ zamengesteld, werkwoord.

ꦤꦶꦔꦭꦶ *ningálli* (Kr.), (iets) zien.

HANDELENDE VORM.

Onbepaalde wijze.

Tegenw. tijd.

ꦤꦶꦔꦭꦶ *ningálli*, zien.

Verled. tijd.

ꦱꦩ꦳ꦥꦸꦤꦶꦔꦭꦶ *sampoen ningálli*, gezien hebben.

Toekomende tijd.

ꦧꦢꦺꦤꦶꦔꦭꦶ *badhé ningálli*, zullen zien.

Deelwoorden.

Tegenw. tijd.

ꦤꦶꦔꦭꦶ *ningálli*,
of
ꦱꦫꦾꦤꦶꦔꦭꦶ *sarĕng ningálli*,
} ziende.

Verleden tijd.

ꦱꦩ꦳ꦥꦸꦤꦶꦔꦭꦶ *sampoen ningálli*,
of
ꦱꦫꦾꦱꦩ꦳ꦥꦸꦤꦶꦔꦭꦶ *sarĕng sampoen ningálli*,
} gezien hebbende.

Toekomende tijd.

ꦧꦢꦺꦤꦶꦔꦭꦶ *badhé ningálli*,
of
ꦱꦫꦾꦧꦢꦺꦤꦶꦔꦭꦶ *sarĕng badhé ningálli*,
} zullende zien.

Digitized by Google

Aantoonende wijze.

Tegenw. en eerste betrekkelijk verled. tijd.

ꦏꦸꦲꦭꦤ꧀ꦤꦶꦁꦒꦱꦶ *koelâ ningálli*, ik zie, zag.

Verleden, en tweede betrekkelijk verled. tijd.

ꦏꦸꦲꦭꦱꦩ꧀ꦥꦸꦤ꧀ꦤꦶꦁꦒꦱꦶ *koelâ sampoen ningálli*, ik heb, had gezien.

Toekomende, en voorwaardelijk toekomende tijd.

ꦏꦸꦲꦭꦧꦢꦺꦲꦤ꧀ꦤꦶꦁꦒꦱꦶ *koelâ badhé ningálli*, ik zal, zoude zien.

Gebiedende, aanvoegende en *wenschende wijze.*

ꦠꦶꦁꦒꦱꦭꦤ꧀ꦢ *tingállânâ*, zie; moogt.gij, moge hij zien.

LIJDENDE VORM.

Onbepaalde wijze.

Tegenwoordige tijd.

ꦠꦶꦤꦶꦁꦒꦱꦭꦤ꧀ *tiningállan*, gezien worden.

ꦏꦠꦶꦁꦒꦱꦭꦤ꧀ *katingállan*, gezien worden, zigtbaar zijn.

ꦢꦶꦥꦸꦠꦶꦁꦒꦱꦶ *dipoen tingálli*, gezien worden; door hem, haar, hen gezien worden.

De *verleden* en *toekomende tijd*, alsmede de overige wijzen en tijden, worden hiervan gemaakt even als in den handelenden vorm.

C. Een veroorzakend, met het aanhechtsel ꦏꦤꦶꦤ꧀ of ꦏꦤꦺꦤ꧀ zamengesteld werkwoord.

ꦤꦩ꧀ꦠꦺꦏꦲꦏꦺ *namtòkhaké* (Ng.), bepalen, vaststellen.

HANDELENDE VORM.

Onbepaalde wijze.

Tegenwoordige tijd.

ꦤꦩ꧀ꦠꦺꦏꦲꦏꦺ *namtòkhaké*, bepalen.

Verleden tijd.

ꦮꦶꦱꦤꦩ꧀ꦠꦺꦏꦲꦏꦺ *wis namtòkhaké*, bepaald hebben.

Toekomende tijd.

ꦧꦏꦭꦤꦩ꧀ꦠꦺꦏꦲꦏꦺ *bakal namtòkhaké*, zullen bepalen.

Deelwoorden.

Tegenwoordige tijd.

ꦤꦩ꧀ꦠꦺꦏꦲꦏꦺ *namtòkhaké*,
of
ꦧꦫꦺꦁꦤꦩ꧀ꦠꦺꦏꦲꦏꦺ *barĕng namtòkhaké*, } bepalende.

Digitized by Google

Verleden tijd.

ᨿᨷᨿᨶᨠᨿᨠᨶᨿᨠᨶ᨞ᨶᨶᨠᨶ᨞ *wis namtòkhaké*,
of
ᨠᨶᨿᨿᨷᨿᨶᨠᨿᨠᨶᨿᨠᨶ᨞ᨶᨶᨠᨶ᨞ *barĕng wis namtòkhaké*, } bepaald hebbende.

Toekomende tijd.

ᨠᨶᨠᨶᨿᨷᨿᨶᨠᨿᨠᨶᨿᨠᨶ᨞ᨶᨶᨠᨶ᨞ *bakal namtòkhaké*,
of
ᨠᨶᨿᨿᨠᨶᨠᨶᨿᨷᨿᨶᨠᨿᨠᨶᨿᨠᨶ᨞ᨶᨶᨠᨶ᨞ *barĕng bakal namtòkhaké*, } zullende bepalen.

Aantoonende wijze.

Tegenwoordige, en eerste betrekkel. verled. tijd.

ᨠᨶᨠᨶᨠᨶ

Toekomende tijd.

ꦧꦢꦲꦺ ꦗꦺꦴꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *badhé djoeměnnéng*, zullen staan.

Deelwoorden.

Tegenwoordige tijd.

ꦗꦺꦴꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *djoeměnněng*,
of
ꦱꦫꦺꦁ ꦗꦺꦴꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *sarěng djoeměnněng*, } staande.

Verleden tijd.

ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *sampoen djoeměnněng*,
of
ꦱꦫꦺꦁ ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *sarěng sampoen djoeměnněng*, } gestaan hebbende.

Toekomende tijd.

ꦧꦢꦲꦺ ꦗꦺꦴꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *badhé djoeměnněng*,
of
ꦱꦫꦺꦁ ꦧꦢꦲꦺ ꦗꦺꦴꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *sarěng badhé djoeměnněng*, } zullende staan.

Aantoonende wijze.

Tegenwoordige, en eerste betrekkel. verled. tijd.

ꦏꦮꦭꦲ ꦗꦺꦴꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *koelå djoeměnněng*, ik sta, stond.

Verleden, en tweede betrekkel. verled. tijd.

ꦏꦮꦭꦲ ꦱꦩ꧀ꦥꦸꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *koelå sampoen djoeměnněng*, ik heb, had, gestaan.

Toekomende, en voorwaardelijk toekomende tijd.

ꦏꦮꦭꦲ ꦧꦢꦲꦺ ꦗꦺꦴꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ *koelå badhé djoeměnněng*, ik zal, zoude staan.

Gebiedende, aanvoegende en *wenschende wijze.*

ꦗꦺꦴꦌꦺꦤ꧀ꦤꦺꦤ꧀ꦔꦔꦢ *djoeměnněngngå*, sta; moogt gij, moge hij staan.

§ 10. Bijwoorden.

De bijwoorden zijn tweederlei, namelijk:

A. Oorspronkelijke of niet zamengestelde.
B. Afgeleide.

A. De oorspronkelijke bijwoorden zijn weder tweederlei; te weten:

a. Dezulke, die èn als bijvoegelijke naamwoorden, èn als bijwoorden gebruikt worden; b. v. ꦱꦲꦺ *sahé* (Kr.), ꦧꦺꦠꦗꦶꦏ *bětjik* (Ng.), goed; ꦲꦶꦁꦒꦶꦭ *hinggil* (Kr.), ꦢꦸꦮꦺꦮꦸꦫ *dhoewoer* (Ng.), hoog; ꦲꦺꦁꦒꦭ *héng gal* (Kr.), ꦲꦤ꧀ꦗꦂ *hánnjar* (Ng.), nieuw, pas, versch; b. v. ꦠꦶꦗꦁ ꦢꦲꦺꦠꦺꦁ ꦲꦺꦁꦒꦭ *tijang dhatěng héng gal* (Kr.), iemand die pas gekomen is; ꦮꦺꦁ ꦔꦶꦏꦺꦮꦸꦫ ꦩꦲꦠꦗꦲ ꦧꦺꦠꦗꦶꦏ *wong ngikoe måtjå bětjik* (Ng.), die man leest goed.

Digitized by Google

b. Dezulke, die uit den aard van hunne beteekenis alleen als bijwoorden kunnen voorkomen; b. v. [illegible] *bôtĕn* (Kr.), [illegible] *hora* (Ng.), neen, niet; [illegible] *poendi* (Kr.), [illegible] *hĕndi* (Ng.), waar? [illegible] *ngrikâ* (Kr.), [illegible] *konno* of [illegible] *kânâ* (Ng.), dâár; [illegible] *ngriki* (Kr.), [illegible] *kénné* (Ng.), hier; [illegible] *mangké* (Kr.), [illegible] *mĕngko* (Ng.), nu, straks, aanstonds; [illegible] *dèrèng* (Kr.), [illegible] *doeroeng* (Ng.), nog niet; enz.

B. Afgeleide bijwoorden worden gevormd:

a. Door achter het grondwoord het aanhechtsel [illegible] te voegen; b. v. [illegible] *tĕmâhhan* (Kr. Ng.), eindelijk, ten laatste, van [illegible] *tĕmah*, einde, afloop. [illegible] *tĕkan* (Ng.), tot aan, van [illegible] *tĕkâ*, komst, komen. [illegible] *wĕkâssan* (Kr. Ng.), eindelijk, ten laatste, van [illegible] *wĕkas*, einde, eindigen. [illegible] *wĕngkon* (Kr. Ng.), in den omtrek, rondom, van [illegible] *wĕngkoe*, kring, omtrek; enz. Men ziet dat de op deze wijze gevormde bijwoorden meestal van zelfst. naamwoorden zijn afgeleid; hunne beteekenis hangt geheel af van die van hun grondwoord, en eene algemeene bepaling daaromtrent zal moeijelijk te geven zijn.

b. Door voor het grondwoord het voorvoegsel [illegible] *sa* (1) te plaatsen, hetwelk beteekent *te zamen, met, overeenkomstig, volgens*, en wèl moet onderscheiden worden van [illegible] *sa*, één. Deze worden gevormd van allerlei rededeelen; b. v. [illegible] *sa-hoepami* (Kr.), [illegible] *sa-hoepâmâ* (Ng.), ingeval, indien (eig. met een voorbeeld, bij voorbeeld). [illegible] *sapoenniki* (Kr.), [illegible] *sahiki* (Ng.), nu, thans, (eig. met of op dezen (tijd)). [illegible] *samôngsâ* (Kr. Ng.), terstond, op het oogenblik. [illegible] *sahoebĕng* (Kr. Ng.), rondom (eig. in een kring; van [illegible] *hoebĕng*, kring, omtrek).

c. Van bijvoegelijke naamwoorden, door daarachter het aanhechtsel [illegible] *hipoen* (Kr.), [illegible] *hé* (Ng.), te plaatsen. De dus gevormde bijwoorden duiden eene soort van overtreffenden trap aan; b. v. [illegible] *kathâhhipoen* (Kr.), [illegible] *kéhhé* (Ng.), ten meeste, van [illegible] *kathah* en [illegible] *kéh*, veel.

(1) Voor dit [illegible] heeft men in de Kawi-taal [illegible] *ri*, dat ook in het Javaansch nog somtijds voorkomt; b. v. [illegible] *risampoenning*, dat betzelfde is als [illegible] *sasampoenning*, nadat.

Digitized by Google

Zij nemen daarbij ook wel het voorvoegsel ꦱ *sa* voor zich; b. v. ꦱꦏꦺꦢꦺꦤꦶꦏꦺꦥꦸꦤ꦳ *sakĕdhikkipoen* (Kr.), ꦱꦠꦺꦤꦶꦏꦺ *sathithikké* (Ng.), ten minste, van ꦏꦺꦢꦺꦤꦶꦏ꦳ *kĕdhik* en ꦠꦺꦤꦶꦏ꦳ *thithik* weinig. B. v. ꦲꦤꦁꦟꦮꦢꦺꦮꦺꦤꦶꦏꦺꦤ꦳ ꦲꦤꦁꦟꦮꦢꦺꦮꦺꦤꦶꦏꦺ ꦱꦮꦶꦢꦶꦏ꦳ *hanggâwâhâ hoewong galidhik, kéhhé sawidak, sathithikké wong patang poeloeh* (Ng.), gij moet werklieden medebrengen, ten meeste zestig, ten minste veertig man.

Deze bijwoorden worden ook wel uitgedrukt door het bijv. naamw. te verdubbelen, en het aanhechtsel ꦲꦤꦺꦴꦤ꦳ of ꦲꦤ꦳ *hé* er achter te voegen; als ꦢꦺꦮꦺꦮꦺꦢꦺꦮꦺꦤ꦳ *dhoewoer-dhoewoerré* (Ng.), ten hoogste; b. v. ꦗꦫꦤꦺꦩꦺꦢꦺꦮꦺꦮꦺꦢꦺꦮꦺꦤꦺꦱꦤꦺꦏꦶꦠꦺꦭꦺꦤꦺꦩꦺꦤ꦳ *djaranmoe dhoewoer-dhoewoerré patang kaki tĕloeng dîm*, uw paard is op zijn hoogst vier voet en drie duim (hoog).

d. Door het voorvoegsel ꦱ꦳ vóór, en het aanhechtsel ꦲꦤꦺꦴꦤ꦳ *hipoen* (Kr.), ꦲꦤ꦳ *hé* (Ng.), ꦲꦶꦁ *hing* (Kr. Ng.), achter aan het woord te hechten; b. v. ꦱꦱꦩꦺꦥꦺꦤꦶꦥꦺꦤ꦳ *sasampoennipoen* of ꦱꦱꦩꦺꦥꦺꦤꦶꦁ *sasampoenning* (Kr.), ꦱꦱꦶꦲꦱꦺꦱꦺ *sawissé* (Ng.), nadat, van ꦱꦱꦩꦺꦥꦺꦤ꦳ en ꦱꦶꦲꦱ꦳ reeds. ꦱꦱꦺꦁꦱꦺꦤꦶꦥꦺꦤ꦳ *samangsánnipoen* (Kr.), ꦱꦱꦺꦁꦱꦺꦤꦺꦤ꦳ *samangsánné* (Ng.), zoodra, van ꦱꦺꦁꦱꦺꦱ꦳ *mòngsâ*, (Kr. Ng.), tijd; ꦱꦢꦺꦤꦺꦁꦟꦺꦤꦶꦥꦺꦤ꦳ *sadéréngngipoen* (Kr.), ꦱꦢꦺꦮꦺꦤꦺꦁꦟꦺꦤ꦳ *sadoeroengngé* (Ng.), zoo lang als nog niet, van ꦢꦺꦫꦺꦁꦟꦺꦤ꦳ *dèrèng* en ꦢꦺꦮꦺꦁ꦳ *doeroeng*, nog niet. ꦱꦭꦩꦺꦤꦺꦤꦶꦥꦺꦤ꦳ *salaménnipoen* (Kr.), ꦱꦭꦮꦺꦤꦺꦱꦺ *salawássé* (Ng.), zoo lang als, van ꦭꦩꦶ꦳ *lami* en ꦭꦮꦱ꦳ *lawas*, lang van duur. ꦱꦱꦢꦺꦠꦺꦤꦺꦤ꦳ *sapatoetté* (Ng.), naar behooren, van ꦱꦢꦺꦠꦺꦤ꦳ *patoet*, het betaamt.

e. Door het voorvoegsel ꦱ꦳ vóór, het aanhechtsel ꦲꦤꦺꦴꦤ꦳ of ꦲꦤ꦳ achter het grondwoord te plaatsen; en dit te verdubbelen; b. v. ꦱꦭꦩꦶꦭꦩꦶꦤꦺꦤꦶꦥꦺꦤ꦳ *salami-lamínnipoen* (Kr.), ꦱꦭꦮꦺꦱꦺꦭꦮꦺꦱꦺꦱꦺ *salawas-lawássé* (Ng.), altijd, voor immer. Deze zijn weinige in getal.

f. Door eenvoudige verdubbeling van het grondwoord. De op deze wijze gevormde bijwoorden duiden veelal eene *herhaling* of *voortduring* aan; b. v. ꦏꦢꦺꦲꦁꦏꦢꦺꦲꦁ꦳ *kadhang-kadhang* (Kr. Ng.), nu en dan, van ꦏꦢꦺꦲꦁ꦳ somtijds. ꦏꦤꦺꦠꦺꦴꦤ꦳ *kantoen-kantoen* (Kr.), ꦏꦤꦶꦏꦤꦶ꦳ *kari-kari* (Ng.), eindelijk, ten laatste, van ꦏꦤꦺꦠꦺꦴꦤ꦳ en ꦏꦤꦶꦏꦤꦶ꦳

Digitized by Google

achterblijven. [illegible] *gantos-gantos* (Kr.), [illegible] *ganti-ganti* (Ng.), beurtelings, van [illegible] *gantos* en [illegible] *ganti*, afwisselen.

Omtrent de bijwoorden valt nog het volgende optemerken:

1°. Dat dezulke die eene plaats of tijd beteekenen, veelal met voorzetsels worden zamengesteld; namelijk, wanneer zij een *zijn in* of *op* eene plaats of tijd aanduiden, met het voorzetsel [illegible] *hing*, in, te, op; wanneer zij eene *beweging naar* of *toenadering tot* eene plaats of tijd te kennen geven, met het voorzetsel [illegible] *dhatëng* (Kr.), [illegible] *marang*, [illegible] *mënnjang*, of [illegible] *tëkå* (Ng.), aan, naar, tot; en wanneer zij eene *verwijdering van* eene plaats of tijd beteekenen, met het voorzetsel [illegible] *saking* (Kr.), [illegible] *sëkå* (Ng.), van, uit, van af. B. v. [illegible] *nëgari Djawi hing sapoennikå hamanggih karähhardjan* (Kr.), het land Java geniet tegenwoordig welvaart. [illegible] *kowé botjah tëkå ngëndi* (Ng.), gij (zijt) een knaap van waar? d. i. van waar komt gij? [illegible] *jén kowé loengå-loengåhå, loengå mënnjang ngëndi* (Ng.), indien gij vertrokt, waarheen zoudt gij gaan? [illegible] *kowé karijå håna hing kénné* (Ng.), blijf gij hier.

2°. De bijwoorden vormen, voor zoo verre zij uit den aard van hunne beteekenis daarvoor vatbaar zijn, de trappen van vergelijking op dezelfde wijze als de bijvoegelijke naamwoorden (zie bl. 63—65).

§ 11. Voorzetsels.

De voorzetsels zijn, òf

A. Eigenlijke voorzetsels, òf

B. Andere rededeelen of spreekwijzen, die als voorzetsels gebruikt worden.

A. De eigenlijke voorzetsels zijn slechts weinige in aantal; hiertoe behooren [illegible] *hing* (Kr. Ng.), in, te, op; [illegible] *kambi* (Ng.), met; en eenige weinige andere.

[illegible] *sa* is een onafscheidelijk voorzetsel, hetwelk beteekent *met, zamen, volgens, overeenkomstig;* b. v. [illegible] *samoerwättipoen hing paréntah* (Kr.), overeenkomstig de schatting er van door de regtbank. [illegible] *sadhatëngngipoen tëpiswiring* (Kr.), met (bij) zijne komst aan de grensscheiding.

B. Andere rededeelen en spreekwijzen die als voorzetsels gebruikt worden zijn b. v. [illegible] *dhatëng* (Kr.), [illegible] *marang*, [illegible] *maring*, [illegible]

Digitized by Google

ꦤꦺꦤ꦳ꦚ꦳ *mĕnnjang*, ꦠꦺꦏꦏ *tĕkå* (Ng.), naar, tot, (eigenlijk: komen). ꦩꦸꦢꦺꦩꦺꦴꦒꦺ *doemoegi* (Kr.), ꦠꦺꦏꦤ *tĕkan* (Ng.), tot aan, (eig. aankomen). ꦩꦮꦶ *mawi* (Kr.), met, (eig. medebrengen). ꦤꦤꦺꦠꦺꦤ꦳ꦮꦶ *bòtĕn mawi* of ꦤꦤꦺꦠꦺꦤ꦳ꦔꦤ꦳ *bòtĕn nganggo* (Kr.), zonder, (eig. niet medebrengen, niet aan of bij zich hebben). ꦲꦶꦔꦶꦔꦶꦤ *hing nginggil* (Kr.), ꦲꦶꦔꦢꦺꦮꦺꦂ *hing dhoewoer* (Ng.), boven, (eig. in de hoogte). ꦩꦤꦺꦮꦺꦴ *manoeè* (Kr. Ng.), volgens, (eig. volgen); enz.

§ 12. Voegwoorden.

De voegwoorden zijn, òf

A. Eigenlijke voegwoorden, òf

B. Andere rededeelen en spreekwijzen, die als voegwoorden gebruikt worden.

A. Tot de eigenlijke voegwoorden behooren; b. v. ꦱꦤ꦳ꦱ *sartå*, ꦱꦲꦤ꦳ *såhå*, ꦏꦭꦶꦚꦤ *kalijan*, ꦏꦭꦚꦤ *kálajan* (Kr.), ꦭꦤ *lan*, ꦏꦭꦮꦤ *kálawan* (Ng.), en, benevens; ꦲꦸꦠꦮꦶ *hoetawi* (Kr.), ꦲꦸꦠꦮꦤ *hoetåwå* (Ng.), of; ꦤꦤꦶꦔ *nanging* (Kr. Ng.), maar; ꦤꦺꦤꦤꦮꦶ *mĕnnawi* (Kr.), ꦤꦺꦤꦤꦮꦤ *mĕnnåwå* (Ng.), indien; ꦠꦏꦱꦶꦲ *taksih* (Kr.), ꦲꦶꦱꦶꦲ *hisih* of ꦠꦺꦱꦶꦲ *misih* (Ng.), nog; ꦱꦸꦮꦺꦥꦢꦺꦱ *soepados* (Kr.), ꦱꦸꦮꦺꦥꦢꦲ *soepådjå* (Ng.), opdat; ꦗꦺꦤ *jén* (Kr. Ng.), indien, dat; ꦭꦩꦺꦴꦤ *lamoen* (Ng.), indien; ꦏꦢꦺꦱ *kados* (Kr.), ꦏꦢꦲ *kådjå* (Ng.), gelijk. ꦠꦺꦮꦲ *miwah* (Kr.), ꦩꦺꦮꦲ *moewah* (Ng.), en, benevens, of; ꦩꦺꦴꦒꦺ *moegi* (Kr.), ꦩꦺꦴꦒꦲ *moegå* (Ng.), dat, opdat; ꦱꦩꦺꦴꦤ *sampoen* (Kr.), ꦲꦢꦲ *hådjå* (Ng.), opdat niet; enz.

B. Andere rededeelen en spreekwijzen, die als voegwoorden gebruikt worden, zijn b. v. ꦏꦫꦤ꦳ꦠꦺꦤ꦳ *karantĕn* of ꦏꦿꦤ꦳ꦠꦺꦤ꦳ *krantĕn* (Kr.), ꦏꦫꦤ꦳ *karånå* of ꦏꦿꦤ꦳ *krånå* (Ng.), ꦱꦧꦤ꦳ *sabab* of (bij verkorting) ꦧꦤ꦳ *bab* (Kr. Ng.), want, omdat, dewijl, (eigenlijk: reden, oorzaak). ꦏꦭꦤ꦳ *kålå* (Kr. Ng.), tijdens, toen, wanneer, (eig. tijd). ꦢꦢꦺꦱꦺꦴꦱ *dados* (Kr.), ꦢꦢꦶ *dadi* (Ng.), zoodat, (eig. worden). ꦭꦢꦺꦔ *ladjĕng* (Kr.), ꦧꦤꦢꦶꦺꦴꦂ *bandjoer* (Ng.), vervolgens, daarna, daarop, dadelijk, (eig. voortgaan). ꦤꦔꦤꦺꦴꦱ *ngantos* (Kr.), ꦔꦤꦺꦤꦶ *nganti* (Ng.), tot, tot aan, tot dat, (eig. wachten). ꦤꦤꦺꦠꦺꦤꦢꦺꦤꦺꦴ *wòntĕndénné* of ꦤꦤꦺꦠꦺꦤꦢꦺꦤꦤꦶ *wòntĕn dénning*, (gewoonlijk ꦤꦤꦺꦤꦢꦺꦤꦺꦴ *wòndénné* en

Digitized by Google

ꦮꦺꦴꦤ꦳ꦤ꦳ꦶꦁ *wondénning*) (Kr.), ꦲꦢꦲꦤꦤ꦳ꦺ *hådådénné* (Ng.), voorts, wijders, en, (eig. er is nog, er is ook); enz.

§ 13. TUSSCHENWERPSELS.

De tusschenwerpsels zijn slechts weinige; zij kunnen verdeeld worden in

A. Eigenlijke tusschenwerpsels, en

B. Andere rededeelen en uitdrukkingen, die als tusschenwerpsels worden gebezigd.

A. Eigenlijke tusschenwerpsels zijn b. v. ꦲꦺꦲ꦳ꦺꦴꦁ *héh* (Kr. Ng.), o! hoor! hei! ꦢꦸꦲꦺꦴꦁ *dhoeh* en ꦲꦢꦸꦲꦺꦴꦁ *hadhoeh* (Kr. Ng.), ach! helaas! ꦲꦶꦁꦟꦶꦲ꦳ꦶ *hinggih* (Kr.), ꦲꦶꦗꦲ꦳ꦶ *hijå* (Ng.), ꦗꦲ꦳ꦶ *jå* (Kr. Ng.), ja! zoo! zie! juist! ꦕꦶꦗꦶꦱ꦳ꦶ *tjïs* (Kr. Ng.), foei!

B. Andere rededeelen en uitdrukkingen, die als tusschenwerpsels gebruikt worden, zijn b. v. ꦩꦲꦂꦢ꦳ꦶ *mårå* (Ng.), welaan! (eig. komen). ꦱꦲꦺꦲꦁ *sahé* (Kr.), ꦧꦺꦛꦶꦗꦶꦏ꦳ꦶ *bëtjik* (Ng.), bravo! (eig. goed). ꦗꦲ꦳ꦶ ꦲꦭ꦳ꦺꦴꦲ꦳ꦶ *jå Allah*, O God! ꦢꦺꦩꦺꦩꦶ ꦲꦭ꦳ꦺꦴꦲ꦳ꦶ *dëmmi Allah*, bij God! enz.

DERDE HOOFDSTUK.

WOORDVOEGING.

---

§ 1. HET ZELFSTANDIG NAAMWOORD IN VERBINDING MET EEN ANDER ZELFSTANDIG NAAMWOORD.

Een zelfstandig naamwoord kan met een ander zelfst. naamw in verbinding staan,

A. Wanneer zij beide dezelfde zaak aanduiden, en

B. Wanneer zij verschillende zaken beteekenen.

A. Wanneer zij beide dezelfde zaak aanduiden gaat het meer onbepaalde of algemeene vooraf, en daarop volgt onmiddellijk het meer bijzondere of nader bepalende; b. v. ꦤꦧꦶꦩꦺꦱ꦳ꦩ *Nabi Moeså*, de Profeet Mozes; ꦠꦤꦺꦲꦗ꦳ꦄꦩꦤ꦳ꦮꦁ *tánnah Djaban-lawang* (Ng.), het gewest Djaban-lawang; ꦤꦺꦒꦂꦶ ꦩꦺꦱꦶꦂ *nëgari Mësir* (Kr.), de stad Caïro; ꦏꦿꦄꦩꦤ꦳ꦺꦴꦤ꦳ꦺꦴꦤ꦳ꦶꦢꦶꦥꦤ꦳ꦺꦒꦂꦢ꦳ꦶ *kraman Pangéran Dipå Nëgårå*, de opstandeling Pangéran Dipå Negårå.

Deze twee zelfst. naamw. volgen echter niet altijd onmiddellijk op elkander, maar zijn ook somtijds door een tweeden naamval, of een of

Digitized by Google

meer andere woorden, gescheiden; b. v. [illegible] *rèntjang koelå poen Påtrå* (Kr.), de bediende van mij (mijn bediende) Påtrå. [illegible] *titijang doersilå bégal wahoe* (Kr.), dat slechte volk, de roovers. Wanneer het tweede woord een eigennaam van een land, stad, dorp, enz. is, wordt dat dikwijls voorafgegaan door het voorzetsel [illegible] *hing*; b. v. [illegible] *nègari hing Mëndhang* (Kr.), het rijk Mendang. [illegible] *nègari hing Ngajogjå-kartå*, de stad Djokjokarta.

Zulke uitdrukkingen worden ook wel door het betrekkelijk voornaamwoord verbonden; b. v. [illegible] *Sajid Himram sapanoenggålånné hingkang bòngså Islam* (Ng.), Seid Imram en zijne medegenooten die Mohammedanen zijn (de Mohammedanen).

B. Wanneer zij verschillende zaken beteekenen, waarvan de eene als voorwerp der bezitting (d i. de zaak die men bezit), en de andere als de persoon of zaak die dat voorwerp bezit, moet beschouwd worden, volgen zij onmiddellijk op elkander, in dier voege dat het voorwerp den bezitter voorafgaat; b. v. [illegible] *poetrå sampéjan* (Kr.), zoon van u (uw zoon). [illegible] *djoeroe noedjoem* (Kr. Ng.), heer der sterren, sterrenwigchelaar. [illegible] *karaton dalëm* (Kr.), het rijk van den vorst. [illegible] *ratoe Mësir* (Kr. Ng.), de vorst van Caïro.

In dit geval neemt echter het voorwerp der bezitting veelal het bezittelijk voornaamwoord [illegible] *hipoen* (Kr.), [illegible] *hé* (Ng.), [illegible] *hing* (Kr. Ng.), achter zich; b. v. [illegible] *djisimmipoen ratoe* (Kr.), het lijk van den vorst. [illegible] *toetoepping soemoer* (Kr. Ng.), het deksel van den put. [illegible] *homåhhé pårå pradjoerit* (Ng.), de huizen der krijgslieden.

De bezitter en het voorwerp der bezitting worden evenwel niet altijd zoo bij elkander geplaatst, maar, vooral in een vragenden zin, meermalen van elkander gescheiden; zóó, dat de bezitter voorafgaat, als het ware op zich zelf staande, en dan door het voorwerp gevolgd wordt, welk laatste in dit geval altijd het bezittelijk voornaamwoord moet aannemen, dat dan gewoonlijk vertaald kan worden door *er van*; b. v. [illegible] *himpènkoe mahoe bëngi håpå wahhånnånné* (Ng.), mijn droom van dezen nacht, wat is de beteekenis er van? in pl. van [illegible] *håpå wahhånnånné himpènkoe mahoe bëngi*, wat is de beteekenis van mijn droom van dezen nacht.

Digitized by Google

Overigens zie men het gezegde op bl. 59.

Het kan evenwel plaats hebben dat twee of meer zelfst. naamwoorden die verschillende zaken beteekenen, onmiddellijk achter elkander volgen, zonder dat een (of meer) daarvan een bezitter aanduidt (of in den tweeden naamval staat); namelijk dan, wanneer er eene optelling van verschillende personen of zaken plaats heeft, in welk geval men in het Hollandsch die woorden door eene komma van elkander scheidt; b. v. [illegible] *pårå Boepati Mantri sadâjâ* (Kr.), alle Boepati's (en) Mantri's. Vergel. Hoofdst. III, § 9, op het einde.

De overige betrekkingen waarin zelfstandige naamwoorden tot elkander staan kunnen, worden door voorzetsels of voegwoorden aangeduid.

§ 2. Het zelfstandig naamwoord in verbinding met een bijvoegelijk naamwoord.

In den gewonen eenvoudigen stijl staat het bijvoegelijk naamwoord onmiddellijk achter het zelfstandige; b. v. [illegible] *homah gĕdhé* (Ng.), [illegible] *grijâ hagĕng* (Kr.), een groot huis. [illegible] *ratoenirâ lawas* (Ng.), uw vorige vorst; [illegible] *wong pirâ* (Ng.), hoeveel menschen; [illegible] *tijang doersilâ* (Kr.), slecht volk.

In deftigér stijl, of wanneer men met nadruk spreekt, wordt dikwijls het betrekkelijk voornaamwoord tusschen het zelfst. en bijv. naamw. geplaatst, en het woord [illegible] *wònten* (Kr.), [illegible] *hânâ* (Ng.), zijn, daarbij verondersteld; b. v. [illegible] *toewan hingkang witjaksânâ* (Kr.), de heer die verstandig (is); de verstandige heer. [illegible] *wong Mĕsir hingkang pâdhâ malarat* (Ng.), de lieden van Caïro die arm (zijn); de arme lieden van Caïro. Uit dit laatste voorbeeld blijkt tevens, dat, wanneer de zin meervoudig is, en dit meervoud door de woorden [illegible] *sami* (Kr.), [illegible] *pâdhâ* (Ng.), of [illegible] *pårâ* (Kr. Ng.), wordt aangeduid (zie bl. 57), deze woorden dan niet voor het zelfst. maar voor het bijvoegelijk naamwoord geplaatst worden.

De woorden [illegible] *sadâjâ* (Kr.), [illegible] *kabèh* (Ng.), alle, worden veelal geplaatst aan het einde van den zin, of althans van dat gedeelte van den volzin waarin het zelfstandig naamwoord, waarop zij betrekking hebben, voorkomt. Inzonderheid heeft dit plaats wanneer dat zelfst. naamw. wordt voorafgegaan door [illegible] *sakathâhhipoen* (Kr.), [illegible] *sakéhhé* (Ng.), [illegible] *sami* (Kr.), [illegible] *pâdhâ* (Ng.), [illegible] *pårâ* (Kr. Ng.), of eenig ander, het meervoud aanduidend, woord; b. v. [illegible] *sakathâhhipoen tijang ngalit sami soejoed sadâjâ* (Kr.), alle geringe lieden

Digitized by Google

onderwierpen zich. [illegible] *ladjëng kakëpang râdjâ Mësir kalih ki Djâkâ Pirangon, sabalânnipoen ki Djâkâ Pirangon sadâjâ* (Kr.), daarop werd de vorst van Caïro omsingeld door Djâkâ Pirangon met al zijn volk. Men ziet dat deze bijzonderheid in het gebruik van [illegible] en [illegible] geheel overeenkomt met dat van سكليين *sekaliën*, in het Maleisch.

In uitdrukkingen waarin het bijvoegelijk naamwoord met het zelfstandige verbonden wordt door het woord *zijn* of *worden*, dat in dit geval in het Javaansch niet vertaald wordt, plaatst men veelal het bijv. naamw. vooraan, inzonderheid wanneer daarop eenige nadruk valt; b. v. [illegible] *gëdhé watoe hiki* (Ng.), deze steen is groot. [illegible] *dhoewoer hoewit hikoe* (Ng.), die boom is hoog. [illegible] *halon tëmboengnjâ dhatëng kjahi Haman* (Kr.), bedaard waren zijne woorden tot Aman.

In uitdrukkingen als *lekker van smaak, schoon van voorkomen*, enz. wordt insgelijks het bijvoegelijk naamwoord vooraan geplaatst; en het zelfstandige neemt dan een bezittelijk voornaamwoord van den eersten, tweeden of derden persoon, naar dat zulks door den zin vereischt wordt, achter zich; b. v. [illegible] *hoewoh hiki hénnak rasânné* (Ng.), deze vrucht (is) lekker van (haar) smaak. [illegible] *kowé bagoes roepamoe* (Ng.), gij (zijt) schoon van (uw) voorkomen. [illegible] *hakoe hirëng koelitkoe* (Ng.), ik (ben) zwart van (mijn) huid.

Omtrent de bijvoegelijke naamwoorden moet nog aangemerkt worden, dat zij nimmer als zelfstandige kunnen gebruikt worden, zoo als zulks in de Hollandsche en andere talen het geval is; maar dat het zelfstandig naamwoord, dat in die talen onder het bijvoegelijke verstaan wordt, in het Javaansch daarbij moet worden uitgedrukt; men vertale dus *de rijken, de armen, allen*, door [illegible] *tijang soegih* (Kr.), [illegible] *wong soegih* (Ng.), [illegible] *tijang miskin* (Kr.), [illegible] *wong miskin* (Ng.), [illegible] *tijang sadâjâ* (Kr.), [illegible] *wong kabèh* (Ng.); en niet alleen door [illegible] (Kr. Ng.), rijk; [illegible] (Kr. Ng.), arm; [illegible] (Kr.), [illegible] (Ng.), alle.

De bijvoegelijke naamwoorden kunnen echter bezittelijke voornaamwoorden achter zich nemen, en verkrijgen daardoor de beteekenis van zelfstandige; b. v. [illegible] *gëdhé* (Ng.), groot, [illegible] *gëdhénné*, zijne grootte; [illegible] *hingkang hambégal kathâhhipoen*

Digitized by Google

tijang pitoe (Kr.), de veelheid (het getal) dergenen die roofden was zeven personen; van *kathah*, veel.

§ 3. Het zelfstandig naamwoord in verbinding met het werkwoord.

Een zelfstandig naamwoord kan met een werkwoord in verbinding staan:

A. Als onderwerp (*subject*, eerste naamval).
B. Als voorwerp (*object*, *regime direct*, 4de naamval).
C. Als zijdelingsch voorwerp (*regime indirect*).

A. Als onderwerp komt het zelfst. naamw. gewoonlijk onmiddellijk voor het werkwoord; b. v. *mënnawi koelâ sagëd* (Kr.), indien ik kan. *sakathâhipoen loeloeroeng sami dipoen djagénni* (Kr.), alle straten werden bewaakt. Het onderwerp kan echter ook door een tweeden naamval of eenen kleinen tusschenzin van het werkwoord gescheiden worden; b. v. *tijang dhoesoen hapitakèn* (Kr.), de lieden van het dorp vroegen. *dénné tijang padhoesoennan wahoe mënnawi ngangsoe sami hajon* (Kr.), en de lieden van die dorpen daar, als zij water putten, roepen elkander te hulp. *dèwi Soepoewah kalih dèwi Lajam, sarëng kantoen kalih tijang kathah, génnipoen ngombèkhakën méndâ, ladjëng sami nangis* (Kr.), Dèwi Soepoewah en Dèwi Lajam, toen zij achtergebleven waren met verscheidene menschen om hare schapen te drenken, weenden. Wanneer echter die tusschenzin groot is, wordt dikwijls onmiddellijk bij het werkwoord een woord geplaatst dat tot het onderwerp behoort, zoo als in het laatste voorbeeld het woord *sami*. Ook wordt dan wel het onderwerp nog eens herhaald achter het werkwoord; b. v. *Dèwi Soepoewah, sarëng dipoen pëksâ, ladjëng mëndhët karikil Dèwi Soepoewah* (Kr.), Dèwi Soepoewah, toen zij door hem genoodzaakt werd, nam een keisteen.

Het onderwerp wordt ook somtijds achter het werkwoord geplaatst; inzonderheid geschiedt zulks bij onbedrijvige werkwoorden, die geen voorwerp bij zich hebben, en waar dus hierdoor geene onduidelijkheid of verwarring kan plaats hebben; b. v. *ladjëng késah Hadji Sâkâ dhatëng hing nëgari Mëndhang* (Kr.), Adji Sâkâ vertrok daarop naar de stad Mendhang.

Digitized by Google

ꦤꦧꦶꦢꦶꦏꦲ꦳ *ngandikå Nabi Soengèb*, Nabi Soengeb zeide. ꦏꦟꦤ꦳ꦏꦼꦒꦼꦠ꦳ꦫꦣꦗꦲ꦳ *kagèt rådjå Pirangon* (Kr.), de koning Pirangon ontstelde. ꦮꦗꦺꦔꦤꦢꦲꦠꦺꦱꦶꦭ꦳ꦤꦶꦭ꦳ꦤꦶꦭ꦳ *ladjëng bësmi kadhaton Mësir* (Kr.), vervolgens verbrandde het paleis van Caïro.

Bij de gebiedende, aanvoegende, wenschende en verbiedende wijze wordt het onderworp veelal vóór het werkwoord geplaatst; b. v. ꦗꦺꦤꦤꦺꦏꦺꦮꦺꦤꦺꦲꦺꦤꦺꦱꦺꦤꦺꦤꦺꦤ

sowan kalih hingkang råmå (Kr.), verschijnen voor zijnen vader. *Hadji Såkå ladjëng hawitjantën dhatëng rénljangngipoen* (Kr.), vervolgens sprak Adji Såkå tot zijnen bediende.

2°. Bij bedrijvige werkwoorden, achter het voorwerp (*regime direct*); b. v. *hakoe doewé rëmboeg mënnjang kowé* (Ng.), ik heb een voorstel aan u. *koelå kang ndoedoehhaké dalánné kang bënnër marang dikå* (Md.), ik ben het die u den regten weg zal wijzen. *koelå sampoen ngintoenni sërat sampéjan* (Kr.), ik heb gezonden een brief aan u.

3°. Bij lijdende werkwoorden, achter deze; b.v. *hingkang moegi-moegi ginandjárrå wiloedjëng* (Kr.), die moge gezegend worden met welvaren. *négari Pasoeroewan manirå gandjárraken marang sirå* (Md.), het gewest Pasoeroewan wordt door mij geschonken aan u. *wong hingkang pådhå malarat dak wénnéhhi sandhang* (Ng.), de arme lieden worden door mij begiftigd met kleederen.

Overigens vergelijke men het gezegde op bl. 117, 118, 123 & 124.

§ 4. De telwoorden.

A. *De hoofdgetallen.*

Met uitzondering van *sa*, één, dat altijd *voor*, en *satoenggil* (Kr.), *satoenggal* (Md.), *sidji* (Ng.), één, die altijd *achter* het zelfstandige naamwoord moeten komen, worden de overige telwoorden, naar dat de welluidendheid zulks medebrengt, onverschillig voor of achter het woord waarbij zij behooren geplaatst; waarbij men echter in het oog moet houden dat de woorden *ro* (Ng.), twee; *tigå* (Kr.), *tëloe* (Ng.), drie; *pat* (Ng.), vier; *limå* (Ng.), vijf; *pitoe* (Kr. Ng.), zeven; *wòloe* (Kr. Ng.), acht; *sångå* (Kr. Ng.), negen, als zij *vooraan* geplaatst worden, altijd eene Tjëtjak moeten aannemen (vergel. bl. 71); en dat de verdubbelde vormen der telwoorden (zie bl. 70 & 71) alleen gebruikt worden wanneer het telwoord *achter* het naamwoord staat. Voorbeelden van het verschillend gebruik der telwoorden zijn : *hing dalëm sadjoeng holèhmoe pirang* ng*amët* (Ng.), hoeveel verkrijgt gij van één djoeng (rijstveld)? *hamoeng soemoer satoenggil poennikå* (Kr.), slechts die eene put.

Digitized by Google

[illegible] *djaloekkâ hopah sadésâ rong désâ* (Ng.), vraag tot belooning één dorp of twee dorpen. [illegible] *ladjëng sami nangis laré kakalih wahoe* (Ng.), toen weenden die twee meisjes. [illegible] *Nabi Soengèb kagoengngan poetrâ kalih* (Kr.), Nabi Soengeb had twee kinderen. [illegible] *sakathâhhing barang prakawissipoen titijang Djawi hamësthi kadamël rampoeng hing dalëm kalih woelan lamînnipoen.* Alle regtszaken der Javanen moeten beslist worden binnen twee maanden tijds.

Wanneer van eenig zelfstandig naamwoord eene maat of hoeveelheid wordt bepaald, wordt die maat of hoeveelheid met het telwoord achter het te bepalen zelfstandig naamwoord geplaatst; b. v. [illegible] *bëras patang bagor* (Ng.), vier zakken rijst (letterlijk: rijst, vier zakken). [illegible] *sabin sadjoeng* (Kr.), een djoeng rijstveld (letterl.: rijstveld, een djoeng). [illegible] *dhëndhâ sèkët réjal* (Ng.), vijftig realen boete (letterl.: boete, vijftig realen). [illegible] *lakon têloeng djam* (Ng.), drie uren gaans (letterl.: gang, drie uren); enz.

Men vergelijke hier de voorbeelden die van de constructie der Hoofdgetallen in het Maleisch gegeven zijn, in de *Handleiding tot de kennis der Mal. taal* &c., bl. 105 en 106; doch merke op, dat zulke bepalende of omschrijvende woorden, als waarvan aldaar op bl. 104 gesproken wordt, in het Javaansch niet in gebruik zijn; en dat dus die wijze van woordvoeging, die in het Maleisch bij nagenoeg alle woorden kan gevolgd worden, in het Javaansch alleen kan plaats hebben wanneer er van maat, gewigt, of andere hoegrootheids-bepaling spraak is.

B. *De rangschikkende getallen.*

Deze worden altijd geplaatst achter het woord waarbij zij behooren, doch nemen, vooral in Kråmå, dikwijls het betrekkelijk voornaamwoord voor zich; b. v. [illegible] *hing dintën djoemoengah tanggal kaping sångå* (Kr.), op vrijdag den negenden dag der maand. [illegible] *Soesoehoenan Pakoe Boewånå hingkang kaping sakawan* (Kr.), de Soesoehoenan Pakoe Boewånå de vierde (letterlijk: die de vierde (is)).

C. *De vermenigvuldigende getallen.*

Wanneer een vermenigvuldigend getal als vermenigvuldiger bij een ander telwoord behoort, wordt het daarachter geplaatst; b. v. [illegible] *kalih kaping pitoe* (Kr.), twee zevenmaal, zevenmaal twee. In andere gevallen plaatst men het voor of achter het woord waarop het betrekking heeft,

Digitized by Google

naardat de welluidendheid zulks vereischt; b. v. [illegible] *sirâ gitikkâ ping rong* ngatoes (Ng.), hij worde door u geslagen tweehonderd maal (gij zult hem tweehonderd rietslagen geven). [illegible] *sampoen kaping kalih koelâ dipoen bégal hing titijang doersilâ* (Kr.), reeds tweemaal ben ik beroofd door slecht volk.

D. *De afzonderende telwoorden.*

Deze staan met het woord waarvan zij de hoeveelheid uitdrukken, aan het einde van den zin, of van dat gedeelte van den zin, waarop zij betrekking hebben; b. v. [illegible] *wong ngikoe tak bělôndjâ něloeng roepijah* (Ng.), die lieden bezoldig ik, elk met drie ropijen.

E. *De verzamelende getallen.*

Deze staan achter het woord waarbij zij behooren; b. v. [illegible] *tijang Mutawis hatoessan pědjah* (Kr.), het volk van Mataram sneuvelde bij honderden.

§ 5. De voornaamwoorden.

A. *Persoonlijke, wederkeerige, en betrekkelijke.*

Deze zijn, als plaatsvervangers der zelfstandige naamwoorden, ten opzigte der woordvoeging aan dezelfde regels als deze onderworpen; b. v. [illegible] *koelâ sampoen hanampènni* (Kr.), ik heb ontvangen. [illegible] *hakoe bakal matènni hing kowé* (Ng.), ik zal u dooden. [illegible] *wong kang hambégal* (Ng.), lieden die rooven. [illegible] *sěrat sampéjan* (Kr.), de brief van u, uw brief. [illegible] *grijâ koelâ* (Kr.), het huis van mij, mijn huis. [illegible] *sâpâ-sâpâhâ sing ndjaloek, jénnora hakoe dhéwé sing ndjaloek, hâdjâ hawèh* (Ng.), wie het ook zij die (er om) vraagt, als niet ik zelf (het ben) die (er om) vraag, geef het niet.

Als de Persoonlijke voornaamwoorden, bij lijdende werkwoorden geplaatst zijnde, den persoon aanduiden door wien de handeling geschiedt, worden zij onmiddellijk voor het werkwoord geplaatst, en dáárvoor de persoon die de handeling ondergaat; b. v. [illegible] *pakěnnirâ mánnirâ timbálli* (Ng.), gij wordt door mij opgeroepen. [illegible] *hingkang hingsoen lilánni* (Ng.), hetgeen door mij vergund wordt. (Vergel. hetgeen hieromtrent gezegd is bl. 89, in de aanm.),

Digitized by Google

Over het gebruik van het betrekkelijk voornaamwoord als bepalend lidwoord, is reeds gesproken in Hoofdst. II, § 2, bl. 31.

Het betrekkelijk voornaamwoord *kang* en *hingkang* wordt ook dikwijls geplaatst vóór de woorden *sartå* (Kr.), en, met; *soepados* (Kr.), *soepåjå* (Ng.), opdat; *mënnawi* (Kr.), *mënnåwå* (Ng.), *sahoepami* (Kr.), *sahoepåmå* (Ng.), indien, ingeval; enz. zonder dat die woorden daardoor verandering van beteekenis ondergaan; b. v. *sami hadjrih sadåjå hingkang sartå hamitoeroet sadhawåhhipoen* (Kr.), allen werden bevreesd, *en* volgden alle zijne bevelen op. *sakéhhé wong Mësir hingkang pådhå malarat, hikoe dak bëlondjå, hingkang sartå dak wënnèhhi sandhang, hingkang soepados manoet mitoeroettå mënnjang ngakoe* (Md.), alle inwoners van Caïro die arm zijn, die zullen door mij bezoldigd *en* met kleederen voorzien worden, *opdat* zij mij gehoorzamen. Men kan deze uitdrukkingen ook meer letterlijk vertalen door *waar beneven* (*en daar beneven*), *hetwelk opdat* (*en zulks opdat*), *hetwelk indien* (*en indien dit*).

De woorden *kang* en *hingkang* worden ook wel verbonden met de aanwijzende voornaamwoorden *poennikoe* (Kr.), *nikoe* (Md.), *hikoe* (Ng.), en *wahoe* (Kr.), *mahoe* (Ng.), die, dat; en met de voegwoorden *mawi* (Kr.), *måwå* (Ng.), benevens, met; doch deze alle ondergaan daardoor verandering van beteekenis. Zoo beteekent *hingkang poennikoe* (Kr.), of *kang ngikoe* (Ng.), dan, in dat geval, derhalve, dien ten gevolge, omdat; en *hingkang mawi* (Kr.), of *kang måwå* (Ng.), omdat, daar; b. v. *Pangéran Dipå Nëgårå hing mangké bötën sagëd hadaměl pihawon malih; hingkang poennikå sakëlangkoeng-langkoeng hing tarimå kasih koelå dhatëng kangdjëng Goefërmèn* (Kr.), De Pangéran Dipå Nëgårå kan nu geen kwaad meer doen; *daarom* is onze dankbaarheid jegens het Gouvernement zeer groot. *wòntën latoe, sangkánnipoen*

Digitized by Google

saking nëgari hing Béttalmoekáddas; *hingkang poennikå ladjëng bësmi kadhaton Mësir* (Kr.), er was een vuur, zijn oorsprong nemende van de stad Jeruzalem; *dien ten gevolge* (*daardoor*) verbrandde het paleis te Caïro. [illegible] *milå nåmå kawan dåså habrit, hingkang wahoe tjatjåhhipoen namoeng kawan dåså, rasoekkánnipoen habrit* (Kr.), de reden voor den naam *kawan dåså habrit* (is) *dat* hun getal slechts veertig, en hunne kleeding rood is. [illegible] *håpå kowé wis hawèh dhoewit marang gërdji tjinnå?* (Ng.). *Dèrèng, hingkang mawi kagoengngan sampéjan jåtrå sampoen tëlas* (Kr.). Hebt gij reeds geld gegeven aan den Chineschen kleedermaker? — Nog niet, *daar* (*omdat*) uw geld reeds op is.

[illegible] *hingkang mawi* (Kr.), en [illegible] *kang måwå* (Ng.), worden echter ook gebruikt in de beteekenis van *waarbeneven, daarenboven, alsmede;* b. v. [illegible] *pëstoel boebrah satoenggil, hingkang mawi dhoewoeng salawé* (Kr.), één beschadigd pistool *benevens* vijfentwintig krissen (¹).

(¹) In de *Taalkundige verhandelingen van* C. F. Winter, *en* J. A. Wilkens, *over de voorzetsels en aanhechtsels*, voorkomende in den Zevenden en Achtsten Jaargang van het Tijdschrift van Ned. Indië, wordt (Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 5,) omtrent [illegible] en [illegible] nog het volgende gezegd. «Door [illegible] en [illegible] «wordt soms ook de tweede naamval aangewezen, als: [illegible] «*wondénné hadjar Tjëmårå Toenggal wahoe, dédé hadjar* «*hing sajëktossipoen, kålå wahoennipoen poetri hing Padjadjárran, hingkang* «*raji toemoentën héjángngipoen Radén Soesoeroeh*), *wat den voormelden kluizenaar* «*Tjëmårå Toenggal aangaat, hij was geen ware kluizenaar; hij was voorheen* «*eene Prinses van Padjadjáran geweest, de jongere zuster van den grootvader* «*van den Raden Soesoeroeh.* Het is echter niet te ontkennen, dat men zich ligt in «den persoon, waarop [illegible] hier betrekking heeft, kan vergissen, en de laatste «zinsnede van het bovenstaande voorbeeld verkeerdelijk aldus zoude vertalen: *haar* «*jongere broeder was de grootvader van den Raden Soesoeroeh*».

Wij voor ons kunnen moeijelijk begrijpen hoe een betrekkelijk voornaamwoord ooit den tweeden naamval kan aanwijzen; en het hier bijgebragte voorbeeld maakt ons de zaak niet duidelijker. Het woord [illegible] toch staat niet in den *tweeden* maar in den *eersten* naamval, even als het woord [illegible] waarbij het door bijvoeging (*apposition*) behoort; en de woorden [illegible] of [illegible] die beide in den tweeden naamval staan, worden niet door [illegible] maar het eerste door [illegible] en het tweede door [illegible] geregeerd. Wij meenen dat [illegible] hier eenvoudig de plaats van het bepalend lidwoord bekleedt: *de* jongere zuster.

Digitized by Google

B. *Bezittelijke.*

Deze staan uit hunnen aard altijd onmiddellijk achter het woord waarbij zij behooren. Men merke hierbij op, dat het bezitt. voornaamw., wanneer het behoort bij eene uitdrukking die zamengesteld is uit twee zelfst. naamwoorden, waarvan het tweede dient ter nadere bepaling of verklaring van het eerste, achter het eerste, d. i. het meer algemeene of onbepaalde, moet geplaatst worden; b. v. [illegible] *hoewittipoen krambil* (Kr.), zijne kokosnoten-boomen. Zoo wordt het ook, wanneer eene uitdrukking uit een zelfst. en bijvoegelijk naamwoord is zamengesteld, altijd achter het zelfstandige gevoegd; b. v [illegible] *poetrannipoen hestri* (Kr.), zijne dochter; [illegible] *djaranmoe wadon* (Ng.), uwe merrie.

Omtrent het bezittelijk voornaamw. van den 3den persoon [illegible] *hipoen* (Kr.), [illegible] hé (Ng.), is reeds aangewezen dat het somtijds dient ter vervanging van het bepalend lidwoord (zie bl. 31); en ook dat het dikwijls gebruikt wordt om aantetoonen dat het volgende woord moet aangemerkt worden als in den tweeden naamval staande (zie bl. 59).

C. *Aanwijzende.*

De aanwijzende voornaamwoorden worden geplaatst achter de woorden waarbij zij behooren; b. v. [illegible] *pangot hikoe* (Ng.), dit mes; [illegible] *tijang bégal poenniki* (Kr), deze roovers. [illegible] *namoeng satoenggil poennikâ* (Kr.), slechts die eene.

Wanneer het zelfst. naamw., waarbij het aanwijzend voornw. behoort, gevolgd wordt door een ander zelfst. naamw., als bezitter (of in den 2den naamval), wordt het voornaamwoord achter dit laatste geplaatst; b. v. [illegible] *soepënnâ dalëm poennikâ* (Kr.), die droom van uwe Majesteit; [illegible] *karaton dalëm poennikâ* (Kr.), deze rijkszetel van uwe Majesteit.

Het aanwijz. voornw. [illegible] *wahoe* (Kr.), [illegible] *mahoe* (Ng.), wordt ook somtijds geplaatst vóór het woord waarbij het behoort; b. v. [illegible] *himpènkoe mahoe bëngi* (Ng.), mijn droom van dezen nacht; [illegible] *hakoe mahoe bëngi ngimpi* (Ng.), ik droomde dezen nacht.

[illegible] *poenniki*, [illegible] *poennikoe*, [illegible] *poennikâ* (Kr.), [illegible] *hiki*, [illegible] *hikoe*, [illegible] *hikâ* (Ng.), [illegible] *niki*, [illegible] *nikoe*, en [illegible] *nikâ* (Md.), worden ook wel bij persoonlijke voornaamwoorden gevoegd, om aan deze eene nadere bepaling of meer nadruk te geven; b. v.

Digitized by Google

ꦩꦶꦭꦏꦺꦴꦭꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦤ꧀ *milå koelå poennikå nangis* (Kr.), de reden dat *wij* weenen. ꦏꦺꦴꦭꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦤꦲꦤꦏꦶꦥꦸꦤ꧀ꦤꦧꦶꦱꦺꦴꦁꦟꦺꦴꦤ꧀ *koelå poennikå hanákkipoen nabi Soengèb* (Kr.), *wij* zijn kinderen van den Profeet Soengeb.

ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦤ꧀ *poennikå*, ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦺ *poennikoe*, ꦤꦶꦏꦤ꧀ *nikå*, ꦤꦶꦏꦺ *nikoe*, ꦲꦶꦏꦤ꧀ *hikå* en ꦲꦶꦏꦺ *hikoe*, worden ook wel zonder stellige beteekenis aan het einde van een zin geplaatst, om dien niet te kort en stootend aftebreken; dit mag echter alléén dan geschieden, wanneer in het laatste gedeelte van den zin een zelfst. naamw. of eigennaam voorkomt, waarop die voornaamwoorden kunnen geacht worden betrekking te hebben; b. v. ꦲꦤꦏꦶꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦤ꧀ꦤꦲꦤꦏꦶꦥꦸꦤ꧀ꦤꦧꦶꦱꦺꦴꦁꦟꦺꦴꦤ꧀ꦲꦤꦏꦶꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦤ꧀ *hanakkipoen tijang islam hingkang nåmå nabi Moeså poennikå* (Kr.), de zoon van eenen Mohammedaan, die genaamd is Profeet Mozes. ꦥꦤꦺꦴꦠꦏꦤꦺꦴꦏꦺꦴꦲꦶꦏꦺ *pangot kang ko toenggoe hikoe* (Ng.), het mes dat door u bewaard wordt.

Deze aanwijzende voornaamwoorden wordèn ook wel, met de betrekkelijke verbonden, aan het begin van een zin geplaatst, in de beteekenis van het Hollandsche voegwoord *nu*, *dan*, of het bijwoord *toen;* b. v. ꦲꦶꦁꦏꦤ꧀ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦤ꧀ꦫꦣꦗꦤꦺꦴꦤ꧀ꦲꦤꦱꦫꦺ *hingkang poennikå rådjå Pirangon daloe saré* (Kr.), de koning Pirangon *nu* sliep op zekeren nacht (of: *toen* sliep de koning, enz.). Ook heeft zulks plaats zonder dat het betrekkelijk voornaamw. er bij gevoegd wordt; b. v. ꦥꦸꦤꦤꦶꦏꦤ꧀ꦢꦺꦩꦺꦭꦶꦥꦺꦴꦤ꧀ꦥꦺꦴꦠꦫꦏꦭꦶꦲ꧀ꦮꦲꦺꦴꦲꦱꦺꦩꦶꦲꦁꦟꦺꦤ꧀ꦩꦺꦤ꧀ꦢꦤ꧀ *poennikå damèllipoen poetrå kalih wahoe sami hangèn méndå* (Kr.), de bezigheid *nu* van die beide meisjes was de schapen te hoeden.

D. *Vragende.*

De vragende voornaamwoorden staan, even als de zelfst. naamw., als onderwerp gewoonlijk vóór het werkwoord, en als voorwerp achter het woord waardoor zij geregeerd worden; b. v. ꦱꦺꦴꦱꦥꦤ꧀ꦢꦺꦴꦤ꧀ꦤꦺꦁꦩꦺꦴꦲ *såpå* (*håndå*) *djënnëngmoe* (Ng.), wie (hoe) is uw naam? ꦢꦶꦏꦺꦴꦤꦶꦏꦺꦴꦲꦤꦏꦶꦤꦺꦴꦤ꧀ꦲꦶꦤ꧀ꦠꦺꦤ꧀ *dikå nikoe hanakké sintën* (Md.), gij daar, wiens kinderen zijt gij?

Wanneer de vragende voornw. niet door een werkwoord, hetzij dit in den zin uitgedrukt of verondersteld wordt, met het naamwoord waarbij zij behooren verbonden worden, staan zij achter dit naamwoord; b. v. ꦠꦶꦗꦁꦥꦺꦴꦤꦤꦥꦤ꧀ *tijang poennåpå* (Kr.), welk mensch? ꦲꦺꦴꦩꦺꦴꦲꦲꦺꦤ꧀ꦢꦶ *homah hëndi* (Ng.), welk huis?

Wanneer zij als regtstreeksch voorwerp (d. i. in den 4den naamv.) zouden moeten voorkomen, gebruikt men liever eene omschrijving; zoo zegt men b. v. in plaats van *wat doet gij?*, *wat (is het), dat gij doet?* ꦲꦱꦺꦴꦤꦺꦴꦲꦺꦴꦤꦺꦴꦏꦺꦴꦤꦺꦴꦲꦥꦺꦴꦤꦺꦴꦏꦺꦴꦤꦺꦴꦲꦱ

dit, wat is (het)? b. v. *nikoe nåpå hoewong loro pådhå.nangis nikoe* (Md.), dit, wat is het (wat is dit) dat deze beide menschen weenen?

poennåpå (Kr.), *nåpå* (Md.), en *håpå* (Ng.), worden ook wel, zonder beteekenis gebruikt, alleen om aan den zin een vragenden vorm te geven; zij komen dan geheel overeen met het Fransche *est-ce-que?* b. v. *håpå kowé manoet hing sakarĕpkoe* (Ng.), schikt gij u naar al wat ik wil? *poennåpå sampéjan wiloedjĕng* (Kr.), zijt gij welvarend? *håpå wis tĕtĕp loepoetté* (Ng.), is zijne schuld reeds bewezen?

§ 6. De werkwoorden.

De plaats die de werkwoorden, zoo ten opzigte van het onderwerp als van het regtstreeksch en zijdelingsch voorwerp, in den volzin moeten innemen, is genoegzaam bepaald door hetgeen in § 3 van dit Hoofdstuk gezegd is, waarmede men ook nog kan vergelijken Hoofdst. II, § 7, bl. 117, 118, 123 & 124. Wij hebben dus hier alleen deze en gene bijzonderheid omtrent het gebruik van een paar tot dit rededeel behoorende woorden optegeven.

wòntĕn (Kr.), *hòntĕn* (Md.), *håndå* (Ng.), zijn, bestaan, en *dados* (Kr.), *dadi* (Ng.), worden, worden in alle wijzen, tijden en personen zeer dikwijls weggelaten; echter moeten de woorden, waardoor die onderscheidene wijzen, tijden en personen worden aangeduid, altijd worden uitgedrukt; b. v. *wangsoelldnnipoen tijang dhoesoen* (Kr.), het antwoord van de dorpelingen (was). *hiki lajang mánnirå* (Ng.), dit (is) een brief van mij. *hingkang hambégal kathåhhipoen tijang pitoe* (Kr.), zij die roofden, hun aantal (was) zeven personen. *tijang langkoeng sampoen bòtĕn wòntĕn, sabab sampoen kasòntĕnnĕn* (Kr.), er waren reeds geene voorbijgangers meer, omdat het reeds te laat (was). *koelå kang ndoedoehhaké dalánné kang bĕnnĕr marang dikå* (Md.), ik (ben het) die u den regten weg zal wijzen. *sarĕng sampoen soegih ki Djåkå Pirangon kalijan ki Haman* (Kr.), toen Djåkå Pirangon en Aman reeds rijk (geworden waren). *sarĕng sampoen kathah ladjĕng sami katoembássakĕn gĕgaman* (Kr.), toen zij vele (geworden waren) deed hij wapenen voor hen koopen.

Digitized by Google

Integendeel wordt [illegible] [illegible] of [illegible] dikwijls uitgedrukt op zulke plaatsen, waar het naar ons spraakgebruik geheel overtollig is; b. v. [illegible] *râdjâ Pirangon pinarak wòntĕn hing siti hinggil* (Kr.), de koning Pirangon zat *zijnde* op den Sitinggil. [illegible] *djisîmmipoen râdjâ Mĕsir taksih gilang-gilang wòntĕn hing margi* (Kr.), het lijk van den vorst van Caïro lag nog onbegraven *zijnde* op den weg. [illegible] *kowé karijâ hânâ hing kénné bahé* (Ng.), blijf gij maar *zijnde* hier.

De werkwoorden die eene beweging van of naar eene plaats beteekenen worden ook somtijds weggelaten, namelijk dan, wanneer in den zin een voorzetsel voorkomt dat dezelfde beweging uitdrukt, en het uitlaten van het werkwoord geene onduidelijkheid veroorzaakt; b. v. [illegible] *koelâ saking nĕgari* (Kr.), ik (kom) van de stad. [illegible] *jén saking pagĕlárran badhé mînggah hing sitinggil, poennikâ wòntĕn kòri*, als men van den Pagĕlaran (komt) om den Sitinggil optegaan, is er eene poort. [illegible] *sampoen dhatĕng grijánnipoen nabi Soengèb* (Kr.), zij waren (gekomen) tot aan het huis van Nabi Soengeb (¹).

In het dagelijksch gesprek worden ook wel de woorden [illegible] *damĕl* (Kr.), en [illegible] *gawé* (Ng.), doen, weggelaten; b. v. [illegible] *dikâ nikoe lagi nâpâ* (Md.), wat (doet) gij daar nu?

De onbepaalde wijze der werkwoorden wordt somtijds als een zelfstandig naamwoord gebruikt, en neemt dan ook als zoodanig bezittelijke voornaamwoorden aan; b. v. [illegible] *katingngállipoen salĕbĕttipoen soepĕnnâ* (Kr.), het gezien worden er van in den droom (was) enz. d. i. het gezigt, de schijn was.

§ 7. De bijwoorden.

De Bijwoorden kunnen voorkomen,

A. Bij Bijvoegelijke naamwoorden,
B. Bij Werkwoorden.

A. Wanneer bijwoorden worden gebezigd om een bijvoegelijk naamwoord nader te bepalen, of om de trappen van vergelijking uittedrukken, worden

(¹) In het laatste voorbeeld is het echter twijfelachtig of het werkwoord, dan wel het voorzetsel is weggelaten, daar [illegible] zoowel *komen*, als *naar*, *tot*, *tot aan*, beteekent, en het eerste zelfs de oorspronkelijke beteekenis van het woord is; in allen gevalle is het duidelijk dat het hier die beide beteekenissen in zich vereenigt.

Digitized by Google

zij gewoonlijk vóór dit rededeel geplaatst; b. v. *hora bětjik* (Ng.), niet goed; *bôtěn pantěs* (Kr.), niet passende, ongepast; *máhá hagěng* (Kr.), zeer groot; *saklangkoeng sángět* (Kr.), zeer erg. *měkatěn dhòkòh* (Kr.), zoo ijverig. Men zal hierop welligt eene enkele uitzondering aantreffen; b. v. *rabi koelá sakit sangět* (Kr.), mijne vrouw is zeer ziek [1]; maar over het algemeen zal deze regel als geldig kunnen beschouwd worden.

B. Bij werkwoorden behoorende zijn de bijwoorden minder aan een vasten regel ten opzigte van hunne plaatsing onderworpen, doch meestal worden zij daarachter geplaatst; b. v. *hònáhá hing kénné* (Ng.), wees (d. i. blijf) hier. *tijang dhatěng hénggal* (Kr.), een mensch pas gekomen. *dèwi Soepoewah ladjěng mángkat dhatěng soemoer malih* (Kr.), Dèwi Soepoewah ging vervolgens weder naar de put.

Ook de vragende bijwoorden van plaats worden achteraan geplaatst; b. v. *kowé loengá měnnjang* ngěndi (Ng.), waarheen gaat gij? *kowé botjah těká ngěndi* (Ng.), jongeling van waar komt gij? (letterlijk: gij zijt een jongeling van waar?). *homah sampéjan hing poendi* (Kr.), waar is uw huis?

Voorbeelden waarin de bijwoorden vóór de werkwoorden geplaatst worden, zijn: *salaménnipoen wònten hing wánná* (Kr.), zoolang als hij in het woud was. *kěprijé moenggoeh lakoenning wong* (Kr.), hoe is het met het reizen der lieden? *sawissé ngòbòng homáhhé* (Ng.), nadat zijn huis verbrand was. *moeng kari homáhhé sajid Himram* (Ng.), slechts het huis van Seid Imram bleef over. *mòeng hikoe kang hora kòbòng* (Ng.), alleen dat (was het) dat niet

---

[1] Dit voorbeeld wordt bijgebragt door Brückner, *Proeve eener Jav. Spraakk.*, bl. 105. Wij meenen dat het niet veel bewijst; daar *sakit* hier niet het bijv. naamw. *ziek*, maar het onbedrijvig werkw. of toestands-woord *ziek zijn* is. Vergel. bl. 125.

Digitized by Google

verbrandde. [illegible] *Dèwi Soepoewah bòtĕn poeroen* (Kr.), Dèwi Soepoewah durfde niet. [illegible] *bòtĕn dangoe* (Kr.), het duurde niet lang (¹).

Eene volledige kennis van het gebruik der bijwoorden zal door aanhoudende oefening, beter dan door vastgestelde regels, verkregen worden.

§ 8. De Voorzetsels.

De voorzetsels komen onmiddellijk voor het zelfstandig naamwoord of voornaamwoord waarbij zij behooren, en worden daarmede geplaatst, waar de zamenstelling van den zin zulks vereischt; b. v. [illegible] *karaton badhé karisak dénning hánnakkipoen tijang Islam* (Kr.), het rijk zal verwoest worden door den zoon van een Mohammedaan. [illegible] *pamit dhatĕng hingkang ngiboe* (Kr.), afscheid nemen van zijne moeder.

[illegible] *hing*, in de beteekenis van *in*, *op*, *te*, wordt dikwijls verzwegen; b. v. [illegible] *dénné kang dipoen dhahar salaménnipoen wòntĕn wâsâ, hamoeng gòdhòngngan* (Kr.), en hetgeen door hem gegeten werd zoolang hij *in* het woud was, waren slechts bladeren. [illegible] *hamoeng kantoen tijang satoenggil, pinarak wòntĕn sélâ* (Kr.), er bleef slechts één mensch over, zittende *op* een steen. [illegible] *Nabi Ibrahim poenniká dados ratoe ngiras Nabi, wòntĕn nĕgari Baboel* (Kr.), die Nabi Ibrahim was vorst en priester te gelijk, zijnde *in* de stad Babel. [illegible] *Nabi Moesâ tinĕnggâ malahékat salaménnipoen wòntĕn kĕndhâgâ* (Kr.), de Profeet Mozes werd door een Engel bewaakt, zoo lang als hij in het kistje was.

Over het gebruik van [illegible] *hing* om den tweeden naamval aanteduiden, zie men Hoofdst. II, § 3, bl. 59 en de aanmerking aldaar.

Ook de voorzetsels die *door*, *met*, *van*, *uit*, beteekenen (²), worden dikwijls weggelaten, vooral achter den lijdenden vorm van een werkwoord; b. v. [illegible]

(¹) Men ziet dat de bijwoorden [illegible] en [illegible] *niet*, *neen*, zoowel bij werkwoorden, als bij bijvoegelijke naamwoorden altijd vooraan geplaatst worden.

(²) Wij bedoelen hier de voorzetsels die in het Latijn door den *Ablativus causæ*, *instrumenti*, *partis aut modi* (den 6den naamv. die een oorzaak, werktuig, deel of wijze te kennen geeft) worden uitgedrukt.

Digitized by Google

hingkang rĕmĕn pĕdhang kasoekánnan pĕdhang, *hingkang rĕmĕn wahos kasoekánnan wahos* (Kr.), die lust had in een zwaard werd begiftigd *met* een zwaard, die lust had in eene lans werd begiftigd *met* eene lans. *sakathâhhipoen loeloeroeng sami dipoen djagénni balánnipoen ki Djâkâ Pirangon* (Kr.), alle straten werden bewaakt *door* het volk van Djâkâ Pirangon. *râdjâ Pirangon woengoe génnipoen saré* (Kr.), koning Pirangon ontwaakte *uit* zijnen toestand van slapen (uit zijnen slaap). *sélâ toetoep soemoer ladjĕng dipoen hoengkil djĕmpollan sikil* (Kr.), toen schoof hij het steenen deksel van den put weg *met* zijn grooten teen. *hannakkipoen dipoen pĕdjâhhi hoetoessánnipoen râdjâ Pirangon* (Kr.), haar kind werd gedood *door* de afgezondenen van koning Pirangon.

§ 9. De Voegwoorden.

De plaatsing van dit rededeel is geheel natuurlijk, en komt met die in andere talen overeen. Het is dus niet noodig hierover afzonderlijk te spreken, dan alleen voor zooverre van sommige voegwoorden een eigendommelijk, aan ons spraakgebruik vreemd, gebruik wordt gemaakt.

ladjĕng (Kr.), *bandjoer* (Ng.), vervolgens, daarna, toen, worden dikwijls overtollig gebruikt, al is het uit den zin duidelijk dat eenige handeling reeds is afgeloopen, wanneer eene andere plaats heeft; b. v. *sarĕng sampoen lami-lami ladjĕng dipoen toeroenni dhatĕng malahékat Djabaraïl* (Kr.), toen dat een geruimen tijd geduurd had, daalde *vervolgens* de Engel Gabriël tot hem neder. *sarĕng sampoen dhatĕng djadjâhhan Madajin, nabi Moesâ ladjĕng dipoen tilar* (Kr.), toen zij gekomen waren aan de grensscheiding van Midian, werd Mozes *vervolgens* door hem verlaten. *Dèwi Soepoewah kalih Dèwi Lajam*, *sarĕng kantoen kalih tijang kathah génnipoen ngombèkhakĕn méndâ*, *ladjĕng sami nangis* (Kr.), Toen Dèwi Soepoewah en Dèwi Lajam met verscheidene menschen achterbleven om hare schapen te drenken, weenden zij *vervolgens*.

sartâ, *sâhâ*, *kalih*, *kalijan* (Kr.), *lan*, *kálawan*, *kálajan* (Ng.),

Digitized by Google

en, benevens; *hoetawi* (Kr.), *hoetdwâ* (Ng.), en, of; en andere voegwoorden die deze beteekenis hebben, worden dikwijls verzwegen, bij eene opsomming van verscheidene personen of zaken; b. v. *sëndjâtâ hoetawi wahos pëdhang* (Kr.), schietgeweer en lansen (en) zwaarden. *sarëng héndjing ladjëng hánnimbâlli Boepati Mantri sadâjâ* (Kr.), toen het ochtend was ontbood hij alle Boepati's (en) Mantri's. *mënnawi wôntën tijang ngombëkhakën wëdhoes hoetawi koeldi hoentâ* (Kr.), indien er lieden waren om schapen of ezels (of) kameelen te drenken. (Vergel. Hoofdst. III, § 1, B. bl. 165.)

§ 10. De Tusschenwerpsels.

De plaatsing der tusschenwerpsels komt met die in andere talen volmaakt overeen; zij staan òf geheel op zich zelve, òf onmiddellijk vóór het naamwoord of voornaamwoord waarop zij betrekking hebben; b. v. *héh Boepati hiny Mësir* (Ng.), o Boepati's van Caïro! *dawëg dikâ roemijin* (Md.), welaan! ga gij vooruit. *lah botjah! soen popojan marang sirâ hikoe* (Ng.), o mijne kinderen! ik zal u onderrigten. *moegi-moegi koelâ ginandjârrâ kawiloedjëngngan* (Kr.), moge ik gezegend worden met welvaart! *lah! sirâ mënnëngngâ* (Ng.), och! zwijg gij!

VIERDE HOOFDSTUK.

VERSBOUW (*Prosodie*).

---

§ 1. Over de onderscheidene versmaten of zangwijzen.

Daar verreweg het grootste deel van de voortbrengselen der Javaansche letterkunde in dichtmaat is opgesteld, kan het niet overtollig geacht worden dat wij van het werktuigelijke dier poëzij, onzen lezers hier ook eenig denk beeld trachten te geven.

De meest gewone uitdrukking voor gedicht is *hanggit* of *hanggîttan* (Kr. Ng.) opstel, gedicht. Zulk een gedicht nu

Digitized by Google

is nimmer geheel in dezelfde versmaat of zangwijs (¹) opgesteld; deze wisselt van tijd tot tijd af, en dat wel, gelijk men verzekert, naar gelang van den aard van het onderwerp (²). Wij moeten echter bekennen dat ons gehoor niet fijn genoeg is om te beoordeelen, in hoeverre deze of gene versmaat meer of minder geschikt is om daarin verschillende aandoeningen of gewaarwordingen uittedrukken; maar zeker is het, dat deze overeenstemming tusschen maat en onderwerp niet altijd wordt in het oog gehouden, althans niet volgens den door BRUCKNER ten dien opzigte gegeven regel.

Zulk eene maat of zangwijze nu wordt *poeh* of *poepoeh* geheeten; of ook wel *sěkar* (Kr.), *kěmbang* (Ng.), hetgeen eigenlijk *bloem* beteekent; deze laatste benaming, waardoor ook in het algemeen *poëzij* wordt aangeduid, heeft misschien haren oorsprong te danken aan de menigte krullen of bloemen, waarmede de Javanen hun geschrift aan het begin van eene nieuwe versmaat plegen op te sieren; evenwel worden ook andere verklaringen daarvan gegeven (³).

Het aantal coupletten of stanza's, *pâdâ* of *pâdâ gědhé* (⁴) genaamd, waaruit zulk eene Kěmbang bestaan moet, is niet bepaald; de dichter regelt dit naar zijn goedvinden.

Het rijm wordt volstrekt niet in aanmerking genomen, maar ieder couplet der verschillende versmaten moet bestaan uit een bepaald getal regels (*pâdâ*), en elke regel uit een bepaald getal lettergrepen, in de laatste van welke een bepaalde klinker moet voorkomen.

(¹) De gedichten worden door de Javanen altijd op een zingenden toon gelezen of voorgelezen, die zich wijzigt naar elke verschillende maat; het is voornamelijk die toon of wijs waarnaar de meerdere of mindere bevalligheid der voordragt wordt afgemeten; de betrekkelijke kortheid of lengte der lettergrepen komt niet zoo zeer in aanmerking De uitdrukking *zangwijs* is dus eigenlijk juister dan die van *versmaat;* wij bedienen ons echter van deze laatste, omdat zij beter met onze denkbeelden omtrent Prosodie overeenstemt.

(²) BRUCKNER zegt in zijne *Proeve van eene Javaansche Spraakkunst* bl. 114, dat de maat *Hasmärddänä* (zie over die verschillende maten hieronder), gemeenlijk gebezigd wordt voor een minnedicht; *Dangdang goelä*, bij zamenspraken; *Sinom* als het onderwerp een lofrede is; *Mas koemëmbang*, als smart, bekommernis, tederheid en medelijden bezongen worden; *Pangkoer* en *Doermä*, als oorlog het onderwerp is.

(³) RAFFLES zegt in *the history of Java.* Vol I, *p.* 443. «*Sěkar* literally means «*flowers*, and is the usual term for poetry, *flowers of the language.*»

In de *Javaansche Spraakkunst van* P. P. ROORDA VAN EYSINGA bl. 91, en het *Javaansch woordenboek* van denzelfden Schrijver, worden voor *gedicht*, *poëzij* nog de volgende uitdrukkingen opgegeven: *goerittan*, *rarippan*, en *hoeran-hoeran*; en voor het werkwoord *dichten* *hanggoerit*.

(⁴) *pâdâ* beteekent *voet*, en *groote voet;* deze laatste benaming wordt wel aan de coupletten gegeven, ter onderscheiding van de verzen of regels, die insgelijks *pâdâ* genoemd worden.

Digitized by Google

Er bestaat eene groote verscheidenheid van versmaten; vele daarvan komen echter alleen in de Kawi-gedichten voor, en zijn dus thans buiten gebruik (¹); slechts acht verschillende worden voornamelijk in de gedichten van latere dagteekening aangetroffen; en het zijn dus deze alleen waartoe wij ons hier zullen bepalen. Zij dragen gezamenlijk den naam van *Tëmbang Matjapat* of *Kidoeng* (²).

I. [illegible] *Hasmârâddnâ.*

Deze versmaat bestaat uit een couplet van zeven regels; de eerste regel heeft acht lettergrepen, en de klinker in de laatste is de *H*oeloe (*î* of *i*); de tweede regel heeft acht lettergrepen, waarvan de laatste bestaat uit eene *H*aksârâ lëgënnâ, of gesloten is zonder klankteeken (*â* of *a*); de derde regel heeft acht lettergrepen, en in de laatste is de klinker Taling (*é* of *è*); de vierde regel heeft acht lettergrepen, waarvan de laatste bestaat uit eene *H*aksârâ lëgënnâ, of gesloten is zonder klankteeken (*â* of *a*); de vijfde regel heeft zeven lettergrepen, en eindigt even als de vierde; de zesde regel heeft acht lettergrepen, in de laatste van welke de klinker Soekoe (*oe*) voorkomt; de zevende regel heeft acht lettergrepen, en eindigt gelijk de tweede, vierde, en vijfde; b. v.

[illegible]

Sang Nâtâ hing Mâdjâ-pahit
djënnëngngirâ Brâwidjâjâ
tan wòntën ning sasaminé
ratoe hadil pâlâ-martâ
sadjagat tan sasâmmâ
toehoe jén nalindrâ poendjoel
kinadjrijan parang moekâ.

II. [illegible] *Sinom* of [illegible] *Sri nârâ nâtâ.*

In deze maat heeft ieder couplet negen regels; de eerste heeft acht lettergrepen, waarvan de laatste uit eene *H*aksârâ lëgënnâ bestaat, of gesloten is zonder klankteeken (*â* of *a*); de tweede heeft acht lettergrepen, en in de laatste is de klinker *H*oeloe (*î* of *i*); de derde regel heeft even veel lettergrepen, als de eerste, en eindigt gelijk deze (*â* of *a*); de vierde regel heeft evenveel lettergrepen als de tweede, en eindigt gelijk deze (*î* of *i*); de vijfde regel heeft zeven lettergrepen, in de laatste is de klinker *H*oeloe (*î* of *i*); de zesde regel heeft acht lettergrepen, in de laatste is de klinker *S*oekoe (*oe*); de

(¹) Deze worden opgegeven bij Raffles, in *the History of Java.* Vol. I, p. 446, en volgg.

(²) Zie o. a. Gericke, bl. XVII, der Inleiding voor zijne uitgave van de *Wiwâhâ*, in het XXste Deel der werken van het Bat. Genootschap.

Digitized by Google

zevende regel heeft zeven lettergrepen, en eindigt gelijk de eerste (*å* of *a*); de achtste regel heeft evenveel lettergrepen als de tweede, en eindigt gelijk deze (*i* of *i*); de negende regel heeft twaalf lettergrepen, en eindigt gelijk de eerste (*å* of *a*); b. v.

Ki boejoet hing Paloehhambå
hingkang pinoerwå hing kawi
kalangkoeng moekti wibåwå
kéringngan mantjå nĕgari
wasis salitring kardi
hambĕkting mánnah rahajoe
darbé poetrå satoenggal
pawèstri sampoen nakrami
pan karabi marang ki patih Hoedårå.

III. *Dangdang goelå* of *Dangdang gĕndhis.*

De coupletten van deze versmaat bestaan uit tien regels; de eerste regel heeft tien lettergrepen, de klinker in de laatste is *H*oeloe (*i* of *i*); de tweede regel heeft tien lettergrepen, waarvan de laatste bestaat uit eene *H*aksårå lĕgĕnnå, of gesloten is zonder klankteeken (*å* of *a*); de derde regel heeft acht lettergrepen, de klinker in de laatste is Taling (*é* of *è*); de vierde regel heeft zeven lettergrepen, de klinker in de laatste is Soekoe (*oe*); de vijfde regel heeft negen lettergrepen, de klinker in de laatste is *H*oeloe (*i* of *i*); de zesde regel heeft zeven lettergrepen, en eindigt gelijk de tweede (*å* of *a*); de zevende regel heeft zes lettergrepen, de klinker in de laatste is Soekoe (*oe*); de achtste regel heeft acht lettergrepen, en eindigt gelijk de tweede (*å* of *a*); de negende regel heeft twaalf lettergrepen, de klinker in de laatste is *H*oeloe (*i* of *i*); de tiende regel heeft zeven lettergrepen, en eindigt gelijk de tweede (*å* of *a*); b. v.

Risampoenning hapapahès sami
kang widadari hadan hoemangkat

Digitized by Google

handoengkap hĕméh praptánné
sigrâ wahoe kadoeloe
wiwarânning goewâ toeljâ sri
hapan kalintang-lintang
bandjárran srinnipoen
margâ kang marang patapan
tan nasoewé praptâ hingkang widadari
goewâ madjĕng mangétan.

IV. *Kinanthi.*

In deze maat bestaan de coupletten uit zes regels, die elk acht lettergrepen hebben; de klinker in de laatste lettergreep is: in den eersten regel Soekoe (*oe*); in den tweeden *H*oeloe (*i* of *i*); in den derden heeft die lettergreep geen klankteeken hetzij zij gesloten is of niet, de vokaalklank is dus (*â* of *a*); in den vierden *H*oeloe (*i* of *i*); in den vijfden, gelijk in den derden; en in den zesden weder *H*oeloe (*i* of *i*); b. v.

Mangkânâ hamanggih sampoen
sang Jwang Hĕndrâ hingkang galih
moewah sagoeng hing dĕwâtâ
sanggjâ hamiharsâ sami
sang Partâ loepoet bĕntjana-
nirâ pârâ widadari (¹).

V. *Pangkoer.*

Elk couplet van de maat *Pangkoer* heeft zeven regels; de eerste bestaat uit acht lettergrepen, waarvan de laatste eene *H*aksârâ lĕgĕnnâ is, of gesloten zonder klankteeken (*â* of *a*); de tweede regel heeft elf lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); de derde heeft acht lettergrepen, en in de laatste den klinker Soekoe (*oe*); de vierde heeft zeven lettergrepen, en in de laatste den zelfden klank als in de eerste regel (*â* of *a*); de vijfde heeft twaalf lettergrepen, en in de laatste den klinker Soekoe (*oe*); de zesde heeft evenveel lettergrepen, en in de laatste denzelfden klinker, als de eerste regel (*â* of *a*); de zevende heeft acht lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); b. v.

(¹) Uit dit voorbeeld, dat voorkomt in de *Wiwâhâ* (bl. [illegible] der uitgave van Gericke) ziet men, dat op het einde van een dichtregel een woord ook kan afgebroken worden, althans wanneer zoodanig een woord met een aanhechtsel is zamengesteld, welk laatste dan afgescheiden en op den volgenden regel overgebragt kan worden; want [illegible] is eigenlijk [illegible] *de verleiding der Widadari's.*

Digitized by Google

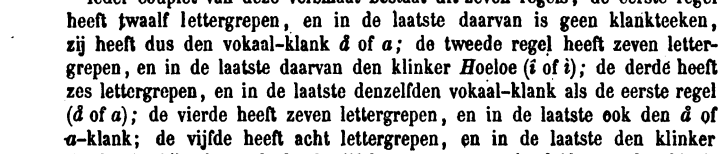

Kadi goennå jogánnirå
kang karijin dénning jogánning mangkin
pángan kjå sang Ngardjoennèkoe
mamrih hing jogå bråtå
hamrih toeroennánnirå Bathårå loehoeng
sang Partå sĕmadinnirå
jén ngoepamàkkĕnnå nĕnggih.

VI. *Doermå.*

Ieder couplet van deze versmaat bestaat uit zeven regels; de eerste regel heeft twaalf lettergrepen, en in de laatste daarvan is geen klankteeken, zij heeft dus den vokaal-klank *å* of *a*; de tweede regel heeft zeven lettergrepen, en in de laatste daarvan den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); de derde heeft zes lettergrepen, en in de laatste denzelfden vokaal-klank als de eerste regel (*å* of *a*); de vierde heeft zeven lettergrepen, en in de laatste ook den *å* of *a*-klank; de vijfde heeft acht lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); de zesde heeft vijf lettergrepen, en in de laatste den klank *å* of *a*; de zevende heeft zeven lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); b. v.

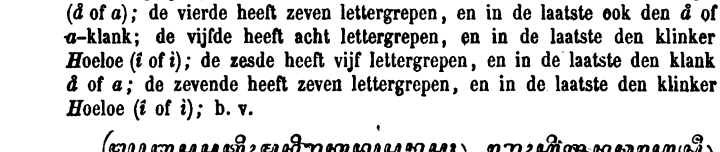

Båpå Patih manirå kadjå poennåpå
réh hingsoen ratoe héstri
hanggĕntènni råmå
toeloes djĕnnĕng manirå
hoematoer rĕkjånå Patih
hanoewoen doekå
poekoeloen patik kadji.

VII. *Midjil.*

In deze versmaat heeft ieder couplet zes regels; de eerste heeft tien lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); de tweede zes lettergrepen, en in de laatste den klinker Taling taroeng (*ó* of *ò*); de derde tien lettergrepen, en in de laatste den klinker Taling (*é* of *è*); de vierde tien lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); de vijfde zes lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); de zesde zes lettergrepen, en in de laatste den klinker Soekoe (*oe*); b. v.

Digitized by Google

Sarawoehhirå sang Partå mangkin
hing kajångngan katong
sing madjå pådå lagi dhatěngngé
mòngkå hing ngambîllěnnå hoepami
mánnáhhirå sami
wong soeralajèkoe.

VIII. *Mas koemambang.*

De coupletten van deze maat bestaan slechts uit vier regels; de eerste regel heeft twaalf lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); de tweede heeft zes lettergrepen, en in de laatste geen klankteeken, dus den klank *å* of *a*; de derde heeft acht lettergrepen, en in de laatste den klinker *H*oeloe (*i* of *i*); en de vierde heeft acht lettergrepen, en in de laatste geen klankteeken, dus den klank *å* of *a*; b. v.

Hánnjědhěkki mring swårå kang kapijarsi
sirå sang Ngardjoennå
lawan sang Wårå-Dèwati
dénning swårå kang kapjarså.

Deze versmaten dragen ook nog wel verschèidene andere namen (¹); doch de hier opgegevene zijn die waaronder zij algemeen bekend zijn.

Wanneer in een gedicht eene nieuwe versmaat aanvangt, wordt zulks aangewezen door het teeken ⸗ ⸗ ⸗ dat *Madjå Pådå*, midden-pådå heet (zie bl. 26); terwijl de naam van de nieuwe versmaat gewoonlijk, hetzij duidelijk, hetzij ingewikkeld, in den laatsten regel van de vorige wordt aangeduid. Zoo wordt b.v., op bl. van de Wiwåhå (²) door de woorden *sakathåhhing widadari hadan sami pahéssé ginoelå drůwå* (al de Widadari's smukten zich op met gesmolten suiker), te kennen gegeven dat nu de maat *Dangdang goelå* (letterlijk *suikerkraai*) volgt. Desgelijks

(¹) Er worden vele opgegeven in Raffles' *History of Java*. Vol. I, p. 451 en volgg.

(²) Uitgave van J. F. C. Gericke, in het XX^ste Dl. der werken van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen.

Digitized by Google

duiden in hetzelfde werk bl. [illegible] de woorden [illegible] *sami midjil sakarsâ* (allen wilden naar buiten gaan) aan, dat de volgende maat *Midjil* (naar buiten gaan) is; en op bl. [illegible] wordt door [illegible] *jâtâ wahoe lampâhhirâ sang* Ngardjoennâ *lawan sang Wârâ-Dêwati lir mâs timboel ling tojâ* (De gang van Ardjoenâ en Wârâ-Dêwati was gelijk goud dat op het water drijft), aangeduid dat de volgende maat *Mas koemambang* (drijvend goud) is. Tusschen zulke regels en den inhoud van het gedicht bestaat dikwijls niet de minste zamenhang; ja zelfs moet men somtijds eene vrij sterk-dichterlijke verbeelding hebben, om ze, al is het dan ook maar als op zich zelf staande volzinnen, te begrijpen; zoo als o. a. in het laatst bijgebragte voorbeeld.

Het is geheel onverschillig of de laatste lettergreep van een regel gesloten is of niet, mits de bepaalde klinker slechts daarin voorkome. Om tot dit laatste te geraken, alsmede om in elken regel het vereischte getal lettergrepen te bekomen, veroorloven de dichters zich de buitensporigste vrijheden; en zulks niet alleen in het zamentrekken, afkorten, of verlengen der woorden, maar ook in het veronachtzamen van de eenvoudigste en natuurlijke regelen der woordvoeging, zoodat zij, met weinige uitzonderingen, elk woord plaatsen waar het hun in maat of rijm te pas komt. Voegen wij hier nog bij dat zij tot hetzelfde einde, en ook om aan hun werk grooter vertoon van geleerdheid bij te zetten, zich veel van Kawi — en andere weinig gebruikelijke uitdrukkingen bedienen, als ook dat hunne beelden meestal zeer overdreven en ver gezocht zijn; en men zal begrijpen dat de Javaansche poëzij hoogst moeijelijk te verstaan, of liever te ontraadselen, is.

Het komt ons voor dat de Javanen bij de vervaardiging hunner gedichten, op de betrekkelijke lengte of kortheid der lettergrepen niet letten; en dat zij van hetgeen wij Prosodie noemen, dat is, van de zamenstelling der verzen volgens eene bepaalde voetmaat, geen denkbeeld hebben. Althans onze pogingen om ten dezen opzigte een geregeld stelsel van versbouw te ontdekken zijn tot dus verre geheel mislukt; ook de Geleerden die vroeger hiernaar onderzoekingen hebben in het werk gesteld, schijnen ons toe niet geslaagd te zijn; zij verschillen zelfs ten eenen male in de opgave van de lengte of kortheid der lettergrepen. Zoo wordt b. v. de maat *Doermâ* door Bruckner (¹) aldus voorgesteld:

— ◡ — ◡ ◡ ◡ ◡ — ◡ — — —
◡ — — ◡ ◡ — —
◡ ◡ — ◡ — (◡̲)
◡ — ◡ ◡ — ◡ —
◡ ◡ — ◡ ◡ — (◡̄ ◡̲)
— ◡ ◡ — —
◡ ◡ — ◡ — ◡ (◡̲)

(¹) *Proeve van eene Javaansche Spraakkunst*, bl. 121. Er zijn daar in sommige regels eenige lettergrepen vergeten, die wij hier in parenthèse hebben bijgevoegd, hare lengte of kortheid onbepaald latende.

Digitized by Google

terwijl ROORDA VAN EYSINGA (¹) dezelfde maat aldus voorstelt:

∪ — ∪ ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪ — ∪
∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪
∪ — ∪ ∪ — ∪
— ∪ ∪ ∪ ∪ — ∪
— ∪ ∪ — ∪ ∪ — ∪
— ∪ ∪ — ∪
∪ — ∪ — ∪ — ∪

Ons zelven is het niet gelukt twee coupletten te vinden die, naar ons oordeel, in dit opzigt aan elkander, of aan eene der boven opgegevene voorstellingen, geheel gelijk waren; zoolang men het omtrent deze grondslagen niet eens is, zal het wel vruchtelooze moeite zijn, daarop een stelsel van Prosodie, naar den Europeschen trant, te willen bouwen.

§ 2. OVER DE ZAMENSMELTING DER WOORDEN, INZONDERHEID MET HET WOORD ꦲꦁ *hing*.

Behalve door de andere vrijheden die de dichters zich veroorloven, en waarvan in de vorige § met een woord gesproken is, wordt het lezen der Javaansche poëzij ook zeer bemoeijelijkt door het zamensmelten der woorden. Dit geschiedt somtijds zoo willekeurig, dat men het grondwoord bezwaarlijk kan ontdekken, en, wanneer er twee of meer woorden bestaan die eenige overeenkomst met elkander hebben, alleen uit den zamenhang kan opmaken, welk het bedoelde is.

Inzonderheid veroorzaakt het woord ꦲꦁ *hing* menigmaal zulke moeijelijkheid, daar dit zeer dikwijls en in verschillende beteekenissen gebruikt, en op velerhande wijzen met het voorgaande woord verbonden wordt. Daar in geene der tot dus verre bestaande Spraakkunsten iets hierover gezegd wordt, achten wij het niet onnoodig, de meest gewone wijzen op te geven, waarop de zamensmelting met dit woord in de gedichten wordt aangetroffen. Wij ontleenen die opgave aan C. F. WINTER en J. A. WILKENS, door wie zij is medegedeeld in het Tijdschrift voor Neêrl. Indië, Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 16—21.

De woorden die met ꦲꦁ zamengetrokken worden, zijn de zoodanige, die op eene vokaal (d. i. op eene *H*aksårå lĕgĕnnå, of op ꦺ, ꦼ, ꦾ of ꦿ) eindigen, of die achter de vokalen *oe* of *i* eene het woord sluitende *Wignjan* hebben.

A. De zamentrekking van ꦲꦁ met woorden op eene *H*aksårå lĕgĕnnå eindigende, geschiedt door de zamensmelting van de vokaal *å* der laatste *H*aksårå met de vokaal van het voorzetsel *ing*, waaruit *e* geboren wordt; als:

(¹) *Javaansche Spraakkunst* bl. 92. Deze maat wordt daar *Pangkoer Madĕngdå* geheeten.

Digitized by Google

[illegible] in de vallei vallen, wordt: [illegible]

[illegible] tot den dood, wordt: [illegible]

[illegible] de kamer ingaan, wordt: [illegible]

[illegible] op den berg komen, wordt: [illegible]

[illegible] het land Astinå, wordt: [illegible]

[illegible] te Wiråthå zijn, wordt: [illegible]

[illegible] de stem van menschen, wordt: [illegible]

[illegible] het geluid van den bliksem, wordt: [illegible]

B. 1. Bij woorden die op [illegible] uitgaan, verandert deze vokaal *oe* in [illegible], en de vokaal van *ing* blijft onveranderd, of wordt door *e* vervangen. Die op [illegible] eindigen volgen, met weglating der [illegible], denzelfden regel; als:

[illegible] aan de lessen gehoorzamen, wordt: [illegible] of [illegible]

[illegible] in de zee vallen, wordt: [illegible] of [illegible]

[illegible] aan u gehecht, wordt: [illegible] of [illegible]

[illegible] de hals van een tijger, wordt: [illegible] of [illegible]

[illegible] een nest in een boom, wordt: [illegible]

[illegible] afkeer hebben van eene echtgenoot, wordt: [illegible] of [illegible]

2. Wanneer de woorden met dezen uitgang de [illegible] of [illegible] tot laatste *H*aksårå hebben, kan bij sommige derzelve de [illegible] in [illegible] veranderd worden; terwijl eenige daarvan de [illegible] of de [illegible] (en dus de [illegible]) geheel uitstooten, met behoud van de vokaal *e*; als:

[illegible] den vader oppassen, wordt: [illegible] of [illegible] of [illegible]

[illegible] vermaak hebben in het bosch, wordt: [illegible] of [illegible] of [illegible]

[illegible] de bloedverwanten volgen, wordt: [illegible] of [illegible] of [illegible]

Digitized by Google

மனமுவிரும்பு hardvochtig in het hart, wordt: மனமிரும்பு of மனமுரும்பு of மனமுரும்பு

மனமுவிரும்பாமை onwrikbaar van wil, wordt: மனமிரும்பாமை of மனமுரும்பாமை of மனமுரும்பாமை

மழுவிலாவுமாம் in het vuur smelten, wordt: மழுமிலாவுமாம் of மழுமுரும்லாவுமாம் of மழுமுரும்லாவுமாம்

மாமுமுவிலுவுமி.de lessen gelooven, wordt: மாமுமிலுவுமி of மாமுமுரும்லுவுமி of மாமுமுமாலுவுமி

முகமுவிகை voorop gaan, wordt: முகமிகை of முகமுரும்கை of முகமுரும்கை of முகமுரும்கை of முகமுமாகை

கிமுவிமிம் u volgen, wordt: கிமிமிம் of கிமுரும்மிம் of கிமுரும்மிம் of கிமுமிமிம்

கிமுவிகாம் zich op den berg bevinden, wordt: கிமிகாம் of கிமுரும்காம் of கிமுரும்காம் of கிமுமாகாம்

C. Bij woorden die op ் uitgaan, verandert deze vokaal *i* in ு en de vokaal van *ing* in *e*. Die op ் ர uitgaan volgen, met weglating der ர denzelfden regel; als:

மலைமிவிலிகிலிலு aan de vallei komen, wordt: மலைமுரும்லிகிலு

விருமிரவிமாமா voor het best gevonden, gedacht in het hart; wordt: விருமுரும்மாமா

மாமிவிவிலிலிமுரு tot nu toe, wordt: மாமிமுரும்லிலிமுரு

கிமிவிமுமாமுரு hier naar toe vloeijen, wordt: கிமுரும்மாமுரு

D. Bij woorden die op ம—ர uitgaan, verandert deze vokaal *o* in ொ and de vokaal van *ing* in *e*; als:

மரமரவிமாமாம் een dier van het woud, wordt: மரமுரும்மாம்

மிமரவிவிகாம் een hëlo-boom op eenen berg, wordt: மிமரும்காம்

மாமரவிமிலுரு geesten in reuzen-gedaante van den overwal, wordt: மாமரும்லுரு

E. Bij woorden die op ம் eindigen, verandert deze vokaal *e* in ு and de vokaal van *ing* in *e*; als:

மமவமுமமவமு de zwakheid des ligchaams, wordt: மமரும்மவமு

Digitized by Google

ꦲꦤꦺꦱꦶꦤꦤ꦳ verblijd in het hart, wordt: ꦲꦤꦺꦗꦤꦤ꦳

ꦤꦺꦱꦶꦤꦤ꦳ joelig (was het) in het bosch, wordt: ꦤꦺꦗꦤꦤ꦳

ꦲꦱꦶꦤꦺꦱꦶꦤꦶꦤ꦳ door u bezeten, wordt: ꦲꦱꦶꦤꦺꦗꦶꦤꦶꦤ꦳

Deze wijzen van zamensmelting zijn niet alleen met het woord ꦲꦶꦤ꦳ in gebruik, maar ook met alle andere woorden die met de lettergreep ꦲꦶꦤ꦳ aanvangen; b. v.

ꦲꦤꦺꦗꦶꦤꦶꦲ꦳ mijn voogd, wordt: ꦲꦤꦺꦗꦤꦶꦲ꦳

ꦤꦺꦤꦶꦗꦶꦲꦤ꦳ mijn leermeester, wordt: ꦤꦺꦤꦶꦗꦶꦲꦤ꦳

Welke onduidelijkheid door soortgelijke verbindingen veroorzaakt kan worden zal terstond in het oog vallen, als men opmerkt b. v. dat, wanneer ꦲꦶꦤ꦳ en ꦲꦶꦱꦶ꦳ met het woord ꦲꦶꦤ꦳ zamengetrokken wordt, uit beide het woord ꦲꦶꦤꦗꦤ꦳ ontstaat; zoodat ꦲꦶꦤꦗꦤꦤꦤꦤ꦳ *miljèng kénné*, zoowel *hierheen volgen*, als *hierheen vloeijen* kan beteekenen.

Behalve deze gewone en regelmatige zamentrekkingen, hebben er ook dikwijls zoo willekeurige plaats, dat daarvoor geene regels te geven zijn, en zij alleen door het veelvuldig lezen van Javaansche poëzij kunnen geleerd worden.

Digitized by Google

TWEEDE DEEL.

LETTERKUNDE.

§ 1. Inleiding. Over de oudste geschiedenis der Javanen, tot op de invoering van het Islamisme. (— 1478 n. C.)

Wanneer men eenige taal wil beschouwen in haren oorsprong, in den gang van hare ontwikkeling, en in hare verwantschap met andere talen, is het van belang vooraf eenen blik te werpen op de afkomst, de uitbreiding, en de betrekkingen van het volk dat haar spreekt: want de geschiedenis van het volk is tevens die der taal; in de kennis der eerste bezit men den sleutel tot die der laatste. Maar ook wederkeerig kunnen, wanneer het aan echte bescheiden omtrent de geschiedenis van een volk ontbreekt, de aard van deszelfs taal, de bestanddeelen waaruit zij is gevormd, en de wijze van hare zamenstelling, belangrijke inlichtingen geven omtrent de afkomst van dat volk, en den invloed dien andere stammen daarop hebben uitgeoefend. — Dit hulpmiddel komt den navorscher van de oudste geschiedenis der Javanen bijzonder te stade; daar geen enkel grondig berigt hem tot gids verstrekt in den doolhof van beuzelachtige verhalen en verwarde overleveringen, die den geheelen schat hunner historische literatuur uitmaken. Intusschen bevatten ook deze wel het een en ander, waaraan blijkbaar eene geschiedkundige waarheid ten grondslag ligt, doch die zoo zeer met verdichtselen is doorweven, dat zij daarvan hoogst moeijelijk of volstrekt niet te onderscheiden is. Hoewel men dus deze hulpmiddelen niet geheel behoort te verwaarloozen, moet men echter in het gebruik er van zeer omzigtig te werk gaan, en ze niet als bronnen der geschiedenis, maar alleen ter vergelijking met hetgeen van elders blijkt, aanwenden.

Ten einde men over den aard dier overleveringen eenigzins naauwkeuriger kunne oordeelen, en tevens om een aanvang te maken met de vermelding van de berigten omtrent de oudste geschiedenis van *Java*, laten wij hier den hoofdinhoud volgen van eene, die een verhaal bevat omtrent de eerste bevolking van *Java* (1).

« Dit is een verhaal van den tijd toen *Java* nog woest was, en nog geene menschen daar woonden, maar de bevolking bestond uit reuzen en monsters en geesten, en nog geene vereering van het Opperwezen plaats had.

« De vorst van *Roem* beval alle eilanden te bevolken, die nog onbevolkt waren, en sprak tot zijnen Rijksbestuurder: « Waar zijn thans nog eilanden die onbewoond zijn? » De rijksbestuurder betuigde eerbiedig dat hij het niet

(1) Dit verhaal wordt in het oorspronkelijke in zijn geheel medegedeeld in P. P. Roorda van Eysinga's *Handboek der Land- en Volkenkunde van Nederlands Indië*, Boek III, Dl. 1, bl. 107.

Digitized by Google

wist. Hierop gelastte de vorst hem daarnaar onderzoek te doen bij de handeldrijvende zeelieden die zich in de stad ophielden. De rijksbestuurder, deze lieden ondervragende, vernam van hen, dat een eiland, *Java* genaamd, nog onbevolkt was; dat dit eiland zoo groot was dat men veertig dagen noodig had om het rondtezeilen; en dat er twintig groote bergen, en, naar men zeide, zeer vele kleinere op waren. De rijksbestuurder verscheen hierop weder voor den vorst, boog zich aan zijne voeten, en bragt hem het berigt der koopvaarders over. Toen beval de vorst twintig-duizend paren menschen te verzamelen, hen van het noodige voor den overtogt te voorzien, en naar het eiland *Java* overtebrengen. Daar aangekomen zijnde werden zij door de reuzen en geesten des lands met melaatschheid geslagen, en binnen twee maanden verdelgd, met uitzondering van slechts twintig paren, die naar *Roem* terug keerden. Toen de vorst hiervan berigt ontvangen had, raadpleegde hij eenige Wijzen over de manier waarop die reuzen en geesten zouden te overwinnen zijn. Deze raadden hem daartoe het gebruik van magtige toovermiddelen aan; welke raad door den vorst werd goedgekeurd, en ten spoedigste in het werk gesteld, met gelukkig gevolg. Door den invloed der toovermiddelen daverde de aarde, de bergen dreigden intestorten, ja zelfs de zee werd beroerd; de monsters en geesten zochten hun heil in de vlugt. *Java* dus bewoonbaar gemaakt zijnde, werden weder twintig duizend paren menschen door den vorst van *Roem* uitgerust en derwaarts gezonden. Weldra werden zij het met elkander eens over elks woonplaats, en over de verdeeling der rijstvelden; die aan de zeekust woonden werden koopvaarders; en langzamerhand begon het land te bloeijen. In de eerste driehonderd jaren was er geen koning op *Java*; maar toen stelde het Opperwezen er een aan, wiens heerschappij zeer groot was. Honderd jaren later stelde God een koning aan te *Wirâthâ*; en nog drie eeuwen later werden er koningen te *Ngastinâ*, *Madoerâ*, en *Dwârâ-wati* aangesteld. Ook spreekt men van een tijd, dat er asch van den hemel viel. Na honderd jaren van dien ouden tijd stelde het Opperwezen nog een koning aan, afkomstig van *Toelen*. Daarna kwamen de Brahmanen van den overwal op *Java*, en vervaardigden de twintig Aksârâ's. »

Eene andere overlevering, die wij alleen uit de vertaling van RAFFLES [1] kennen, stelt de zaak eenigzins anders voor, namelijk op deze wijze:

« Hetgeen het eerst van *Java* bekend was, was eene bergketen, genaamd *Goenoeng Kĕndhang*, die langs de noord- en zuid-kust loopt. Het was toen dat het eiland het eerst bekend werd, en de Javaansche jaartelling een aanvang nam.

« Later zond de vorst van *Roem* twintig duizend huisgezinnen om *Java* te bevolken; maar zij kwamen alle om, op twintig huisgezinnen na, die naar *Roem* terugkeerden.

« In dit jaar werden twintig duizend huisgezinnen naar *Java* gezonden, door den vorst van *Kling* (*Indië*, *Koromandel*). Deze slaagden, en vermenigvuldigden zich. Zij bleven echter een onbeschaafd volk, tot het jaar 289, toen de Almagtige hun een vorst schonk, genaamd KANO, die honderd jaren regeerde, aan het einde van welk tijdvak hij opgevolgd werd door BASOE KETI; enz. »

(1) *History of Java*, 2d Ed., Vol. II, p. 73.

Digitized by Google

Andere overleveringen vermelden dat de eerste bevolkers van *Java* en de overige eilanden van den Archipel, met vaartuigen van de Roode Zee kwamen; en men heeft verondersteld dat zij uit *Egypte* afkomstig waren (1); ROORDA VAN EYSINGA (2) wil deze volkplanters liever voor Perzen houden, voornamelijk op grond dat wel *Perzië* onder den naam van *Roem* voorkomt, maar nimmer *Egypte*, dat altijd *Mësir* geheeten wordt.

Omtrent den tijd waarin deze eerste bevolking van *Java* zoude hebben plaats gehad, is niets met eenige zekerheid te bepalen; dat zij tot een veel vroeger tijdvak behoort dan het begin van onze jaartelling is intusschen niet te betwijfelen. Maar met nog minder zekerheid durven wij iets vaststellen omtrent het volk van waar die onderneming zoude zijn uitgegaan; de benaming *Roem* toch is zeer onbepaald; het is wel waar dat er somtijds *Perzië* door bedoeld wordt; maar niet altijd, zelfs niet gewoonlijk, heeft dit woord deze beteekenis; *Konstantinopel*, *Turkije*, *Griekenland*, *Rome*, het Romeinsche rijk, geheel *Europa* worden evenzeer dikwijls door die uitdrukking aangeduid (3). Ja, het schijnt ons toe dat het woord *Roem* in de Maleische en Javaansche geschriften meermalen op zulk eene wijze voorkomt, dat er bezwaarlijk eene bepaalde stad of een bepaald rijk door kan worden beteekend, en men er eenvoudig eene denkbeeldige plaats, buiten den Archipel, of buiten de aan diens bewoners bekende gewesten gelegen, door verstaan moet; en het komt ons niet onwaarschijnlijk voor, dat ook in de hierboven bijgebragte overleveringen de uitdrukking *Roem* op deze wijze moet worden opgevat. — De geschiedenis der twintig duizend van *Koromandel* naar *Java* gezonden huisgezinnen, waarvan in het tweede van die verhalen gesproken wordt, meenen wij te moeten plaatsen in een veel later tijdvak, waarover straks zal gehandeld worden.

Men ziet dat deze berigten geene geschiedkundige waarde hebben, en in het minst niet strekken kunnen om over de afkomst der Javanen eenig licht te verspreiden. Doch hunne taal, die ontegenzeggelijk tot den grooten Maleischen taalstam (4) behoort, en hun persoonlijk voorkomen, bewijzen duidelijk genoeg dat zij afstammen van het Maleische ras, hetzelfde waarvan de bewoners van de meeste overige eilanden van den Indischen Archipel afkomstig zijn (5). Houdt men hierbij in het oog, dat ook, volgens de eerste

(1) RAFFLES, t. a. p., p. 69.

(2) *Handb. der Land- en Volkenkunde*, B. III, Dl. I, bl. 111.

(3) Zie de woordenboeken van RICHARDSON, FREYTAG, MARSDEN, en andere.

(4) Wij verstaan door *Maleische taalstam* denzelfden, die gewoonlijk de *Polynesische* genoemd wordt, en geven aan die benaming boven de laatste de voorkeur, omdat deze te onbepaald is. De uitdrukking *Polynesië* toch, die letterlijk *eilandenmenigte* beteekent, wordt zeer verschillend begrepen; sommigen bevatten daaronder niet alleen alle in de Indische Zee, maar ook verscheidene der in de Zuidzee gelegene eilanden; terwijl anderen slechts sommige groepen daarvan bedoelen. In geen van beide gevallen is zij naauwkeurig. De Maleische taalstam heerscht op de *Philippijnsche*, *Molukische*, *Kleine* en *Groote Soenda*-eilanden en *Madagaskar*. Vergel. VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache, auf der Insel Java*, Band II, S. 207—210.

(5) «To judge from external appearance, that is to say, from shape, size, and feature, there is one very extensive nation that inhabits the east of *Asia*. It includes the eastern and western Tartars of the Chinese authors, the Japanese, and other tribes

Digitized by Google

medegedeelde overlevering, de volkplanters van *Roem* op *Java* reeds eene bevolking vonden, die hun krachtigen wederstand bood, en welke de vrees der weinigen die aan de slagting ontkwamen, welligt gevoegd bij het vreemd voorkomen dier eilanders, die tot een geheel ander ras dan zij behoorden, hen voor een heir van monsters en reuzen deed aanzien; en dat, volgens de tweede, die volkplanters naar *Java* gezonden werden eerst na den aanvang der Javaansche jaartelling (zie hieronder bl. 197); dan komt men natuurlijk tot de gevolgtrekking, dat, indien door *Roem* hier werkelijk een der rijken moet verstaan worden die somtijds door die benaming worden aangeduid, de van daar uitgezondene volkplanters niet de eerste bevolkers van *Java* geweest zijn, daar zij in geen geval tot den Maleischen stam konden behooren,

---

inhabiting what is called the *Peninsula of India beyond the Ganges*, and the islands to the south and east of this, as far at least as *New Guinea*. — This nation may be distinguished by a short, squat, robust, fleshy stature, and by features highly different from those of an European. The face is somewhat in shape of a lozenge, the forehead and chin being sharpened, whilst at the cheekbones it is very broad. The eyebrows, or superciliary ridges, in this nation project very little, and the eyes are very narrow, and placed rather obliquely in the head, the external angles being the highest. The nose is very small, but has not, like that of the Negro, the appearence of being flattened, and the apertures of the nostrils, wich in the European are linear and parallel, in them are nearly circular and divergent. The mouths of this nation are in general well shaped; their hair is harsh, lank, and black. Those of them that live even in the highest climates do not obtain the deep hue of the Negro or Hindo; nor do such of them as live in the coldest climates acquire the clear bloom of the European.

But although the Javans are to be included unter this general description, it does not follow that they bear an exact or very striking resemblance, in person and feature, to the Chinese or Japanese, nor even that they are liable to be confounded with the Birmans or Siamese. From the former, indeed, they are far removed by many obvious characteristics; and though more nearly resembling the latter, they possess many peculiarities, which mark them out to the most careless observer as a race distinct and separate for ages, though still retaining general traces of a common origine. As we approach the limits of savage life, and recur to that inartificial, unimproved state of society, in wich the primitive divergence may be supposed to have taken place, we shall find the points of resemblance increased, and the proofs of a common descent multiplied. The less civilized of the tribes inhabiting the islands, approach so nearly, in physical appearance, to that portion of the inhabitants of the *Peninsula*, which has felt least of the Chinese influence on the one side, and of the Birman and Siamese on the other, and exhibit so striking an affinity in their usage and customs, as to warrant the hypothesis that the tide of population originally flowed towards the islands, from that quarter of the Continent lying between *Siam* and *China*. But at what era this migration commenced; whether, in the first instance it was purely accidental and subsequently gradual; or whether, originally it was undertaken from design, and accelerated, at any particular periods, by political convulsions on the Continent, we cannot at present determine with any certainty, as we have no data on wich to rely wit confidence. It is probable, however, that the islands were peopled at a very remote period, and long before the Birman and Siamese nations rose into notice.

Whatever opinion may be formed on the identity of the tribes inhabiting these Islands and the neighbouring Peninsula, the striking resemblance in person, feature, language, customs, which prevails throughout the whole Archipelago, justifies the conclusion, that its original population issued from the same source, and that the peculiarities which distinguish the different nations and communities into wich it is at present distributed, are the result of a long separation, local circumstances and the intercourse of foreign traders, emigrants, or settlers. » RAFFLES, *Hist. of Java.*, 2d Ed., Vol. I, p. 62 and 63.

Digitized by Google

en dus ook geen tak van den Maleischen taalstam spreken; maar dat een Maleische stam zich daar reeds vroeger had gevestigd, en tot eenen aanmerkelijken trap van uitgebreidheid en magt gestegen was (¹).

Dat deze eerste bevolking van *Java* op een zeer lagen graad van beschaving stond, en langen tijd staan bleef, blijkt onder anderen daaruit, dat er geen spoor van letterschrift bij hen te ontdekken is; waaruit zich ook de duisternis die hunne geschiedenis omhult, gereedelijk verklaren laat. Eerst in het achten-zeventigste (volgens anderen het vier- vijf- of zes-en-zeventigste) jaar van onze tijdrekening kwam Adji Såkå of Adi Såkå van de vaste kust van *Indië* naar *Java* over, en voerde daar een Alfabet in. Van dat tijdstip dagteekent ook het begin der Javaansche jaartelling (²). De geschiedenis van Adji Såkå, voor zooverre zij op de uitvinding van het letterschrift betrekking heeft, wordt in een Javaansch werk op de volgende wijze voorgesteld. Toen Adji Såkå naar *Java* ging, begaf hij zich regtstreeks naar het gebergte *Kěndhang* en vervaardigde de Sěngkålå (³) ꦲꦔꦏꦱꦼꦁꦏꦭꦲ *ik verdwijn*

(¹) Crawfurd is van meening dat de Maleische volksstam, en dus ook de taal, oorspronkelijk op *Java* te huis behoort, en van daar over den Archipel verbreid is. Dit onderwerp wordt uitvoerig behandeld in zijne *History of the Indian Archipelago*, Vol. II, p. 85 &c.

De vraag blijft altijd over vanwaar, hoe, en wanneer de eerste bewoners van *Java*, wie die dan ook mogen geweest zijn, derwaarts zijn gekomen; en deze zal wel altijd onbeantwoord blijven.

(²) Wij volgen hier het meest algemeen aangenomen gevoelen.

De Heer Gericke stelt het begin der Javaansche tijdrekening in het jaar 98 n. C. Hij zegt. «Nemen wij in aanmerking dat de jaren van Såkå maanjaren zijn, » en dat het Javaansche jaar *Wawoe* (zie de *Handleiding tot de kennis der Maleische » taal*, in de aanteekening op bl. 163 der Bloemlezing) 1761, den 20 Mei 1833 » begonnen is, zoo blijkt het uit eene naauwkeurige berekening dat het begin der » Javaansche *Æra*, of de komst van Hadji Såkå op *Java* in het jaar 98 van onze » tijdrekening moet gesteld worden.» Zie: *Iets over de Javaansche tijdrekening* door J. F. C. Gericke, in het XVI^de Dl. der *Werken van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen*. Gericke schijnt echter later van gevoelen veranderd te zijn, en thans den aanvang der Jav. tijdr. te stellen in het jaar 72 n. C. Vergelijk bl. XVI, der Inleiding voor zijne uitgave van de *Wiwåhå*.

Volgens eene berekening die medegedeeld wordt bl. 69 van het 1ste Dl., III^de Jaarg., van het *Tijdschrift voor Neérl. Indië* zoude de Javaansche jaartelling moeten begonnen zijn den 2^den October des jaars 125 van onze tijdrekening.

(³) ꦱꦼꦁꦏꦭꦲ *sěngkålå* beteekent *tijdrekening*, *jaartelling* (Sanskrit *sangkala* optelling). Evenwel wordt daarmede eene bijzondere wijze van jaartelling, of liever, van voorstelling der jaartallen bedoeld. In het dagelijksch leven, en in gewone gevallen gebruiken de Javanen de getalmerken die bl. 66 zijn opgegeven; maar om het jaartal aanteduiden waarin eene zaak van belang, eene zaak die *epoque* maakt, is voorgevallen, bedienen zij zich van woorden die elk een zeker cijfer voorstellen (*); deze woorden worden zoo gekozen, dat zij, zoo mogelijk, niet alleen een zin uitmaken, maar ook kunnen geacht worden eenigzins betrekking te hebben op de bedoelde zaak. De cijfers die door die woorden worden voorgesteld moeten van de regter- naar de linkerhand gelezen worden. Zoo wordt b. v. het jaartal der verwoesting van *Mådjåpahit* (1400 der Jav. tijdrekening) voorgesteld door de uitdrukking:

(*) Verscheidene woorden die op deze wijze gebruikt worden, benevens het getal dat zij voorstellen, worden opgegeven in Raffles' *Hist. of Java*, Vol. II, Appendix G, p. cix, en in het XVI Dl. der werken van het *Bataviaasch Genootsch. van kunst. en wetensch.*, bl. 74, ens.

Digitized by Google

vergaande zonder man. Vervolgens zeide hij tot zijnen bediende Sĕmbâdâ: « Blijf gij maar hier, en bewaar dit mijn mes; ik ga naar het rijk *Mĕndhang;* en wie ook om dit mes kome vragen, als ik het zelf niet ben, moet gij het niet geven. Mijn bediende Dorâ neem ik mede. » Toen ging Adji Sâkâ naar het rijk *Mĕndhang*, en Sĕmbâdâ bleef op het mes passen. Toen Adji Sâkâ aan de grensscheiding van het rijk *Mĕndhang* kwam, vroeg hij aan de lieden van het dorp, of dit het rijk *Mĕndhang* was. Deze beantwoordden dit bevestigend, en vroegen hem van waar hij kwam. Adji Sâkâ antwoordde dat hij van den overwal (de vaste kust van *Indië*) kwam, en den vorst van *Mĕndhang* zijne diensten wilde aanbieden. Hierop sprak het dorpsvolk: « Als gij den vorst van *Mĕndhang* wilt dienen, wordt gij zeker ongelukkig, want hij is een menschen-eter; en vele ingezetenen van *Mĕndhang* verwijderen zich, omdat elken dag een van hunne kinderen moet opgebragt worden tot spijs voor den vorst; en als er vreemde knapen aankomen, worden zij terstond opgebragt. » Adji Sâkâ liet zich echter hierdoor niet afschrikken; integendeel, hij nam de gedaante aan van een kleinen en zeer schoonen knaap, begaf zich naar de woning van den Patih van *Mĕndhang*, en verzocht dezen dat hij hem dien dag aan den vorst zoude leveren om opgegeten te worden. De Patih verwonderde zich zeer over dezen wensch, die gelijk stond met een verzoek om gedood te worden. Adji Sâkâ bleef er echter op aandringen, doch bedong voor zich een stuk lands ter grootte van zijnen hoofddoek, indien hij het leven er af bragt. De Patih stemde hierin toe, en bragt hem naar de woning van den vorst. Toen deze te huis kwam had hij grooten honger, en was zeer verheugd dat de Patih hem een zoo schoonen knaap tot spijs bezorgd had; hij greep dan ook terstond Adji Sâkâ aan, en stak diens hoofd in zijnen mond. Doch op hetzelfde oogenblik veranderde deze zich weder in een volwassen man, greep met zijne eene hand de boven-

---

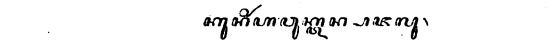

verdwenen, verloren, (is) de voorspoed des lands.
0 0 4 1

De in den tekst voorkomende Sĕngkâlâ:

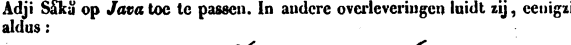

ik verdwijn vergaande zonder man (mannen).
1 0 0 1

beteekent 1001; en de beteekenis van die woorden is bezwaarlijk op de komst van Adji Sâkâ op *Java* toe te passen. In andere overleveringen luidt zij, eenigzins anders, aldus:

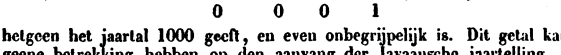

verdwenen stof zonder man (mannen).
0 0 0 1

hetgeen het jaartal 1000 geeft, en even onbegrijpelijk is. Dit getal kan natuurlijk geene betrekking hebben op den aanvang der Javaansche jaartelling, maar duidt misschien het jaartal aan van het bestaan van het rijk *Mĕndhang*, of van het rijk van waar Adji Sâkâ kwam, tot op dien tijd; terwijl de beteekenis der woorden welligt toepasselijk was op de omstandigheden van dien Adji Sâkâ, wie hij dan ook geweest zij.

Digitized by Google

en met de andere de beneden-lip van den vorst, en scheurde zijn mond uit een, zoodat hij oogenblikkelijk stierf. Hierop nam Adji Sâkâ weder de gedaante van een kleinen knaap aan, begaf zich naar de woning van den Patih, en berigtte hem den dood des koonings. De Patih was wel zeer verwonderd dat een kind den vorst had kunnen dooden, doch was inwendig zeer verheugd dat het rijk nu rust zoude genieten, daar men wel zorg dragen zoude niemand die een menschen-eter was tot zijn opvolger te kiezen. Intusschen vroeg Adji Sâkâ de hem toegezegde belooning; doch de Patih zeide: « een stuk gronds ter grootte van uw hoofddoek is ontoereikend, al is het alleen om er op te slapen; vraag één of twee dorpen, ik zal ze u geven. » Doch Adji Sâkâ spreidde zijn hoofddoek uit; en het geheele rijk *Mĕndhang* werd overdekt, en nog was de hoofddoek niet ten einde, maar breidde zich uit eerst over de dorpen in den omtrek, en eindelijk over geheel *Java*. Nu nam Adji Sâkâ ook weder zijne natuurlijke gedaante aan, en de Patih, zijne bovennatuurlijke magt ziende, werd bevreesd, en stond hem gereedelijk het geheele rijk *Mĕndhang* af, dat onder zijne regering zeer bloeide.

Na verloop van eenigen tijd herinnerde Adji Sâkâ zich dat hij letters zoude maken; doch daartoe had hij het mes noodig dat hij op het *Kĕndhangsche* gebergte had achtergelaten. Hij zond dus zijnen bediende Dorâ om het te halen, met stelligen last niet zonder hetzelve terug te komen. Dorâ, op het gebergte gekomen zijnde, ontmoette wel Sĕmbâdâ die het mes bewaarde; doch deze weigerde het hem te geven, op grond dat zijn heer hem gelast had, het aan niemand dan aan hemzelven overtegeven. Eindelijk geraakten zij in twist, werden handgemeen en doorstaken elkander, zoodat zij gelijktijdig sneuvelden. Adji Sâkâ over het lang wegblijven van Dorâ ongerust wordende, reisde hem achterna, en vond, op het *Kĕndhangsche* gebergte aangekomen, zijne beide bedienden dood. Nu eerst herinnerde hij zich dat hij aan elk hunner een tegenstrijdigen last had gegeven, en had grooten spijt over zijne onvoorzigtigheid; echter troostte hij zich spoedig hiermede, dat het de wil van den Schepper was, en dat hij hieruit aanleiding kreeg om twintig Javaansche letters te maken, namelijk; [illegible] waarvan de beteekenis is: er waren gezanten, strijdende en wederstand biedende (of: daar was strijd en twist), gelijk was hunne dapperheid, zoodat beide lijken werden.

Het is geheel onzeker wie of wat deze Adi of Adji Sâkâ geweest zij. Volgens sommige overleveringen was hij een Indisch Vorst, volgens andere een hoog staatsbeambte, volgens andere een met bovennatuurlijk vermogen begaafd heilige, volgens andere eindelijk zelfs eene godheid. Wanneer men in aanmerking neemt dat *Saka* de Sanskritsche benaming is voor iederen Vorst, naar wien eene nieuwe jaartelling genoemd wordt, en dat inzonderheid Sâlivâhana, naar wien op de vaste kust van *Indië* in het jaar 78 van onze tijdrekening eene nieuwe jaartelling genoemd werd, daaronder bekend is, dan wordt het gevoelen van Crawfurd en von Humboldt zeer waarschijnlijk, dat *Adi* of *Adji* (vorst) *Sâkâ* geen eigennaam van een bepaald persoon is, maar de verpersoonlijkte (*gepersonifieerde*) voorstelling van eene nieuwe

Digitized by Google

tijdrekening [1]; welke tijdrekening blijkbaar dezelfde is met die van Sâlivâhana. Intusschen blijft dan toch altijd over, dat die tijdrekening door *iemand* uit *Indië* op *Java* is overgebragt; en wanneer men de boven aangevoerde overleveringen van haar fabelachtig omhulsel ontdoet, schijnt er althans dit uit te blijken, dat die persoon door zedelijke of stoffelijke overmagt, of wel waarschijnlijk door die beide vereenigd, een gedeelte van *Java* aan zich onderworpen, en zóó de eerste volkplanting daar gesticht heeft.

Uit welk gedeelte van *Indië* deze volkplanters gekomen zijn, is even zeer onzeker; waarschijnlijk echter van *Koromandel* (*Kling*, *Kalinga* of *Talinga*); vooreerst, wijl sedert onheugelijke jaren de bewoners van die streek als een zeevarend volk bekend zijn; ten tweede, wijl *Koromandel* het eenige gewest van *Indië* is, dat de Javanen bij zijn eigen bijzonderen naam kennen, en dat in hunne geschriften voorkomt; en ten derde wijl de tijdrekening van Sâlivâhana dáár, en niet overal elders in *Hindostan*, in zwang is [2].

Deze expeditie van het vaste land van *Indië* naar *Java* werd, gedurende meer dan vier eeuwen, van tijd tot tijd door andere gevolgd, zonder dat daarvan echter eenige nadere bijzonderheden stellig bekend zijn. De eerste berigten omtrent de uitbreiding der Indische magt op *Java*, die eenigzins duidelijk zijn, zonder dat men ze daarom evenwel geheel kan vertrouwen, dágteekenen van omstreeks het jaar 525 der Javaansche Jaartelling (603 n. C.), en komen in de hoofdzaak hierop neder. Adji Sâkâ had eenige schriftelijke narigten omtrent de ligging en den toestand, alsmede voorspellingen omtrent het toekomstig lot van *Java*, nagelaten; deze waren ook in *Indië* bekend geworden, en bragten eenen vorst van *Ngastinâ*, genaamd Koesoemâ Tjitrâ, wien voorspeld was dat zijn rijk zoude te niet gaan, op het denkbeeld om zijnen zoon Sawélâ Tjâlâ naar dat eiland te zenden. Hij rustte dus zes groote en meer dan honderd kleine vaartuigen uit, met alles wat noodig was om eene nieuwe volkplanting te stichten, waartoe onmiddelijk vijfduizend landbouwers, kunstenaars, geneeskundigen, schrijvers en krijgslieden mede vertrokken, die later nog door twee duizend anderen gevolgd werden. Met deze magt stichtte Sawélâ Tjâlâ het rijk *Mëndhang Kamoelan*, welk gebied later nog aanmerkelijk uitgebreid werd en in magt toenam, door dat eene andere volkplanting, die onder aanvoering van Aroe Banda [3] van de *Molukksche* eilanden op *Java* aankwam, zich terstond aan het bewind van Sawélâ Tjâlâ onderwierp, omdat deze beter dan hij de

---

(1) In einem so verwirrten Gewebe fabelhafter Nachrichten ist es vielleicht nicht unrichtig, anzunehmen, dass Aji Saka gar kein Eigenname, sondern die dazu gestempelte Benennung der Thatsache ist, die man durch die angebliche Person bezeichnen wollte. Von Humboldt, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. I, S. 9.

(2) Vergel. Crawfurd's *Indian Archipelago*, Vol. II, p. 226 &c. Over den tijd wanneer, en de wijze waarop de eerste betrekkingen tusschen *Indië* en *Java* zouden ontstaan zijn, kan men ook vergelijken bl. 278—280, van Dr Ed. Selberg's *Reise nach Java und Ausflüge nach den Inseln Madura und St. Helena*. Oldenburg, 1846.

(3) *Aroem* beteekent in het Maleisch *welriekend*, en *banda*, *kostbaarheden*, *schatten*, *waren*. Welligt heeft men dus ook hier door de benaming *Aroe Banda* niet een bepaald persoon, maar de gepersonifiëerde voorstelling van den handel in specerijen en andere kostbare voorwerpen te verstaan. Vergel. W. v. Humboldt, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. I, S. 12.

Digitized by Google

nagelatene schriften van Adji Sàkà verstond, waarin ook bij wijze van voorspelling het land aan eenen vorst van Indischen stam werd toegezegd (1). Onder de regering van Sawélà Tjàlà, of een van zijne eerste nakomelingen en opvolgers, werd de naam *Mèndhang Kamoelan*, veranderd in *Brambanan* (2).

Doch tot een veel hoogeren trap van bloei steeg het Indisch gebied, en daarmede de Indische beschaving en Godsdienst, op *Java* eerst onder de regering van Dèwà Koesoemà (die den zetel des bewinds naar het door hem gestichtte *Djènggàlà*, in de tegenwoordige residentie *Soerabaja*, verplaatste) en zijne afstammelingen, volgens de overleveringen tusschen de jaren 800 en 1100 der Javaansche jaartelling; welk tijdvak echter niet overeenkomt met de jaartallen die gevonden zijn op de ruïnen van tempels, die blijken dragen van onder deze dynastie te zijn gesticht, en het begin der dertiende eeuw (Jav. tijdr.) als den tijd van den grootsten bloei van het gebied van *Djènggàlà* aangeven. Hier regeerde de vorst, die, onder den naam van Pandji, eene zoo groote rol speelt in de heldendichten en tooneelstukken der Javanen, en wiens opvolgers een aanmerkelijk gedeelte van oostelijk *Java* onder hunne magt schijnen gehad te hebben, hoewel uit de verwarde overleveringen niets zekers omtrent hunne geschiedenis is optemaken. Gelijktijdig met *Djènggàlà* bloeide ook *Singà-sari*, in het tegenwoordige regentschap *Malang*, Residentie *Pasoewoeran*, gelegen; doch waaromtrent evenmin duidelijke berigten voorhanden zijn.

Een weinig later bestond in het westelijke gedeelte van *Java* (Assistent-residentie *Buitenzorg*) het rijk *Padjadjaran;* van welks kortstondigen bloei het juiste tijdperk onzeker is, doch waarschijnlijk in het begin van de dertiende eeuw der Javaansche tijdrekening moet gesteld worden. Schoon dit rijk gedurende eenigen tijd zich over eenen vrij grooten omtrek schijnt te hebben uitgebreid, is het echter nooit tot dien trap van magt en luister gestegen, waartoe zich na den val van *Padjadjaran* een ander, in het oostelijk gedeelte van *Java*, verhief (3). Wij bedoelen het gebied van *Màdjà-Pahit*, van welks hoofdstad de bouwvallen nog in het Regentschap *Wirà-sàbà*, Residentie *Soerabaja*, zigtbaar zijn, en dat niet slechts het aanzienlijkste gedeelte van *Java* beheerschte, maar ook belangrijke krijgstogten tegen andere eilanden ondernam, de Maleijers van *Singa-Poera* verdreef, en in het gebied

(1) Vergel. Raffles' *History of Java*, Vol. II, p. 87 &c.; alsmede Von Humboldt, t. a. p.

(2) Van de belangrijke overblijfsels der prachtige tempels te *Brambanan* (en elders) vindt men eene uitvoerige beschrijving bij Raffles, t. a. p., Vol. II, p. 6 &c.

(3) Het juiste jaartal van den val van *Padjadjaran* en de stichting van *Màdjà-pahit* is niet met zekerheid bekend. Eene Javaansche kronijk, medegedeeld door P. P. Roorda van Eysinga, in zijn *Handb. der land- en volkenkunde*, IIde Boek, Ie Dl., bl. 469, stelt deze gebeurtenissen in het jaar 1281 der Jav. tijdrekening. Volgens andere kronijken, berigten, of overleveringen, zoude de stichting van *Màdjà-pahit* hebben plaats gehad in het jaar 1158, 1221 of 1301 (Jav. t.). Deze laatste opgave schijnt thans de meest algemeen aangenomene te zijn. Vergel. C. F. Winter's *Javaansche gesprekken, uitgegeven door* T. Roorda (Amsterdam, 1843), bl. 28, en *Liste des Pays qui relevaient de l'empire Javanais de Madjapahit, à l'epoque de sa destruction. Par* Ed. Dulaurier (Paris, 1846), pag. 5—10.

Digitized by Google

van *Palembang* op *Sumatra* eene volkplanting aanlegde, die nog heden bestaat, en waar de Javaansche taal, regeringsvorm en gebruiken nog steeds in zwang zijn (¹). Dit rijk werd in het jaar 1400 J. t. overwonnen en verwoest door de Mohammedanen, die zich toen reeds meer dan eene eeuw op *Java* gevestigd, en hunne magt daar langzamerhand meer en meer uitgebreid hadden. — Wie aangaande de hier opgegevene en andere oude rijken op *Java*, de nadere in de overleveringen vervatte bijzonderheden wenscht te vernemen, leze RAFFLES' *History of Java*, Vol. II, p. 69 &c. CRAWFURD's *History of the Indian Archipelago*, Vol. II, pag. 293 &c. en ROORDA VAN EYSINGA's *Handboek der Land- en Volkenkunde van Ned. Indië*, Boek III, Dl. I, bl. 486—601, 293—304.

Het tweede volk dat reeds vroeg, hoewel toch aanmerkelijk later dan de bewoners van *Hindostan*, met *Java* betrekkingen aanknoopte, waren de Chinezen. Deze betrekkingen waren echter van eenen geheel anderen aard, en hadden alleen den handel in goud, zilver, paarlen, ivoor, rhinoceroshoornen, enz. ten doel. De Chinezen legden ook op *Java* geene volkplantingen aan; zelfs hebben zich geene kooplieden uit dat volk met der woon op dit eiland gevestigd, voor dat de Europeanen zich daar hadden nedergezet. De berigten van RAFFLES, CRAWFURD en VON HUMBOLDT omtrent de vroegste togten der Chinezen naar *Java*, uit Chinesche bronnen geput, komen hoofdzakelijk hierop neder. Zij leerden *Java* het eerst kennen door de berigten van zekeren FA-HIAN, die, in het jaar 414 n. C. van eene reis naar *Ceylon* terugkeerende, dit eiland aandeed, en er zich vijf maanden ophield. Ten gevolge van deze kennismaking onstonden handelsverbindtenissen, die echter in het jaar 423 weder afgebroken, en eerst tusschen de jaren 960—966 weder aangeknoopt werden, ten gevolge van een gezantschap dat de vorst van *Java*, die in de Chinesche jaarboeken BAK-LA-CHA (BATHARA ?) genoemd wordt, aan den keizer van *China* zond. Later werd de goede verstandhouding tusschen de beide rijken weder verbroken; althans tusschen de jaren 1397 en 1403 deden de Chinezen eenen vijandelijken inval op *Java*, die evenwel ongelukkig voor hen afliep. De vrede blijkt spoedig weder hersteld te zijn; immers in het jaar 1418 zond een Javaansch vorst, JWANG WISÉSÅ geheeten, een gezantschap naar *China*, met een geschenk aan den keizer, bestaande in een witten papegaai (²).

(¹) Eene beredeneerde opgave der gewesten die aan *Mâdjâ-pahit* onderhoorig waren, vindt men in het zoo even aangehaalde werkje van Prof. ED. DULAURIER. Zij is door dien Schrijver ontleend aan een Maleisch Handschrift, en bevat de volgende namen: 1°, Pascj. 2°, Tambélan. 3°, Djamâdja (?). 4°, Bâwan (Bangkâwan ?). 5°, Céram (Sérang). 6°, Socrabâja. 7°, Pocloe laut. 8°, Pocloe Tioman (Timiong of Timon). 9°, Pocloe Tinggi. 10°, Karimâta-eilanden. 11°, Blitong (Billitong). 12°, Bongka (Bangka ?). 13°, Lingga. 14°, Riouw. 15°, Bantam. 16°, Boelan. 17°, Sambas. 18°. Mampâwah. 19°, Sockadâna. 20°, Kota-ringin. 21°. Sijâtan (?). 22°, Bandjar-masing, 23°, Koetos (Koedoes ?) 24°, Pasir. 25°, Bermoeka (?). 26°, Djambi. 27°, Palembang. 28°, Hoedjong-tânah. 29°. Bandân (Banda-eilanden ?). 30°, Bima. 31°, Sambawa. 32°, Salampârang (Lombok). 33°, Céram. 34°, Goroutalo. 35°, Bali. 36°, Balambângan.

(²) RAFFLES' *History of Java*, Vol II, p. 127 &c. CRAWFURD's *Hist. of the Ind. Archip.*, Vol III, p. 154 &c. VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. 1, S. 15 &c.

Digitized by Google

MÜLLER (¹) deelt uit een ander Chineesch werk een uittreksel mede, dat in de hoofdzaken op hetzelfde nederkomt, doch in de opgave der jaartallen eenigzins van het vorige afwijkt; het is van dezen inhoud:

« Het eerste verkeer van *Java* met het Chinesche rijk had plaats in de jaren *Joeën kia*, van de dynastie SOENG (dus tusschen 424—453 van onze tijdrekening), en hield daarna weder op. »

« In de jaren *Schün hoa* (990—994) van het regerende huis SOENG, kwamen echter afgezanten van den Javaanschen koning MO LO TJA (Maharadja ?) met geschenken aan het Chinesche hof. (Toenmaals regeerde in *China* THAÏ TSOENG van de dynastie TJAÒ).

« In de jaren *Tá koe an* (1107—1110) kwamen van daar weder afgezanten met geschenken. »

« Tijdens de Mongoolsche dynastie JOEËN ontving bedoeld land den naam *Koea wa*. »

« Tegen het einde van de zoo even genoemde dynastie (dus vóór 1365) werd eene militaire expeditie uit *China* afgezonden, die *Java* beoorloogde, maar het onderspit dolf. »

» In het begin van het tijdperk *Koeng woe* (1369), toen de Mongoolsche dynastie door het vorstenhuis MING van den rijkszetel verdrongen was, zond SÏLÏ PÄTHA LA, koning van *Java*, zijnen dienaar PÄTÏ KOEPÏ met meer anderen ten einde schatting te betalen; en van dien tijd af werd er steeds schatting betaald. »

De Javaansche overleveringen komen met deze Chinesche verhalen, wat den tijd en de hoofdzaken betreft, vrij goed overeen, doch geven als aanleiding tot de eerste kennismaking der beide rijken op, dat een groot Chineesch vaartuig op de Noordkust van *Java* zoude gestrand zijn, en de manschap zich naar *Djapara*, *Samârang*, en *Tëgal* gered hebben.

Zooveel blijkt intusschen uit alle deze berigten duidelijk, dat het verkeer tusschen de Chinezen en Javanen nimmer van dien aard geweest is, dat het eenigen noemenswaardigen invloed op de beschaving, de zeden of de taal van laatstgenoemden kan hebben uitgeoefend.

De Arabieren zijn het derde volk, op welks betrekkingen tot *Java* wij hier hebben te letten. De aanvang van deze betrekkingen behoort tot een veel later tijdvak, dan de eerste togten der Hindoes en Chinezen naar dit eiland, en mag, in vergelijking met deze, eene jonge gebeurtenis genoemd worden; en toch zijn de berigten daaromtrent bijna even verward en fabelachtig als die, welke deze, vele eeuwen oudere, geschiedenissen betreffen. Het volgende laat zich echter daaruit met genoegzame zekerheid opmaken. De Arabieren dreven reeds omtrent het jaar 1200 (Jav. tijdr.) handel in den Archipel, en ook op *Java;* immers niet later dan in 1250 schijnen zij hunne eerste, doch vruchtelooze, pogingen te hebben aangewend om in de *Soenda-distrikten* het Islamisme intevoeren; en langs de noordkust van het eiland treft men Mohammedaansche begraafplaatsen aan, die van het einde der dertiende (Jav.) eeuw dagteekenen. Doch eerst in de veertiende eeuw

(¹) Dr. SALOMON MÜLLER, *Bijdragen tot de kennis van Sumatra, bijzonder in geschiedkundig en ethnographisch opzigt.* Te Leijden, bij S. & J. Luchtmans, 1846.

Digitized by Google

vermeerderde hun aantal op *Java* aanmerkelijk, en begonnen zij er zich ernstig op toeteleggen om hunne godsdienst daar ingang te doen vinden. In het oostelijk gedeelte van het eiland werden de eerste pogingen hiertoe in het werk gesteld in 1313, door eenen Arabier MOELANA IBRAHÎM geheeten; deze mislukten echter, en de ondernemer schijnt hierop van het bekeeringswerk te hebben afgezien; althans onder de latere hervormers komt zijn naam niet voor; hij stierf te *Grissé* in het jaar 1334. De voornaamste verbreiders van het Mohammedanisme waren SJÈCH RAHMAT, of, zoo als hij op *Java* genoemd werd, RADÈN RAHMAT, de zoon van een Arabisch priester en eene zuster van eene der vrouwen van BRÅWIDJÅJÅ, den vorst van *Mådjå-pahit*; en vooral RADÈN PATAH, de zoon der vrouw van ARIJÅ DAMAR (¹), het opperhoofd der Javaansche volkplanting op *Sumatra* (zie bl. 202), die een zoon was van denzelfden Bråwidjåjå. RADÈN RAHMAT en zijn broeder RADÈN PANDITÅ waren geboren te *Tjampa*, een rijk aan de oostkust van de Golf van Siam; toen zij volwassen waren zond hunne moeder hen naar hun oom, den vorst van *Mådjå-pahit*, waar zij, na eenige onheilen, behouden aankwamen. Van Radèn Panditå wordt vervolgens niet meer gesproken; maar Radèn Rahmat kreeg van den vorst een stuk lands ten geschenke, bouwde daar de eerste moskée, en verwierf zich een grooten aanhang; hij nam den titel aan van *Soesoehoenan* (²), of bij verkorting *Soesoenan*, of *Soenan*. Op *Sumatra*, en ook in de Javaansche volkplanting aldaar, was het Islamisme reeds vroeger dan op *Java* doorgedrongen. Radèn Patah en zijn halve broeder RADÈN HOESÈN waren dus ook beide reeds Mohammedanen toen zij op *Java* bij hunnen grootvader aankwamen, en vonden bij de Javanen, met welke zij van gemeenschappelijke afkomst waren, natuurlijk gereederen ingang, dan zulks met de Arabieren het geval was. Radèn Hoesèn echter maakte van de verspreiding van het Islamisme geen werk, maar trachtte alleen zich in de gunst van zijnen grootvader, en in aanzienlijke posten aan diens hof, te dringen; hetwelk hem bijzonder gelukte, en waardoor hij in staat was zijnen broeder, die zich te *Dĕmak* had nedergezet, en wiens woelingen, die de uitbreiding der nieuwe leer en zijner eigene magt ten doel hadden, hem reeds in verdenking hadden gebragt, krachtdadig te beschermen; Radèn Patah ontving dan ook vergiffenis, en werd met een nieuwen eertitel en rijke geschenken door Bråwidjåjå begiftigd. Doch nu legde hij er zich met vernieuwden ijver op toe, om zijnen aanhang te vergrooten, zoodat hij weldra eene aanzienlijke magt om zich verzameld had, waarover hij het opperbevel opdroeg aan zekeren Javaan, die den titel *Soesoehoenan Oedang* aannam. Dit leger werd echter in 1390 door de Javanen bij *Grissé* verslagen, en de aanvoerder gedood. Deze tegenspoed ontmoedigde evenwel Radèn Patah niet; hij ontbood

(¹) RADÈN PATAH was de zoon der vrouw van ARIJÅ DAMAR, maar niet van Arijå Damar; want zijne moeder was eene der vrouwen van Bråwidjåjå, en werd door dezen, tijdens zij van Radèn Patah zwanger was, verstooten, en aan Arijå Damar gezonden. RADÈN HOESÈN, van wien later gesproken wordt, was een jongere zoon van die zelfde vrouw bij Arijå Damar, en dus de halve broeder van Radèn Patah.

(²) Dit woord schijnt afgeleid te zijn van het Javaansche ꦲꦱꦺꦲꦺꦴꦲꦺꦤ *verzoeken*, *bidden*; en dus letterlijk te beteekenen, *de persoon die verzocht*, *gebeden*, *aangebeden wordt*. Zie de Spraakkunst, Hoofdst. II, § 3, bl. 39.

Digitized by Google

hulptroepen van *Sumatra*, en had spoedig weder een talrijk leger bijeen, waar over *Soesoehoenan Koedoes*, de zoon van den gesneuvelden *Oedang*, het bevel voerde. Dit leger overwon de Javanen in verscheidene gevechten, en vermeesterde en verwoestte eindelijk het magtige en bloeijende rijk van *Mâdjâ-pahit* in het jaar 1400 J. t. (¹). In het westelijk gedeelte van *Java* had het Islamisme reeds vroeger aanzienlijk veld gewonnen, door den invloed van zekeren IBNOE MOELANA, meer bekend onder den naam van *Soesoehoenan* GOENOENG DJATI, naar eenen berg in *Cheribon*, waar hij zich in 1334 nedergezet had; zoodat deze godsdienst thans over geheel *Java* als gevestigd kon beschouwd worden. Gelijk zij echter bij de Javanen niet zoo spoedig ingang gekregen had als bij de Maleijers, zoo vond zij ook in hen niet zulke ijverige en naauwgezette belijders als deze waren. De Maleijers kenden en beleden, ja, wel de Hindoesche eerdienst, de leer van Brahma, maar daarnevens of welligt daarboven, pleegden zij eene nog grover zinnelijke afgoderij, en nog ongerijmder bijgeloovigheden, waarvan het Hindoeïsme niet vermogt hen te zuiveren. Zij hadden dus niet één vast stelsel van Godsvereering, maar verscheidene nevens elkander, zonder dat een enkel er van voor hunnen maatschappelijken toestand geschikt was, of ook eenige voorschriften omtrent de pligten der burgerlijke zamenleving gaf. Het kan dus geene verwondering baren, dat de Koran, die eene eenvoudigere godsdienst leerde, zedelijke en maatschappelijke wetten voorschreef, en daarbij zeer goed strookte met den geest der Maleijers, wier oorspronkelijk karakter zoovele trekken met dat der Arabieren gemeen heeft, bij hen gereeden ingang vond. Doch geheel anders was op *Java* het geval. Hier was het Hindoeïsme sedert eeuwen gevestigd, het was de godsdienst van het land geworden, en er zijn geene bewijzen dat daarnevens ooit eenig ander stelsel van eerdienst in zwang was; deze godsdienst was ook voor het karakter der Javanen zeer geschikt, en zij gevoelden geene behoefte aan eene andere. Geen wonder dus dat de eerste pogingen der Arabieren tot invoering van het Islamisme mislukten, en zij twee eeuwen op *Java* moesten verkeeren, zich met het karakter, de zeden en gewoonten der Javanen gemeenzaam bekend maken, en hunnen zendelingen eene daarnaar berekende opleiding geven, eer zij hun doel konden bereiken. 't Is waar, dat de nieuwe leer, eenmaal ingang gekregen hebbende, zich spoedig over het geheele eiland verbreidde; maar wij meenen dit verschijnsel te mogen stellen op rekening, deels van den kinderlijken geest der Javanen, die door de nieuwheid der zaak werden weggesleept, en deels van de overredingskracht van het zwaard, dat velen tot bekeering dwong. Van hier dan ook dat bij de meesten de omhelzing van het Islamisme zich slechts tot de uitwendige belijdenis bepaalde, en zij hunne oude godsdienstbegrippen daarbij, hetzij geheel of gedeeltelijk, bleven aankleven; waaruit het zich gemakkelijk laat verklaren dat die leer slechts eenen zoo geringen invloed op hun karakter, hunne zeden, hunne taal, en geheel hun bestaan uitoefende (*).

(¹) Het beknoptst en duidelijkst verhaal van de invoering van het Islamisme op *Java*, vindt men in CRAWFURD's *Ind. Arch.* Vol. II, p. 304 &c.; wien wij ook grootendeels gevolgd zijn. Men zie ook RAFFLES, *Hist. of Java.*, Vol. II, p. 122 &c.

(*) «Le polythéisme des Indous avait jeté dans cette contrée (*Java*) des racines plus profondes que dans toute autre partie de l'Archipel soumise à leur pouvoir; et

Digitized by Google

Op den toestand der letterkunde had echter het Mohammedanisme eenen grooten, en dat wel een zeer nadeeligen invloed. De Indiërs van het vaste land hadden den ganschen schat der Sanskritsche literatuur naar *Java* overgebragt (¹); zij was daar naar den aard van land en volk gewijzigd en omgewerkt; in één woord, zij was Javaansche literatuur geworden. Maar de Indische godenleer bleef toch de grondslag en de ziel van alle poëzij, dat is nagenoeg van de geheele literatuur. Dat duldde de naijverige en alle kunstzin doodende leer van den Koran niet; men ontnam den Javaan zijne, hem nationaal gewordene, heldendichten en geschiedverhalen, en drong hem in de eerste plaats Arabische of uit het Arabisch vertaalde verhandelingen over godsdienstige leerstukken, en later navolgingen van Arabische verhalen, daarvoor op. Zoo dagteekent dan van de invoering van het Islamisme de ondergang van de Javaansche letterkunde op *Java*, en het verval van zedelijke ontwikkeling en beschaving onder de Javanen. Die beide echter werden naar *Bali* overgebragt, en daar bewaard en verder ontwikkeld door de zulken die hunne voorvaderlijke godsdienst en zeden niet wilden afleggen, en op dat eiland den bekeerings-ijver der Mohammedanen ontvloden. Gelukkig werden zij hier niet door hen vervolgd, en, schoon het Islamisme zich over andere eilanden van den Archipel verspreidde, bleef *Bali* nog meer dan drie eeuwen van deszelfs invloed bevrijd (²); zoodat de Indische beschaving zich gedurende

---

comme ce culte s'appuyait à *Java* sur des temples d'une construction colossale et des sculptures magnifiques qui leur servaient de décoration, et que ces édifices consacrés au culte étaient desservis par un nombre considérable de prêtres, ce ne fut point sans les plus violentes commotions que les anciennes institutions furent remplacés par les nouvelles.» — «Les descendants de Moelana, à l'exemple du Prophète de la *Mecque*, firent prévaloir l'Islamisme par la force des armes; ces chefs portant le glaive et le coran, parvinrent à établir leur pouvoir sur toute l'île de *Java*. Le Javanais, sectateur de ce culte, l'observe avec une certaine nonchalance; son esprit borné ne lui en a fait adopter que les rites principaux, tels que la circoncision, les ablutions et le jeune annuel. — Le clergé n'exerce une influence de quelque poids sur le peuple, qu'autant que le prêtre se trouve être issu d'une famille illustre, ou lorsque le pélerinage, vrai ou supposé, au tombeau du Prophète lui a fait donner le nom de *Hadji* ou saint (pélerin).» Temminck, *coup-d'oeil général sur les possessions Néérlandaises dans l'Inde Archipélagique*, Tom. I, p. 286 et 293. Deze regels, die ons onder de oogen kwamen een geruimen tijd na dat onze tekst reeds was afgewerkt, kwamen ons voor, wegens hunne naauwkeurige overeenstemming met het daarin gezegde, hier te moeten worden medegedeeld.

Men zie ook: *Reise nach Java und Ausflüge nach den Inseln Madura und St. Helena, von* Dr. Eduard Selberg. Oldenburg, 1846, (S. 244 und 245).

(¹) Vergelijk hieronder, § 5.

(²) Sedert eenigen tijd begint echter het Islamisme ook op *Bali* ingang te vinden. » Het Hindoeïsme is daar verouderd. Het volk bewijst dit, doordien het nieuwe » denkbeelden begint te scheppen. Dat de Koran in den laatsten tijd niêt reeds alge- » meen onder hen verspreid is, mogen wij toeschrijven aan den kwijnenden staat, » waarin ook het Mohamedanisme in den Archipel verkeert, en de weinige toevoer » van nieuwe levensbeginselen uit *Mecca* naar deze eilanden. En toch begint het zich » reeds op *Bali* te vestigen. De versterkte kampong van *Bléling* was (tijdens de door » de Nederlanders op *Bali* behaalde overwinning, 28 Junij 1846) bijna geheel door » Boeginezen en Linganezen (Mohamedanen) bewoond, die, zonder daarvoor veel » moeite te doen, reeds proselieten gemaakt hebben. Er zijn vele exemplaren van » den Koran in die kampong, en zelfs een enkele in de puinhoopen van *Singa-radja* » gevonden. Een der veroverde vaandels had eene Arabische inscriptie.» Dr. W. R. van Hoëvell, *Nederland en Bali* Te Groningen, bij A. Oomkens, 1846.

Digitized by Google

dat tijdperk hier vrijelijk ontwikkelde en toenam, in dezelfde mate als zij op *Java* onderdrukt werd en verminderde.

De geschiedenis der afzonderlijke, rijken, *Bantam*, *Jakatra*, *Cheribon'*, *Dĕmak*, *Padjang*, *Grissé*, *Soemanap*, *Bangkálang*, enz., die nu na de vernietiging van het rijk van *Mâdjâ-pahit* weldra ontstonden, en door opvolgers of afstammelingen der eerste Apostelen van het Mohammedanisme geregeerd werden, behoort niet tot ons tegenwoordig plan; evenmin als die van de vestiging der Europesche magt op *Java*, waartoe de Portugezen onder ALFONSO D'ALBUQUERQUE in het jaar 1511, n. C., hetzelfde waarin zij *Malakka* hadden veroverd, den grondslag legden. Een kort overzigt van de geschiedenis van *Java*, van 1478 tot op onzen tijd, wordt gegeven door C. J. TEMMINCK, pag. 13—193, van het 1ste Deel van zijn werk, getiteld: *Coup-d'œil général sur les possessions Neêrlandaises dans l'Inde archipélagique*. Leide, 1846.

§ 2. GESCHIEDENIS DER JAVAANSCHE TAAL.

De ruwe schets, die wij in de vorige § van de geschiedenis der Javanen, voor zooverre zij van tijd tot tijd met andere volken in aanraking gekomen, door hen overwonnen, of met hen zamengesmolten zijn, gegeven hebben, is tevens de leiddraad, dien wij bij de behandeling van de geschiedenis van hunne taal te volgen hebben. De eerste bevolkers van *Java* bragten, zoo als van zelf spreekt, hunne taal mede derwaarts, en deze is als de oorspronkelijke landtaal te beschouwen; de taal van het volk waarmede die eerste bewoners de vroegste, de naauwste en langdurigste gemeenschap hadden, aan hetwelk zij een nieuw godsdienst-stelsel, nieuwe beschaving, en tot dus verre ongekende kunsten en wetenschappen ontleenden, had natuurlijk daarop eenen grooten invloed, en moest er gedeeltelijk in worden ingelijfd. Hoe kortstondiger en oppervlakkiger het verkeer met andere natiën was, des te geringer deel hadden deze aan de vorming der Javaansche taal; en zelfs zulke volken, die in later tijd eenen grooten godsdienstigen of staatkundigen invloed op *Java* deden gelden, oefenden er geenen of althans slechts een zeer geringen uit op de taal, als die toen reeds in zooverre ontwikkeld was, dat zij aan alle behoeften voldeed.

De taal der eerste bevolkers van *Java*, die nog het grond-bestanddeel van het hedendaagsch Javaansch uitmaakt, behoorde, gelijk wij boven reeds met een woord hebben aangemerkt, tot den *Maleischen* of zoogenaamden *Polynesischen* stam. Hetzij wij haar nu als den moederstam van die taal hebben aantemerken, zooals CRAWFURD wil, hetzij als eenen van elders overgebragten tak van dien stam, zij was, hoewel arm, en uitdrukkingen voor de meeste onstoffelijke voorwerpen en afgetrokkene denkbeelden missende, toch zóó gevestigd en ontwikkeld, dat zij door de menigte woorden van eene rijke en geheel beschaafde taal die haar spoedig werd opgedrongen, niet verzwolgen en in die taal ingesmolten werd, maar deze in tegendeel bij zich inlijven en aan hare eigene regels onderwerpen kon.

Wij bedoelen het *Sanskrit*, dat in alle zijne zuiverheid uit *Indië* werd overgebragt, en de eerste taal was die op *Java* ingang kreeg, zich aan de landtaal aansloot, en aanvulde hetgeen aan deze ontbrak. Omtrent den tijd

Digitized by Google

waarin deze gebeurtenis plaats greep laat zich niets met zekerheid bepalen, behalve dit, dat zij tot eene zeer hooge oudheid behoort. Dit bewijst niet slechts de diepe duisternis waarmede zij is omhuld, maar ook de aard der woorden die aan het Sanskrit werden ontleend; deze toch waren, althans gedeeltelijk, dezulke waaraan reeds bij de geringste beschaving behoefte moest ontstaan, zoo als uitdrukkingen voor de gewaarwordingen der ziel, de oppervlakkigste denkbeelden van zedelijkheid, de eenvoudigste voorwerpen van het begrip, en zulke denkbeelden die uit het gewoon maatschappelijk verkeer onmiddellijk moesten voortspruiten (¹). Nog andere bewijzen daarvoor zullen wij hieronder aantreffen. De wijze waarop de Sanskrit-woorden in het Javaansch ingang hebben gekregen, is eveneens zeer onzeker. Wij achten het niet onbelangrijk de verschillende gevoelens van twee deskundigen daaromtrent hier medetedeelen.

Crawfurd zegt dien aangaande hoofdzakelijk het volgende. Omtrent het Sanskrit, zoo als het in de talen van den Archipel aangetroffen wordt, zijn vijf bijzonderheden optemerken; 1°, Dat het Sanskrit daarin voorkomt in een zoo zuiveren staat, als het spraakorgaan en de alfabets der eilanders het kunnen uitdrukken. 2°, Dat het het zuiverst is in de meest beschaafde talen. 3°, Dat het meer of minder overvloedig is, in de zelfde verhouding als de taal meer of minder volkomen is. 4°, Dat het overvloedig en zuiver is in die tongvallen die het meest beschaafd zijn, terwijl het in minder beschaafde tongvallen van dezelfde taal schaarsch en verbasterd is. 5°, Dat de Sanskrit-woorden die in ééne taal verbasterd zijn, zulks zijn in alle talen van den Archipel. — Deze bijzonderheden brengen mij tot de overtuiging dat het Sanskrit in den Archipel niet ingevoerd is door middel van veroveringen, maar langzamerhand ingang gekregen heeft door en met de langzamerhand voortgaande bekeering der eilanders tot het Hindoeïsme. Hiertegen doet zich een bezwaar op, namelijk dat alleen het zuivere Sanskrit, en niet een der levende tongvallen van het vasteland van *Indië*, in de talen der eilanden wordt aangetroffen; maar dit bezwaar is slechts schijnbaar, en die omstandigheid dient zelfs bij nader inzien om de geschiedenis der invoering van het Sanskrit toetelichten. Was eenige levende Indische taal daar beneven ingevoerd, dan zouden wij niet twijfelen, of overwinningen door de Indianen op de eilanders behaald, of wel handelsverkeer tusschen hen beiden, waren daarvan oorzaak geweest. De overwinnaars en overwonnenen zouden zich zelven en hunne talen hebben vermengd, en het Polynesisch-Sanskrit zoude de sporen dragen van verbastering door het gebrekkige van mondelinge overlevering. Zelfs al veronderstelt men dat de Indische eilanden veroverd werden door het volk dat het Sanskrit sprak (eene veronderstelling die welligt al te gedwongen is, daar zij ons tot een tijdvak van zoo hooge oudheid in de Indische geschiedenis terugvoert, dat daarvan zelfs de overlevering zwijgt) dan nog zoude het Sanskrit, daar toch de mondelinge mededeeling van het volk (²) het moest voortplanten,

(¹) Vergelijk de *Inleiding tot de Maleische Spraakkunst*, van W. Marsden, vertaald door C. P. J. Elout, bl. XLIV.

(²) «Popular and oral communication.»

Digitized by Google

soortgelijke verbasteringen hebben ondergaan, als het in al de talen van het vaste land van *Indië* ondergaan heeft, en die elke taal ondergaan moet, welke op soortgelijke wijze bij de onbeschaafde volken waardoor zij omgeven is ingang verkrijgt, ten zij zulks plaats hebbe door middel van het schrift, of, hetgeen in zulk een maatschappelijken toestand hetzelfde is, door de priesterschap. Ook de aard van de aan het Sanskrit ontleende woorden is niet zoodanig, dat zij ons eenigzins in het geloof versterken, dat een gemeenzaam verkeer tusschen de beide volken plaats had; er is geene innige gemeenschap tusschen de twee talen; de door de eilanders aangenomen woorden zijn over het algemeen dezulke die afgetrokkene denkbeelden uitdrukken, waaraan zij eerst bij hunne toenemende beschaving behoefte kregen, en die zij ook opzettelijk daartoe uitkozen, even als wij in kunsttermen tot oude Europesche talen de toevlugt nemen. Maar de woorden die het eerst worden overgenomen wanneer twee volken zich vermengen zijn natuurlijk dezulke, die in het dagelijksch leven het noodzakelijkst zijn en het meest voorkomen; en op de eilanden van den Archipel heeft juist het tegendeel plaats. — De geschiedkundige waarheid schijnt deze te zijn, dat bij gelegenheid van het handelsverkeer tusschen de eilanden en het vaste land van *Indië*, van tijd tot tijd, voornamelijk van *Koromandel*, Hindoe-zendelingen in den Archipel gekomen zijn, en dat deze zoowel het Sanskrit als het Hindoeïsme daar hebben verspreid (¹).

Von Humboldt houdt daarentegen de zuiverheid, waarmede de Sanskritwoorden in het Javaansch behouden zijn, voor een bewijs niet alleen van den hoogen ouderdom hunner invoering, maar ook daarvan, dat zij werkelijk door een toen nog Sanskrit sprekend volk in den Archipel zijn overgebragt. Hij drukt zich hieromtrent op deze wijze uit: Dat de aanvang van den Indischen invloed in den Archipel, van zeer hoogen ouderdom dagteekent, wordt ten duidelijkste bewezen, door eene omstandigheid, die allen welke zich met de beoefening dier talen hebben bezig gehouden uitdrukkelijk hebben vermeld. De Indische, in het Javaansch overgenomen woorden, hebben den Sanskrit-vorm zuiver behouden. Geene der op het vaste land van *Indië* bestaande verbasteringen van het Sanskrit, en ook geene der thans daar heerschende talen, heeft op den Maleischen taalstam eenigen iets beteekenenden invloed uitgeoefend. Als de Sanskrit-woorden in het Javaansch van hunnen oorspronkelijken vorm afwijken, geschiedt dit alleen door Javaansche bijvoegsels en klankveranderingen. Die nieuwere Indische talen moeten zich dus, ten tijde dat de verbinding tusschen *Indië* en *Java* plaats greep, nog niet van het Sanskrit gescheiden hebben; en dit kan toen nog niet, gelijk thans, enkel eene geleerde taal geweest zijn. Het zoude toch ongerijmd zijn aantenemen, dat hetgeen op *Java* den

(¹) *Ind. Arch.*, Vol. II, Chapt. V. — Crawfurd spreekt hier wel in het algemeen van den invloed van het Sanskrit op alle takken van den Maleischen taalstam, en van de wijze waarop het door den geheelen Archipel bekend werd; maar wij mogen dit gerustelijk vooral op *Java* als het meest beschaafde der Indische eilanden toepassen, te meer daar Crawfurd zelf dit eiland beschouwt als het punt van waar alle, zoo Maleische als Indische, beschaving is uitgegaan en zich over den Archipel verspreid heeft.

Digitized by Google

Indischen stempel draagt, door eene doode, alleen in geschriften bestaande, taal medegedeeld zoude zijn. De Indische volkplantelingen die naar *Java* overkwamen spraken blijkbaar nog het Sanskrit zelf; en het is zelfs te betwijfelen of dat Sanskrit toen wel de voorname (*vornehme*, in het Jav. de Krâmâ-), van het volksdialekt onderscheidene, spraak was, daar men van zulk eene volks-taal op *Java* alhans geen spoor aantreft. Het is wel waar dat er ook volkplantingen uit *Indië* op *Java* schijnen aangekomen te zijn, in eenen lateren tijd, waarin het Sanskrit niet meer kan verondersteld worden in *Indië* eene levende taal geweest te zijn; maar men mag aannemen dat deze zich dan aansloten aan hetgeen zij op *Java* vonden, waar toen Sanskrit en Javaansch niet meer onderscheiden werden, maar zich uit die beiden een geheel gevormd had, dat zoo wel in het gesprek onder de hoogere standen als in geschrifte in gebruik was; toen was het Hindoeïsme, zoo als het zich in aard en gesteldheid gedurende vele eeuwen *gejavaniseerd* had, veel te magtig om daarvan eenigen aanmerkelijken indruk te gevoelen. Het is ook zeer begrijpelijk dat de Indisch-Javaansche taal op een eiland, dat voor vreemde invallen vrij veilig was, en waar ook geene inheemsche, aan die beide bestanddeelen vreemde, grondstoffen (*elemente*) bestonden, langer onverbasterd blijven konde dan het Sanskrit in *Indië* zelf. (1)

Eer wij ons eigen gevoelen mededeelen omtrent de wijze waarop het Sanskrit op *Java* ingang kreeg, zullen wij eenige aan die taal ontleende woorden opgeven, zonder keuze naar alfabetische orde uit het woordenboek overgenomen, ten einde men te beter over den aard der Sanskritsch-Javaansche woorden kunne oordeelen; waarom wij ook die opgave niet al te beknopt zullen maken (2); zoo zijn b. v.

ஹீன (Kr. Ng.), gebrek, gebrekkig; Sanskr. *hîna*, gebrekkig.

அந்தரம் (Ng.), tusschenruimte, tusschentijd; Sanskr. *antara*, tusschenruimte, tusschentijd.

அக்ஷரம் (Ng.), eene letter; Sanskr. *aksara*, eene letter.

அதவா of அதவா (Ng.), அதவா (Kr.), en, of; Sanskr. *athô*, en, ook; *ath-wâ* of *uta-wâ*, of.

அதமா (Ng.), அதமா (Kr.), best, voortreffelijk; Sanskr. *oettama*, best, voortreffelijkst.

அஹ (Kr.), hand; Sanskr. *hasta*, hand.

அதமா (Ng.), அதமா (Kr.), gelijkenis, voorbeeld; Sanskr. *oepamâ*, gelijkenis.

---

(1) *Ueber die Kawi-Sprache auf den Insel Java*, B. I., S. 44 &c.

Over de overbrenging van het Sanskrit op *Java*, kan men ook vergelijken bl. 279 en 280 van Dr Ed. Selberg's *Reise nach Java* &c.

(2) Wij nemen hier niet zulke woorden op, die uitsluitend op godsdienst of Godenleer betrekking hebben; omdat omtrent de wijze, waarop deze op *Java* in gebruik zijn gekomen, wel geen twijfel bestaan kan.

Digitized by Google

[illegible] (Kr. Ng.), in de lucht zweven; Sanskr. *ambara*, het luchtruim.

[illegible] (Kr. Ng.), de hel; Sanskr. *naraka*, de hel.

[illegible] (Kr. Ng.), een vorst; Sanskr. *nâtha*, heer, meester.

[illegible] (Kr. Ng.), raadslieden, hofgrooten; Sanskr. *nâjaka*, aanvoerder, leidsman.

[illegible] (Kr.), naam; Sanskr. *nâma*, naam.

[illegible] of [illegible] (Ng.), [illegible] of [illegible] (Kr.), stad, land, rijk; Sanskr. *nagara* (m.) *nagari* (vr.), stad, land.

[illegible] (Ng.), verhaal, geschiedenis; Sanskr. *tjarita*, geschiedenis.

[illegible] (Kr. Ng.), kring, cirkel, radpijl; Sanskr. *tjakra*, kring, cirkel.

[illegible] (Kr. Ng.), afstammeling; Sanskr. *ruh*, voortkomen, afkomen, afstammen.

[illegible] (Kr. Ng.), bewaken, beschermen; Sanskr. *raksâ*, bewaring, bescherming.

[illegible] (Ng.), smaak, gevoel, gewaarwording; Sanskr. *rasa*, smaak, gewaarwording.

[illegible] (Ng.), gedaante, vorm, kleur; Sanskr. *roêpa*, gedaante, kleur.

[illegible] (Kr. Ng.), eene Indische munt, ropy; Sanskr. *roepya*, schoon, zilver.

[illegible] (Kr. Ng.), lustig, vrolijk, luidruchtig; Sanskr. *ramya*, vermakelijk, aangenaam.

[illegible] of [illegible] (Kr. Ng.), een Prins; Sanskr. *ârya*, geacht, van goede familie; *arya*, voortreffelijk.

[illegible] (van [illegible]) (Ng.), zaak, verrigting; Sanskr. *kâra*, daad, verrigting.

[illegible] of [illegible] (Ng.), oorzaak, reden, omdat; Sanskr. *kârana* of *karana*, oorzaak, reden.

[illegible] (Kr. Ng.), beleefd, minzaam; Sanskr. *krama*, regel, orde.

[illegible] (Kr. Ng.), koraal, schelp, rif, rots; Sanskr. *khara* en *kharang*, scherp.

[illegible] (Kr. Ng.), tijd, tijdens; Sanskr. *kâla*, tijd.

[illegible] (Kr. Ng.), hoofd, opperhoofd; Sanskr. *kapâla*, hersenpan, hoofd.

[illegible] (Ng.), [illegible] (Kr.), verschansing, vesting, burg; Sanskr. *koeta* en *kôta*, eene vesting.

[illegible] (Ng.), dag; Sanskr. *dina*, dag.

Digitized by Google

දුක (Kr. *h.*), toorn; Sanskr. *doekhka*, droefheid.

දෙසය (Ng.), dorp; Sanskr. *désa*, oord, streek.

දෝෂය (Kr. Ng.), zonde, misdrijf; Sanskr. *dôsa*, zonde.

දායය (Kr. Ng.), winst, voordeel; Sanskr. *dâja*, gevèn, gift.

තාරක (Ng.), zigtbaar, duidelijk; Sanskr. *târa*, helder, klaar.

තපස (Kr. Ng.), zich van de wereld afzonderen, kluizenaar worden; Sanskr. *tapa*, zich van de wereld afzonderen.

දෙවිය (Kr.), water; Sanskr. *tôya*, water.

සහ (Kr.), en, met; Sanskr. *saha*, en, met.

සහෝදර (Kr. Ng.), broeder, zuster, vriend; Sanskr. *sôdâra*, broeder.

සන්තාන (Kr. Ng.), familie, bloedverwanten; Sanskr. *santâna*, bloedverwanten.

සිරස (Kr.), het hoofd; Sanskr. *sirah* en *siras*, het hoofd.

සරීර or සසීර (Kr.), het ligchaam; Sanskr. *sarîra*, het ligchaam.

සුඛ (Kr.), vreugde; Sanskr. *soekha*, vreugde.

සක්තිමත්කම (van සක්ති) (Kr. Ng.), bovennatuurlijke magt; Sanskr. *'sakti*, magt, magtig.

සාක්ෂි (Kr. Ng.), getuige, getuigenis; Sanskr. *sâxî*, getuige.

සිතිය (Kr.), grond, bodem; Sanskr. *xiti*, de aarde.

සඳ (Ng.), de maan, eene maand; Sanskr. *'sa'si*, de maan.

සාස්ත්‍ර (Kr.), letters, schrift; Sanskr. *sastra*, schrift, letterkunde, een boek.

සේවා (Ng.), verschijnen voor eenen meerdere; Sanskr. *sêwâ*, dienst, huldiging.

ස්වර්ග or ස්වර්ග (Kr. Ng.), de hemel; Sanskr. *swarga*, de hemel.

ස්වර්ගී (Kr. Ng.), zaliger, wijlen; Sanskr. *swargi*, zaliger, wijlen.

සිලා (Kr.), steen; Sanskr. *sila*, steen.

සාධිය (Kr. Ng.), gereed; Sanskr. *sadja*, gereed.

සාගර (Ng.), de zee; Sanskr. *sâgara*, de zee.

සංශය (Kr. Ng.), bezwaar, verdriet, nood; Sanskr. *'sangsaya*, twijfel, onzekerheid.

වන (Kr.), woud, bosch; Sanskr. *wana*, woud.

Digitized by Google

വിചാരം (Ng.), gesprek, spreken; Sanskr. *witjara*, redenering.

വനിതയ്ക്കു (van വധു) (Ng.), vrouw, vrouwelijk; Sanskr. *wadhoe*, vrouw.

വിദ്യാധരി (Kr. Ng.), വിദ്യാധരം (Ng.), hemelsche nimf, luchtgeest; Sanskr. *widyâdara*, luchtgeest.

വിതാനം (Kr. Ng.), zetel, troon; Sanskr. *witâna*, paviljoen.

വിജ്ജ (Kr. Ng.), zaad, zaadkorrel; Sanskr. *wîdja*, zaad, zaadkorrel.

വയസ്സ് (Kr. Ng.), leeftijd, ouderdom; Sanskr. *wayah* en *wayas*, leeftijd.

വംശം (Kr.), geslacht, familie; Sanskr. *wangsa*, geslacht.

ലക്ഷം (Kr. Ng.), tienduizend; Sanskr. *laxa*, honderdduizend.

പരിഷം or പ്രശ്നം (Kr. Ng.), onderzoek, onderzoeken; Sanskr. *parîxâ* of *prêxâ*, onderzoek.

പക്ഷി (Kr.), een vogel; Sanskr. *paxî*, een vogel.

പതി (Kr. Ng.), een Patih, Vizier; Sanskr. *pati* of *patih*, een heer.

പൂതി (Ng.), wit, blank; Sanskr. *poêti* of *poêtih*, zuiverheid.

പുത്രം (Kr.), kind; Sanskr. *poetra*, kind.

പുത്രി (Kr. *h.*), prinses; Sanskr. *poetrî*, dochter.

പാപം (Kr. Ng.), ellende, kommer, armoede, arm; Sanskr. *pâpa*, slecht, zondig.

പൂജ (Ng.), പൂജ്യ (Kr.), gebed, wensch; Sanskr. *poêdjâ*, vereering, hulde, aanbidding.

പൂ and പൂവു (Kr. Ng.), ach! helaas! Sanskr. *doeh*, slecht, moeijelijk.

പിണ്ഡം (Kr. Ng.), straf, boete; Sanskr. *danda*, straf, boete.

ദേവതാ or ദൈവതം (Kr. Ng.), godheden van den tweeden rang; Sanskr. *dêwata*, godheid.

ജപം (Kr. Ng.), bezweringsformulier; Sanskr. *djapa*, het prevelen van gebeden, een gepreveld gebed.

ജഗത്ത് or ജഗത്തു (Kr. Ng.), de wereld; Sanskr. *djagad* of *djagat*, de wereld.

ആയുസ്സ് (Kr.), leeftijd, ouderdom; Sanskr. *âyoes*, leeftijd, ouderdom.

പ്രയോഗം (Ng.), പ്രയോഗി (Kr.), fraai, schoon, goed, deugdzaam; Sanskr. *prajôga*, gelegenheid, uitslag, aanwending, enz.

മനസ്സ് (Kr.), hart, gemoed; Sanskr. *manah* en *manas*, hart, gemoed.

മന്ത്രി (Kr. Ng.), staatsdienaar, raadsman; Sanskr. *mantrî*, raadsman, staatsdienaar.

Digitized by Google

ꦲꦩꦺꦴꦂꦏꦲꦤ꦳ (Kr. Ng.), gulzig, inhalig, wreed; Sanskr. *moérkha*, dwaas, dom, onwetend.

ꦲꦩꦫꦏꦠ꦳ (Kr. Ng.), de naam van een troon in den hemel; Sanskr. *marakata* of *mârakata*, smaragd.

ꦲꦩꦂꦒ꦳ (Ng.), ꦲꦩꦂꦒꦶ꦳ (Kr.), weg, middel, oorzaak; Sanskr. *mârga*, weg, pad.

ꦲꦩꦭ꦳ (Kr. Ng.), onreinheid van ziel of ligchaam; Sanskr. *mala*, onreinheid, zonde.

ꦲꦮꦭ꦳ (Ng.), ꦲꦶꦮꦭ꦳ (Kr.), oorsprong, oorzaak, reden; Sanskr. *moela*, wortel, begin.

ꦤꦲꦩ꦳ (Kr. Ng.), eene wolk; Sanskr. *mégha*, eene wolk.

ꦤꦒꦱꦁ꦳ (Kr. Ng.), tijd, getijde; Sanskr. *mângsa*, tijd, getijde.

ꦄꦒꦺꦴ꦳ (Ng.), vuur; Sanskr. *agni*, vuur.

ꦩꦒꦗ꦳ (Ng.), een olifant; Sanskr. *gadja* of *gadjah*, een olifant.

ꦩꦒꦲ꦳ of ꦲꦩꦒꦲ꦳ (Ng.), ꦲꦩꦒꦲꦶ꦳ (Kr.), godsdienst; Sanskr. *gama*, gang, weg; *âgama*, toenadering, een werk over de godsvereering.

ꦄꦩꦮꦲ꦳ (Kr. Ng.), de bovenarm; Sanskr. *bâhoe*, de arm.

ꦄꦩꦏꦺꦴꦱꦶ꦳ of ꦄꦩꦏꦺꦴꦱꦶ꦳ (Kr. Ng.), eerbied, hulde; Sanskr. *bakti*, eerbied, hulde.

ꦄꦩꦢꦺꦴꦲꦶ꦳ (Kr. Ng.), geaardheid, wijsheid, neiging; Sanskr. *boeddhi*, verstand.

ꦄꦩꦱꦲ꦳ (Kr. Ng.), taal, spraak; Sanskr. *bhâsâ*, taal, spraak.

ꦄꦩꦱꦺꦴꦩꦲ꦳ (Kr.), branden, verbranden; Sanskr. *bhasma*, asch.

ꦄꦩꦭ꦳ (Kr. Ng.), volk, onderdanen, leger; Sanskr. *bala*, sterk, sterkte, leger.

ꦄꦩꦮꦺꦴꦥꦠꦶ꦳ (Kr. Ng.), heer, regent; Sanskr. *bhoépati*, koning (uit *bhoe*, aarde, en *pati*, heer).

ꦄꦩꦮꦗꦁꦒꦲ꦳ (Kr. Ng.), een draak, groote slang; Sanskr. *bhoedjangga*, en *bhoedjaga*, draak.

ꦄꦩꦮꦺꦴꦩꦶ꦳ (Kr. Ng.), de aarde; Sanskr. *bhoemi*, de aarde.

ꦄꦠꦲꦫ꦳ (Kr. Ng.), titel der goden van den eersten rang; Sanskr. *bhattâra*, vereerenswaardig (¹).

(¹) Dat vele Sanskrit-woorden bij hunnen overgang in de talen van den Archipel eenige wijziging in de beteekenis ondergaan hebben, is reeds met een woord aangemerkt in de *Handleiding tot de kennis der Maleische taal en letterkunde*, bl. 129; in de hier opgegevene woorden komen daarvan ook weder onderscheidene voorbeelden voor. Men ziet echter dat die verandering altijd zoodanig is, dat het gronddenkbeeld van de oorspronkelijke beteekenis daarbij bewaard blijft, en de beteekenis in het Javaansch hiervan slechts eene *nuance* is.

Digitized by Google

Men ziet uit deze opgave dat werkelijk (gelijk MARSDEN omtrent het Sanskritsch-Polynesisch in het algemeen zegt) de Sanskrit-woorden, die in het Javaansch voorkomen, voor zoo verre zij niet op de Godsdienst betrekking hebben, veelal zulke voorwerpen en denkbeelden uitdrukken, die zich reeds bij de eerste ontwikkeling en beschaving van het volk moesten voordoen. Deze opmerking alleen komt ons voor reeds voldoende te bewijzen, vooreerst, dat het Sanskrit niet alleen, zelfs niet voornamelijk, door Indische *Priesters* op *Java* werd ingevoerd; en ten tweede, dat het ten tijde van die invoering zeker geene doode taal was. Wij zullen deze beide punten iets nader trachten te betoogen. Wat het eerste betreft: Alle Zendelingen van alle tijden en volken, die uitgingen om aan vreemde natiën eene nieuwe Godsdienst te verkondigen, begonnen, niet met zulk een natie eerst *hunne* taal optedringen, maar in tegendeel met zelf *hare* taal te leeren; in die taal predikten zij ook de stelsels die zij hen wilden doen omhelzen, en bedienden zich van hunne eigene taal alleen om zulke zaken en denkbeelden aanteduiden, waarvoor de vreemde de woorden miste, of waarvoor zij de gepaste uitdrukkingen niet kenden. Op deze wijze kunnen, en zullen ook wel waarschijnlijk, de Sanskrit-woorden die op de Hindoesche eerdienst betrekking hebben in zwang zijn geraakt; maar dezulke die daartoe niet behooren, zooals die wij hierboven hebben opgegeven, en die toch zeker vroeger dan deze in gebruik waren, moeten op eene andere wijze zijn ingevoerd. Niet dat wij de medewerking der Priesters daartoe geheel willen ontkennen (want het zoude dwaasheid zijn te beweren, dat zij den Javanen geen enkel Sanskritsch woord, behalve die godgeleerde termen, zouden hebben medegedeeld); maar wij houden hen niet voor de voornaamste, zelfs niet voor de eerste, overbrengers van het Sanskrit in het algemeen. In dien ouden tijd van de eerste ontwikkeling der Javanen, kunnen zij onder deze nog niet zoo veel invloed gehad hebben, dat zij hen hunne taal deden aannemen; daartoe was een magtiger drijfveer noodig, dan het gezag van, en de eerbied voor de verkondigers eener nieuwe wijze van godsvereering, bij een zoo onbeschaafd volk, ooit zijn kon. Zulk eene drijfveer nu ontdekken wij gereedelijk, wanneer wij bedenken dát reeds zeer vroeg de Indianen van het vaste land op *Java* handel dreven, en er hunne volkplantingen vestigden; het eigenbelang, de zucht naar winst, de vrees van misleid te zullen worden, noodzaakten de Javanen van de taal der vreemdelingen althans zooveel te leeren, dat zij hen genoegzaam konden verstaan en zich voor hen verstaanbaar maken. Zoo kwamen niet alleen de Sanskritsche uitdrukkingen in gebruik voor voorwerpen die zij reeds kenden, en waarvoor zij ook eigene benamingen hadden; maar bovendien werden zij, door den gedurigen omgang met een volk dat hun in beschaving verre vooruit was, ook met vele zaken bekend, die hun tot dusverre vreemd waren, en waarvoor zij dus geene namen hadden, maar die zij natuurlijk ontleenden aan de taal van het volk dat hun die zaken had leeren kennen. Deze dunkt ons de eenvoudigste en natuurlijkste weg te zijn, langs welken het Sanskrit op *Java* en in geheel den Archipel het eerst en het gemakkelijkst kan overgekomen zijn; terwijl eerst later, toen de Indische magt meer uitgebreid was, en het Hindoeïsme dien ten gevolge meer veld had gewonnen, de Priesters het hunne daartoe hebben bijgedragen; en wij achten dan ook

Digitized by Google

hiermede het eerste punt genoegzaam toegelicht. Wat het tweede betreft, dat namelijk het Sanskrit te dier tijde geene doode taal kan geweest zijn, dit zoude, wanneer men het eerste als bewezen aanneemt, daaruit onmiddellijk voortvloeijen. Maar ook al laat men het onbeslist wie de eerste overbrengers er van geweest zijn, dan nog zoude het eene dwaasheid zijn te onderstellen dat zij aan de voorwerpen en denkbeelden, die zij den Javanen leerden kennen, namen uit eene doode taal, en niet uit die welke zij zelven spraken, zouden gegeven hebben; hetgeen volmaakt hetzelfde zoude zijn, als of de Europeanen de voortbrengselen van ons werelddeel onder Grieksche of Hebreeuwsche benamingen op *Java* bekend maakten. Zelfs al waren alle Sanskrit-woorden die in het Javaansch voorkomen alleen door de Priesters daar ingevoerd, dan zoude men naar de hoogste waarschijnlijkheid toch moeten aannemen, dat de Indische kooplieden en volkplantelingen, die gedurig met de Javanen in aanraking kwamen, hun ook wel het een en ander van *hunne* taal zouden hebben medegedeeld; dat er geene woorden van een verbasterd Sanskrit, of van eenige nieuwere Indische taal, in het Javaansch worden aangetroffen, is dus mede een bewijs dat het Sanskrit toen werkelijk nog eene levende taal was, en door de vroegste bezoekers van *Java* gesproken werd (¹).

De bezwaren die CRAWFURD hier tegen aanvoert, zullen wij nog kortelijk trachten te wederleggen. Het eerste is, « dat men de invoering van het Sanskrit dan in eene zeer hooge oudheid moet plaatsen, waarvan zelfs de overlevering zwijgt. » Maar wanneer men bedenkt dat geene woorden uit eene nieuwere Indische taal in het Javaansch voorkomen, dan wordt het zeer waarschijnlijk, dat de kooplieden of volkplanters of wat zij mogen geweest zijn, die op *Java* kwamen nadat die nieuwere talen uit het Sanskrit waren voortgesproten en zich daarvan hadden afgescheiden, en die eene van deze talen spraken, het Javaansch reeds zoozeer door het Sanskrit verrijkt worden, dat zij niet noodig hadden nieuwe woorden daaraan toetevoegen; en dat dus werkelijk het Sanskrit reeds in zeer vroegen tijd op *Java* is bekend geworden. Dat de overlevering daarvan geheel zwijgt kan geene verwondering baren; waar de berigten omtrent het volk dat, de wijze waarop, en den tijd wanneer

(¹) Indien men als zeker konde aannemen dat de eerste Indische volkplanters het eiland, naar de groote hoeveelheid gerst die zij daar vonden, en die in het Sanskrit *jawa* heet, den naam gegeven hebben (eene stelling die wel tegengesproken maar niet grondig wederlegd is), dan zonde dit alleen voldoende zijn om te bewijzen, dat zij werkelijk Sanskrit spraken. Vergel. VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. I, S. 60. RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 4, in de aanmerking.

ROORDA VAN EYSINGA is omtrent den oorsprong van den naam *Java* van een ander gevoelen. Hij zegt: « Waarschijnlijker is het, dat zij, die het eerst van de vaste kust » van *Indië* op *Java* gekomen zijn, aan dat eiland den naam van *Buitenland* ge» geven hebben, en dat zij (d. z. de Javanen) den naam van *Buitenlanders*, als op » het *Buitenland* wonende, aangenomen, of dien, als vreemdelingen van de *Wes*» *ter-Javanen*, die de *Soenda-distrikten* bewonen en zich zelven *Djêlma boemi* of » inboorlingen noemen, ontvangen hebben. *Djawi* beteekent toch in de Hooge taal » (het Krämä), even als *djäbä* in de volkstaal der Javanen (het Ngoko) *buiten*; » zoodat *Tánnah djawi*, het buitenland, en *tijang djawi*, buitenlanders beteekent. » *Handb. der Land- en Volkenkunde*, IIIde Boek, Iste Dl., bl. 2; waar ook meer andere afleidingen van dien naam worden medegedeeld, die zeker nog minder de waarschijnlijkheid voor zich hebben.

Digitized by Google

het, op *Java* kwam zoo verward en niets beduidend zijn, kan men omtrent de taal die het sprak geene inlichtingen verwachten. Een tweede bezwaar is, « dat het Sanskrit, door de mondelinge overlevering van het volk zeer verbasterd zoude moeten zijn, hetgeen het geval niet is. » Maar wanneer wij de mondelinge overlevering aannemen, sluiten wij de schriftelijke niet uit; beide kunnen, en zullen wel, zijn zamen gegaan, en elkander ondersteund hebben om het Sanskrit zuiver te bewaren; waarbij wij nog de opmerking van VON HUMBOLDT kunnen voegen, « dat de Indisch-Javaansche taal, op een eiland dat voor invallen van buiten vrij veilig was, en waar ook geene inheemsche, aan die beide bestanddeelen vreemde, elementen bestonden, langer onverbasterd konde blijven, dan het Sanskrit in *Indië* zelf. » Enkel schriftelijke overlevering aan een volk, dat aanvankelijk geen letterschrift, en althans het Sanskritsche niet, kende, komt ons voor eene zeer gebrekkige wijze te zijn om eene taal zuiver te bewaren. Een derde bezwaar, dat echter door CRAWFURD niet bijzonder met toepassing op het Javaansch, maar op de talen van den Archipel in het algemeen, geopperd wordt, is, « dat de aan het Sanskrit ontleende woorden hoofdzakelijk kunsttermen en uitdrukkingen voor afgetrokkene denkbeelden zijn. » Dat dit echter op de Sanskritsch-Javaansche woorden niet van toepassing is, maar integendeel de behoefte aan sommige daarvan reeds bij de eerste beginselen van volksbeschaving moest gevoeld worden, blijkt uit de boven opgegevene duidelijk genoeg.

Ons gevoelen omtrent de wijze waarop het Sanskrit naar *Java* werd overgebragt komt dus kortelijk hierop neder. Kooplieden van het vaste land van *Indië*, die nog zelf Sanskrit spraken, en van tijd tot tijd dit eiland aandeden, hebben die taal daar het eerst eenigzins bekend gemaakt, voor zooverre de behoefte van den handel zulks vorderde. De vruchtbaarheid van den grond en de rijkdom van het land lokten hen spoedig uit om daar volkplantingen te vestigen; hierdoor vermeerderde de invloed van het Sanskrit op de taal van het dagelijksch leven; terwijl de Priesters, die natuurlijk deze ondernemingen vergezelden, de uitdrukkingen, die betrekking hadden op de godsdienst, en andere het begrip van het algemeen te boven gaande wetenschappen, overbragten.

Zeer groot was de invloed dien het Sanskrit op de vorming van het Javaansch uitoefende. Er ontstond een alfabet, dat wel niet het Sanskritsche zelf, maar toch geheel daarmede overeenkomstig, en naar dezelfde beginselen als dit zamengesteld was [1]. De taal van het dagelijksch leven werd niet alleen zoo verrijkt, dat men zich over alle onderwerpen voldoende konde uitdrukken, maar zelfs zóó, dat men niet noodig had van andere volken, die in later eeuwen *Java* bezochten, woorden overtenemen, dan alleen voor zooverre die dienden om voorwerpen aanteduiden die tot op dien tijd daar onbekend waren. En nu ook ontstond er eene literatuur. De priesters, de

[1] De karakters van dit Alfabet hadden oorspronkelijk niet dezelfde gedaante, als die van het hedendaagsch Javaansch, zijnde langzamerhand zoo zeer gewijzigd, dat deze daarin niet dan met moeite te herkennen zijn; even als men b. v. onze tegenwoordige letters, niet dan bezwaarlijk in Nederduitsch schrift van de twaalfde eeuw terug vindt. Afbeeldingen van Kawi- en andere oude vormen van Javaansch letterschrift vindt men in de werken van RAFFLES en CRAWFURD.

Digitized by Google

eenigen die kunsten en wetenschappen beoefenden, ja aanvankelijk de eenigen die schrijven konden, bragten de Sanskrit-werken die zij uit *Indië* hadden medegenomen in het Javaansch over, of vervaardigden er navolgingen van. Het spreekt van zelf dat zich hierbij vooral de armoede der taal moest doen gevoelen, en dat die uit den rijkdom van het Sanskrit werd aangevuld; zoo ontstond de *Kawi-* of *dichter-taal*, die zeker voor meer dan de helft uit Sanskrit, en voor het overige uit Javaansch, zoo als dat toen gesproken werd, bestaat, en waarin alle oude helden- en leerdichten, met een woord alle overblijfselen van oude literatuur der Javanen zijn opgesteld (¹). Dat de latere voortbrengselen der Javaansche letterkunde, ook die welke in het hedendaagsch Javaansch zijn opgesteld, evenzeer aan het Sanskrit veel te danken hebben, voor zoovere namelijk die taal een werkelijk bestanddeel van het Javaansch geworden is, gelijk wij hier boven hebben aangetoond, zal wel niet behoeven gezegd te worden.

Wij zagen in § 1, dat het tweede volk hetwelk met de Javanen in betrekking kwam, de Chinezen waren; doch dat die betrekking zich slechts tot een oppervlakkig handelsverkeer bepaalde, dat telkens weder werd afgebroken, en geene blijvende gemeenschap tusschen de beide natiën daarstelde. Van hier dan ook dat het Chineesch volstrekt geenen noemenswaardigen invloed op het Javaansch uitoefende; slechts weinige woorden, den handel of daarmede in onmiddellijk verband staande zaken betreffende, werden uit de eerste in laatstgenoemde taal overgenomen; b. v. ꦧꦧꦃ *babah*, een voorvoegsel voor namen van mannen, overeenkomende met het Jav. ꦧꦤ꦳ꦂ *bandar*, een pachter; ꦗꦺꦴꦁ *djong*, eene jonk, zeker vaartuig; ꦠꦺꦃ *téh*, thee; ꦏꦠꦶ *kati*, zeker Chineesch gewigt, van iets meer dan vijf ons; ꦏꦶꦥꦱꦮꦺ *kipsawoe*, een aarden pot, een koffijpot; ꦗꦶꦗꦸ *tjijoe*, zekere sterke drank; en eenige dergelijke. Wij zouden echter niet durven verzekeren dat deze woorden reeds in dien ouden tijd, waarvan wij

(¹) «Wenn ich nun Alles zusammennehme — so halte ich das Kawi für eine ältere Form der heutigen Javanischen Landessprache, die aber in der Bearbeitung wissenschaftlicher, aus *Indiën* nach *Java* verpflanzter Kenntnisse, und in der Nachahmung Indischer Dichtung eine unbestimmbare Menge reiner Sanskrit-wörter in sich aufgenommen hat, und dadurch, so wie durch die Eigenthümlichkeiten ausschliessend dichterischer Diction, zu einer von der gewöhnlichen Sprache abweichenden, in sich abgeschlossenen Sprachart geworden ist.» Von Humboldt, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. II, S. 188.

Het Javaansch dat gesproken werd, de spreektaal, heeft zich, gelijk alle levende talen, trapsgewijze *gemoderniseerd;* het Kawi, de boekentaal, bleef onveranderd, en werd dus langzamerhand voor het gros der natie onverstaanbaar; gelijk voor vele Nederlanders de werken van Van Marrelant en Melis Stoke, die nog geene zes eeuwen heugen, nu reeds worden. De kennis van het Kawi is thans op *Java* geheel verloren, of wordt althans slechts bij zeer enkele personen, en dan nog hoogst gebrekkig, aangetroffen. Raffles verhaalt dat tijdens zijn verblijf op *Java* (1811—1814) de Panëmbahan van *Soemanap* de eenige was die den naam had van het Kawi te beoefenen, en dat deze er zoo weinig van kende, dat hij er zelf voor uitkwam bij de vertaling van een Kawi-werk dikwijls genoodzaakt te zijn, naar den zin te gissen. *Hist. of Java*, Vol. I, p. 414.

Digitized by Google

in § 1 spraken, op *Java* zijn in zwang gekomen; misschien, of wel waarschijnlijk, dagteekenen zij eerst van den tijd toen de Chinezen zich meer op *Java* hebben gevestigd, d. i. na de komst der Europeanen aldaar. Het zoude misschien verwondering kunnen baren, dat van een volk, hetwelk zich in zoo grooten getale (¹) voortdurend op *Java* bevindt, en als koop- en ambachts-lieden onophoudelijk met de inboorlingen in aanraking komt, slechts zoo weinig woorden, ook in de taal van het dagelijksch leven, zijn overgenomen; doch men merke hierbij op: 1°, Dat het Javaansch rijk genoeg is, en reeds eeuwen was, om geene vreemde woorden te behoeven; 2°, Dat de klanken van het Chineesch allermoeijelijkst zijn uittespreken; en 3° dat de Chinezen alleen aan de kusten wonen, en dus ook, even als de andere strandbewoners, zich gewoonlijk van het Maleisch bedienen.

Meer bevreemdend is het, bij den eersten oogopslag, dat het Arabisch, de taal van het volk dat, vooral sedert de veertiende en vijftiende eeuw, zulk eenen gewigtigen invloed op het staatkundig en godsdienstig bestaan der Javanen uitoefende, zoo weinig ingang bij hen gevonden heeft. Reeds vier eeuwen hebben de priesters van Mohammed die van Brahma vervangen, de leer van den koran is over geheel *Java* verspreid, de Arabieren hebben er onafgebroken handel gedreven, en toch is hunne taal daar steeds eene vreemdeling gebleven, en zijn (met weinige uitzonderingen) geene woorden dan die regtstreeks of zijdelings tot de leer van den koran en zijne burgerlijke en godsdienstige voorschriften betrekking hebben, daaruit overgenomen. Zoo zijn b. v. [illegible] of [illegible] eerbied, hulde; [illegible] opregtheid; [illegible] vonnis, de priesterlijke regtbank; [illegible] gebruiken, oude instellingen; [illegible] het Islamisme; [illegible] God; [illegible] het geloof; [illegible] gramschap, toorn; [illegible] profeet; [illegible] geest; [illegible] gezant, apostel; [illegible] of [illegible] de Caba te *Mekka*; [illegible] of [illegible] berigt, tijding; [illegible] ongeloovige, heiden; [illegible] de wereld, de aardsche goederen; [illegible] wegwijzer, gids, de koran; [illegible] bloedprijs; [illegible] gebed, bidden; [illegible] hoog, de Allerhoogste; [illegible] dank, erkentenis; [illegible] erven, erfgenaam; [illegible] testament, uiterste wil; [illegible] ligchaam, lijk; [illegible] *Mekka*; [illegible] een engel; [illegible] de heilige tempel, Jeruzalem; [illegible] artikel, hoofdstuk; [illegible] kunde, wetenschap; en dergelijke; verder, eigennamen, benamingen der Mohammedaansche maanden des jaars en dagen der week, enz. Dat de invloed van het Arabisch zich slechts tot de invoering van soortgelijke woorden bepaalde laat zich verklaren door, en bewijst tevens de daadzaak, dat het Javaansch toen reeds zijne geheele ontwikkeling had bekomen.

(¹) Men schat hun getal thans op ongeveer 100 000.

Digitized by Google

Nog veel minder dan aan het Arabisch heeft het Javaansch aan het Perzisch ontleend; en de woorden uit deze taal zijn misschien nog wel door middel van het Maleisch daarin overgebragt; zij zijn voornamelijk [illegible] dienaar, onderdaan (hetwelk ook Arabisch is); [illegible] wijn; [illegible] (ook Arab.) erfgenaam, bloedverwant; [illegible] hoofddoek, tulband; [illegible] klok; uur; [illegible] laken, wollen stof, scharlaken; en misschien eenige weinige andere.

Sedert de Javanen met de Portugezen, en later met de Nederlanders in aanraking zijn gekomen, hebben zij ook van deze eenige woorden overgenomen; als van de eersten: [illegible] een reaal, zekere munt, ongeveer f 2,40. [illegible] tijd; [illegible] hemd; [illegible] of [illegible] eene speld, pen; [illegible] een venster; [illegible] eene tafel; [illegible] Zondag; [illegible] kerk, christenkerk; [illegible] bezoldiging, gage; en van de laatsten: [illegible] duit; [illegible] kantoor; [illegible] kommies; [illegible] post; [illegible] pas, verlofpas; [illegible] of [illegible] boek; [illegible] pistool; [illegible] gespen; [illegible] of [illegible] gouverneur; [illegible] of [illegible] gouvernement; [illegible] luitenant; [illegible] kapitein; [illegible] generaal; [illegible] komissaris; [illegible] ridder; enz. Deze opgave van Nederduitsche woorden zoude nog met vele dergelijke kunnen vermeerderd worden, die op de plaatsen welke het meest met Nederlanders in aanraking komen, vooral onder de mindere klasse der bevolking, verstaan en gesproken worden; dan de opgegevene zijn voldoende om over den aard dier woorden te kunnen oordeelen. Zij behooren alle tot de taal van het dagelijksch leven, en komen in geschriften niet voor, behalve in brieven, rekeningen, gouvernements-stukken, en dergelijke.

Omtrent de Maleische woorden die in het Javaansch voorkomen merken wij alleen aan, dat de meeste daarvan niet aan het Maleisch, maar aan den gemeenschappelijken moederstam ontleend zijn, en dat men deze dus evenzeer als oorspronkelijk Javaansch kan beschouwen (1).

§ 3. Over het onderscheid tusschen de *Basa Krama*, *Basa Ngoko*, *Basa Madja*, en *Basa Kraton*, of de zoogenaamde *Hooge*, *Lage*, *Midden-* en *Hof-taal*.

Er bestaat welligt geen volk waarbij het onderscheid tusschen de verschillende standen der maatschappij zoo scherp is afgebakend, als zulks bij de Javanen het geval is; en zeker althans is geene taal zóó als het Javaansch gevormd en geschikt om dat onderscheid in elk gesprek, in elken brief,

(1) Vergel. Von Humboldt, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. I, S. 58.

Digitized by Google

in elke onderhandeling, terstond aantewijzen. In het Maleisch en in andere talen, ook in de onze, bestaan verschillende uitdrukkingen voor de persoonlijke voornaamwoorden (¹); men bedient zich van beleefdere, gemeenzame of onbeleefdere naar gelang de persoon tot wien men spreekt of schrijft hooger of minder in rang is, en men hem meerdere of mindere achting toedraagt; en dit is dan het eenige verschil in de taal, terwijl men overigens dezelfde woorden bezigt, hetzij men tot eenen vorst of tot eenen bediende spreekt. Doch in het Javaansch bepaalt zich die onderscheiding niet hierbij, maar gaat zij zóóverre dat er twee geheel verschillende talen bestaan (²), waarvan de eene door den meerdere in rang of jaren tegen den mindere, en de andere door den mindere tegen den meerdere gebezigd wordt; de eerste heet *ꦧꦮꦱꦱ꦳ꦔꦺꦴꦏꦺꦴ* *båsså Ngoko*, d. i. *onbeleefde, gebiedende*, en de andere *ꦧꦮꦱꦱ꦳ꦏꦿꦺꦩꦱ꦳* *båsså Kråmå*, d. i. *wellevende, beleefde taal* (³). Het gebruik van deze twee verschillende talen wordt altijd op het naauwkeurigst in het oog gehouden, niet slechts wanneer personen uit den hoogeren stand met anderen uit den geringeren in aanraking komen, maar ook tusschen lieden van volstrekt gelijken rang, hetzij dat zij tot de hoogste of laagste klasse der maatschappij behooren, zoodra er eenig merkbaar verschil van jaren bestaat; dus zullen ouders hunne kinderen, mannen hunne vrouwen (althans zeker wanneer die eenige jaren jonger zijn dan zij zelf) in de Ngoko-taal toespreken, en door deze in Kråmå beantwoord worden. Het is derhalve volstrekt noodzakelijk de beide taalsoorten gelijktijdig te beoefenen, daar op eene vraag of toespraak in de eene altijd een antwoord in de andere volgen moet, en het gebruik van een Ngoko-woord tegen eenen hoogere in rang als eene beleediging, en van een Kråmå-woord tegen eenen lagere minstens als een bewijs van gebrek aan opvoeding en kennis, wordt aangezien.

Bij volstrekte gelijkheid van rang en jaren bedienen lieden uit den hoogeren stand zich somtijds onderling, uit wederkeerige beleefdheid, van de Kråmå-taal, terwijl de laagste klassen in dat geval het Ngoko bezigen.

(¹) Zie de *Handl. tot de Maleische taal- en letterkunde*, bl. 133, in de noot.

(²) Deze beide taalsoorten zijn volmaakt even beschaafd en ontwikkeld; ook volgen zij geheel dezelfde regels van woordvorming, verbuiging, vervoeging, en woordvoeging; zoodat de eenige meerdere moeite die tot het aanleeren daarvan vereischt wordt, hierin bestaat, dat men zich een dubbel getal woorden heeft eigen te maken.

(³) *ꦔꦺꦴꦏꦺꦴ* is eigenlijk een werkwoord, gevormd van *ꦔꦺꦴ* dat eene Ngoko-uitdrukking is voor het voornaamwoord van den tweeden persoon (zie bl. 88); het komt dus letterlijk overeen met Fransche *tutoyer* en het Hoogduitsche *dutzen*. *ꦏꦿꦺꦩꦱ꦳* beteekent *beleefd*, *minzaam*.

De benamingen *laag Javaansch* of *lage taal*, en *hoog Javaansch* of *hooge taal*, die aan deze twee taalsoorten veelal gegeven worden, zijn dus alleen in zooverre gepast als men er door verstaan kan, dat de eerste tegen *lageren*, en de tweede tegen *hoogeren in rang* gesproken wordt, welke verklaring zeker vrij gedwongen is; een onkundige zoude door *laag Javaansch* veeleer de onbeschaafde taal der lagere volksklasse, en door *hoog Javaansch* de meer beschaafde der hoogere standen verstaan, hetgeen echter, zoo als uit den tekst blijkt, geenszins de beteekenis is. Men doet dus beter met eenvoudig de woorden *Kråmå* en *Ngoko* te bezigen, die het ware denkbeeld juist uitdrukken.

Digitized by Google

Geschriften in proza worden in Krâmâ opgesteld (¹), doch wanneer daarin personen sprekende worden ingevoerd, wordt hetzelfde onderscheid in het oog gehouden als in het dagelijksch leven. In poëzij wordt het Krâmâ en Ngoko door elkander gebezigd, naar dat de maat of het rijm zulks vordert, zelfs worden wel Krâmâ-aanhechtsels met Ngoko-woorden, en omgekeerd Ngoko-aanhechtsels met Krâmâ-woorden verbonden.

De vraag, hoe eene zoo volkomene splitsing der door de natuur tot onderlinge gemeenzame verstandhouding bestemde taal kan ontstaan en in stand gebleven zijn, wordt door Von Humboldt (²) hoofdzakelijk op de volgende, naar ons inzien de best mogelijke, wijze beantwoord. De grond waarop die splitsing berust, is blijkbaar de aanleg des volks tot slaafsche ondergeschiktheid; zij is een verschijnsel dat met soortgelijke gebruiken in verband staat. Bij een volk, waar door alle standen heen elke mindere in rang voor zijnen meerdere nederhurkt, en bij het heengaan zich met de grootste moeite in die houding voort-beweegt, en het niet waagt zich opterigten voor hij den hoogere uit het gezigt is, kan men eene afzonderlijke taal van eerbied (*ehrfurchts-Sprache*) verwachten. Zulke eerbied-bewijzingen kunnen nu wel reeds vóór den tijd van den Indischen invloed op *Java* bestaan hebben, maar zeker zijn zij, gelijk alle onderscheidingen van rang, meer bepaald en algemeen geworden, naar mate zich met de toenemende beschaving de inwendige burgelijke (*Politischen*) betrekkingen meer vormden. Evenwel laat zich alleen daaruit het bestaan eener geheel afzonderlijke Krâmâ-taal nog niet volkomen verklaren, en wij gelooven niet te dwalen, met datgene, wat dit verschijnsel uitsluitend eigendommelijks aan zich heeft, afteleiden uit het burgerlijk en zedelijk overwigt, dat de Indische volkplanters op *Java* over de inboorlingen hadden. Het beginsel en doel van eene afzonderlijke beleefde of eerbieds-taal is natuurlijk eenen meerdere in rang zoo veel mogelijk met hem waardige uitdrukkingen, die hem tevens gemakkelijk moeten te verstaan zijn, aan te spreken. Als zulke uitdrukkingen geheel aan de gewone taal ontleend zijn, merkt men het onderscheid niet bijzonder op; dit heeft eerst dan vooral plaats, wanneer, zoo als in het Krâmâ-Javaansch, het grootste deel dier uitdrukkingen tot eene vreemde taal, dat het Sanskrit voor *Java* was, behoort. Dan komt dat doel duidelijk en scherp uit; en zoo wordt het begrijpelijker dat een schrander en voor beschaving vatbaar volk, dat tevens tot vleijende onderdanigheid aan zijne meerderen geneigd is, dat beginsel steeds verder uitbreidt, en er zich op alle wijzen op toelegt om zulk eene eerbieds-taal van de gewone te doen verschillen. Daarom wordt ook een Krâmâ-woord, wanneer het door het menigvuldig gebruik ook in de Ngoko-taal in zwang begint te komen, door een ander vervangen, dat dan gemeenlijk aan het Kawi wordt

(¹) Brieven worden in Krâmâ of Ngoko geschreven, naar gelang van de verhouding van rang tusschen den schrijver en den persoon aan wien hij schrijft; de vorsten van *Soerakarta* en *Djokjokarta*, en de Gouverneur Generaal schrijven elkander wederkeerig in Krâmâ; bevelschriften van het Gouvernement, en van Javaansche vorsten of volkshoofden aan hunne onderhoorigen, zijn in Ngoko; en van de wetboeken der Javanen zijn sommige in Krâmâ, andere in Ngoko opgesteld.

(²) *Ueber die Kawi-Sprache*, B. I, S. 57.

Digitized by Google

ontleend; ja zelfs zijn voor vele eigennamen van plaatsen Kråmå- en Ngoko-uitdrukkingen gevormd; b. v. [illegible] (Ng.), [illegible] (Kr.), Java; [illegible] (Ng.), [illegible] (Kr.), Grissé; [illegible] (Ng.), [illegible] (Kr.), Soerakarta; [illegible] (Ng.), [illegible] of [illegible] (Kr.), Banjoe-mas; [illegible] (Ng.), [illegible] (Kr.), Samarang; [illegible] (Ng.), [illegible] (Kr.), Mataram; [illegible] (Ng.), [illegible] (Kr.), Mådjå-pahit; enz.

Daar het Ngoko de oudste en oorspronkelijke, en het Kråmå eene later daarbij gevoegde taal is, ontstaat de vraag, hoe deze dan gevormd is. — Wij hebben zoo even reeds ter loops gezien dat een zeer groot aantal Kråmå-woorden aan het Sanskrit ontleend is; voor zoo verre nu de Ngoko-woorden van dezelfde beteekenis niet uit die taal afkomstig waren, was het onderscheid tusschen de beide taalsoorten hierdoor terstond en duidelijk aangewezen. Maar ook in het Ngoko zelf waren reeds vele Sanskrit-woorden, zoo als uit de bl. 110—114 opgegevene blijkt; van deze werd een Kråmå-vorm afgeleid door de laatste lettergreep of lettergrepen van zoodanig woord eenige verandering te doen ondergaan; en ook van vele oorspronkelijk-Javaansche woorden werd een Kråmå-vorm op deze wijze, en niet door in plaats-stelling van een Sanskritsch woord, afgeleid. Dat voor alle vervormingen van zulke Ngoko-tot Kråmå-woorden vaste regels bestaan, zouden wij niet durven zeggen; de Hoogleeraar T. Roorda is de eerste, en tot dusverre de eenige, die hiernaar een opzettelijk onderzoek heeft in het werk gesteld, en daaromtrent de volgende resultaten medegedeeld [1]:

Die veranderingen betreffen òf *alleen de klinkers*, òf *de klinkers en medeklinkers*, òf *de medeklinkers alleen*.

I. Veranderingen die alleen de klinkers betreffen:

1°. Eene *a* in de laatste lettergreep wordt veranderd in eene *i*, vooral wanneer die laatste lettergreep niet gesloten is, en deze klinker dus *å* wordt uitgesproken; zoo zijn [illegible] enz. Kråmå-vormen; terwijl men in Ngoko [illegible] zegt. Sommige woorden die uit het Sanskrit afkomstig zijn, hebben ook in deze taal reeds beide uitgangen, den eenen op *a* voor het mannelijk, den anderen op *i* voor het vrouwelijk geslacht; en dan hebben de Javanen, deze beide vormen in hunne taal aannemende, den mannelijken vorm in Ngoko, en den vrouwelijken in Kråmå gebruikt. Zoo is in het Sanskr. *nagara* (mann.) en *nagari* (vr.) *stad;* doch in het Javaansch [illegible]

[1] *Javaansche Spraakkunst* van Cornets de Groot, uitgegeven door T. Roorda, bl. VII, van het Voorberigt.

Digitized by Google

Ng. en [illegible] Kr. terwijl in het Maleisch alleen de vrouwelijke vorm is overgenomen (*negri*).

2°. Een *oe* in de laatste lettergreep wordt veranderd in *a*, terwijl dan ook de voorlaatste lettergreep meestal eene *a* of *ĕ* heeft. Zoo zijn [illegible] Kråmå-vormen van [illegible] Ng. Zoo ook [illegible] Kr. van [illegible] Ng.; en hiertoe behoort ook [illegible] Kr. [illegible] Ng.

3°. Indien de voorlaatste en laatste lettergreep beide *oe* hebben, dan verandert ook de voorlaatste meestal in eene *ĕ*; b.v. [illegible] zijn de Kråmå-vormen van: [illegible] Ng. — Somtijds verandert ook de *oe* in beide lettergrepen in eene [illegible]; b.v. [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng.

4°. Als de voorlaatste lettergreep eene *oe*, maar de laatste eene *a* of *å* heeft, dan verandert in de voorlaatste lettergreep de *oe* in *i*; b.v. [illegible] Kr. vän [illegible] Ng.

5°. Eene *o* (Taling-taroeng) verandert zoowel in de voorlaatste als in de laatste lettergreep in *e* (Taling); b.v. [illegible] Kr.; van [illegible] Ng. — In plaats van [illegible] zegt men in Kråmå ook wel [illegible] doch dit is volgens 4°. voor [illegible] zoo als men in Ngoko ook wel zegt.

II. De veranderingen die de klinkers en medeklinkers beide betreffen; deze bestaan in veranderingen van den uitgang of van de laatste lettergreep.

1°. [illegible] *nå* en [illegible] *jå* veranderen in Kråmå in [illegible] *tĕn*. Dit is echter zeldzaam. Voorbeelden zijn: [illegible] Kr. van [illegible] Ng. en [illegible] Kr. van [illegible] Kw.

Digitized by Google

2°. ನ *nå*, ರ *rå*, ಳ *rê*, en ಲಿ *li* veranderen in Kråmå in ನ್ನಿಯ *nën*. Dit komt ook zelden voor. Voorbeelden zijn: ಮಿನ್ನಿಯ ಮಿನ್ನಿಯ ಕಾಮಿನ್ನಿಯ en ಕಾಕನ್ನಿಯ of ಕ್ರನ್ನಿಯ Kr. van ಮಿನ್ನ ಮಿನ್ನ ಕಾಮಿನ್ನ en ಕಾಕನ್ನ of ಕ್ರನ್ನ Ng. — ಮಿನ್ನಿಯ ಮಿಳನ್ನಿಯ ಮಿಳನ್ನಿಯ en ಮಿನ್ನಿಯ Kr. van ಮಿಳ ಮಿಳನ ಮಿಳನ en ಮಿಳ Ng. — ಳಮಳನ್ನಿಯ Kr. van ಳಮಳಳ Ng. — ಳನ್ನಿಯ en ಳಳನ್ನಿಯ Kr. van ಳಲಿ en ಳಳಲಿ Ng. — Ook ಳಮಳನ್ನಿಯ Md. ಳಮಳನ್ನಿಯ Kr. van ಮಳ Ng. behoort hiertoe.

3°. ಗಿ *ri*, ಗಿಯ *rim*, en ಜಿ *ji* veranderen in Kråmå in ನ್ನಿಯ *ntoen*; b. v. ಕಾನ್ನಿಯ ಕ್ರನ್ನಿಯ ಮನ್ನಿಯ en ಕನ್ನಿಯ Kr. van ಕಾಗಿ ಕ್ರಗಿ ಮಗಿ en ಕಗಿ Ng. — ಕಿನ್ನಿಯ Kr. van ಕಿಗಿ Ng. — ಕ್ರಿಯನ್ನಿಯ Kr. van ಕ್ರಿಯಜಿ Ng.

4°. ಮ *lå* of ಮಃ *lah* verandert in Kråmå in *on*; dit geval is zeldzaam. Voorbeelden zijn: ಮಾಳಮಿಯ en ಳಮಳಮಳಮಿಯ of ಗಿಳಮಳಮಿಯ Kr. van ಮಮ Ng. en ಳಮಳಮ Kw. — ಮಾಳಮಿಯ Kr. van ಮಮಃ Ng.

5°. *oe*, *oeh*, en *oeng* veranderen in Kråmå in *ët*; en *woe* in *bët*; b. v. ಮಾಟ್ಟಿಯ ಕ್ರಟಿಯ ಸಟ್ಟಿಯ en ಕ್ಷಟ್ಟಿಯ Kr. van ಮಟ್ಟ ಕ್ರಟ್ಟ ಸಟ್ಟ en ಕ್ಷಟ್ಟ Ng. — ಮಿಟ್ಟಿಯ Kr. van ಮಿಟ್ಟಃ Ng. — ಮಟ್ಟಿಯ Kr. van ಮಟ್ಟಿ Ng. — ಮಿಮಟಿಯ Kr. van ಮಿಮಟ Ng.

6°. *i*, *ir*, *in* of *an*, wanneer de voorgaande *H*aksårå eene ಮ of ಸ is, veranderen in Kråmå in *os*; b. v. ಮಾಳಮಿಯ ಮಿಳಮಿಯ ಮಿಳಳ್ಳಿಯ en ಮಾಳ್ಳಿಯ Kr. van ಮಮಿ ಮಿಮಿ ಮಿಳ್ಳಿ en ಮಾಳ್ಳಿ Ng. — ಕ್ರಿಃ ಮಾಳಸಿಯ en ಮಾಳಸಿಯ Kr. van ಕ್ರಿಃಮಸಿಯ en ಮಸಿಯ Ng. — ಸ್ಥಾಳಾಳಸಿಯ en ಸ್ಥಸಾಳಾಳಸಿಯ Kr. van ಸ್ಥಾಳಸಿ en ಸ್ಥಸಾಳಸಿ Ng. — ಮಾಳ್ಳಿಯ Kr. van ಮಾಳ್ಳಿಯ Ng. — Hiertoe behoort ook dat van ಮಿಸ Ng. eerst de Kråmå-vorm ಮಿಸಿ en dan hiervan weder ಮಿಳಸಿಯ gevormd is.

7°. ಮ *jå* verandert in Kråmå in ಳಮಿಯ *dos*; b. v. ಮಾಳಮಿಯ ಸ್ಥಾಳಮಿಯ ಮಿಳಮಿಯ en ಮಿಸಾಳಮಿಯ Kr. van ಮಮ ಸ್ಥಾಮ ಮಿಳಮ en ಮಿಸಾಮ Ng.

Digitized by Google

8°. [illegible] *tjå*, [illegible] *då*, [illegible] *tå*, [illegible] *så*, [illegible] *si*, [illegible] *djå*, [illegible] *dji*, en [illegible] *djoe* veranderen in Kråmå in [illegible] hos; b. v. [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] Ng. en [illegible] Kw. — [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng.

9°. *årå*, *arang*, en *aram* veranderen in Kråmå in *awis*; b. v. [illegible] [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng.

10°. [illegible] *lang* en [illegible] *wang* veranderen in Kråmå, hoewel zeldzaam, in [illegible] *tjal*; b. v. [illegible] [illegible] [illegible] Kr. van [illegible] [illegible] [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — Hiertoe behoort ook [illegible] of [illegible] Kr. van [illegible] of [illegible] Ng.

11°. [illegible] *li* verandert in Kråmå, hoewel zeldzaam, in *ngsoel*; b. v. [illegible] [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] [illegible] en [illegible] of [illegible] Ng.

12°. [illegible] *djoe*, [illegible] *joe*, [illegible] *joen*, [illegible] *jå*, [illegible] *roe* en [illegible] *koe* veranderen in Kråmå in [illegible] *djëng*; b. v. [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Kw. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng.

Eenig in hare soort, of zeer zeldzaam, zijn veranderingen als: [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible]

Digitized by Google

[illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng.

III. Veranderingen die alleen de medeklinkers betreffen.

Deze zijn zeer zeldzaam; eenige malen treft men echter in het begin van Kråmå-woorden eene [illegible] aan, waar het Ngoko-woord met eene [illegible] of [illegible] begint; b. v. [illegible] Kr. [illegible] Ng. — [illegible] Kr. [illegible] Ng. — [illegible] Kr. [illegible] Ng. — Verder heeft men: [illegible] Kr. [illegible] Ng. — [illegible] Kr. [illegible] Ng. — [illegible] Kr. [illegible] Ng. — [illegible] Kr. [illegible] Ng. — [illegible] Kr. [illegible] Ng. — [illegible] Kr. [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng.

Eindelijk moet nog opgemerkt worden dat eenige woorden door aanhechting of voorvoeging van het woordje [illegible] tot Kråmå-woorden gemaakt worden; b. v. [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] en [illegible] Kr. van [illegible] en [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng. — [illegible] Kr. van [illegible] Ng.

Er zijn ook wel verscheidene woorden die onveranderd in Ngoko en Kråmå beide in gebruik zijn; maar dit zijn òf dezulke waarop in het gesprek weinig de nadruk valt; òf tusschenwerpsels, die niet tot eenen bepaalden persoon gerigt zijn, en waarbij dus geen onderscheid van rang te pas komt; òf eindelijk dezulke, die, door dat zij dikwijls voorkomen, uit de eene taalsoort in de andere zijn overgegaan, maar dan ook gewoonlijk een *synoniem* hebben, dat uitsluitend Kråmå of Ngoko is. (Vergel. omtrent deze laatste het op bl. 222 gezegde).

De [illegible] of zoogenaamde *middentaal* (¹) wordt gesproken tusschen personen van gelijken rang uit den fatsoenlijken stand, of ook door eenen meerdere tegen zijnen mindere, wanneer deze laatste aanmerkelijk ouder is dan hij, of om eenige andere reden bijzondere achting verdient. Dit *Madjâ*

(¹) Deze uitdrukking beteekent weder niet de taal van den middenstand, maar de taal die het midden houdt tusschen het Kråmå en Ngoko, d. i. die beleefder is dan de laatste, en onbeleefder dan de eerste.

Digitized by Google

is eigenlijk niets anders dan Ngoko en Kråmå door elkander gebezigd; doch zoo, dat het eerste het hoofdbestanddeel uitmaakt, en uit het tweede alleen die woorden genomen worden, die in het dagelijksch leven het meest voorkomen; van deze laatste ondergaan sommige eene geringe verandering, waardoor zij bepaaldelijk tot Madjå-woorden gestempeld worden; b. v. [illegible] Kr. wordt [illegible] Md. — [illegible] Kr. [illegible] Md. — [illegible] Kr. [illegible] Md. — [illegible] Kr. [illegible] of [illegible] Md. — [illegible] en [illegible] Kr. [illegible] en [illegible] Md. — [illegible] Kr. [illegible] Md. — [illegible] Kr. [illegible] Md. — Er zijn ook eenige als Madjå aangenomene woorden, die eigenlijk zuiver Kråmå zijn, doch daar niet meer in gebruik en door andere vervangen; b. v. [illegible] Md. (van [illegible] Ng.) is eigenlijk Kråmå, doch daarvoor gebruikt men [illegible]

De [illegible] of *Hoftaal* wordt gesproken in tegenwoordigheid van den vorst, en tot den vorst, alsmede door zijne zendelingen of afgevaardigden wanneer zij de bevelen van den vorst overbrengen. Deze bijzondere hoftaal bepaalt zich tot de persoonlijke voornaamwoorden die alleen tot den vorst mogen gebruikt worden (zie bl. 83 en 84) en eenige weinige andere woorden die slechts aan het hof in zwang zijn; terwijl men zich overigens van het Kråmå bedient, daarbij echter zorgende dat men de nederigste uitdrukkingen kiest, en die zoo ordelijk en zorgvuldig als mogelijk is voordraagt (¹). Tot die hoftaal behooren b. v. de woorden: [illegible] paleis; [illegible] toorn, gramschap; [illegible] naam; [illegible] komen, aankomen; [illegible] spreken; [illegible] welaan, komaan; [illegible] vragen; [illegible] uitkomen, voortkomen; [illegible] welvaren, welvarend zijn; enz.

§ 4. Over de verdeeling der Javaansche Literatuur in tijdvakken.

Wij zijn nog door niemand voorgegaan in het ontwerpen van eene geregelde schets der Javaansche letterkunde; en men mag zeggen dat ook eigenlijk de tijd daartoe nog niet gekomen is (²); althans niet voor ons, die, in

(¹) Vergel. het Voorberigt voor de Spraakkunst van Corneis de Groot.

(²) Men beschouwe dit Tweede Deel van ons werk, dat Letterkunde ten opschrift draagt, dan ook slechts als eene eerste proeve, of nog liever, als een toevoegsel tot het Eerste Deel, de Spraakkunst, om daarmede een geheel te vormen dat beknoptelijk alles bevat, wat omtrent de Javaansche taal en geschriften hier en daar verspreid in druk wordt aangetroffen, met bijvoeging van hetgeen van elders ter onzer kennis is gekomen. Welligt zullen onze pogingen althans dit nut stichten, dat zij de aanmerkingen en teregtwijzingen van meer bevoegde personen uitlokken, en deze ons zoo doende een stap verder brengen op het nog bijna geheel onbearbeide veld der geschiedenis van de Javaansche literatuur; een onderwerp, dat wel verdiende door eenen Winter, Gericke, Wilkens, of een ander, die, op *Java* zelf, met de noodige kennis en betere hulpmiddelen dan wij bezitten voorzien is, eens opzettelijk behandeld te worden.

Digitized by Google

Europa wonende, onze kennis moeten putten uit de weinige Handschriften die van tijd tot tijd van *Java* zijn overgebragt, en wier hulpmiddelen ter beoefening van die stukken nog zoo hoogst gebrekkig zijn. Immers bezitten wij tot dusverre slechts zeer weinige, en dat wel (behalve de Spraakkunst van CORNETS DE GROOT, en vooral de uitgave daarvan door den Hoogleeraar T. ROORDA) hoogst oppervlakkige proeven van Javaansche Spraakkunst, terwijl tot heden zelfs niet een enkel, eenigzins voldoend Woordenboek bestaat (¹). Het is dus niet te verwonderen dat van de Handschriften die wij bezitten nog slechts weinige naauwkeurig en grondig bearbeid, en de meeste ons niet veel meer dan bij naam en hoofdinhoud bekend zijn. Aan eene chronologische rangschikking van de voortbrengselen der Javaansche letterkunde is dan ook tot dusverre nog niet kunnen gedacht worden. Men heeft kunnen bepalen, dat zulke geschriften die toespelingen op de leer van den Koran of geheel Mohammedaansch-godsdienstige onderwerpen behelzen, na de invoering van het Islamisme op *Java* moeten zijn opgesteld; en dat daarentegen dezulke waarin geen enkel Arabisch woord, geen spoor van het Mohammedanisme voorkomt, maar die rijk in Kawi-woorden zijn, en onderwerpen uit de Hindoe-Javaansche godenleer en geschiedenis behandelen, vóór die godsdienst-verandering zijn vervaardigd; doch hiertoe bepaalt zich ook alles, met uitzondering van die weinige werken, die geschiedenissen uit den jongsten tijd behelzen, of waarin een te vertrouwen jaartal of de naam van een Schrijver wiens leeftijd van elders bekend is, wordt opgegeven. Eerst wanneer het Kawi volmaakter gekend, en een zeer groot aantal Javaansche geschriften grondig beoefend zal zijn, zal het mogelijk worden in de afnemende zuiverheid der eerste, en de toenemende zuiverheid der laatste taal eenen eenigzins bruikbaren maatstaf voor den betrekkelijken ouderdom dier geschriften te vinden.

Die verdeeling in de twee groote tijdvakken, waarvan wij hierboven spraken, en die men dan op deze wijze zoude moeten vaststellen:

I. Tijdvak. Van het begin van den Indischen invloed op *Java*, tot op de invoering van het Islamisme aldaar; d. i. van het jaar 1—1400 Jav. tijdr. of 78—1478. n. C.

II. Tijdvak. Van de invoering van het Islamisme tot op onzen tijd.

die verdeeling, zeiden wij, is te onbepaald om van eenige waarde te zijn; terwijl eene nadere bepaling ons, behalve in enkele bijzondere gevallen, immers voor als nog, onmogelijk voorkomt. Wij zullen het daarom ook niet wagen, bij de opgave der voornaamste ons bekende Javaansche geschriften, hunnen ouderdom te bepalen, overtuigd zijnde dat wij ons daarin al te dikwijls zouden vergissen; maar alleen den hoofdinhoud opgeven, en zulke bijzonderheden als der vermelding waardig zullen schijnen.

§ 5. OPGAVE VAN DE VOORNAAMSTE DER IN HET JAVAANSCH BESTAANDE GESCHRIFTEN, VOOR ZOO VERRE DIE ONS BEKEND ZIJN.

De Javaansche literatuur is, gelijk wij vroeger reeds hebben aangemerkt, een aanzienlijk gedeelte van haren rijkdom verschuldigd aan de volkplanters,

(¹) Over de bestaande hulpmiddelen ter beoefening van het Javaansch, zie men de laatste § van dit Deel.

Digitized by Google

die van het vaste land van *Indië* naar *Java* overkwamen; en zulks niet alleen voor zoo verre zij bestaat in vertalingen, of liever navolgingen van Sanskritsche werken; maar ook, en inzonderheid, voor zooverre de Indische mythologie en Indische legenden alleen de onderwerpen hebben geleverd voor die menigte van verhalen, die oorspronkelijk in het Kawi opgesteld, en nog slechts voor een klein gedeelte in hedendaagsch Javaansch overgebragt zijn.

Dat gedeelte der literatuur, hetwelk geheel oorspronkelijk Javaansch, en ook niet in Kawi geschreven is, bestaat hoofdzakelijk in Geschiedverhalen van afzonderlijke rijken, die vroeger of later op *Java* hebben bestaan; Wetsbepalingen van verschillenden aard; Zedelessen; benevens zulke Verhalen en godgeleerde of zedekundige werken die na de invoering van het Islamisme aan het Arabisch ontleend zijn. Ook in deze eigenlijk-Javaansche geschriften komen echter vele Kawi-woorden voor, waarvan zich de schrijvers bedienen hetzij om hunne geleerdheid te toonen, hetzij om het vereischte getal lettergrepen en den vereischten eind-klinker voor elken regel te bekomen: want, met uitzondering van de wetboeken en een enkel geschiedverhaal, zijn alle werken in dichtmaat opgesteld.

Wij zullen, bij onze opgave van de Javaansche geschriften die ons bekend zijn, deze verdeelen in dezulke die behelzen:

A. Mythologie, en overleveringen omtrent de oudste geschiedenis.
B. Eigenlijk-gezegde geschiedenis en kronijken.
C. Romantische en andere verdichte verhalen.
D. Zedekundige werken.
E. Wetboeken.
F. Godgeleerde werken.
G. Letterkunde, Astronomie, Astrologie, en Chronologie.

A. *Mythologie en overleveringen omtrent de oudste geschiedenis.*

De overleveringen omtrent de oudste lotgevallen van *Java* en zijne bewoners zijn, evenzeer als, ja misschien meer dan die van ieder ander volk, van een hoogst fabelachtigen aard. Goden in menschengestalte, menschen met goddelijke vermogens begaafd, bovennatuurlijke wezens in monsterachtige reuzengedaante, zijn, met de menschen, bewoners van, en de voornaamste handelende personen op de wereld. De geschiedenis der Godheden is zoo met die der menschen in een geweven, in één woord, de oudste geschiedenis is zoo geheel mythe, dat men zich ter naauwernood een flaauwen straal van historische waarheid uit den nacht van onzekerheid en verdichting ziet tegenschemeren.

Het is daarom ook dat wij al de hieronder staande werken onder ééne rubriek hebben zamengebragt.

1. ꦏꦤ꦳ꦢ꦳ *Kandha.* Van dit, in de Kawi-taal geschreven, werk schijnt het oorspronkelijke te zijn verloren gegaan; doch men bezit eene vertaling daarvan in gewoon Javaansch. Het moet geschreven zijn reeds spoedig na de komst der Indische volkplanters op *Java*, en bevat de oudste begrippen van mythologie, die op de Oost-Indische eilanden schijnen geheerscht te hebben, vermengd met de leer van het Boedisme dat de Indiërs naar *Java* hadden overgebragt. Voor eene korte inhouds-opgave is dit werk niet

Digitized by Google

geschikt; men zie er over RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 417 &c. v. HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. I, S. 191—200. DULAURIER, *Mém.* p. 27—29 (1).

2. [illegible] *Manik Mâjâ.* Ook dit werk is in het Kawi geschreven, doch schijnt jonger te zijn dan het voorgaande. Het vangt aan met een kort berigt van de wording van het heelal door den wil van [illegible] (de Oppermagtige), en is verder geheel van mythologischen inhoud. Het verschilt van de *Kandha* voornamelijk hierin, dat het een zuiverder, minder door vreemde inmengselen verbasterd Boedisme voorstelt, dan dat werk; het bevat de Godenleer die waarschijnlijk in de eerste eeuwen van onze jaartelling op *Java* beleden werd. Men zie daarover verder: RAFFLES, t. a. p. Vol. II, Appendix H, p. CXII—CXXVI, waar eene vertaling van dit werk gegeven wordt. v. HUMBOLDT, B. I, S. 200—205. DULAURIER, p. 29—31.

3. [illegible] *Mâhâ Dêwâ Boedâ.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van de opperste Godheid BATHÂRÂ GOEROE, gedurende zijne regering als vorst op aarde.

4. [illegible] *Boedâ Woekoe.* Een Kawi-werk, bevattende het verhaal van de regeling der Godsdienst door BATHÂRÂ GOEROE.

5. [illegible] *Mâhâ Brâmâ.* Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van de regering van den God BRÂMÂ als vorst op aarde.

6. [illegible] *Soemanantâkâ.* Een Kawi-werk, bevattende de geschiedenis van de regering van den God WISNOE als vorst op aarde.

7. [illegible] *Hardjoenâ Widjâjâ*, ook wel genaamd [illegible] *Hardjoenâ Sâsrâ bahoe*, of eenvoudig [illegible] *Hardjoenâ Sâsrâ*, de duizend-armige Ardjoenâ. Een Kawi-werk, bevattende het verhaal van den oorlog tusschen den vorst ARDJOENÂ WIDJÂJÂ te *Mahispati*, en den reuzenvorst DÂSÂ-MOEKÂ te *Ngalêngkâ*. Van dit werk bestaat eene Javaansche vertaling, waarvan een uittreksel in proza is vervaardigd door C. F. WINTER, en uitgegeven door den Hoogl. T. ROORDA, te *Amsterdam*, bij JOHANNES MÜLLER, 1845.

8. [illegible] *Râmâjânâ* (Sanskr. *Râmâjana*). Een oorspronkelijk in het Sanskrit opgesteld werk, behelzende het verhaal van de daden en lotgevallen van den God WISNOE, tijdens hij op aarde verkeerde in den persoon van RÂMÂ, den oudsten zoon van DÂSÂ-RÂTÂ, vorst van *Ngajôdyâ;* en inzonderheid zijnen bestendigen strijd tegen den reuzenvorst RAWÂNÂ of DÂSÂ-MOEKÂ, zoon van Bagawan WISRÂWÂ, vorst van *Ngalêngkâ*, wegens het schaken van zijne echtgenoot SINTÂ (Sanskr. SÎTÂ), dochter van DJANÂKÂ den vorst van *Mantili*, en zijne eindelijke zegepraal over hem.

---

(1) Wij noemen hier en in het vervolg kortheidshalve slechts den naam van den Schrijver; de titel van het door ons bedoelde werkje is: *Mémoire, lettres et rapports relatifs au cours de langues Malaye et Javanaise fait à la bibliothèque royale pendant les années* 1840—1842, *et à deux voyages littéraires entrepris en Angleterre, par* EDOUARD DULAURIER. *Paris*, 1843.

Digitized by Google

Dit gedicht is door Empoe [1] Poejwå uit het Sanskrit in de Kawi-taal overgebragt of nagevolgd, en daaruit weder in het Javaansch. Zulke Javaansche bewerkingen bestaan er verscheidene, van verschillende dichters en verschillenden ouderdom; die welke vervaardigd is door den dichter Jåså di poerå in het laatst der vorige eeuw, is met eene Nederduitsche vertaling en aanteekeningen uitgegeven door C. F. Winter, in het XXIste Dl., der werken van het Bataviaasch Genootschap. Een uittreksel in proza uit hetzelfde werk is insgelijks door den Heer Winter vervaardigd, en uitgegeven door den Hoogl. T. Roorda, te *Amsterdam*, bij Johannes Müller, 1845.

Over de vertalingen of navolgingen van de Råmåjånå in het Maleisch en andere talen, zie men onze *Handleiding tot de kennis der Maleische taal* enz., bl. 158.

9. [illegible] *Bråtå Joedå* (Sanskr. *Mahåbhårata*). Een oorspronkelijk Sanskritsch gedicht, uit welke taal het in het Kawi is overgebragt door Empoe Sëdhåh, volgens eene Sëngkålå, in den aanvang van het werk voorkomende, in het begin van de achtste eeuw der Jav. tijdrekening. Toen de kennis van het Kawi langzamerhand verloren ging, werd het gedicht weder overgebragt in de taal zoo als die toen gesproken werd; en als ook deze weder verouderd was, op nieuw in later Javaansch omgewerkt. Er zijn verscheidene zulke omwerkingen vervaardigd, waarvan er althans drie bekend zijn; de jongste dagteekent van het laatste gedeelte der vorige eeuw, en is dus thans de verstaanbaarste, maar waarschijnlijk ook de meest van het oorspronkelijke afwijkende.

Het gedicht behandelt den oorlog tusschen de Pandhåwå's en Koråwå's, en heeft kortelijk den volgenden inhoud. Abijåså, de koning van *Ngastinå*, had drie zonen; de oudste, Dhesthå-råtå, was blind; de middelste, Pandhoe, had een scheef hoofd; de jongste, Widoerå, was lam. Na een geruimen tijd geregeerd te hebben, besloot Abijåså zich van de wereld aftezonderen, om het overige van zijn leven in godsdienstige verrigtingen doortebrengen, en stond de regering af aan zijnen middelsten zoon Pandhoe. Pandhoe stierf nog bij het leven van zijn vader, en liet vijf zonen na, Joedhisthirå, Wrëkodårå, ook Bimå geheeten, Ardjoenå, Nakoelå, en Sadéwå, die gezamenlijk den naam van Pandhåwå's dragen; en hun oom, de blinde Dhesthå-råtå, aanvaardde, met goedvinden van hun grootvader Abijåså, gedurende hunne minderjarigheid, als voogd de regering over het rijk van *Ngastinå*. Daar echter Dhesthå-råtå zelf zeven en negentig zonen had (die gezamenlijk onder den naam van Koråwå's bekend zijn), wenschte hij het rijk van *Ngastinå* voor hen te behouden, waartoe hij meende geregtigd te zijn, doordien hij zelf de oudste zoon van Abijåså was, en zijne zonen dus meer aanspraak op den troon hadden, dan die van zijnen jongeren broeder Pandhoe. Hij verwijderde ten dien einde de vijf Pandhåwå's, door hen met duizend man naar eene woeste streek, *Ngamartå* genaamd, te zenden,

---

[1] *Empoe* (ꦲꦩ꦳ꦺ) behoort niet tot den eigennaam, maar is een voorzetsel voor namen van beroemde personen, inzonderheid voor die van Schrijvers of Dichters.

Digitized by Google

om die te ontginnen, en daar een rijk te stichten; waarin zij na tallooze moeiten en gevaren slaagden, vooral door de hulp van hunnen oudoom, den koning van het naburig rijk van *Wiråthå;* en JOEDHISTHIRÅ, de oudste der Pandhåwå's werd koning van het nieuw gestichte rijk. Maar toen nu Dhesthå-råtå het bewind nederlegde, en zijnen oudsten zoon, SOEJOEDÅNÅ genaamd, in het bezit van het rijk van *Ngastinå* gesteld had, maakte Joedhisthirå voor zich en zijne broeders aanspraak op huns vaders rijk, en verbond zich met zijnen oudoom, den koning van *Wiråthå*, en vele andere vorsten, om des noods met geweld van wapenen het rijk van *Ngastinå* weder te bemagtigen. Onder deze bondgenooten was ook KRĚSNÅ, de vorst van het naburig rijk *Dwårå-wati*, die eigenlijk de God WISNOE was, maar als mensch op aarde leefde, en als zoodanig een zoon was van den broeder van DÈWI KOENTHI, de moeder der drie oudste Pandhåwå's, terwijl zijne zuster met Ardjoenå, den middelsten der Pandhåwå's gehuwd was. — Maar ook Soejoedånå, de koning van *Ngastinå*, had zijne bondgenooten, en daaronder ook eenen van goddelijk geslacht, te weten KARNÅ, den vorst van *Ngawònggå*, die een zoon was van den ZONNEGOD en Dèwi Koenthi, voor dat deze met Pandhoe gehuwd was. Karnå was dus een half-broeder van de drie oudste Pandhåwå's, maar echter bondgenoot der Koråwå's. — De kampstrijd tusschen de Pandhåwå's en Koråwå's duurt vele dagen, tot dat, na het sneuvelen van Soejoedånå, de eerste eene volkomene overwinning behalen, en Joedhisthirå bezit neemt van het rijk van *Ngastinå*. Alle de zonen der vijf Pandhåwå's waren in den strijd gesneuveld; doch BIMANJOE, de zoon van Ardjoenå, liet eene zwangere weduwe na, wier zoon later Joedhisthirå's opvolger werd, en uit wien de volgende vorsten van *Java* gezegd worden gesproten te zijn.

Ziedaar den hoofdinhoud van het heldendicht, waarvan VON HUMBOLDT zegt (¹): « Man müsste ungerecht sein, wenn man dem Gedicht nicht sogar » einen recht hohen poetischen Werth einraumen wollte. Es besitzt Stellen » erhabener und erschütternder Schilderungen des Schlachtgewimmels, und » andere freundlicher und lieblicher Scenen. Besonders sind Naturschilde- » rungen schön und malerisch ausgeführt. » Ook bij de Javanen staat de *Bråtå Joedå* in de hoogste achting; zij houden het niet voor een werk van vreemden oorsprong, maar voor een oorspronkelijk Javaansch gedicht, waarin de daden bezongen worden van helden die eenmaal op *Java* hebben geleefd; ja zelfs gaat Djåjå Båjå, de vorst van *Kědiri*, onder wiens regering de Kawi-overbrenging der *Bråtå Joedå* vervaardigd is, bij hen door voor een afstammeling van BIMANJOE, den zoon van ARDJOENÅ; nog heden weten zij de vermeende ligging van sommige der hier voorkomende plaatsen aantewijzen, terwijl zij zeggen dat die vroeger van alle bekend was (²).

RAFFLES heeft den inhoud, en gedeeltelijk den tekst en de vertaling van dit werk, medegedeeld in zijne *History of Java*, Vol. I, p. 458—524. Verder zie men er over VON HUMBOLDT *Ueber die Kawi-Sprache*, B. II, S. 8—23.

(¹) *Ueber die Kawi-Sprache*, B. II, S. 15.

(²) De vermeende ligging dier plaatsen wordt opgegeven in RAFFLES' *Hist. of Java*, Vol. II, p. 460 & 461.

Digitized by Google

DULAURIER, *Mémoire* &c. p. 31—41; en *Proeve van Javaansche Poëzij uit het Javaansche heldendicht, de Brâtâ Joedâ, eene voorlezing*, door den Hoogl. T. ROORDA; te *Leeuwarden*, bij G. T. N. SURINGAR; uit welk werkje wij hoofdzakelijk den hierboven medegedeelden hoofdinhoud hebben overgenomen.

Een uittreksel uit de *Brâtâ-Joedâ*, in proza door C. F. WINTER vervaardigd, is door den Hoogl. T. ROORDA uitgegeven, te *Amsterdam*, bij JOHANNES MÜLLER, 1845.

10. [illegible] *Bandâ Laksânâ*. Een Kawi-werk, bevattende het verhaal van de uitloving van DÈWI KOENTHI, de moeder van den vorst KARNÂ en de drie oudste PANDHÂWÂ's. (Zie hierboven bij de *Brâtâ-Joedâ*).

11. [illegible] *Wiwâhâ* of [illegible] *Mintâ-râgâ* (1). Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van de afzondering (*pertapâ-an*) van ARDJOENÂ, den derden der PANDHÂWÂ's op den berg *Héndrâ-kilâ*. Het is vervaardigd door Empoe KANO, onder de regering van DJÂJÂ BÂJÂ te *Kĕdiri* (2), en in het Javaansch overgebragt door (of op last van) den Soesoehoenan PAKOE BOEWÂNÂ III, in het jaar 1704 Jav. tijdr. Deze bewerking is met eene Hollandsche vertaling en eenige opheldernde aanmerkingen uitgegeven door J. F. C. GERICKE, in het XX^ste^ Deel der Werken van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen. Nadere bijzonderheden, benevens eene zoo kort mogelijke, doch voor ons bestek nog veel te uitvoerige, inhoudsopgave, zijn te vinden in de door dien Geleerde voor zijne uitgave geplaatste Inleiding bl. X—XXVIII.

11. [illegible] *Pandhoe Pâpâ*. Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van den vorst PANDHOE.

12. [illegible] *Darmâ Sarânâ*. Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van de geboorte der vijf zonen van Pandhoe.

13. [illegible] *Balé Golé-golé*. Een Kawi-werk behelzende het verhaal van de verbranding der Pandhâwâ's te *Ngastinâ*.

14. [illegible] *Pandhâwâ Dânâ*. Een Kawi-werk, bevattende het verhaal van de boetedoening der Pandhâwâ's.

---

(1) Het gedicht draagt onverschillig deze beide namen; echter maken sommige Javanen daar tusschen dit onderscheid, dat zij door het eerste woord den oorspronkelijken Kawi-tekst, en door het tweede de Javaansche bewerking daarvan bedoelen.

(2) Volgens RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 439, leefde DJÂJÂ BÂJÂ in het begin van de achtste eeuw der Javaansche tijdrekening. Volgens eene aan DJÂJÂ BÂJÂ zelven toegeschreven kronijk, die medegedeeld wordt door RAFFLES in genoemd werk, Vol. II, p. 73, regeerde hij te *Kĕdiri* in het jaar 800, Jav. tijdr. GERICKE eindelijk zegt in de Inleiding voor zijne uitgave der *Wiwâhâ*, dat hij in de negende eeuw der Jav. jaartelling te *Kĕdiri* geregeerd heeft. Maar hij voegt er bij; «Doch er is weinig staat te maken op de opgave der Javanen van *data*, die op tijden betrekking hebben, waarvan de annalen niet bestaan of voor ons zijn verloren gegaan. Zooveel kan men met zekerheid aannemen, dat er in den alouden tijd te *Kĕdiri* een vorst, DJÂJÂ BÂJÂ genaamd, geregeerd heeft, die de wetenschappen en dichtkunst zelf beoefend, en bij anderen voorgestaan en aangemoedigd moet hebben. Vandaar dat alle voorname werken in het Kawi gezegd worden òf van dien vorst zelven afkomstig, òf onder zijne regering door geleerden en dichters vervaardigd te zijn.»

Digitized by Google

15. [illegible] *Manik Hardjå.* Een Kawi-werk, behelzende een verhaal van het bedrog tegen de Pandhåwå's gesmeed te *Ngastinå.*

16. [illegible] *Joedå Nagårå.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis der Pandhåwå's, toen zij in dienst gingen bij hunnen oudoom, den vorst van *Wiråthå.*

17. [illegible] *Hanoerågå Soerå.* Een Kawi-werk, behelzende de daden van BOEMÅ den zoon van WISNOE en DÈWI PRĚTIWI. Van dit werk bestaat eene vertaling in het Javaansch, die den naam draagt van [illegible] *Boemå Kalantåkå* of [illegible] *Hémbå Tali.* De hoofdinhoud van dit gedicht wordt opgegeven door RAFFLES, *Hist. of Java.* Vol. I, p. 435.

18. [illegible] *Parikĕsit.* Een Kawi-werk, bevattende de geschiedenis van de voorspoedige regering van PARIKĚSIT, den zoon van Bimanjoe en kleinzoon van Ardjoenå. Verder behelst het de geschiedenis van de regering van zijne tien afstammelingen en opvolgers tot op Djåjå Båjå. Zie verder RAFFLES, *Hist. of Java,* Vol. I, p. 435.

19. [illegible] *Soerjå Kĕtoe.* Een Kawi-werk van geringe uitgebreidheid, behelzende het verhaal van zekeren vorst, een nakomeling in den vijfden graad van een der Koråwå's, aan wien op zijn aanhoudend gebed door de Goden een zoon werd geschonken, genaamd KĚRTÅ SOEMÅ. RAFFLES, *Hist. of Java,* Vol. I, p. 436.

20. [illegible] *Koendjårå Krĕsnå.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van WISNOE, tijdens hij als menschelijk vorst onder den naam van KRĚSNÅ regeerde te *Dwårå-wati.*

21. [illegible] *Partå Jaknå.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van het huwelijk van Ardjoenå met SOEMBÅDRÅ, de dochter van BASOE DÉWÅ.

22. [illegible] *Palgoenadi.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van Ardjoenå (die hier den bijnaam PALGOENÅ of PALGOENADI, *de voortreffelijke Palgoenå,* draagt), tijdens hij als leerling diende bij den Pandita DRONÅ of DOERNÅ (Sanskr. DRÔNA).

23. [illegible] *Bimå Soetji.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van WRĚKODÅRÅ of BIMÅ, den tweeden zoon van Pandhoe, tijdens hij als leerling diende bij den Pandita DRONÅ. Van dit werk bestaat ook eene Javaansche vertaling. Zie bl. VIII, van de Inleiding der *Wiwåhå* door GERICKE.

24. [illegible] *Måhå Basåwå.* Een Kawi-werk, bevattende de geschiedenis van het rijk *Wiråthå.*

25. [illegible] *Poerwå Nandå.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van de stichting van het rijk *Ngastinå.*

Digitized by Google

26. ꦩꦭꦮꦶꦲꦸꦫꦲꦱꦤ꦳ *Malawi Hoeroessan.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van het rijk *Ngamarti.*

27. ꦤꦟꦩꦫꦶꦢ *Sorangsâ.* Een Kawi-werk, bevattende de geschiedenis van den vorst Basoe Déwâ, den schoonvader van Ardjoenâ.

28. ꦏꦿꦶꦩꦢ *Krimâ Tâjâ.* Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van de verdwijning van den kluizenaar Abijâsâ, den grootvader der Pandhâwâ's en Koraâwâ's (¹).

29. ꦲꦫꦶꦤꦢꦺ *Hari Wôndâ.* Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van de geboorte van den kluizenaar Mijâsâ. Misschien behandelt dit werk een tijdvak uit het leven van Krĕsnâ (eene incarnatie van Wisnoe); althans de titel van het werk *hari wôndâ*, in het Sanskrit *hari bandha*, beteekent hetzelfde als *hari mberti* (schoon ligchaam), welk laatste een bijnaam is van vorst Krĕsnâ.

30. ꦲꦱꦩꦫꦢꦭꦤ꦳ *Hasmârâ Dalan.* Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van het huwelijk van den kluizenaar Mijâsâ.

31. ꦢꦺꦮꦧꦿꦠꦢ *Déwâ Brâtâ.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van den kluizenaar Bismâ.

32. ꦩꦤꦺꦴꦩꦢ *Manoemâ Nasâ.* Een Kawi-werk, bevattende de levensgeschiedenis van den kluizenaar Manoemâ Nâsâ.

33. ꦟꦠꦺꦴꦠꦏꦠꦶꦗꦢ *Gatoet Kâtjâ Sâjâ.* Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van de geboorte van Gatoet Kâtjâ.

34. ꦗꦺꦴꦢꦤꦢ *Joedâ Jânâ.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van den vorst Joedâ Jânâ.

35. ꦲꦢꦶꦤꦶꦫꦩꦭꦢ *Hadji Nirmâlâ.* Een Kawi-werk, behelzende de geschiedenis van den vorst Adji Nirmâlâ.

36. ꦤꦺꦴꦩꦤꦠꦢꦺ *Bomantârâ.* Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van de geboorte van den vorst Bomâ.

37. ꦤꦺꦴꦩꦤꦠꦏꦢ *Bomantâkâ.* Een Kawi-werk, behelzende het verhaal van den dood van den vorst Bomâ.

38. ꦱꦶꦤꦢꦺꦭꦢ *Sindhoelâ.* Een oorspronkelijk Javaansch werk, behelzende de geschiedenis van den vorst Sindhoelâ te *Paloeh*, en den overzeeschen schriftgeleerde Adji Sâkâ.

39. ꦧꦤꦢꦺꦲꦺꦴꦔ *Bandhong* Een Javaansch werk, behelzende de geschiedenis van den vorst Bâkâ te *Brambanan.*

(¹) Wij hebben de titels en den inhoud van dit, en de negen volgende werken ontleend, aan een door iemand die het Javaansch niet verstond vervaardigd afschrift van eenen Catalogus van Handschriften, die oorspronkelijk door den geleerden C. F. Winter was opgemaakt, doch waarin bij het afschrijven vele fouten geslopen zijn, die niet alle met zekerheid te herstellen waren. Daar ook de titels en eigennamen niet met Javaansche letters geschreven waren, kunnen wij voor de juistheid daarvan niet instaan.

Digitized by Google

40. [illegible] *Hangling Darmå.* Een Javaansch werk, behandelende de geschiedenis van ANGLING DARMÅ, vorst van *Mĕlåwå Patt.*

41. [illegible] *Pandji Hanggrènni.* Een Javaansch werk, door RAFFLES *Angréné* genaamd, behelzende het verhaal van het huwelijk van PANDJI, den beroemden vorst van *Djĕnggålå*, met zijne eerste gemalin ANGGRÈNNI, alsmede de geschiedenis van de door hem gevoerde oorlogen. Dit is een gedicht van aanzienlijke uitgebreidheid, beginnende met de regering van DJÅJÅ LANGKÅRÅ, Pandji's grootvader te *Mĕndhang Kamoelan*, en eindigende met den dood van Pandji. Het handelt dus over een belangrijk tijdvak der geschiedenis van *Java*, namelijk dat, hetwelk de invoering van het Islamisme slechts kort voorafging. Men zie verder over dit werk RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 439. Eenige overleveringen omtrent de lotgevallen van Pandji worden ook medegedeeld bl. 492—495 van het Ie Dl., III Boek, van P. P. ROORDA VAN EYSINGA's *Handboek der Land- en Volkenkunde.*

42. [illegible] *Pandji Prijĕmbåddå.* Een Javaansch gedicht; volgens RAFFLES, t. a. p. een gedeelte van het onmiddellijk hierboven opgegevene, bevattende voornamelijk het verhaal van Pandji's liefdesgeschiedenis, en eindigende met zijn huwelijk. Deze inhouds-opgave van RAFFLES komt ons niet onwaarschijnlijk voor, daar [illegible] juist *liefkozing, vleijerij* beteekent. De titel *Pandji Prijĕmbåddå* is dus minder gepast voor den inhoud die in den straks genoemden Catalogus van WINTER wordt opgegeven, namelijk: Geschiedenis van PANDJI PRIJĔMBÅDÅ, en van zijne oorlogen.

43. [illegible] *Pandji Sĕmawoeng.* Een Javaansch werk, behelzende de geschiedenis der inhuldiging van Pandji als vorst te *Djĕnggålå.*

44. [illegible] *Pandji Djåjå Koesoemå.* Een Javaansch werk, behelzende den togt van Pandji, onder den naam DJÅJÅ KOESOEMÅ, naar *Bali*, om zijne verlorene gemalin weder te krijgen. Zie RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 439.

45. [illegible] *Pandji Djåjå Lĕngkårå.* Een Javaansch werk, behelzende de geschiedenis der regering van DÈWI KIRÅNÅ, tweede vrouw van Pandji, als vorst te *Bali.*

46. [illegible] *Pandji Panibå.* Een Javaansch werk, behelzende de lotgevallen van DÈWI KIRÅNÅ, tweede vrouw van Pandji, onder den naam van PANIBÅ.

47. [illegible] *Damar Woelan* of [illegible] *Damar Sasi.* Een Javaansch werk, behelzende de geschiedenis van DAMAR WOELAN, en inzonderheid die van zijnen oorlog tegen MÉNAK DJINGGÅ vorst van *Balĕmbangan*, zijne overwinning op dezen behaald, zijn huwelijk met de dochter van BRÅWIDJÅDJÅ den vorst van *Mådjå-Pahit*, zijne verheffing tot vorst aldaar, en eindelijke zegepraal over alle zijne vijanden.

ROORDA VAN EYSINGA deelt eene hoofdzakelijke vertaling van dit gedicht mede in zijn *Handb. der Land- en Volkenkunde*, Boek III, Dl. I, bl. 502, tot Boek III, Dl. II, bl. 30; en berigt op laatstgemelde plaats tevens dat

Digitized by Google

het in het laatst der vorige eeuw uit oud-Javaansch in het hedendaagsch Javaansch is overgebragt, echter met behoud van der vele in het oorspronkelijke voorkomende Kawi-woorden.

B. *Eigenlijk-gezegde geschiedenis, en kronijken.*

Het is hoogst moeijelijk, zoo niet onmogelijk, eene juiste afscheiding te maken tusschen de werken van fabelachtig-geschiedkundigen inhoud, en dezulke die voor eigenlijk-gezegd historische moeten gehouden worden: want ook deze zijn veelal met zoo vreemde vertellingen en ongerijmdheden opgesierd, dat het vertrouwen van den lezer ook op het overige gedeelte der geschiedenis daardoor aanmerkelijk geschokt wordt. Men voege daarbij dat wij slechts een zeer klein gedeelte der hier opgegevene werken zelf hebben gezien, en den inhoud der overige, òf alleen volgens den titel, òf volgens de opgave van anderen (die ze welligt veelal ook niet zelf gelezen; maar de inhouds-opgave van Javanen ontvangen hebben), mededeelen; en men zal het ons minder euvel duiden, zoo het later, wanneer de Javaansche literatuur eens meer en beter bekend zal geworden zijn, blijken mogt, dat een of ander werk hier onder eene verkeerde klasse gerangschikt is.

Wij deelen dan hier als geschiedkundige en kronijkmatige werken, de volgende mede:

1. [illegible] *Babad poerwå.* Dit werk behelst de oudste geschiedenis van *Java.*

2. [illegible] *Babad Djĕnggålå.* Dit werk behelst de geschiedenis van het rijk *Djĕnggålå*, van het jaar 771—852. Zie DULAURIER, *Mém.* &c., p. 45.

3. [illegible] *Babad Padjadjaran.* De geschiedenis van het rijk *Padjadjaran.*

4. [illegible] *Babad Mådjå-Pahit.* De geschiedenis van het gebied van *Mådjå-Pahit*, van het jaar 1146—1365. Zie DULAURIER, *Mém.*, p. 45. Men vergelijke echter hetgeen hierboven gezegd is, bl. 201, in de aanmerking.

5. [illegible] *Probankårå.* Eene geschiedenis van het rijk *Mådjå-Pahit.*

6. [illegible] *Djåkå Krèwèt.* Eene geschiedenis van het rijk *Mådjå-Pahit.*

7. [illegible] *Babad Mangkoe Boemi.* Geschiedenis van de splitsing van *Java* in twee rijken.

8. [illegible] *Babad Dĕmak.* Eene geschiedenis van de rijken *Dĕmak* en *Padjang*, van het jaar 1325—1415. Zie DULAURIER, *Mém.*, p. 45.

9. [illegible] *Babad Mataram.* Geschiedenis van het rijk *Mataram*, van het jaar 1415—1679. Zie DULAURIER, *Mém.* p. 45.

Digitized by Google

10. [illegible] *Babad Kartå-Soerå.* Geschiedenis van het rijk *Kartå-Soerå.*

11. [illegible] *Babad nåtå rat Djåwå.* Een uitvoerig werk behelzende de Geschiedenis der vorsten van *Java.* Zie ROORDA VAN EYSINGA, *Handb. der Land- en Volkenkunde*, Boek III, Dl. I, bl. 295—302 en B. III, Dl. II, bl. 31—49, waar de hoofdinhoud van een gedeelte van dit werk, en ook eenige gedeelten in het oorspronkelijke met de vertaling er van, worden medegedeeld. Misschien is dit hetzelfde werk waarvan DULAURIER, *Mém.*, p. 48, zegt: « de tous les manuscrits historiques de cette collection (¹) le plus considérable et le plus précieux, c'est la grande chronique des rois de *Java* en deux énormes in-folios, comprenant, dans un espace de dix-sept à dix-huit cents ans, tout le corps de l'histoire Javanaise, à partir de premiers siècles de notre ère jusqu'au règne du sultan MANGKOU BOUWÅNÅ, quatrième du nom, lequel occupait encore le trône en 1814. » Wel is waar dat DULAURIER hier van een Maleisch werk spreekt, maar dit komt ons toch voor eene vertaling of navolging van een oorspronkelijk Javaansch geschrift te zijn.

12. [illegible] *Sadjarah rådjå Djåwå*, d. i. Geslachtlijst der vorsten van *Java.* Dit werk behelst de geschiedenis van *Java*, van ADAM af, die daar voorgesteld wordt als de stamvader der Goden, tot op den ondergang van het rijk van *Padjadjåran* en de stichting van *Mådjå-Pahit.* Eene vertaling van dit werk, door den translateur GORDYN vervaardigd, is medegedeeld door JOSUA VAN IPEREN, in de drie eerste Deelen der *Werken van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen.*

13. [illegible] *Sadjarah rådjå Djåwå.* Eene zeer korte kronijk, loopende van ADAM af tot op de komst der Europeanen op *Java.* Eene vertaling daarvan vindt men in Dl. VIII, der *Werken van het Bat. Genootsch.* bl. 335—339.

14. [illegible] *Sadjarah rådjå djåwå.* Mede eene korte kronijk, loopende van ADAM af tot op omstreeks het jaar 1700 Jav. tijdr. Deze geheele kronijk wordt in het oorspronkelijke, met eene vertaling, medegedeeld in P. P. ROORDA VAN EYSINGA's *Handb. der Land- en Volkenkunde*, B. III, Dl, I, bl. 450—469.

15. [illegible] *Sĕngkålå goenoeng.* Dit werk, van geringe uitgebreidheid, behelst een verhaal van het ontstaan van verscheidene bergen en voorname plaatsen op *Java.* Het wordt in zijn geheel, met eene vertaling, medegedeeld in P. P. ROORDA VAN EYSINGA's meer gemeld werk, B. III, Dl. I, bl. 9—15

16. [illegible] *Rådjå Pirangon.* Dit in proza geschreven werk behelst de geschiedenis van Koning PHARAÖ en den profeet MOZES, volgens de Mohammedaansche legenden met groote dichterlijke vrijheid te

(¹) Namelijk de verzameling van RAFFLES, die in de bibliotheek der Royal Asiatick Society te *Londen* bewaard wordt.

Digitized by Google

boek gesteld. Het behelst de lotgevallen dier beide personen van de komst van Pharaö in *Egypte*, en de geboorte van Mozes af, tot op de geschiedenis van het gouden kalf, waar het verhaal eensklaps afbreekt. « Het kan zijn dat het handschrift waarvan onze afschriften genomen zijn, onvoltooid gebleven is; maar het kan ook zijn dat de schrijver zelf zijn werk niet verder afgewerkt heeft. » Met deze woorden eindigt de Hoogleeraar T. ROORDA zijne Inleiding voor dit werk, dat door hem uitgegeven is te *'s Gravenhage*, bij K. FUHRI, 1844.

17. ꦱꦤꦩ꦳ *Pralambang* (Voorspelling). Dit werk behelst eene geschiedenis van *Java*, benevens voorspellingen omtrent het toekomstig lot van dat eiland. Het wordt toegeschreven aan den meergemelden Djåjå Båjå, vorst van *Kĕdiri*, doch is zeer waarschijnlijk van latere dagteekening. Eene gedeeltelijke vertaling er van wordt medegedeeld door RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. II, p. 73—75.

18. ꦄꦱ꦳ꦏꦤ꦳ *Iskander*. Geschiedenis van den Sultan ISKANDER (Alexander den Groote). Dit werk is waarschijnlijk uit het Maleisch, Arabisch, of Perzisch vertaald of nagevolgd.

19. ꦄꦤꦢꦱꦏꦺꦤꦢꦺꦴꦂ *Baron Sakèndhèr*. Geschiedenis der oorlogen van BARON SAKENDER, of SEKENDER. Verder is ons van dit werk niets bekend. Misschien zoude het eene geschiedenis van *Alexander den Groote* kunnen zijn, die ook SEKANDER genoemd wordt.

20. ꦤꦺꦤꦏ꦳ *Ménak*. Dit werk (welks titel een Arabisch woord is, dat tot den inhoud niet in verband staat, maar waarmede vele titels van Arabische boeken beginnen, en dat eigenlijk beteekent *geschenk*), behelst de geschiedenis van HAMZAH, en is eene vertaling of navolging van een oorspronkelijk Arabisch werk. Men zie daarover verder onze *Handleiding tot de kennis der Maleische taal* enz., bl. 167.

21. ꦤꦮꦤꦏꦸꦲꦤ꦳ *Nåjå Koesoemå*. Dit werk, dat ook in het Maleisch is overgebragt, behelst de geschiedenis van NÅJÅ KOESOEMÅ, dochter van een der vorsten van *Mådjå-Pahit* uit het laatst der 14de eeuw.

22. ꦱꦺꦴꦂꦠꦤ꦳ *Sri Tandjoeng*. Dit werk behelst de geschiedenis van de Prinses SRI TANDJOENG, dochter van een der vorsten van *Balĕmbangan*.

---

23. *Verhaal van de eerste bevolking van Java*. Dit verhaal wordt, met eene vertaling er van, medegedeeld door P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Handb. der Land- en Volkenk.*, B. III, Dl. I, bl. 107—111. Doch waarschijnlijk is dit slechts een gedeelte van een grooter werk.

24. *Verhaal van de aanleiding tot den opstand van den Pangéran* DIPÅ NĕCÅRÅ in het Jaar 1825 n. C. Dit verhaal is opgesteld door den Ngabéhi DJÅCÅ BASMI te *Toengilis*, den 28sten van de maand *Moharram*, 1825. Eene vertaling van dit kleine, maar niet onbelangrijke, stukje komt voor in het *Handboek der Land- en Volkenk.*, *van* ROORDA VAN EYSINGA, B. III, Dl. II, bl. 205 en volgg.

Digitized by Google

De volgende werken, tot deze of de voorgaande klasse behoorende, worden in de *Maleische Boekzaal*, te vinden achter de oorspronkelijke uitgave der *Maleische Spraakkunst* van G. H. WERNDLY (*Amsterdam, 1736*), als oorspronkelijk Javaansche opgegeven:

25. *Geschiedenis der vorsten van Koeripan.* Dit werk behelst de lotgevallen van verscheidene vorsten en vorstinnen van *Koeripan*, *Daha*, *Pamoetan*, *Gagalang*, *Bali* en *Kambang-Koening*. (WERNDLY.)

26. *Geschiedenis van den koning* NILA DATI KAWATJA, een Javaansch vorst. (W.)

27. *Geschiedenis van Pandawa.* Eene Javaansche geschiedenis en beschrijving der aloude vorsten van *Java.* (W.) Hier zal waarschijnlijk de *Brâtâ Joedâ*, of een der andere, hierboven onder A opgegevene en de geschiedenis der *Pandhâwâ's* behelzende, werken bedoeld zijn.

28. *Koeda Paroengoe.* Eene geschiedenis der vorsten van *Java.* (W.)

29. *Geschiedenis van* AHMAD MOHAMMAD. (W.)

De Hoogleeraar ED. DULAURIER te *Parys*, heeft ons een afschrift doen toekomen van den Catalogus der Javaansche Handschriften uitmakende de verzameling van CRAWFURD, door dezen afgestaan aan het Britsch Museum te *London*. De oorspronkelijke afschrijver heeft daarin vele fouten begaan, die wij niet in staat waren alle te herstellen, anders dan bij gissing. Wij zullen daarom de titels van die werken onveranderd mededeelen, ieder onder de klasse waartoe wij meenen dat zij behooren, en er hier en daar onze aanmerkingen in parenthése bijvoegen; en beginnen dus met die behooren onder de klassen A en B.

30. *Brata Yuddha, or the Javan Mahabarat in the Kawi language.* (Catal. N°. 2. Dit is hetzelfde werk, dat wij hierboven hebben opgegeven, onder A, 9.)

31. *Chronicle of the reigning dynasty of Java.* (Catal. N°. 4.)

32. *Adventures of Manghu nagara* (*Mangkoe Nagârâ*), a modern Javanese narrative. (Catal. N°. 1.)

33. *History of the Prince Manghun gara* (*Mangkoe Nagârâ*), *written by himself.* (Catal. N°. 5. DULAURIER houdt de beide laatstgenoemde, en wel waarschijnlijk te regt, voor hetzelfde werk.)

34. *Rama-kaling, or the Ramayana from the telinga.* (Catal. N°. 6. Zie het hierboven opgegevene onder A, 8.)

35. *Hangling darma.* (Catal. N°. 7. Zie hierboven A, 40.)

36. *Jaya kusuma* (*Djâjâ Koesoemâ*); *his adventures to the island of Bali.* (Catal. N°. 8. Zie hierboven A, 44.)

37. *History of the kingdom of Mataram in Java.* (Catal. N°. 9. Zie hierboven B, 9.)

38. *History of the kingdom of Solo in Java.* (Catal. N°. 10.)

39. *Romance of Secander* [*Iskander*]. (Catal. N°. 11. Zie hierboven B, 18 en 19.)

40. *History of Palun Kusuma, a Javanese Prince;* a modern Javanese narrative. (Catal. N°. 12.)

Digitized by Google

41. *History of Gada Kusuma.* (Catal. N°. 19.)

42. *History of the dynasty of Pahang* [*Java*]. (Catal. N°. 20. Daar ons volstrekt geene dynastie van *Pahang* op *Java* bekend is, vermoeden wij dat men zal moeten lezen *Padjang;* in welk geval dit werk misschien hetzelfde kan zijn, met hetgeen hierboven, B, 8, is opgegeven onder den titel *Babad Dĕmak.*)

43. *History of the kingdom of Bantam.* (Catal. N°. 22.)

44. *History of the war of the Chinese in Java against the Dutch and Javanese.* (Catal. N°. 23. Deze oorlog had plaats in het jaar 1740.)

45. *Arjuna Wijaya* (*Ardjoenâ Widjâjâ.* Catal. N°. 24. Zie A, 7.)

46. *A journal kept by the late sultan of Java* [*1812*]. (Catal. N°. 25.)

47. *A short historical memoir on the modern history of Java.* (Catal. N°. 35.)

48. *The war of rebellion of Pati in Jawa.* (Catal. N°. 39. Welligt is ook hier eene schrijffout ingeslopen, zoodat men lezen moet: *The war of rebellion of late in Java*, waardoor dan waarschijnlijk dezelfde opstand zoude moeten verstaan worden, waarover het volgende werk handelt.)

49. *History of the rebellion or war of Mangku Nagara, written by himself.* (Catal. N°. 40.)

50. *One of the romances called Panji* (*Pandji*) *by the Javanese.* (Catal. N°. 41. Zie A, 41—46.)

51. *History of Java from the beginning.* (Catal. N°. 42.)

52. *Extracts from the Ramayana*, in Kawi. (Catal. N°. 47.)

53. *Brata yuddha*, in modern Javanese. (Catal. N°. 48. Zie A, 9.)

54. *The Wiwaha, a legend of Arjun* (*Ardjoenâ*), in modern Javanese. (Catal. N°. 49. Zie A, 11.)

55. *Translation of the Ramayana in the language of Bali.* (Catal. N°. 50.)

C. *Romantische en andere verdichte verhalen.*

Wij verstaan hier door verdichte verhalen dezulke, die, voor zooverre ons bekend is, geen mythologisch of geschiedkundig onderwerp, al ware dit laatste dan ook met verdichtselen doorweven, behandelen. Welligt vergissen wij ons hierin omtrent sommige; men schrijve dit dan daaraan toe, dat wij die werken niet zelf hebben gelezen, en ook anderen er slechts den blooten titel van hebben medegedeeld.

Wij meenen dat de volgende tot deze klasse behooren:

1. அஸ்மாரா சூபி *Hasmârâ Soepi.* Lotgevallen van ASMÂRÂ SOEPI.

2. மனிகேம் *Manikĕm.* Dit werk is eene navolging uit het Arabisch, en behelst de lotgevallen van DJOHOR MANIKAM, die voorgesteld wordt als eene dochter van HAROEN AR RASJID, den Kalif van *Bagdad.* Het bestaat ook in het Maleisch. Men zie verder RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 441—444.

3. பாஞ்சாதிராதா *Pôntjâ Tjâtrâ.* Geschiedenis van PANTJÂ TJÂTRÂ. Dit werkje bestaat ook in het Maleisch. Zie DULAURIER, *Mém.*, p. 115.

4. ஜகர்சாரா *Djoharsâ.* Dit werk behelst de geschiedenis van twee broeders, uit de landstreek *Sahalsâ.* RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 457.

Digitized by Google

In de *Maleische boekzaal* van WERNDLY worden de volgende opgegeven.

5. *Misa Tamon Pandji Wila Koesoema.* Geschiedenis van MISA TAMON PANDJI WILA KOESOEMA.

6. *Misa Gomitar.* Geschiedenis van MISA GOMITAR.

7. *Tjarangkolina.* Geschiedenis van TJARANGKOLINA.

Uit de verzameling van CRAWFURD.

8. *Romance of jaja (Djâjâ) nagara.* (Catal. N°. 3.)

9. *Romance of Manglihaman.* (Catal. N°. 13.)

10. *Romance of Wangsa yuda.* (Catal. N°. 14.)

11. *Romance of Sutra Jaya.* (Catal. N°. 15.)

12. *Romance of gouda kusuma.* (Catal. N°. 16.)

13. *Romance of Sutra wijaya.* (Catal. N°. 17 en 18.)

14. *Manak (Ménak) jawi nambar,* a legend from the arabic. (Catal. N°. 21.)

15. *Punikapa Rimbon,* a Javanese Romance. (Catal. N°. 26.)

16. *Indra Layangan,* a Javanese Romance. (Catal. N°. 28.)

17. *Charita dadine (Tjaritâ dadinné) Boemi Salingit;* a legend from the Arabic, in the Pegun (¹). (Catal. N°. 29.)

18. *Hamkiya,* a legend from the Arabic. (Catal. N°. 30. Misschien moet dit zijn *Hanifijah,* zie onze *Handleiding tot de kennis der Maleische taal,* enz. bl. 167.)

19. *Rimbon Palintang,* a Javanese romance. (Catal. N°. 33.)

20. *Durya Talajang Sajarat,* a romance. (Catal. N°. 38.)

21. *A collection of Javanese songs.* (Catal. N°. 47.)

22. *Lasmas Salatan,* in Javanese Pegun, from the Arabic. (Catal. N°. 27.)

D. *Zedekundige werken.*

Sommige van de werken die wij onder deze klasse hier zullen laten volgen, behoorden misschien liever onder den afzonderlijken titel *Burgerlijke instellingen,* of bij de *Wetboeken,* vermeld te worden. Dewijl wij echter daaromtrent nog in het onzekere zijn, en zij althans ook vele voorschriften van zuiver zedekundigen aard behelzen, voegen wij ze hier alle bij elkander, tot dat de tijd ons hieromtrent nader zal ingelicht hebben.

1. [illegible] *Niti Sastrâ.* Een Kawi-werk, zamengesteld uit op zich zelve staande zedelessen of spreuken, die het Boedisme tot grondslag hebben. Dit werk schijnt ten minste zoo oud te zijn als de *Brâtâ Joedâ;* de taal is zeer zuiver. Er bestaan verscheidene vertalingen van in het Javaansch, en ook verklaringen; eene van deze laatste is uitgegeven door P. P. ROORDA VAN EYSINGA, te *Amsterdam,* bij L. VAN BAKKENES, *1843;* in deze

---

(¹) Door het woord *Pégon* (ꦥꦺꦒꦺꦴꦤ꦳) verstaat men een boek of geschrift dat in de Javaansche taal, doch met Arabische letters geschreven is; daar zulke werken veelal uit het Arabisch overgenomen zijn, komen er ook vele woorden uit die taal in voor.

Digitized by Google

wordt eerst de Kawi-spreuk in haar geheel opgegeven; dan elk woord afzonderlijk met de beteekenis in het Javaansch; en daarna aan het einde van elke spreuk de vertaling van het geheel. Men zie verder over dit werk: RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 285—296, en 436—438, waar uitvoerige uittreksels worden medegedeeld. VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. II, S. 4. DULAURIER, *Mém.*, p. 42 & 43.

2. [illegible] *Paniti Sastrâ*. Dit werk wordt door GERICKE vermeld op bl. VIII der Inleiding voor de *Wiwâhâ*. Of het hetzelfde is met de *Niti Sastrâ*, dan wel een verschillend werk, durven wij niet bepalen; de titel althans beteekent hetzelfde, te weten: *zedekunde, een zedekundig werk*.

3. [illegible] *Sroeti* of [illegible] *Soerti*. Insgelijks een Kawi-werk, doch van veel lateren tijd dan het voorgaande. Het is vervaardigd door den Pangéran KARANGGAJAM, die aan het hof van den Sultan PADJANG leefde, in het jaar 1513 der Jav. tijdr., dus ruim eene eeuw na de invoering van het Islamisme op *Java*; te welker tijd het Kawi reeds blijkt zeer verbasterd en in verval geraakt te zijn. RAFFLES zegt dat de *Sroeti* eene Sĕngkâlâ bevat, die het jaar 1340 Jav. tijdr. als den tijd der vervaardiging van dit werk aangeeft. Zie J. F. C. GERICKE, Inleiding voor zijne uitgave der *Wiwâhâ*, bl. VI. RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 440.

De later geschrevene werken bevatten wel vele Kawi-woorden, doch zijn overigens Javaansch, en niet meer als Kawi-werken te beschouwen.

4. [illegible] *Papali*. Zedelessen, opgesteld door KJAHI HAGĔNG SÉSÉLÂ. Het begin van dit werk is door J. F. C. GERICKE uitgegeven in het achter zijne *Javaansche Spraakkunst* geplaatst Leesboek, en daaruit door den Hoogleeraar T. ROORDA overgeplaatst achter diens uitgave der *Javaansche Spraakkunst* van CORNETS DE GROOT.

5. [illegible] *Djâjâ Lĕngkârâ*. Zedelessen opgesteld door Pangéran PĔKIK te *Soerabaja*. RAFFLES schijnt omtrent dit werk verkeerd ingelicht te zijn ('t en ware dat er nog een ander van den zelfden naam mogt bestaan, hetgeen ons onbekend is); hij zegt er van: *Djaja Langkara* is een werk, dat verondersteld wordt geschreven te zijn door den vorst van *Mĕndhang Kamoelan* van dien naam, en dat voorschriften bevat voor de behandeling van regtszaken in het hoogste beroep. *Hist. of Java*, Vol. I, p. 440.

6. [illegible] *Niti Prâdjâ*. Zedelessen van den Sultan HAGOENG, volgens RAFFLES, inzonderheid voor vorsten en grooten. Genoemde Schrijver deelt uitvoerige uittreksels uit dit werk mede. Zie *Hist. of Java*, Vol. I, p. 305—310, 351 & 440.

7. [illegible] *Râdjâ kâpâ-kâpâ*. Voorschriften van Pangéran NGADILANGOE voor staatsdienaren. Zie ook RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 441 en 284, op welke laatste plaats een klein uittreksel uit dit werk wordt medegedeeld.

8. [illegible] *Lajang Séwâkâ*. Dit werk behelst zedekundige voorschriften, en wordt door WINTER (in eene op last van den Resident van

Digitized by Google

Soerakarta door hem opgemaakte lijst van Kawische en Javaansche Handschriften), toegeschreven aan den Ngabèhi Jåsâ DI POERÂ, en door GERICKE, aan den Soesoehoenan PAKOE BOEWÂNÂ III. (Zie bl. v der Inleiding voor de *Wiwâhâ*). Dit verschil laat zich echter gevoegelijk verevenen, wanneer men aanneemt dat de *Lajang Séwâkâ* op last van den Soesoehoenan door genoemden Ngabéhi vervaardigd zal zijn. Doch men zie ook hieronder bij 10.

9. [illegible] *Woelang Ngréh.* Dit werk, dat zedekundige voorschriften bevat, wordt door WINTER en GERICKE beiden aan den Soesoehoenan PAKOE BOEWÂNÂ IV, toegeschreven.

10. [illegible] *Sânâ Soenoe.* Dit werk, dat insgelijks zedelessen behelst, wordt door GERICKE t. a. p. toegeschreven aan den Radèn Toemênggoeng SASTRÂ NÉGÂRÂ; terwijl WINTER op de zoo even gemelde lijst dienzelfden Ngabéhi JÂSÂ DI POERÂ, die de *Lajang Séwâkâ* schijnt te hebben opgesteld, ook als den schrijver der *Sânâ Soenoe* opgeeft. Wij moeten hier echter bijvoegen, dat wij van die lijst van WINTER slechts een derde afschrift bezitten, zoodat het zeer mogelijk is dat een der afschrijvers eene vergissing heeft begaan.

11. [illegible] *Hastâ Prâdjâ.* Een werk van denzelfden aard als de *Niti Prâdjâ* (zie hierboven 6), volgens RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 440.

12. [illegible] *Nagârâ Krâmâ.* Behelzende voorschriften om het land goed te besturen. RAFFLES, t. a. p.

13. [illegible] *Joedâ Nagârâ.* Behelzende voorschriften voor het gedrag van personen van allerlei rangen. RAFFLES, t. a. p.

14. [illegible] *Kamandâkâ.* Behelzende voorschriften om ontzag en vrees in te boezemen bij de uitoefening van eenig gezag. RAFFLES, t. a. p.

15. [illegible] *Râdjâ Niti.* Een werk van gelijken aard en ouderdom als de *Niti Prâdjâ* en de *Râdjâ kâpâ-kâpâ.* GERICKE, Inleid. voor de *Wiwâhâ*, bl. VI.

16. [illegible] *Nawawi.* Dit werk, waarschijnlijk uit het Arabisch overgenomen, behelst de zedeleer der Arabieren.

17. [illegible] *Tadjoe Salatin.* Kroon der koningen. Dit werk is oorspronkelijk in het Maleisch opgesteld door BOCHÂRI van *Djohor*, en in die taal met eene Nederduitsche overzetting en aanteekeningen uitgegeven door P. P. ROORDA VAN EYSINGA, te *Batavia*, 1827. Op bldz. 7 van die uitgave geeft de Schrijver, die zich een *Fakhir* (bedelmonnik) noemt, te kennen dat hij dit werk vervaardigde in het jaar 1012 Moh. tijdr., dat is, volgens de aanteekening van R. v. E. op die plaats, onder de regering van ALA OELOEDIN SJÂH, Sultan van *Djohor*, den zestienden vorst der Maleijers, den tienden die het Mohammedaansch geloof beleed, en onder wiens bewind de Hollanders het eerst te *Djohor* kwamen. Voor eene inhouds-opgave is dit werk minder geschikt; het is verdeeld in vier-en-twintig hoofdstukken

Digitized by Google

die de volgende onderwerpen behandelen : I. Over de wijze hoe de mensch zich zelven leert kennen, opdat hij wete van waar zijn oorsprong en hoedanig zijn wezen is. II. Over de wijze hoe men den Heer leert kennen, die de wereld en al wat daarin is geschapen heeft. III. Aanwijzing hoe nietig de wereld en hoe broos het menschelijk leven is. IV. Over 's menschen dood. V. Over de vorstelijke waardigheid. VI. Over de regtvaardigheid. VII. Over den inborst van regtvaardige vorsten. VIII. Over de ongeloovige (dat is, niet-Mohammedaansche) doch regtvaardige vorsten. IX. Over de dwingelandij en de handelingen der dwingelanden. X. Over de hoedanigheden der Rijksgrooten, en de verhevenheid hunner bediening. XI. Over het werk der Schrijvers. XII. Over de verpligtingen der gezanten. XIII. Over de Rijksbeambten. XIV. Over de wijze om kinderen op te voeden. XV. Over de ware eerzucht. XVI. Over het verstand en verstandigen. XVII. Over de rijks-wetten. XVIII. Over de gelaat- en gebarenkunde. XIX. Over de kenmerken der gelaat- en gebarenkunde. XX. Over de betrekking van onderdanen tot den vorst. XXI. Over de betrekking van Heidensche onderdanen tot Mohammedaansche vorsten. XXII. Over weldadigheid en edelmoedigheid. XXIII. Over het nakomen van beloften en verbindtenissen. XXIV. Slot des werks. — Over alle deze onderwerpen wordt zeer uitvoerig gehandeld, en het daaromtrent gezegde telkens met voorbeelden uit de geschiedenis of verdichte verhalen opgehelderd.

E. *Wetboeken.*

1. *Sastrâ Manâwâ* of *Kantârâ*. Dit wetboek is in de Kawi-taal, naar het schijnt op *Bali*, en bepaaldelijk voor dat eiland, geschreven; immers het is geheel naar de gebruiken en zeden daar heerschende ingerigt, hoewel overigens in aanleg en strekking eene navolging van het Indisch wetboek van *Manoe*. Het is dus waarschijnlijk opgesteld door en voor diegenen, die, toen het Islamisme op *Java* de overhand begon te verkrijgen, van daar naar *Bali* weken (zie bldz. 206). RAFFLES zegt, dat dit wetboek verdeeld is in omstreeks honderd en zestig afdeelingen; en dat het merkwaardig is, als burgerlijk wetboek, wegens de bewijzen die het bevat voor het reeds te dier tijde bestaan van bijzondere eigendommen aldaar; en als straf-wetboek, wegens de menigvuldigheid der gevallen waarin de doodstraf, en de zeldzaamheid der omstandigheden waarin eene ligtere ligchamelijke of onteerende straf wordt toegepast. *Hist. of Java*, Vol. I, p. 438. VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. II, S. 4.

2. *Soerjâ Ngalam*. Van dit wetboek vindt men eene vertaling bij RAFFLES, *Hist. of Java*, Appendix C, p. XXXVIII—LI. Volgens den aanvang daarvan, zoude het opgesteld zijn door zekeren vorst SANG PRABOE SOERJÂ NGALAM, wiens regtvaardigheid en onpartijdigheid hoogelijk geroemd worden; verder wordt er niets van hem gezegd dan dat hij was *een zeker vorst van het Westen*.

3. *Djoegoel Moedhâ*. Insgelijks een wetboek, oorspronkelijk in het Kawi opgesteld; het wordt gezegd omstreeks zeshonderd jaren geleden vervaardigd te zijn door DJOEGOEL MOEDHÂ, eenen Patih van zekeren

Digitized by Google

vorst van *Mëndhang Kamoelan*; zie RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 312.

4. [illegible] *Rådjå Kåpå*. Dit werk wordt door RAFFLES t. a. p. voorgesteld als vervaardigd te zijn door RÅDJÅ KÅPÅ, een zoon van Djoegoel Moedhå, die, even als deze, Patih was bij één der vorsten van *Mëndhang Kamoelan*. Of dit werk hetzelfde is met dat, hetwelk wij hierboven (bl. 244) onder den titel *Rådjå Kåpå-Kåpå* hebben opgegeven, dan wel een verschillend, durven wij niet beslissen.

5. [illegible] *Nawålå Pradåtå*. Dit wetboek, hetwelk, even als de vier volgende, tot op dezen dag bij de regtspraak in de Vorstenlanden *Soerakarta* en *Djokjokarta* gevolgd wordt, is, te zamen met deze alle, uitgegeven door den Hoogl. T. ROORDA, te *Amsterdam*, bij JOHANNES MÜLLER, *1844*; en afzonderlijk, in het 1e Dl. van den VIden Jaarg. van het *Tijdschrift voor Neêrl. Indië*, met eene vertaling en aanteekeningen, door Dr. D. L. MOUNIER. Laatstgenoemde zegt, t. a. p. bl. 302, omtrent den oorsprong van dit wetboek het volgende: «Schoon het naderhand eenige veranderingen ondergaan moge hebben, bestond het reeds ten tijde van PAKOE BOEWÅNÅ II, onder wiens regering de zetel van het rijk verplaatst is van *Kartasoera* naar *Soerakarta*, en die, nadat hij ten behoeve der Maatschappij afstand van zijne heerschappij gedaan had, in 1749 overleden is. Waarschijnlijk is het, dat zijn zoon en opvolger PAKOE BOEWÅNÅ III, die van 1749 tot 1788 geregeerd heeft, deze wetten zoodanig heeft gewijzigd, als hij begreep dat door de tijdsomstandigheden vereischt werd; en het is onder diens zoon, PAKOE BOEWÅNÅ IV, die de regering van 1788 tot 1820 in handen heeft gehad, dat dit wetboek in die gedaante tot stand is gebragt, waarin het nu gebruikt wordt.» In de uitgave van den Hoogl. ROORDA voert dit werk echter het Jaartal 1759 Jav. tijdr., hetgeen minstens overeenkomt met 1831 n. C. Het kan evenwel ook zijn dat in dat jaar het afschrift vervaardigd werd, waarnaar die uitgave bewerkt is. Volgens dit wetboek wordt regt gesproken bij de regtbank die den naam *Pradåtå* draagt, en hare zittingen houdt aan de poort van de groote moskée, onder voorzitting van den *Wadånå Djëkså* of hoofd-djëkså (¹).

6. [illegible] *Hanggër Sadåså*. Dit wetboek bevat de voorschriften voor de leden van de regtbank *Balé-mangoe* (zie hieronder bij 7), die den titel *Mantri-Sadåså* dragen. Het is opgesteld door den Radèn Adipati van *Soerakarta* in overleg met de overige rijksgrooten, en onder goedkeuring van den Resident van *Soerakarta*, den Heer VAN PREHN, in het jaar 1817 n. C.

7. [illegible] *Hanggër-hagëng*. Volgens dit wetboek, en de hierboven genoemde *Hanggër Sadåså*, wordt regt gesproken bij de *Balé-*

(¹) Over de regtspleging in de Vorstenlanden, inzonderheid in het gebied van den Soesoehoenan van *Soerakarta*, verdient zeer gelezen te worden, hetgeen door C. F. WINTER is medegedeeld, in het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*, VIde Jaarg., Iste Deel. Ook in ons Derde Deel nemen wij eenige stukken op, die daartoe betrekkelijk zijn.

Digitized by Google

mangoe, die onder voorzitting van den Radèn Adipati of Rijksbestuurder hare zittingen houdt in de Pandhåpå voor diens woning. Het is opgesteld in het jaar 1745 Jav. tijdr. (1817 n. C.) door den Radèn Adipati van *Soerakarta* en den Radèn Adipati van *Djokjokarta*, in overleg met de overige rijksgrooten, en onder goedkeuring van de Residenten der Vorstenlanden, de Heeren VAN PREHN en NAHUYS.

8. [illegible] *Hanggër Goenoeng*, of [illegible] *hanggër-hanggërranning goenoeng*. Dit wetboek is opgesteld door den thans regerenden Soesoehoenan PAKOE BOEWÅNÅ VII, in het jaar 1768 Jav. tijdr. (1840 n. C.), en bevat voorschriften voor Toemënggoengs, Kaliwon's, en andere ambtenaren die belast zijn met het opzigt over wegen, bruggen, enz. en de politie, buiten de hoofdstad.

9. [illegible] *Hanggër haroe-biroe*. Dit wetboek, opgesteld door den Radèn Adipati van *Djokjokarta* en den Radèn Adipati van *Soerakarta*, in overleg met de overige rijksgrooten, in het jaar 1699, en vermeerderd en herzien in 1708 Jav. tijdr., dus in de laatste helft der vorige eeuw, behelst bepalingen tegen het schenden en zich onwettig toeëigenen van dorpsgrond.

---

10. *Collection of Native Laws at Banyuwangi.* Eene kleine proeve uit dit wetboek wordt medegedeeld door RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 321.

In de verzameling van CRAWFURD.

11. *Cantara manawa sastra.* (Catal. N°. 43. Dit zal wel hetzelfde werk zijn, dat wij hierboven onder N°. 1 hebben opgegeven.)

12. *Suryo alam.* (Catal. N°. 45. Dit is hetzelfde werk, dat door ons hierboven is opgegeven onder N° 2.)

F. *Godgeleerde werken.*

1. [illegible] *Darmå Soenjå.* Een Kawi-werk, dat de godsdienstleer der Boedisten behelst.

2. *Agama.*
3. *Adigama.*
4. *Poerwadigama.*
5. *Déwagama.*
6. *Maiswari*
7. *Tatwà.*
8. *Satmagama.*
9. *Doesta kalabaya*
10. *Wiya-waraha.*
11. *Gamiyagamana.*
12. *Sawasa moeschayagama.*
13. *Slokantaragama.*

Op *Bali* ontdekte Kawi-werken, behelzende de leer der Siwa-Brahmanen. Zie VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache*, B. I, S. 108—111. RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 438. CRAWFURD, *Hist. of the Ind. Archipelago*, Vol. II, p. 256.

Digitized by Google

14. ꦄꦤ꦳ꦶꦗꦶ *Anbijå.* Eene vertaling of liever navolging van den Koran in Javaansche verzen, voor omstreeks honderd en vijftig jaren vervaardigd door een geleerd Javaan van *Prânârâgâ.* Zie RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 445.

15. ꦱꦸꦭꦺꦏ꦳ *Soeloek.* Een Javaansch werk, behelzende de Godsdienstleer der Wali's, of eerste verkondigers van het Islamisme op *Java.*

16. ꦤꦺꦤꦏ꦳ *Ménak.* Dit werk wordt door GERICKE, bl. v der Inleiding voor de *Wiwâhâ*, onder de werken die over de godsdienst handelen vermeld. Wij hebben reeds opgemerkt, dat dit woord eigenlijk *geschenk* beteekent, en op den titel van vele Arabische of uit het Arabisch overgenomene boeken geplaatst wordt; welk werk nu het hier bedoelde is weten wij niet; misschien wel diezelfde *Geschiedenis van Hamzah*, die wij hier boven onder de *Geschiedkundige werken* N°. 20, hebben vermeld. Wij komen te eer tot dit vermoeden daar GERICKE ook de *Kroon der koningen* (zie *zedekundige werken* N°. 17) tot de werken van godsdienstigen aard brengt.

Uit de verzameling van CRAWFURD.

17. *A religious work in the Pegun*, from the Arabic. (Catal. N°. 31.)
18. *A religious work in the Pegun.* (Catal. N°. 34.)
19. *A religious work in the Pegun.* (Catal. N°. 36.)
20. *A religious work in the Pegun.* (Catal. N°. 37.)
21. *The sacred book of the Javanese of the mountain of Tangar, still professing the Hindu religion.* (Catal. N°. 46.)

G. *Letterkunde, Astronomie, Astrologie en Chronologie.*

a. Letterkunde.

1. ꦩꦱꦩꦤꦺ *Dâsâ nâmâ.* Dit werk behelst, bij wijze van woordenboek, de Javaansche verklaring van eenige Kawische zinverwante woorden. Een gedeelte van dit werk is uitgegeven in het *Leesboek*, door J. F. C. GERICKE gevoegd achter zijne *Eerste gronden der Javaansche taal*, en daaruit door den Hoogl. T. ROORDA overgenomen in het *Leesboek* achter zijne uitgave der *Javaansche Spraakkunst van* CORNETS DE GROOT. Men zie ook RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 408 & 409, en Vol. II, Appendix E, p. LXXIX.

2. ꦗꦫꦏꦲ꦳ꦩꦱ꦳ *Tjarâkâ Bâsâ.* Een Kawi-werk, behelzende regelen voor de poëzij.

b. Astronomie, Astrologie en Chronologie.

3. ꦏꦤ꦳ꦢꦲꦤꦶꦁ *Kandhaning woekoe.* Dit werkje bevat de verklaring der dertig *Woekoe's* of weken, ingesteld ter nagedachtenis van WATOE GOENOENG, zijne zeven-en-twintig zonen, zijne moeder SINTÅ, die onwetend met hem gehuwd was, en dier zuster LANDĚP, welke, met uitzondering der beide laatste, die in den hemel opgenomen werden, door WISNOE waren gedood. Over elke *Woekoe* heeft een dier dertig Godheden het bestuur, en op de eigenschappen die aan hem toegekend worden, berust het stelsel, waarnaar de Javanen de gelukkige of ongelukkige dagen berekenen, en andere voorspellingen doen. Het geheele werkje in het oorspronkelijke, benevens

Digitized by Google

de vertaling, en eene afbeelding *Woekoe* SINTÅ voorstellende, wordt mededeeld in ROORDA VAN EYSINGA's *Handb. der Land- en Volkenkunde*, B. III, Dl. I, bl. 276—292. De geschiedenis van Watoe Goenoeng vindt men bij RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol. I, p. 421—424.

4. *Woekon djâwâ* of *Pawoekon djâwâ*. Een werk waarvan zich eene Maleische vertaling bevindt onder de verzameling van Maleische Handschriften van RAFFLES in het Britsch Museum. Het bevat eene volledige verhandeling over de verschillende wijzen van tijdsverdeeling bij de oude Javanen in gebruik; en verschaft daarenboven de gelegenheid om bekend te worden met de voornaamste der in hun godsdienst-stelsel aangenomene Godheden, zoo als BRAHMA, WISNOE, SIWA, GANÉSA, DOERGA, enz. Van elk dezer godheden wordt eene afbeelding gegeven, die in den tekst wordt verklaard; de hier opgegevene zijn, gelijk men ziet, aan de Hindoesche mythologie ontleend; andere daarentegen zijn zuiver Javaansch. Deze vermenging van Indische met Polynesische mythologie wordt meermalen aangetroffen in werken die van het einde der twaalfde of het begin der dertiende eeuw Jav. tijdr. dagteekenen; als wanneer de Indische godsdienstleer, die tot dien tijd op *Java* hare oorspronkelijke zuiverheid schijnt bewaard te hebben, zich naar de oorspronkelijke eerdienst der inboorlingen begon te wijzigen en daarmede zamentesmelten. Zie DULAURIER, *Mém.*, p. 18 & 104.

5. Een in *Cheribon* gevonden Kawi-werk, van astrologischen of astronomischen inhoud, met afbeeldingen van Godheden, de teekenen van den dierenriem, enz. wordt vermeld door RAFFLES, *Hist. of Java*, Vol II, p. 55, en Vol. I, p. 534—536, op welke laatste plaats ook kleine uittreksels daaruit worden medegedeeld.

Uit de verzameling van CRAWFURD.

6. *A pawukon*, or work on judicial astrology. (Catal. N°. 32.)
7. *A sengkala*, or treatise on chronology. (Catal. N°. 44.)
8. *Another sengkala*. (Catal. N°. 46.)

§ 6. OPGAVE DER VOORNAAMSTE HULPMIDDELEN TER BEOEFENING DER JAVAANSCHE TAAL- EN LETTERKUNDE.

Het zijn nog slechts weinige jaren dat men begonnen is, zich met eenigen ernst op de beoefening der Javaansche taal en letterkunde toeteleggen. De Nederlanders die in vroeger tijd zich naar *Java* begaven, deden zulks bijna uitsluitend om door den handel of op eenige andere wijze hunne fortuin te maken; en daar zij zich met het gemakkelijker aanteleeren Maleisch konden behelpen, gaven zij zich de moeite niet om eene veel ingewikkelder taal te beoefenen; vandaar dat voor achttien jaren nog geen enkel werk bestond over de taal van het voor de Nederlanders meest belangrijke eiland van den Archipel, waarop zij reeds meer dan twee eeuwen gevestigd waren [1]. Ook

[1] Het moet ter eere der Engelschen gezegd worden dat zij, gedurende de zes jaren die *Java* onder hun bewind was, oneindig meer aan de beoefening der taal, literatuur en oudheden van dat eiland gedaan hebben, dan de Nederlanders gedurende de geheele 17de, 18de en het eerste vierde deel der 19de eeuw.

Digitized by Google

de Zendelingen hadden dien verkeerden weg ingeslagen, en verkondigden, den geheelen Archipel door, het Evangelie in het Maleisch, de eenige taal die zij, en dikwijls nog gebrekkig, kenden; geen wonder dat hunne pogingen zoo weinig duurzame vruchten hebben opgeleverd. In den laatsten tijd is men echter van deze dwaling teruggekomen, en heeft begonnen intezien dat hij, die onder vreemde volken aan de belangen van Kerk of Staat wil dienstbaar zijn, een aanvang moet maken met zich op de kennis van de taal, de zeden en gebruiken van die volken toeteleggen; dat hij met hunne neigingen en vooroordeelen gemeenzaam moet bekend zijn, om ze met goed gevolg te kunnen leiden en wederleggen. Men is daarenboven tot de overtuiging gekomen dat de beoefening van het Javaansch, ook uit een zuiver wetenschappelijk oogpunt beschouwd, van het hoogste belang is; en heeft onder voorgang van ijverige en geleerde mannen den weg ingeslagen, om de schande van een zoo langdurig verzuim door eene betere toekomst uittewisschen.

De werken die tot dusverre over dezen tak van wetenschap bestaan, zijn de volgende.

Voor de Taalkunde.

a. Spraakkunsten.

1. *Proeve eener Javaansche Spraakkunst door* GOTTLOB BRUCKNER, *zendeling. Gedrukt te* Serampore *in de Missions-drukkerij, 1830.*

Dit werkje van den Engelschen zendeling is blijkens het daarvoor geplaatste *Voorberigt* reeds in 1823 voor de pers gereed gemaakt, doch door omstandigheden van den wil des Vervaardigers onafhankelijk eerst in 1830 gedrukt. Het bevat behalve de Spraakkunst ook eenige Javaansche brieven en andere stukjes tot oefening in het vertalen, die evenwel onmiddellijk door de Hollandsche overzetting gevolgd worden. Dit is het eerste werk van dien aard dat door den druk is gemeen gemaakt, en heeft als zoodanig zijne verdienste. Overigens kunnen wij er geene groote wetenschappelijke waarde aan toekennen.

2. *Eerste gronden der Javaansche taal, benevens Javaansch leer- en leesboek, met eene woordenlijst ten gebruike bij hetzelve, door* J. F. C. GERICKE. Batavia, *ter landsdrukkerij, 1831.*

Deze Spraakkunst bevat, om de eigen woorden van den heer GERICKE te bezigen, slechts beknoptelijk de resultaten van zijn onderzoek naar de gronden der Javaansche taal (*); en is, hoewel op verre na niet zoo goed en volledig als zij zijn zoude indien die Geleerde haar thans, na nog zeventien jaren van onafgebroken studie, vervaardigde, het eerste werk dat den naam van Spraakkunst dragen mag, en het Javaansch voor den Europeaan eenigzins toegankelijk heeft gemaakt. In het Leesboek is voor een geregelden overgang van het gemakkelijke tot het meer moeijelijke behoorlijk zorg gedragen; het vangt aan met eenige gesprekken in Kråmå en Ngoko, door eenen kundigen Javaan opgesteld; dan volgen eenige brieven van personen uit verschillenden stand; hierna eenige stukken uit de geschiedenis van Rådjå PIRANGON en van ADJI SÅKÅ; vervolgens eenige artikels uit de wetboeken *Nawdlå Praddtå,*

(*) Voorberigt voor de *Spraakkunst* van CORNETS DE GROOT.

Digitized by Google

Anggĕr Agĕng, en *Anggĕr Sadâsâ;* daarna eenige voorbeelden uit de *Dâsâ Nâmâ;* en eindelijk de aanvang van de *Papali.* De woordenlijst bevat alle woorden die in dit Leesboek gevonden worden, en daarenboven nog eenige Kawi-woorden die er niet in voorkomen.

3. *Javaansche Spraakkunst, door wijlen* A. D. CORNETS DE GROOT; *uitgegeven in naam en op verzoek van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen, door* J. F. C. GERICKE, *Directeur van het Javaansch Instituut te* Soerakarta. *Te* Batavia, *ter landsdrukkerij, 1833.*

Deze Spraakkunst maakt het XVde Deel uit der werken van genoemd Genootschap. Zij is, blijkens het voorberigt van den Heer GERICKE, door dezen zamengesteld, of tot een geheel gebragt, uit verscheidene door CORNETS DE GROOT voor eene Javaansche Spraakkunst verzamelde, en bij zijnen dood aan gemeld Genootschap gelegateerde, stukken; en dus door den Schrijver zelven nog niet voor de pers in gereedheid gebragt. De laatste Hoofdstukken, en inzonderheid dat over het *Werkwoord,* waren door CORNETS DE GROOT nog niet uitgewerkt, en derhalve hoofdzakelijk door GERICKE bearbeid, die buitendien ook het geheele werk hier en daar met zijne aanmerkingen verrijkt heeft. Over de *Woordvoeging* wordt er niets in gevonden, en evenzeer mist men de *Inleiding* waarnaar de Schrijver dikwijls verwezen, doch die men onder zijne nagelatene papieren vruchteloos gezocht heeft. Overigens is de Spraakkunst vollediger en naauwkeuriger dan die van GERICKE.

4. *Javaansche Spraakkunst of de wijze om op eene gemakkelijke manier de Javaansche taal te leeren schrijven, lezen en spreken; toegelicht door autographische tafelen; met voorbeelden uit schrijvers gestaafd, met vele zamenspraken over allerlei onderwerpen in de Hooge en Lage taal verrijkt, en door vele brieven van den Keizer af tot den geringsten Javaan toe, opgehelderd en bevattelijk gemaakt, ook voor die genen, welke zonder het Javaansch karakter, de Javaansche taal wenschen te leeren. Door* P. P. ROORDA VAN EYSINGA. *Te* Amsterdam, *bij* J. ALLART RIETBERG. *1835.*

Dezen tamelijk omslagtigen titel zullen wij trachten toe te lichten, door mede te deelen dat het daaronder aangekondigde werk bevat: 1°. Acht gelithographeerde bladzijden over *Schrift en uitspraak.* 2°. *Regelen van welluidendheid.* 3°. *Woordvorming,* 4°. *Woordvoeging.* 5°. *Zamenspraken in Krâmâ en Ngoko.* 6°. *Verscheidene Javaansche brieven en eenige kleine uittreksels uit Javaansche werken, met bijgevoegde vertaling.* 7°. *Twee tabellen voor de vervoeging der werkwoorden, en de afleiding der woorden.* De bewerking van deze Spraakkunst is echter op verre na niet zoo goed als de veelbelovende titel en de hier opgegevene Indeeling zouden doen vermoeden. De Heer ROORDA VAN EYSINGA gaf dit werk uit korten tijd nadat hij als Secretaris der Residentie *Bantam* met verlof in het vaderland was teruggekomen; de vele en veelsoortige werkzaamheden die hem in *Indië* hadden bezig gehouden, hadden hem belet het Javaansch anders dan door de praktijk zich eigen te maken; de wetenschappelijke beoefening der taal ontbrak hem geheel, en dien ten gevolge ontbreekt ook aan zijne Spraakkunst alle wetenschappelijke waarde. Had hij haar eenige jaren later uitgegeven, zij kon niet anders dan veel daarbij gewonnen hebben.

Digitized by Google

5. *Javaansche Spraakkunst door wijlen* A. D. CORNETS DE GROOT; *uitgegeven in naam en op verzoek van het Bataviasche Genootschap van kunsten en wetenschappen, door* J. F. C. GERICKE; *tweede verbeterde en vermeerderde uitgaaf, gevolgd door een Leesboek tot oefening in de Javaansche taal, verzameld en uitgegeven door* J. F. C. GERICKE; *op nieuw uitgegeven en voorzien van een nieuw Woordenboek, door* T. ROORDA. *Te* Amsterdam, *bij* JOHANNES MÜLLER, *1843.*

De tekst van dit werk is geheel dezelfde als van het hierboven, onder 3 opgegevene; alleen met uitzondering van een Hoofdstuk over de *Pâdâ*'s, en een ander, bevattende een *voorbeeld tot oefening in het lezen en de uitspraak*, welke door den Hoogleeraar ROORDA zijn ingevoegd, die ook de Hollandsche taal en stijl veel verbeterd, maar inzonderheid zich aan deze Spraakkunst verdienstelijk gemaakt heeft, door zijne veelvuldige en hoogst belangrijke aan den voet der bladzijden geplaatste aanteekeningen, waardoor vele duistere punten zijn toegelicht, en dwalingen van den oorspronkelijken Schrijver hersteld. Achter deze zoo vermeerderde en verbeterde *Spraakkunst*, heeft de Hoogleeraar het *Leesboek* geplaatst dat in de *Eerste Gronden der Javaansche taal, van* GERICKE gevonden wordt; en eindelijk daaraan een nieuw *Woordenboek* toegevoegd, waarin niet alleen de in het Leesboek voorkomende woorden gevonden worden, met opgave van alle bijzonderheden die de leerling kan geacht worden te behoeven, maar ook de overige zoo Kawi- als gewoon Javaansche woorden, die in de *Woordenlijst* van GERICKE voorkwamen; zoodat het geheel eer een geheel nieuw werk, dan eene nieuwe uitgave van CORNETS DE GROOT's *Spraakkunst* verdient genoemd te worden.

Zeer belangrijke aanmerkingen en bijvoegsels op dezen arbeid, benevens *taalkundige verhandelingen over eenige voorvoegsels en aanhechtsels* door den Heer J. A. WILKENS, zijn medegedeeld in onderscheidene Afleveringen van den VIden, VIIden en VIIIsten Jaargang van het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië.*

6. *Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java, nebst einer Einleitung über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaues und ihren Einfluss auf die geistige Entwickelung des Menschengeschlechts. Von* WILHELM VON HUMBOLDT. Berlin, *1836—1839.* In dit werk wordt wel niet opzettelijk de Javaansche Spraakkunst in haar geheel behandeld, maar het bevat toch hier en daar hoogst belangrijke opmerkingen; inzonderheid wordt uitvoerig over het werkwoord gesproken B. II, S. 86—129.

---

7. Uit het zoo even genoemde werk van VON HUMBOLDT, B. I, *Vorwort*, S. IX, blijkt het bestaan van eene Javaansche Spraakkunst in handschrift, naar het schijnt vervaardigd door CRAWFURD, den Schrijver van *the History of the Indian Archipelago;* zij was althans in diens bezit, en er wordt niemand anders als Schrijver genoemd. Dit werk is echter nimmer in druk uitgegeven, en het is ons geheel onbekend waar het zich thans bevindt.

8. Eindelijk moeten wij hier nog melding maken van eene Javaansche Spraakkunst, die vervaardigd is door de Heeren C. F. WINTER en wijlen C. J. VAN DER VLIS, en thans weder door eerstgenoemden wordt herzien, ten

Digitized by Google

einde daarna door den druk te worden algemeen gemaakt. Dit werk wordt door alle beoefenaren der Javaansche taal met gespannen verwachting te gemoet gezien, als zijnde grootendeels bearbeid door den man, die bekend staat als de eenige Europeaan die in alle geheimen dier taal is doorgedrongen.

b. Woordenboeken.

1. *Klein Woordenboek der Hollandsche, Engelsche en Javaansche talen, door* GOTTLOB BRUCKNER. *Te* Batavia, *ter drukkerij van het Zendeling-genootschap.* Dit werkje is ons niet anders dan bij naam bekend; ook het jaar der uitgave weten wij niet; waarschijnlijk echter zal het omstreeks denzelfden tijd als BRUCKNER's *Spraakkunst* gedrukt zijn.

2. De *Woordenlijst* door J. F. C. GERICKE achter zijne *Eerste Gronden der Javaansche taal* gevoegd. Deze Woordenlijst bevat echter hoofdzakelijk alleen de woorden die in het bij die Spraakkunst gevoegde *Leesboek* gevonden worden, en nagenoeg alleen de beteekenissen waarin zij daar voorkomen. Bij het lezen van andere geschriften is zij dus van weinig dienst.

3. *Algemeen Nederduitsch en Javaansch Woordenboek, in de Kromo-, Ngoko-, Modjo- (Madjo-), en Kawische taal, met geauthographieerde tafel, door* P. P. ROORDA VAN EYSINGA. *Te* Kampen, *bij* K. VAN HULST, *1834.*

Algemeen Javaansch en Nederduitsch Woordenboek in de Kromo-, Ngoko-, Modjo- (Madjo-), en Kawische taal, met aanhalingen uit verschillende schrijvers, tot gemak van een iegelijk met Italiaansch karakter, naar de Nederlandsche Alphabetische volgorde gerangschikt, door P. P. ROORDA VAN EYSINGA. *Te* Kampen, *bij* K. VAN HULST, *1835.*

Deze beide werken, die eigenlijk bij elkander behooren en te zamen een geheel uitmaken, zijn de eerste eigenlijk gezegde Javaansche Woordenboeken die in druk verschenen zijn, en de Schrijver maakte zich dus daardoor aan de beoefening dier taal hoogst verdienstelijk. Het zoude zeer onbillijk zijn van deze eerste proeve volmaaktheid te eischen; en deze Woordenboeken, vooral het laatstgenoemde, kunnen daarop ook volstrekt geene aanspraak maken. Van vele woorden is de beteekenis onjuist, van weinige zijn alle beteekenissen opgegeven; en in de aanduiding of de woorden tot de Krâmâ-Ngoko- of Madjâ-taal behooren zijn vele misslagen begaan; terwijl ook het niet gebruik maken van het Javaansch karakter tot talrijke wanspellingen aanleiding heeft gegeven. Overigens is vooral het *Javaansch-Nederduitsch Woordenboek* inzonderheid ingerigt voor hen die de taal op eene niet-wetenschappelijke wijze wenschen te leeren; van daar dat men daarin bijna alle woorden, vooral de werkwoorden, vinden kan in iederen vorm die zij, hetzij door vervoeging, hetzij door verbinding met andere woorden, kunnen aannemen; waardoor het werk wel in dikte, maar niet in waarde gewonnen heeft.

4. *Woordenboek op het Leesboek tot oefening in de Javaansche taal,* gevoegd achter de door den Hoogl. T. ROORDA uitgegevene *Spraakkunst van* CORNETS DE GROOT (zie hierboven); en *Bijvoegsel bij het Woordenboek op het Leesboek tot oefening in de Javaansche taal,* voornamelijk ingerigt tot gebruik bij eene verzameling van *Javaansche Gesprekken in de onderscheidene taalsoorten, door* T. ROORDA, *1843.*

Digitized by Google

Hoewel deze beide Woordenboeken door genoemden Hoogleeraar eigenlijk voor het bijzonder daarbij aangewezen doel zijn ingerigt, bevatten zij ook vele woorden, die niet in die Leesboeken gevonden worden, en geven ook andere beteekenissen op behalve die waarin zij daar voorkomen.

5. Een zeer volledig en naauwkeurig etymologisch bewerkt *Javaansch-Nederduitsch Woordenboek* wordt thans door den Hoogleeraar T. ROORDA uitgegeven, en is op dit oogenblik tot de letter ꦲꦤ afgedrukt. Een Javaansch-Nederduitsch Woordenboek, door den Heer J. F. C. GERICKE, gedurende zijn eerste elfjarig verblijf op *Java* opgesteld, ligt ten grondslag van dezen arbeid; wij meenen echter dat dit werk door den Heer ROORDA aanmerkelijk is uitgebreid, en door bijvoeging van vele woorden vermeerderd; inzonderheid is er naauwkeurig gezorgd, dat alle woorden die op de wetten, zeden en gebruiken der Javanen betrekking hebben, daarin zijn opgenomen.

In de Verbeteringen en Bijvoegsels, die wij aan het einde van het Derde Deel van ons werk zullen plaatsen, hopen wij den juisten titel van dit hoogst belangrijk Woordenboek te kunnen opgeven.

---

6. In het werk van VON HUMBOLDT, *Ueber die Kawi-Sprache*, wordt in B. I, *Vorwort*, S. IX, melding gemaakt van drie in Handschrift bestaande Javaansche Woordenboeken, welke in B. II, *Vorwort*, S. XVIII, nader omschreven worden als I°. Een Javaansch-Engelsch Woordenboek, II°. Een Engelsch-Javaansch Woordenboek, en III°. Een geheel Javaansch Woordenboek, waarin de Javaansche of Kawi-woorden door andere van dezelfde beteekenis, of door omschrijving verklaard worden. Wie de vervaardiger van deze woordenboeken is wordt niet opgegeven; zij behoorden aan den Heer JOHN CRAWFURD, en waren door dezen aan VON HUMBOLDT ter leen verstrekt. In de *Beilage Zum Zweiten Buche* heeft de Uitgever van VON HUMBOLDT's werk proeven van deze woordenboeken medegedeeld.

7. Eindelijk moeten wij hier nog melding maken van een zeer uitvoerig etymologisch bewerkt Woordenboek, met welks de vervaardiging de Heeren C. F. WINTER en J. A. WILKENS zich thans in *Indië* bezig houden, onder medewerking, voor zooveel de Kawi-woorden betreft, van geleerde Javanen, en voor de Sanskrit-woorden, van den Heer A. W. VAN DEN HAM, wiens onlangs ingevallen overlijden welligt eene vertraging in dezen arbeid zal veroorzaken; terwijl zeker de groote uitvoerigheid waarmede dit werk behandeld wordt oorzaak zal wezen, dat nog een geruime tijd verloopen moet, eer het voltooid kan zijn. Eene proeve van de wijze van bewerking van dit Woordenboek is medegedeeld in de I^ste^ Afl. van den VI^den^ Jaarg., van het *Tijdschrift voor Neêrlands Indië*.

Voor de Letterkunde.

1. *History of the Indian Archipelago. Containing an account of the manners, arts, languages, religions, institutions, and commerce of its inhabitants. By* JOHN CRAWFURD, F. R. S. *late British Resident at the court of the sultan of Java. In three Volumes.* Edinburg, *1820*.

Digitized by Google

2. *The history of Java. Bij the late Sir* THOMAS STAMFORD RAFFLES, F. R. S. *formely Lieutenant-Governor of that island and its dependencies, and President of the Society of arts and sciences at Batavia. In two volumes. Second Edition.* Londen, *1830.*

3. *Ueber die Kawi-Sprache auf der Insel Java, nebst einer Einleitung über die Verschiedenheid des menschlichen Sprach-baues, u. s. w. von* WILHELM VON HUMBOLDT. Berlin, *1836—1839.*

4. *Handboek der Land- en Volkenkunde, Geschied-, Taal-, Aardrijks- en Staatkunde van Nederlandsch Indië, door* Dr. P. P. ROORDA VAN EYSINGA, *Hoogleeraar in de taal-, land- en volkenkunde der O. I. bezittingen, aan de Koninklijke Militaire Akademie.* Amsterdam, *bij* L. VAN BAKKENES, *1841 & 1842.* Dit werk is nog incompleet, doch wordt door den Schrijver, thans op *Java*, voortgezet.

5. *Mémoire, lettres et rapports relatifs au cours de langues Malaye et Javanaise fait à la Bibliothèque royale pendant les années 1840—1841, 1841—1842, et à deux voyages littéraires entrepris en Angleterre sous les auspices de M. le Ministre de l'instruction publique et de l'Académie royale des inscriptions et belles-lettres, pendant les années 1838 et 1840, par* EDOUARD DULAURIER. Paris, BENJAMIN DUPRAT, *1843.*

*6. HORACE HAYMAN WILSON, *Mackenzie collection. A descriptive catalogue of the oriental manuscripts etc. collected by the late Lieut.— Col.* COLIN MACKENZIE. Calcutta, *1828.*

*7. *Annals of oriental literature.* London.

*8. *Asiatick researches.* London.

*9. *Transactions of the literary Society of Bombay.* London.

*10. *Journal de la Société Asiatique.* Paris.

11. *Verhandelingen van het Bataviaasch Genootschap van kunsten en wetenschappen.* Batavia.

12. *Tijdschrift voor Neêrlands Indië.* Batavia.

De werken met eene * geteekend hebben wij bij onzen arbeid niet ter onzer beschikking gehad.

Digitized by Google

DERDE DEEL.

BLOEMLEZING.

A. PROZA.

I. Gesprekken, en kleine stukjes van verschillenden inhoud.

Digitized by Google

ตามที่เห็น " เมื่อนั้นอีก " ตามที่เห็นว่าเป็นอย่างไรบ้าง ตามที่เห็นว่าเป็นอย่างไรบ้าง " ตามที่เห็นว่าเป็นอย่างไรบ้าง

: ๒๒ :

ตามที่เห็นว่าเป็นอย่างไรบ้าง " ตามที่เห็นว่าเป็นอย่างไรบ้าง " ตามที่เห็นว่าเป็นอย่างไรบ้าง "

[illegible]

: ७९ :

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

: ๒ :

ปรากฏแก่ตาทั้งปวงทั่วไปในที่ใกล้ไกลทั้งปวงแลฯ ๑๐๐ ๑๐๐ ๑๐๐

ปรากฏแก่ตนเองมิได้ ๆ ๆ ตนเองมิได้ ๆ ๆ ตนเองมิได้ ๆ ๆ

Digitized by Google

ฐาน ฯ ทวยเทพทั้งปวงที่ทรงเทพทั้งปวง ฯ ผู้ที่เทพเทพผู้ที่ทรงเทพ ฯ ๚ เทพที่ทรงเทพทั้งปวง ฯ ผู้ที่เทพเทพผู้ที่ทรงเทพทั้งปวง

๚ ลายพิมพ์ทรงกลมแบบปูนปั้น ๚ ตั้งอยู่บนแท่นรูปเหลี่ยม ๚ ที่ปลายเสาเป็นรูปดอกบัวตูม ๚ ที่ตั้งทั้งสองข้าง ๚ ลายกลีบบัวคว่ำรูปเหลี่ยมที่ปลายเสาข้างใน ๚ ลายกลีบบัวหงายรูปเหลี่ยมที่ปลายเสาข้างใน ๚ ลายกลีบบัวหงายรูปเหลี่ยมที่ปลายเสาข้างใน ๚ ลายกลีบบัวคว่ำรูปเหลี่ยมที่ปลายเสาข้างใน

Digitized by Google

[illegible]

: ૧૧૧૧ :

[illegible]

Digitized by Google

॥ ইত্যনন্তরং চিন্তয়ামাস ॥ ॥ ততোঽনন্তরং পুত্রান্ ॥
তানেবাগতান্ ॥ ॥ পুনরপি ॥ ॥ অনন্তরং ॥ ॥ ইত্যনন্তরং ॥
॥ পুনরপি ॥ ॥ অনন্তরং ॥ ॥ ইত্যনন্তরং ॥ ॥ পুনরপি ॥
॥ অনন্তরং ॥ ॥ ইত্যনন্তরং ॥ ॥ পুনরপি ॥ ॥ অনন্তরং ॥
॥ ইত্যনন্তরং

ตนเป็นที่พึ่งแห่งตนด้วยประการฉะนี้ ผู้ใด

ตนเป็นอาทิตย์ ๆ ๆ ๆ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ตนขึ้นไปบนที่ ๆ ๆ ขึ้นแต่ขึ้นขึ้นแต่

Digitized by Google

Digitized by Google

ตามกฎ ๆ ตามที่ตนมี ๆ ตามตนคนมีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้ง
ตามที่ตนมี ๆ ตามตนคนมีปัญญาพิจารณาเห็นแจ้งตามที่ตนมี ๆ
ตามที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้น ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้น ๆ
ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมี ๆ
ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ
ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ
ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ
ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ
ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ
ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ
ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมีที่ตนมี ๆ ตามที่ตนมีกิเลสเป็นต้นที่ตนมี

ตะสะมะ ภาษิยะสิ ॥ ॥ มาตะปิตะยะยุปฐิมา ฐิติกิละวิปุญฺญานะ ละฺฐิ ॥ ॥ ตุฬิฐิติปุญฺญานุ มาตาทุตะนะมะกิทาทีปุญฺญานญฺจ ॥ ॥ ปุฐิมาตะตุฬิฐิติปุญฺญะวิฐิญฺญา ॥ ॥ ตุฬิฐิติปุญฺญานะมะปะนะ ฐะทุตะนะมะปุญฺญิตะฐิติมัฐฐญฺญา ॥ ॥ ภาษิยะสิ ฐิกิละวิปุญฺญานะ ละฺฐิ ॥ ॥ ภาษิยะสิ ฐิกิละวิปุญฺญิมะตา ॥ ॥ ตะปิปิปุญฺญิมุปฐิมิตินิมาตินิญฺจ ฐะตะตะปุญฺญะ ॥ ॥ ฐะตะตะปิตินิตุตุฬิฐิทาตุ ฐะตะปิปิปิตินะตุทุตะตะปุญฺญะวิฐิญฺญา ॥ ॥ ปุฐิมาตะฐะตุฐิทิปุญฺญะวิฐิญฺญา ॥ ॥ ฐะตุฐิทิปุญฺญิมะตุทุฐิทิปิตะทุตะตะปุญฺญะวิฐิญฺญา ॥ ॥ ฐะตะปุญฺญิปุญฺญิมา ฐะปิตะตะปุญฺญะ ॥ ॥ ฐะปิตะตะปุญฺญะทุตะตะ ॥ ॥ ฐิกิละวิปุญฺญะทุตะตะ ภาตะทุตะตะทุตะ ละฺฐิ ॥ ॥ ฐิกิละวิปุญฺญะทุตะตะ ภาตะ ภาตุทุตะตะทุตะ ॥ ॥ ภาตุตะตะ ละฺฐิทุตะตุทิมะตินิกิละวิปุญฺญิตะทุตะ ॥ ॥ ฐะตะตุญฺจะ ภาตุปุญฺญิมะตินิกิละวิปุญฺญิตะทุตะ ทุตะ ภาตุปิปุญฺญิมะปุญฺญะทุตะตุตุ ॥ ॥ ฐิกิกิจะตุทุตะตุญฺจะ ภาตุปุญฺญิมะตุตุ ภาตุปิปุญฺญิมะปุญฺญะทุตะตุตุ ทุตะจะตะตะทุตะ ॥ ॥ ฐิกิกิจะตุทุตะตะตุญฺจะ ทุตะจะตะตะทุตะ ॥ ॥ ฐิกิกิจะตุทุตะตะ ภาตะทุตะตะทุตะ ॥ ॥ ฐิกิกิจะตุทุตะตะ ภาตะ ภาตุทุตะตะทุตะ ॥ ॥ ภาตุตะตะ ละฺฐิทุตะตุทิมะตินิกิละวิปุญฺญิตะทุตะ ॥ ॥ ฐะตะตะตุญฺจะ ภาตุปุญฺญิมะตินิกิละวิปุญฺญิตะทุตะ ॥ ॥ ฐิกิกิจะตุทุตะตุญฺจะ ภาตุปุญฺญิมะตินิกิละวิปุญฺญิตะทุตะ ॥ ॥ ฐิกิกิจะตุทุตะตะ ภาตะทุตะตะทุตะ ॥ ॥ ฐิกิกิจะตุทุตะตะ ภาตะ ภาตุทุตะตะทุตะ ॥ ॥ ปุฐิมาตะตุฐิทิปุญฺญะวิฐิญฺญา ॥ ॥ ฐะตุฐิ

Digitized by Google

ปฏิเสธปฏิบัติตามพระพุทธเจ้าตรัสไว้ทุกประการ ๆ ๆ ๆ

Digitized by Google

๑๐ : ๑๑ : ๑๒ : ๑๓ : ๑๔ : ๑๕ : ๑๖ : ๑๗ : ๑๘ : ๑๙ : ๒๐ : ๒๑ : ๒๒ : ๒๓ : ๒๔ : ๒๕ : ๒๖ : ๒๗ : ๒๘ : ๒๙ :

Digitized by Google

પછી મુનિવર કહે છે, ''હે રાજન્ ! તારી પ્રજાને ખાતર તારે ઉદ્યમ કરવો જોઈએ. પ્રજાનું સુખ એ રાજાનું સુખ છે. પ્રજાનું દુઃખ એ રાજાનું દુઃખ છે. પ્રજાનું કલ્યાણ એ રાજાનું કલ્યાણ છે. પ્રજાનું હિત એ રાજાનું હિત છે

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

પુણ્યિનાનાપ્રીતિનાંદાનાંપ્રીતિનાંમાંસાનાં ૧૦૦૦ સાલિ
નાંદાનાંપ્રીતિનાંસાનાં ૧૦૬૦ ત્રા : નાનાંદાનાંસાનાંનાંસાનાં
સાનાંપ્રીતિનાંદાનાંનાંસાનાંપ્રીતિનાંસાનાંપ્રીતિનાંસાનાં
સિ ૧૦૦૦ સાલિનાંસાનાંપ્રીતિનાંસાનાં ૧૦૦૦ સાલિનાંસાનાં
નાંસાનાંપ્રીતિનાંસાનાં ૧૦૦૦ સાલિનાંસાનાં ૧૦૦૦ સાલિનાંસાનાં
સ

: ๑๑๑๑ :

Digitized by Google

ฤๅษีทั้งปวง ๆ ๆ ฤๅษีทั้งปวงจึงทูลถามว่า ๆ ๆ ดูก่อนพระมหาบุรุษผู้ประเสริฐ

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

ตามความเป็นจริงแล้วนั้นเป็นอย่างไร ๆ

ญาณิกิตติ ฯ ปฏิมากฐิตา ฯ สาฐิปฏิปาฏิยา ฯ

๚ ปฏิมากตาสาฐิปฏิปาฏิยาทสาฐิปิตาสาฐาสาฐิปฏิกาปิตาสาฐ ฯ ตา
ลาสาฐิปฏิกาสาลิกาลิกาปิ ฯ ปฏิมาสาทาทาฐิสาปิสาปิยาทสาฐิปิตาสาฐาสา
ทาฐิปาฐิทาฐิทาสาสาทาสาฐาสาฐา ฯ ปิตาสาฐาสาฐิปฏิมาปฏิทสาสาฐิปฏิปาฏิยา ฯ

ปาฐิปาฐิยา ฯ ปฏิมากกาลาฐิปฏิ ฯ
ทาทาสาทาสาฐา ฯ ปฏิมากกาลาลิกาปิ ฯ
ทาทาสาฐา ฯ ปฏิมากกาลาลิกาปิ ฯ
สาสาสาฐา ฯ ปฏิมากกาลาลิกาปิ ฯ
สาสาสาฐิ ฯ ปฏิมากกาลาลิกาปิ ฯ
ทาสาสาสาฐิ ฯ ปฏิมากกาลาลิกาปิ ฯ
ทาทาสาฐา ฯ ปฏิมากกาลาลิกาปิ ฯ
สาฐา ฯ ปฏิมากกาลาลิกาปิ ฯ
ทาสาสาฐา ฯ ปฏิมากสาสาฐาฐาฐาฐิ ฯ
สาสาปิฐาฐิ ฯ ปฏิมากฐิกาสาฐิปาสาสาสาสาสาปิ ฯ
ทาสาสาฐาฐา ฯ ปฏิมากฐิกาสาฐาฐาสาสาสาสาปิ ฯ
สาสาปิฐาฐา ฯ ปฏิมากฐิกาสาฐาฐาสาสาสาสาปิ ฯ
ทาสาสาฐิปิปิฐา ฯ ทาสาทาสาทาทาฐาฐาฐาสาสาสาสาปิ ฯ
สาสาสาสาปิปิฐา ฯ ทาสาทาสาทาทาฐาฐาฐาสาสาสาสาปิ ฯ
สาสาสาสาปิ ฯ สาสาสาสาสาสาสาฐิปิฐิปฏิมากสาสาสา ฯ

๚ ปฏิมากสาสาสาฐิปฏิมากปิสาสาทาทาสาสาสาสาทาทาสาสาสาสาฐิปฏิมากปิ
สาสาสาสาสาสาฐาฐาฐาฐ

Digitized by Google

II. Uit de Sĕrat Rādjā Pirangon.

[illegible]

Digitized by Google

ทุกทะวิหาอุทุกปฏิหาทะหาทะหาทุกปาปิหาทุกทุกทุกปาทุกปาทุกปา

ญาติมะลิเป็นผู้ถูกทำกิริยาญาติผู้ใหญ่ทั้งปวง ตามธรรมเนียม
ประเพณีเดิม ที่มะลิถูกญาติมะลิเอาไปเป็นผู้ใหญ่ ตามสมัย
มะลิเป็นผู้ใหญ่ ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามธรรมเนียมประเพณีเดิม
ที่มะลิเป็นผู้ใหญ่ ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามสมัยมะลิเป็นผู้ใหญ่
ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามธรรมเนียมประเพณีเดิมที่มะลิเป็นผู้ใหญ่
ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามสมัยมะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา
ตามธรรมเนียมประเพณีเดิมที่มะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา
ตามสมัยมะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามธรรมเนียมประเพณีเดิม
ที่มะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามสมัยมะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา
ตามธรรมเนียมประเพณีเดิมที่มะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามสมัยมะลิเป็นผู้ใหญ่
ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามธรรมเนียมประเพณีเดิมที่มะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา
ตามสมัยมะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามธรรมเนียมประเพณีเดิมที่มะลิเป็นผู้ใหญ่
ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามสมัยมะลิเป็นผู้ใหญ่ทำการเกี่ยวข้องกันมา ตามธรรมเนียมประเพณี
เดิม

ปกิปฏิสนฺธิยา ปฏิสนฺธิยา ปฏิสนฺธิยา

Digitized by Google

ทุกขาภิภูตานิ ทุกขํ ทุกขาภิภวนฺติ ฯ ยสฺมาตฺตสฺมาภิภวนฺตีติ
ทุกฺขาภิภูตานิ ทุกฺขํ ทุกฺขาภิภวนฺตีติ ฯ ตสฺมาตฺตสฺมาภิภวนฺตีติ
ทุกฺขาภิภูตานิ ทุกฺขาภิภวนฺตีติ ฯ ทุกฺขาภิภูตานิ ทุกฺข

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

॥ सर्वज्ञस्य सर्वज्ञस्य सर्वज्ञस्य । सर्वज्ञस्य सर्वज्ञस्य सर्वज्ञस्य सर्वज्ञस्य ।
सर्वज्ञस्य

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ปรากฏ ๆ ตรัสถามถึงเหตุการณ์ที่ทรงทราบมาแล้ว ๆ ทั้งปวงนั้นทั้งสิ้นแล้ว ๆ ก็ทรงทราบเหตุที่ปรากฏแก่ตนเอง

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

พระมหาอุปราชเจ้าจึงมีพระราชดำรัสสั่งให้ทหารเอาไม้ไผ่ผูกแพ
ลงไปตามลำน้ำเจ้าพระยาเพื่อจะเอาไปทำเป็นเครื่องกั้นปากน้ำ ทหารทั้งปวงก็ทำตามพระราชดำรัส
ครั้นเวลาเช้าวันอาทิตย์ขึ้นสี่ค่ำ ทหารทั้งปวงก็ลงมาตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทหารทั้งปวงก็ทำการ
ที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่
ที่ปากน้ำเหมือนกัน ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้
ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ
ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ
ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่
ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหาร
ทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้ง
ปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้ง
ค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูก
แพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่าย
ต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมือง
ธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้
ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำ
การดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำ
การที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่
ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้น
ปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่าง
ก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรี
เห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด
ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้
ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอา
ไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้ง
สองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกันมิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้าง
เมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวงทำการดังนี้ ก็ให้ตั้งค่ายอยู่ที่ปากน้ำ ทั้งสองฝ่ายต่างก็ยิงปืนใหญ่ต่อกัน
มิได้ขาด ทหารทั้งปวงก็ทำการที่จะเอาไม้ไผ่ผูกแพกั้นปากน้ำ ฝ่ายข้างเมืองธนบุรีเห็นทหารทั้งปวง
ทำการ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

มหาพรหมาทั้งปวง ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทรงอุบัติขึ้นในโลกแล้ว ๆ
ก็ทรงปฏิบัติบูชาพระพุทธเจ้าทั้งปวงเป็นนิจกาล ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงนั้นเสด็จ
ดับขันธปรินิพพานแล้วก็ทรงบำเพ็ญทานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาล ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวง
ทรงบำเพ็ญทานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญ
ศีลบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเนกขัมบารมี
ทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาล
มาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญวิริยบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ
ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญขันติบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้า
ทั้งปวงทรงบำเพ็ญสัจบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญ
อธิษฐานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเมตตาบารมี
ทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาล
มาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญทานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ
ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญศีลบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้า
ทั้งปวงทรงบำเพ็ญเนกขัมบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรง
บำเพ็ญปัญญาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญวิริยบารมี
ทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญขันติบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาล
มาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญสัจบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระ
พุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวง
ทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญอุเบกขา
บารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญทานบารมีทั้งปวงเป็นนิจ
กาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญศีลบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้น
พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเนกขัมบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวง
ทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญวิริย
บารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญขันติบารมีทั้งปวงเป็นนิจ
กาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญสัจบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้น
พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้า
ทั้งปวงทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญ
อุเบกขาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญทานบารมี
ทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญศีลบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาล
มาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเนกขัมบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้น
พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวง
ทรงบำเพ็ญวิริยบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญขันติ
บารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญสัจบารมีทั้งปวงเป็นนิจ
กาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ
ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้า
ทั้งปวงทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญ
ทานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญศีลบารมีทั้งปวงเป็น
นิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเนกขัมบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ
ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้า
ทั้งปวงทรงบำเพ็ญวิริยบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญ
ขันติบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญสัจบารมีทั้งปวง
เป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาล
มาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้น
พระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญอุเบกขาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้า
ทั้งปวงทรงบำเพ็ญทานบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญ
ศีลบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเนกขัมบารมีทั้งปวง
เป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญปัญญาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ
ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญวิริยบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้า
ทั้งปวงทรงบำเพ็ญขันติบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญ
สัจบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญอธิษฐานบารมีทั้งปวง
เป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ ครั้นพระพุทธเจ้าทั้งปวงทรงบำเพ็ญเมตตาบารมีทั้งปวงเป็นนิจกาลมาแล้ว ๆ
ครั้นพ

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

III. Uit de Nawâlâ Pradâtâ.

: ८८ :

[illegible]

: ८९ :

[illegible]

Digitized by Google

ฝูงมารฝูงนายทหาร ๆ ทั้งหลายเป็นอันมาก ๆ ฝูงมารฝูงนายทหารเป็นอันมาก

ทานนี้สิทธิแห่งมหาชนผู้ประพฤติตามพระราชบัญญัติ ๆ ๆ ๆ

: ๑๗๐ :

ศรีสุทธิวงศ์ ๑ ๑ ๑

Digitized by Google

IV. Uit de Anggêr Sadâsâ.

: ๓ :

๏ ดิฬูปิทุปะรัฐิมะภาฐิปะฐุฬุ ฯ ปุรุษะปิมะทิปะวะมะมะนะปิทุปะระ
ฬุ ฯ มะฬุฑุฑุมะปิทุทุทุมะฬุปิฬุฬุ ฯ ปิรัฬะปิมะปิมะระฐิฐุฬุฐิฐุฬุ
ฬุระมะฐิปิฬุมะปิรัฬะปิฬุฬุ ฯ มะปิปิปิมะฐิ ฯ ฬุทุมะปิมะปิรัฬะปิรัฬะปิ
ฬุ ฯ มะมะทุมะฐิปิฬุมะปิรัฬะทุรัฬะมะฬุปิรัฬะปิฐุมะฬุ ฯ ปุฬุมะทุมะทุฬุ
มะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ ฯ ทุปะมะมะระมะฬุมะมะระปิปิทุมะระปุทุทุมะฬุ ฯ
ปิรัฬะปิมะปิรัฬะปิรัฬะทุมะทุมะระมะระปิรัฬะปิมะทุมะฬุมะทุมะฬุปิรัฬะปิฬุฬุ ฯ ปุฬุ
มะทุมะทุฬุมะมะทุปิรัฬะปิฐุฬุ ฯ รัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ
ปิรัฬะปิมะปิรัฬะปิ ฯ มะฬุมะปิรัฬะทุฬุระฬุทุมะระปุทุมะฬุ ฯ ปุฐิมะปุ
ปุปุรุษะปิมะทิปิรัฬะปิมะฬุปิรัฬะปิ ฯ มะปิรัฬะปิรัฬะระปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ
ฬุปิรัฬะปิทุมะระปิรัฬะปิฐุปิรัฬะปิระปิรัฬะฬุปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ
ฬุปิรัฬะปิทุมะระปิรัฬะปิฐุปิรัฬะปิระปิรัฬะฬุปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ
ฬุ ฯ ปิรัฬะปิรัฬะมะมะมะทุฬุมะปิฬุปิรัฬะปิ ฯ ฯ

: ๒ :

๏ ดิฬูปิทุปะรัฐิมะภาฐิปะฐุฬุ ฯ ปุรุษะปิมะทิปะวะมะมะนะปิทุปะระ
ฬุ ฯ มะฬุฑุฑุมะปิทุทุทุมะฬุปิฬุฬุ ฯ มะฐิฐุมะฬุมะปิทุทุมะฬุระฐิฐุมะ
ปิมะทุฬุฬุ ฯ ปิรัฬะปิมะปิมะฬุปิฬุฬุฬุมะปิปิปิมะฐิปิฬุมะปิมะปิมะปิ
มะปิรัฬะปิฬุ ฯ มะมะทุมะฐิปิฬุฐิปิรัฬะทุรัฬะมะฬุปิรัฬะปิฐุมะฬุ ฯ ปุฬุมะทุมะ
ทุฬุมะปิมะปิมะปิ ฯ ทุปะมะมะระปิปุฬุปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ ฯ มะ
ฬุมะปิทุมะระปิรัฬะปิมะปิรัฬะปิฬุ ฯ มะมะทุมะฬุฬุปิรัฬะปิฬุ ฯ ฬุมะ
ปิทุมะระปิรัฬะทุมะระปิรัฬะปิรัฬะปิ ฯ ปุฬุมะทุมะทุฬุมะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ
ฬุ ฯ ปุฐิมะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะมะระปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ
ฬุ ฯ มะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิรัฬะปิ
ฬุ ฯ ฬุมะทุฬุฬุฬ

: ૧૧૭ :

[illegible]

: ૧૧૮ :

॥ [illegible] ॥ [illegible]

: ૧૧૯ :

॥ [illegible] ॥ [illegible]

Digitized by Google

: ૭ :

॥ શિવપુરાણ ઉત્તરાર્ધ અધ્યાયમાં ૧૮ મો । જ્ઞાનયોગ વિષે પૂછવાથી સનત્કુમારે કહ્યું । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પાપ નાશ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં ॥

: ૮ :

॥ શિવપુરાણ ઉત્તરાર્ધ અધ્યાયમાં ૧૯ મો । બ્રહ્મયોગ વિષે પૂછવાથી સનત્કુમારે કહ્યું । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં ॥

: ૯ :

॥ શિવપુરાણ ઉત્તરાર્ધ અધ્યાયમાં ૨૦ મો । જ્ઞાનયોગ વિષે પૂછવાથી સનત્કુમારે કહ્યું । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં । મારાં પૂર્વ જન્મનાં પુણ્ય પ્રગટ થયાં ॥

Digitized by Google

નવાનાનુષ્ઠાનથી પ્રાપ્ત થાય છે તેમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તથા અનુમાન પ્રમાણ પણ પ્રવર્તે છે તેમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તથા અનુમાન પ્રમાણ પણ પ્રવર્તે છે તેમાં પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તથા અનુમાન પ્રમાણ પણ પ્રવર્તે છે. જ્યારે પ્રત્યક્ષ પ્રમાણ તથા અનુમાન પ્રમાણ પણ પ્રવર્તે છે. તેમાં

[illegible]

V. Uit de Anggĕr Agĕng.

: ๓ :

[illegible]

: ๗ :

[illegible]

Digitized by Google

[illegible]

Digitized by Google

พิจารณาอยู่ในที่ปรากฏแห่งตนเองเป็นต้น ๆ ตามที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น ๆ ด้วยความเพียรอันมั่นคงเป็นนิจ ๆ ไม่ขาดสายเลยทีเดียว ๆ ด้วยประการฉะนี้แล ๆ ฯ

: ๒๑ :

๏ ลมหายใจเข้าออกทั้งปวงนี้ย่อมเป็นไปในที่ใดที่หนึ่งแห่งกายนี้ ๆ ตามที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น ๆ ด้วยความเพียรอันมั่นคงเป็นนิจ ๆ ไม่ขาดสายเลยทีเดียว ๆ ด้วยประการฉะนี้แล ๆ ฯ

๏ ลมหายใจเข้าออกทั้งปวงนี้ย่อมเป็นไปในที่ใดที่หนึ่งแห่งกายนี้ ๆ ตามที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น ๆ ด้วยความเพียรอันมั่นคงเป็นนิจ ๆ ไม่ขาดสายเลยทีเดียว ๆ ด้วยประการฉะนี้แล ๆ ฯ

๏ ลมหายใจเข้าออกทั้งปวงนี้ย่อมเป็นไปในที่ใดที่หนึ่งแห่งกายนี้ ๆ ตามที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น ๆ ด้วยความเพียรอันมั่นคงเป็นนิจ ๆ ไม่ขาดสายเลยทีเดียว ๆ ด้วยประการฉะนี้แล ๆ ฯ

๏ ลมหายใจเข้าออกทั้งปวงนี้ย่อมเป็นไปในที่ใดที่หนึ่งแห่งกายนี้ ๆ ตามที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น ๆ ด้วยความเพียรอันมั่นคงเป็นนิจ ๆ ไม่ขาดสายเลยทีเดียว ๆ ด้วยประการฉะนี้แล ๆ ฯ

: ๖ :

๏ ลมหายใจเข้าออกทั้งปวงนี้ย่อมเป็นไปในที่ใดที่หนึ่งแห่งกายนี้ ๆ ตามที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น ๆ ด้วยความเพียรอันมั่นคงเป็นนิจ ๆ ไม่ขาดสายเลยทีเดียว ๆ ด้วยประการฉะนี้แล ๆ ฯ

๏ ลมหายใจเข้าออกทั้งปวงนี้ย่อมเป็นไปในที่ใดที่หนึ่งแห่งกายนี้ ๆ ตามที่ได้ยินได้ฟังมาแล้วนั้น ๆ ด้วยความเพียรอันมั่นคงเป็นนิจ ๆ ไม่ขาดสายเลยทีเดียว ๆ ด้วยประการฉะนี้แล ๆ ฯ

Digitized by Google

[illegible]

: ૭ :

[illegible]

: ૮ :

[illegible]

Digitized by Google

[illegible]

VI. Uit de Anggĕr Goenoeng.

: ๓๓ :

[illegible]

: ๓๗ :

[illegible]

: ๓๙ :

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

: ๓๑ :

[illegible]

VII. Uit de Anggêr Aroe Biroe.

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

VIII. Uit de Babad Tanah Djawa.

: ๓๐ :

[illegible]

Digitized by Google

ตน ๆ ปีเดือนปีเดือนปีเดือน

Digitized by Google

Digitized by Google

ทุกขะเกิด ๆ ๆ ๆ

ฤๅไม่ควรแก่ผู้ที่ยังไม่ได้ตรัสรู้ ๆ ๚ ๚ ๚

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

IX. Uit de Râmâ. (¹)

: ๓๓ :

(¹) Dit stuk is genomen uit eene, door Dr. C. F. Winter vervaardigde, overzetting van eene Engelsche vertaling der *Ramâjana*, ons door den Hoogleeraar T. Roorda welwillend ten gebruike afgestaan. — Wij hadden gehoopt onzen lezers ook eenige stukken te kunnen mededeelen, uit de, door denzelfden Geleerde bewerkte, proza-

Digitized by Google

[illegible]

verkortingen van de gedichten *Råmå*, *Brålå Joedå* en *Ardjoenå Sårå*. De uitgever dier werken, de Heer JOHANNES MÜLLER te *Amsterdam*, de wetenschappen alleen als koopmanschap beschouwende, heeft echter noodig gevonden ons de vergunning daartoe te weigeren. Wij zijn dus genoodzaakt den lezer te verwijzen, wat de *Råmå* betreft, naar het XXI*ste* Deel der *Werken van het Bataviaasch Genootschap van Kunsten en Wetenschappen*, waarin dat gedicht in zijn geheel is uitgegeven; en wat de *Brålå Joedå* betreft, naar onze afdeeling *Poëzy*, waar wij een gedeelte van het oorspronkelijk gedicht zullen mededeelen.

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

ตามที่ท่านทั้งหลายได้ทราบแล้ว ในเรื่องที่ข้าพเจ้าได้ชี้แจงไปแล้วนั้น ก็ได้ทราบแล้วว่า ข้าพเจ้าได้ชี้แจงไปแล้วว่า

๓๓ ๚ ๚ ๚

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

[illegible]

॥ [illegible] ॥

: ๕ :

๑ ปฐมกาลแลอพยพกันดารแลเลวีกา

ญญา๑ ๒ ญญา๑ ๓ ๓ ๓

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

XI. Uit de Lampahan Sĕmpállan.

[illegible]

[illegible]

Digitized by Google

ฝูงสมเด็จพระนารายณ์ ให้ขนขึ้นมาไว้ที่ป่าช้าวัดเทพธิดา ให้ตั้งเมรุเผาศพ ให้ทำการมหรสพทั้งปวงสมเกียรติ ให้ทำบุญทั้งปวงเป็นการใหญ่ ให้ปลูกพระเมรุมาศ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

[illegible]

Digitized by Google

B. POËZIJ.

I. Uit de Bráta Joedá.

Digitized by Google

ฝ่ายข้า ๆ ขึ้นมาแล้วก็ทูลว่า ๆ ๆ ขึ้นมาประจำกรุงเทพฯ ๆ
ตรงนี้ตามที่ท่านว่า ๆ ๆ ๆ

ฝีมือ ๆ ฝีมือเขาเขาเขา

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

๓๓๓

Digitized by Google.

ฝูงเสือเหล่านั้นก็ทำลายเสียสิ้นสูญ

II. Uit de Damar Woelan.

๑๒๒ "๓๑" ๑๒๒ ๑๓๑๑๑

๑๒๒๒ ๑๑๑

ทุนะทุกะสะสุขะทุนะ(ฆะ) ๆ ทุนะทุกขะเมียนะมิกขุสิทัง ๆ สะทะนะสะ
นะสะมิกะสุ ๆ สะมิรุสะมิรุนะฐิมิกะสะมิรุ ๆ นุนะกะสะทิสุนุกะสะ ๆ
ทุสิรุนะนะนุกะนะสุนุ ๆ สะสุสะทุสุสะฐุนะนะ ๆ สะฐิมะนะมิกะนะ
ทุทุกุทุนะสะสะมิ ๆ นะรุนุนิทุนะทะฐุกะ ๆ (ฐุฐุ) ทุสะทะนะกุกะนะทุนะ
ฐุสิสะนุนิรุ ๆ มิกะนะนุสะกะมิสะนะ ๆ สะทะนะทุสิทุกะทิทัง ๆ สะมิน
สะมิรุนุสะนะ(ฐุฐุ) ทุนะสุนุมิกะมิฐุสิฐุกะมิรุ ๆ มิกะนะทุสิรุนะนุนุฐุ ๆ
มิกะสะทิกะฐิมุนุ ๆ นะฐิสะนะสะมิสะมิสะกะ ๆ สะมิสะทุสุกุกะสุฐิสะ
ฐิมิสิมิ ๆ มิฐิสุสะนะฐิมิรุนะ ๆ (ฐุฐุ) มิกะมิทุสะสุกะทุกะมิกะทิ
มิสุ ๆ มิมิรุมิรุสุนุทุนะสะนะมิสุฐิมิกุ ๆ นุสุนุนะนะสิรุนุนุฐิ ๆ ก
นะนะนะสะนุนุ(ฐุฐุ) ๆ นุนะนะสะกุนุนะนะฐุฐิ ๆ นะนุมิกะสิกะมิฐุ
นะ ๆ สะทะมิกะสิรุกุนุ ๆ มิฐุฐุมิสะนุนุมิฐุนะ ๆ สะมิสะมิกะนุนุฐิ
นะ ๆ มิกะสุนุนะนะสิรุ ๆ (ฐุฐุ) ฐะนะมิกะสิรุมิรุมิรุสุนุฐิ
ฐิมิฐุนะนุนะนะสิรุ ๆ สะทิกะฐุนะนะนุฐิ ๆ สะทะนะนุฐุนุ
นะมิกะ ๆ มิกะฐุฐุนะ(ฐุฐุ) ๆ นะฐิมิฐุนะนะสิรุมิกะนะ ๆ
สะฐิมิฐุนะนะนะนุ ๆ นะนะนะนะนะมิสิสิสิฐุนุ ๆ นะสะนะฐิมิกุ
สะนะนะฐุสุสุนิ ๆ นะฐิมิสะนะนะทุกะกะนะนะ ๆ (ฐุฐุ) สะทิสะสิทุกุ
ฐิมิฐุนะนิสุฐิ ๆ ปุนิทุทุฐุนุทุฐุนะนะนะนุนิสะ ๆ สะมิสะสะทิมิสะนะ
ทุนิ ๆ นะนิสิสิสิฐุนิฐิมิกุ ๆ ทุนะกะนิฐุนุฐุสุกุนิสะนิ ๆ นะฐุนะนุฐุนุ
นะมิกะ ๆ มิกะฐุฐุนะ(ฐุฐุ) ๆ นะฐิมิฐุนุนุสุกุนิสะนะนุ ๆ
ฐิมิฐุนะนะนะนะนุ ๆ (ฐุฐุ) สะทิสะสิทุกุฐิมิฐุนะนิสุฐิ ๆ ปุนิทุทุฐุนุ
ทุนะนะนิสิสิสะนิฐิ ๆ มิกะสะสะสะนะน

ผ้าที่ ๆ ๆ ๆ

[illegible]

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ฯ ๚ ฯ ๚ ฯ ๚

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ตรุมหาบุรุษสวรรคา ๆ ทั้งหลายทั้งปวงนี้ ๆ ทุกขอนุทนาการหลาย
ประการ ๆ ขอนุทนาการทั้งปวงนี้ ๆ ทั้งหลายทั้งปวงนี้ ๆ หลายพวกสาย
ทั้งปวงนี้ ๆ ทั้งหลายทั้งปวงนี้ ๆ ๆ (๑๑๑) ทั้งหลายสวรรคทั้งหลาย
ทั้งปวงนี้ ๆ ขอนุทนาการทั้งปวงนี้ ๆ ๆ ทั้งหลายทั้งปวงนี้ ๆ ๆ ๆ
ทั้งหลายทั้งปวงนี้ ๆ ๆ ๆ

Digitized by Google

ตนฯ ๑ ตนนน

ที่เป็นอยู่ : และพระพุทธเจ้าทั้งปวง ๑๐๐๐ พระองค์ ๑๐๐๐ พระองค์ ๑๐๐๐ พระองค์

๓๓๑๗ ๆๆ๑๑๑

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

ตามปิฐมาลปรายะ ๆ ๆ ๆ

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

๓๓๑๒๒ ๓๓๑๒๒ ๓๓๑๒๒

๏ ๏ ๏

IV. Uit de Manik Mâjâ.

๑๒๒ "๓๓" ๑๒๒ ๓๒๔๓๓๓

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

๓๓๑๓๓๑๓๓๑

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

VERBETERINGEN.

Blz. 3 reg. 10 en elders, staat: kĕrrĕt. *lees:* kĕrĕt.

» 5 » 19—24, leze men aldus: De *ꦄꦤ* is aan het begin van een woord stom, gelijk de *h* in het Fransch woord *homme;* dus spreekt men *ꦄꦤꦄ* (Ng.), uit als *ănă*, en niet als *hănă*. In het midden van een woord, tusschen twee klinkers, wordt de *ꦄꦤ* geaspireerd uitgesproken; *zacht*, als de klank der beide vokalen verschillend is, zoo als in *ꦥꦿꦄꦲꦶ* (Kr.Ng.), *kja-hi*; (*ꦥꦿꦄꦤ*) (Ng.), *pra-hoe*; *sterk*, als de klank dier vokalen dezelfde is, zoo als in *ꦄꦤꦄꦤ* (Ng.), *hănăhă*; *ꦄꦲꦤꦄꦤ* (Ng.), *hanggăwăhă*. Zoo ook aan het begin van een woord, wanneer een woord dat op een' klinker eindigt onmiddellijk in dezelfde zinsnede voorafgaat; b. v. *ꦄꦤꦄꦤꦄꦤ* (Ng.), *hădjă hănă*, en niet *hădjă hănă*.

» 6 » 13 v. o., in sommige afdrukken staat: met met. *l.* met.

» 16 » 4 laatstgenoemde *l.* eerstgenoemde.

» » » 9 *ꦄꦤꦶ* *lees:* *ꦄꦶꦤ*

» 41 » 16 v. o., in sommige afdrukken staat: medegeeld. *l.* medegedeeld.

» 42 » 5 v. o., *ꦄꦤꦤꦄꦤꦄꦤꦤ* *l.* *ꦄꦤꦤꦄꦤꦄꦤꦤ*

» 45 » 23—25. De woorden: *ꦄꦱꦶꦤꦶꦤꦤ* — geschenk. moeten wegvallen, daar dit voorbeeld behoort op blz. 50, reg. 7.

» 60 » 2 v. o., door door. *l.* door.

» 61 » 6 v. o., *ꦄꦤꦄꦤꦤꦄꦤꦤ* *l.* *ꦄꦤꦄꦤꦤꦄꦤꦤ*

» » » 3 v. o., bijtevoegen: 7° Somtijds wordt *ꦄꦶ* gelijktijdig met *ꦤꦄꦤ* of *ꦄꦶꦤꦤ* gebruikt om den tweeden naamval (bezitter, bepaling) aanteduiden; b. v. *ꦄꦶꦤꦤꦤ

Blz. 92 reg. 10 v. o., bijtevoegen: De verandering der voorafgaande *oe* in *o*, en *i* in *é*, heeft niet plaats vóór het aanhechtsel ꦤꦺꦴꦤ꦳ maar alleen vóór ꦄꦤꦴꦤ꦳. In de uitspraak geschiedt zulks altijd; in het schrift wordt het door velen niet uitgedrukt, omdat het grondwoord dan op ꦤꦺꦴꦤꦶꦤ꦳ of ꦤꦺꦴꦤꦤ꦳ zoude schijnen uittegaan.

» 95 » 9 weinig—aan. *l.* niet anders dan in poëzij in gebruik, waarin het dikwijls voorkomt.

» 96 » 9 v. o., — blz. 97, reg. 9. Omtrent de beteekenis der drie verschillende vormen van deze voornaamwoorden merke men nog het volgende op.

Die welke uitgaat op *i* (of *é*) beteekent hetgeen men *in*, *onder* of *bij de hand* heeft; die op *oe* (of *o*), hetgeen men *in het gezigt* heeft, en *met den vinger aanwijzen* kan; die op *ä* (of *a*), hetgeen men *niet in het gezigt* heeft, en *niet met den vinger aanwijzen* kan. In Krâmâ wordt evenwel dit onderscheid gewoonlijk niet in het oog gehouden, en zegt men meestal ꦄꦤꦶꦤ꦳.

Zoo ook in het aanwijzend bijwoord van *maat* of *graad*; ꦱꦩꦺꦤꦺꦤ꦳ *saméné*, ꦱꦩꦺꦤꦺꦤꦺꦴ꦳ *samónó*, en ꦱꦩꦄꦤ꦳ *samänä* (Ng.), maar in Krâmâ gewoonlijk zonder onderscheid ꦱꦩꦄꦤ꦳ꦤꦶꦤ꦳ *samantën.*

In het aanwijzend bijwoord van *plaats* worden echter in Krâmâ zoo wel als in Ngoko de drie vormen onderscheiden: ꦲꦶꦤꦺꦤꦺꦤ꦳ *hing kénné* (Ng.), (ꦔꦶꦤꦶ *ngriki* (Kr.), hier; ꦲꦶꦤꦺꦤꦺꦴꦤꦺꦴ꦳ *hing kónó* (Ng.), (ꦔꦶꦤꦺ꦳ *ngrikoe* (Kr.), dáár; ꦲꦶꦤꦄꦤ꦳ *hing känä* (Ng.), (ꦔꦶꦤꦄ *ngrikä* (Kr.), ginds.

» 121 van onder bijtevoegen: In het Kawi is dit aanhechtsel veelal cenvoudig ꦲꦤꦶꦤ꦳ *kën*, dat beide in Kr. en Ng. gebruikt wordt. In het Javaansch treft men het aanhechtsel in dien vorm menigvuldig aan in gedichten en tooncelstukken; b. v. ꦲꦶꦱꦺꦴꦤꦲꦶꦤꦶꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦤ꦳ꦔꦺꦴꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦤꦶꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦤꦶꦤꦺꦴꦤꦤꦺꦴꦤꦶ

Blz. 140 reg. 7 — blz. 141 reg. 17, leze men aldus: 3° Bij werkwoorden waarvan het grondwoord met eene ꦩ aanvangt, wordt de lijdende vorm gemaakt door achter de eerste *Haksårä* van het grondwoord (ꦩ), de lettergreep *ing* intevoegen, en de klinker van de eerste *Haksårä* op de ingevoegde ꦔ te doen overgaan; die ꦔ wordt in het schrift ook dikwijls, hoewel noodeloos, verdubbeld; b v. ꦲꦶꦁꦟꦺꦠꦁ of ꦲꦶꦁꦟꦺꦠꦁ *hingétang* (Kr.), geteld worden, van ꦟꦺꦠꦁ *ngétang*, tellen, rekenen, (grondv. ꦠꦺꦩꦁ *hétang*); ꦲꦶꦔꦫꦤꦤꦤ꦳ of ꦲꦶꦔꦫꦤꦤꦤ꦳ *hingaránnan* (Ng.), genoemd worden, van ꦔꦫꦤꦤꦶ *ngaránni*, noemen (grondv. ꦩꦫꦤꦤꦤ꦳ *haran*); ꦲꦶꦔꦺꦴꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ of ꦲꦶꦔꦺꦴꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ *hingoetoes* (Kr. h.), gezonden worden, van ꦔꦺꦴꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ *ngoetoes*, zenden (grondv. ꦲꦺꦴꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ *hoetoes*).

Deze vorming van het lijdend werkwoord verschilt eigenlijk niet van de voorgaande; zij komt daarmede ook in beteekenis geheel overeen, en is zoowel in proza als in poëzij in gebruik. Vroeger hadden deze werkwoorden dien passiven vorm niet: in oud Kawi zegt men ꦲꦶꦔꦺꦴꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ *hinoetoes*, ꦲꦶꦤꦶꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ *hinëtoes*, voor het tegenwoordige ꦲꦶꦔꦺꦴꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳, ꦲꦶꦤꦺꦴꦠꦺꦴꦠꦺꦴꦱ꦳ enz. Eerst later heeft zich dus de ꦩ in dezen passiven vorm in ꦔ veranderd. De oorzaak van deze verandering is niet met zekerheid te bepalen. De Hoogl. Roorda zegt daaromtrent in zijne aanmerking op de Spraakk. van Cornets de Groot, bl. 207, «dat de oorzaak, waarom men in » dit geval in plaats van de *n* den këel-neus-klank *ng* gebruikt, » deze schijnt te zijn, dat in de werkwoorden, waarvan het grond- » woord met eene ꦩ begint, deze keelletter in de keel-neus-letter » ꦔ veranderd wordt, en deze keelklank dan in den lijdenden » vorm op de ingevoegde neusletter overgaat.» — Het is ons echter nog niet gebleken waarom die keel-neus-klank ꦔ niet evenzeer op de ingevoegde lettergreep overgaat, in zulke met ꦔ beginnende werkwoorden, wier grondvorm met eene ꦩ aanvangt; hetgeen echter niet gebeurt, ook blijkens de aanm. van den Hoogl. Roorda, t. a. p., blz. 208.

Wilkens (Tijdschr. v. N. I., Jaarg. VI, Dl. IV, bl. 6, en Jaarg. VIII, Dl. I, bl. 14), stelt dezen vorm van het lijdend werkwoord voor, als geheel van den voorgaanden verschillend, en gemaakt door het *voorzetsel* ꦲꦶꦁ *hing*, dat *vóór* bedrijvige, met ꦩ of ꦔ aanvangende, werkwoorden *geplaatst* wordt, om daaraan den lijdenden vorm te geven. Wij waren aanvankelijk met hem van hetzelfde gevoelen, doch zijn daarvan later, inzonderheid door teregtwijzing van den Hoogl. Roorda, geheel teruggekomen. — Hoewel nu Wilkens onzes inziens dezen passiven vorm verkeerd beschouwt, blijft echter waar, hetgeen hij daaromtrent verder aanmerkt, en wij hier laten volgen; alleen verandere men daarin de uitdrukking: *het voorzetsel* ꦲꦶꦁ in: *de eerste lettergreep van het lijdend werkwoord.*

Digitized by Google

Blz. 140. De aanmerking (*) aan den voet der bladz. vervalt.

» 165 reg. 18 v. o. het woord — verondersteld; *l.* en het woord *zijn*, waarvoor in het Javaansch geen afzonderlijk woord bestaat, daarbij verondersteld; of welligt drukt men zich juister uit door te zeggen, dat het bijvoegelijk naamwoord dan beschouwd wordt als een onbedrijvig werkwoord of toestands-woord. Vergelijk bl. 125, en de aanm. bl. 102.

» 173 » 13, bijtevoegen: [illegible] komt ook voor in de beteekenis van *vroeger, eertijds*; er schijnt dan [illegible] *tijd*, onder verstaan te worden; b. v. [illegible] *sampéjan galih rêgénnipoen rôti; hingkang wahoe sadinnar pikantock kalih dâsâ hoetawi tigang dâsâ; sapoennikâ rigénnipoen rôti satoenggil sadinnar*, gij herinnert u den prijs van het brood; *eertijds* kreeg men voor één dinar twintig of dertig brooden; thans kost één brood een dinar. [illegible] wordt ook wel verdubbeld; b. v. [illegible] *waloejâ kados hingkang wahoe-wahoe*, welvarend gelijk vroeger.

» 175 » 5—14. Deze regels verandere men aldus: Van alle bepalingen die een naamwoord ontvangt (tot welke bepalingen ook de relative zinnen behooren), wordt het aanwijzend voornaamwoord altijd het laatst geplaatst; het behoudt echter ook dan zijne aanwijzende of bepalende beteekenis.

» 176 » 19—21, leze men aldus: Er bestaat in het Javaansch geen woord dat overeenkomt met het Hollandsche abstracte *zijn*; dit moet dus in den zin worden verondersteld, of ligt in het bijvoegelijk naamwoord opgesloten, wanneer dit als toestandswoord voorkomt (vergel. blz. 102 in de aanm.).

» 177 » 9, bijtevoegen: [illegible] en [illegible] beteekent in het Javaansch niet het eenvoudige abstracte *zijn*; maar *ergens zijn, aanwezig zijn, bestaan, daar zijn.* [illegible] en [illegible] worden somtijds wel gebruikt, waar wij het eenvoudige *zijn* gebruiken; b. v. [illegible] *hânnak koelâ poen Pâtrâ dados mantri*, mijn zoon Pâtrâ is mantri; doch ook dan beteekent het niet eenvoudig *zijn*, maar *iemand* of *iets zijn*, en mag dan ook niet verzwegen worden.

» 184 » 18 [illegible] *Dangdang goelâ* of [illegible] *Dangdang gêndhis. l.* [illegible] *Dhangdhang goelâ* of [illegible] *Dhangdhang gêndhis.*

» 201 » 21 *Pasoeweran. l. Pasoeroewan.*

» 231 » 13, bijtevoegen: Van de *Manik Mâjâ* is eene vertaling gegeven door Dr. C. F Winter, in het Tijdschr. voor N. I., Jaarg. V, Afl. 1.

» 232 » 10, bijtevoegen: Van de *Ramâjana* bestaat eene Engelsche vertaling, die gedeeltelijk door Dr. C. F. Winter in het Javaansch is overgebragt; van die vertaling zijn drie deelen in 4to te *Calcutta* uitgegeven.

Digitized by Google

Blz. 240. Na regel 14 intevoegen: 17* ꦱꦺꦫꦠ꦳ꦗꦗꦄ꦳ꦗꦄ꦳ꦄ꦳

IN DE BLOEMLEZING.

Blz. [illegible] reg. 3 v.o. [illegible] l. [illegible]

» [illegible] » 4 [illegible] l. [illegible]

» [illegible] » 4 en 3 v.o. [illegible] l. [illegible]

» [illegible] » 1 Staat in sommige afdrukken: Sadäs of Sadas. *l.* Sadäsä.

» [illegible] » 13 v.o. [illegible] l. [illegible]

Sommige der HH. SS. waaruit wij onze Bloemlezing hebben zamengesteld waren hier en daar onduidelijk of foutief geschreven, zoodat wij niet altijd met zekerheid de ware lezing wisten te herstellen; inzonderheid was dit het geval met de *Babad Tanah Djäwä*; wij hebben dan den tekst van het H. S. zoo getrouw mogelijk teruggegeven. De lezer trachte zoodanige plaatsen, indien hij daartoe in de gelegenheid is, door vergelijking met andere HH. SS., of anders door conjecturen te verbeteren.

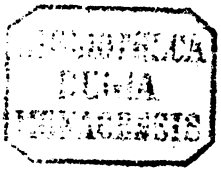

Digitized by Google

Digitized by Google